

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS RÂVİLERİNDE ŞİİLİK EĞİLİMİ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED ENES TOPGÜL

İstanbul, 2010

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİS RÂVİLERİNDE ŞİİLİK EĞİLİMİ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED ENES TOPGÜL

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. HASAN CİRİT

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHIYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MUHAMMED ENES TOPGÜL'ün HADİS RAVİLERİNDE ŞİİHLİK EĞİLİMİ adlı tez
çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 07.06.2010 tarih ve 2010/10-23 sayılı
kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 18.10.2010

1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. HASAN CİRİT

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET YÜCEL

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. İ.SAFA ÜSTÜN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	vii

GİRİŞ

KONU, METOT VE KAYNAKLAR

I. KONU ve METOT.....	2
II. KAYNAKLAR.....	4
A. Müstakil Eserler.....	4
B. Sünnî Eserler.....	8
C. Şîh Ricâl Eserleri.....	10
1. Berkî ve <i>et-Tabakât</i> 'ı.....	10
2. Keşşî ve <i>İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl</i> 'i.....	11
3. Necâşî ve <i>er-Ricâl</i> 'i.....	12
4. Tûsî ve Konuya İlişkin Eserleri.....	12
a. <i>el-Fihrist</i>	13
b. <i>er-Ricâl</i>	13
5. İbn Dâvûd ve <i>er-Ricâl</i> 'i.....	14
6. Allâme Hillî ve <i>Ricâl</i> 'i.....	14
7. Modern Çalışmalar.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ BİD'ATTEN HADİS RİVÂYETİ VE ŞİİLİK İTHAMI

I. EHL-İ BİD'ATTEN HADİS RİVAYETİ.....	17
A. BİD'AT KAVRAMI ve EHL-İ BİD'AT.....	17
1. Bid'at Tanımları.....	18
2. Ehl-i Bid'at ve Özellikleri.....	21
a. Ehl-i Bid'at.....	21
b. Ehl-i Bid'atın Özellikleri.....	23
B. EHL-İ BİD'AT'TEN HADİS RİVAYETİ.....	24

1. Mutlak Olarak Rivâyetlerinin Reddedileceği Görüşünde Olanlar	25
2. Mezhebi Adına Yalan Söylemeyi Helâl Saymayanların Rivâyetleri	26
3. Rivâyetleri Bid'atlarını Takviye Etmeyenlerin Rivâyetleri	27
4. Mezhebine Davet Etmeyenlerin Rivâyetleri	28
5. Diğer Görüşler	32
II. ŞİİLİK İTHAMI.....	33
A. ŞİÎ (شيعي).....	34
1. Şîî Kavramının Teşekkül Süreci	35
a. Hilâfet Meselesinde Şîa'nın Dayanakları	36
(1) Gadîr Hum Olayı	36
(2) Kırtas Hâdisesi	37
(3) Sakîfeoğulları Gölgeğinde Yaşananlar	37
b. İlk Şîî Hareketleri Tetiklediği Düşünülen Hâdiseler	40
(1) Emevî Yönetiminin Tutumu	40
(2) Kerbelâ Hâdisesi	41
c. İlk Şîî Hareketlerde "Şîî" Kavramının Kullanımı.....	42
(1) Tevvâbûn Hareketinde "Şîî" Kullanımı	43
(2) Muhtâr es-Sekafî Hareketinde "Şîî" Kullanımı	43
d. Mezhebî Anlamda Şîîliğin Gerekleri.....	45
(1) Vasîlik Doktrini	45
(2) Tevellî ve Teberri'.....	48
2. Teşeyyu'	49
B. RÂFİZÎ (الرافضي).....	59
1. Râfîza Kavramının Tarihçesi	60
2. Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Râfîza	64
3. Cerh-Ta'dîl Kitaplarında Râfîza	65
C. GÂLÎ (الغالي).....	68
D. ALEVÎ (العلوي).....	71
E. MUHTÂRÎ (المختاري)	72
F. HAŞEBÎ (الخشبي)	74
G. ZEYDÎ (الزيدي).....	75
H. SEBEÎ (السبني)	76
I. DİĞER BAZI LAFIZLAR	78
1. Cûzcânî'nin Kullandığı Lafızlar	78
2. Yu'minu bi'r-rec'a(t) (يؤمن بالرجعة)	80

İKİNCİ BÖLÜM

Şİİ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER

I. AŞIRI Şİİ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER.....	84
A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	85
B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	89
C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	98
D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	103
E. DEĞERLENDİRME.....	104
II. Şİİ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER.....	107
A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	107
B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	112
C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	129
D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	149
E. DEĞERLENDİRME.....	153
III. Şİİ EĞİLİMLERİ ZAYIF OLAN RÂVİLER.....	154
A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	154
B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	163
C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	172
E. DEĞERLENDİRME.....	185
IV. GENEL DEĞERLENDİRME.....	185

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Şİİ EĞİLİMLER TAŞIMAYAN RÂVİLER

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	189
B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	201
C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	237
D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	278
E. 250/864-300/912 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	306
F. DEĞERLENDİRME.....	309

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVAKKUF EDİLEN RÂVİLER

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	312
B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	318
C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER.....	329
D. DEĞERLENDİRME.....	336
SONUÇ.....	338
EK-1 ŞİİLİK İTHAMLARINDA KULLANILAN CERH LAFIZLARI	343
EK-2 ŞİİLİK İTHAMINA MARUZ KALAN <i>KÜTÜB-İ SİTTE</i> RÂVİLERİ .	344
KAYNAKÇA	351

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
<i>a.g.t.</i>	: Adı geçen tez
<i>a.mlf.</i>	: Aynı müellif
<i>AÜİFD</i>	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>AÜSBE</i>	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>a.y.</i>	: Aynı yer
<i>b.</i>	: bin, ibn (oğlu)
<i>bk.</i>	: Bakınız
<i>bnt.</i>	: binti (kızı)
<i>bs.</i>	: Basım, baskı, tab‘
<i>CÜİFD</i>	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>ÇİFD</i>	: Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>DEÜSBE</i>	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul
<i>dn.</i>	: Dipnot
<i>EAÜİFD</i>	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>EAÜSBE</i>	: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>Eİ²</i>	: Encyclopaedia of Islam (new edition), Leiden
<i>Eİr</i>	: Encyclopaedia Iranica, London
<i>EÜİFD</i>	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>EÜSBE</i>	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>haz.</i>	: Hazırlayan
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>İÜİFD</i>	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>JAOS</i>	: Journal of the American Oriental Society
<i>krş.</i>	: Karşılaştırmız
<i>MÜİFD</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>MÜSBE</i>	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

<i>nşr.</i>	: Neşreden (Tahkik eden)
<i>ö.</i>	: Ölümü, ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	: Radıyallâhu anh
<i>r.anhâ.</i>	: Radıyallâhu anhâ
<i>r.anhum.</i>	: Radıyallâhu anhum
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>s.a.s.</i>	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
<i>SÜSBE</i>	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	: Sayı
<i>trc.</i>	: Tercüme, tercüme eden
<i>ts.</i>	: Tarihsiz
<i>UÜSBE</i>	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve devamı
<i>v.dğr.</i>	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

İslâmî ilimlerin teşekkül sürecinin gerçekleştiği ilk üç asır, hala pek çok yönüyle araştırılmayı beklemektedir. Dinin sosyal hayattaki en büyük görünürlük imkânı olan Nebevî âsârın korunması ve güvenilir bir şekilde sonraki nesillere aktarılması sorunu, siyasi erkle ciddi sorunlar yaşayan irili-ufaklı cemaatlerin yaşam savaşları ve farklı ekollerin hararetli tartışmaları bu devrin en belirgin çizgilerini oluşturmaktadır. Dinî-sosyal hayatı baştanbaşa şekillendiren hadislerin belki de en önemli güvencesi olan ve bu nedenle dinden kabul edilen isnâd, bu dönemde sistemli bir kullanıma kavuşmuştur. Yine bu dönemde hadis râvilerinde bulunması gereken nitelikler münekkit âlimlerin ilmî mesâileri sonucunda büyük oranda belirlenmiştir. Her ne kadar farklı sünnet/hadîs algılarının dile getirildiği ve mezhebî anlamda kutuplaşmaların büyük oranda netleştiği bu dönemde her bir grup kendi dışındakileri “yanlış yolda olmak” ile suçlamışlarsa da, Sünnî hadis isnâdlarındaki râvilerin adâlet ve zabt vasıflarını taşıması gerektiği hadis âlimlerince prensip olarak benimsenmiştir. Bu noktada ehl-i bid‘at olarak nitelenen Şîa’ya mensup olan ya da Şîî eğilimlere sahip olduğu iddia edilen râvîlerin durumu ayrı bir önem arz etmektedir.

Hadis râvilerindeki Şîilik eğilimini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte konu, metot ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiş, özellikle Şîî ricâl eserlerinin kısa tanıtımları yapılmıştır.

Birinci Bölümde ehl-i bid‘at ve ehl-i bid‘atten hadis rivâyeti konusuna kısaca değinilmiş, Şîiliğin teşekkül süreci göz önünde bulundurularak özellikle “Şîî” ve “teşeyyu” kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra Râfîzî, Gâlî, Alevî, Muhtârî, Haşebî, Zeydî ve Sebeî lafızlarına müstakil olarak yer verilmiştir.

İkinci Bölümde *Kütüb-i Sitte* râvilerinden olup Şîilik ithâmına maruz kalan ve hakkındaki bu ithâm Sünnî ve Şîî ricâl kaynakları tarafından doğrulanan râviler “Aşırı Şîî Eğilimli Râviler”, “Şîî Eğilimli Râviler” ve “Şîî Eğilimleri Zayıf Olan Râviler” olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Üçüncü Bölümde Şîilik ithâmına maruz kalan ancak bu ithâm çeşitli nedenlerle kaynaklar tarafından doğrulanmayan râvilerin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Bu bölüm bir anlamda Şîilikle itham edilen râvilerin tezkiyesi anlamında gelmektedir.

Dördüncü Bölümde ise hakkında çeşitli yoğunluklarda Şîilik ithâmı bulunsa da, birtakım sebeplerle ricâl kitaplarından hareketle durumu hakkında değerlendirme yapılamayan râvilerin kısa biyografileri sunulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kimseye medyûn-i şükrân olduğumu ifade etmeliyim. Öncelikle tez danışmanlığımı yürüten pek muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan CİRİT'e şükranlarımı sunarım. Tez jürimde yer alan ve tenkit ve tavsiyeleri ile teze önemli katkılarda bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet YÜCEL ve Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN'e, lisans yıllarından beri üzerimde pek çok emeği bulunan ve tezin mezhepler tarihine müteallik ilk bölümünü tetkik eden değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA'ya, tezin muhtelif bölümlerini okuma nezaketinde bulunan değerli ağabeyim Faik AKÇAOĞLU, Dr. Huriye MARTI, Dr. İshak Emin AKTEPE ve Mürvet Nur BALBAY'a ayrıca teşekkür ederim. İlmî ve maddî katkılarından dolayı İlim ve İrşad Vakfı'na, çok değerli kütüphanesinden iki sene boyunca istifade ettiğim İslam Araştırmaları Merkezinin (İSAM) yöneticileri ve çalışanlarına da minnettarım. Son olarak, küçüklüğümden beri taleb-i ilmimin her noktasında desteklerini gördüğüm ve çalışmalarım esnasında her daim özverileri ile yanımda olan anne-babama ve ayrıca biricik kardeşime özel olarak teşekkürlerimi arz ederim.

Muhammed Enes Topgül

İstanbul-Haziran 19

GİRİŞ

KONU, METOT ve KAYNAKLAR

I. KONU ve METOT

Rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için bir râvîde, adâlet ve zabt vasıflarının bulunması gerektiği hadis usûlü eserlerinde ifade edilmektedir. Râvîde adâlet vasfı bulunmadığı zaman, o râvînin zabt durumu dikkate alınmaz ve rivâyeti kabul edilmez. Aklî yeterliliği olmayan, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeyen, kişiliğini zedeleyici tavırlarda bulunan kimseler adâlet vasfını yitirirler. Ayrıca ehl-i bid'at olarak nitelenen fırkalara mensup olmak da, râvînin adâletini tartışmalı bir hale getirmektedir. Bu tür fırkalara mensup olan râvîlerin rivâyetlerinin ancak bazı şartları taşıması durumunda kabul edileceği hadis âlimleri tarafından belirtilmiştir. Bu çalışmada, râvînin güvenilirliğinin bir boyutunu teşkil eden adâlet vasfını ortadan kaldırdığı düşünülen ehl-i bid'at fırkalara mensup olmak konu edinilecektir. Şîa, Kaderiyye, Mürchie, Cehmiyye, Havâric gibi pek çok fırka Ehl-i Sünnet tarafından ehl-i bid'at içerisinde değerlendirilmişse de, bu çalışmada bunlardan sadece Şîî görüşlere ya da Şîilik eğilimine sahip olmak, pratik yansımaları ile ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Birinci Bölümde ehl-i bid'at ve ehl-i bid'atten hadis rivâyeti konusuna kısaca temas edilmiş, Şîiliğin teşekkül süreci göz önünde bulundurularak özellikle “Şîî” ve “teşeyyu” kavramları üzerinde durulmuştur. Daha sonra tarih-tabakât ve ricâl kitaplarında münekkit âlimlerin bir râvîyi Şîilik eğilimine sahip olmakla ithâm ederken kullandıkları; Râfîzî, Gâlî, Alevî, Muhtârî, Haşebî, Zeydî ve Sebeî lafızlarına müstakil olarak yer verilmiştir. Her bir ithâm lafzının şekillendiği tarihî arka plan sunulmuş, lafızların çeşitli kullanımlarına ve hangi yoğunlukta istimâl edildiklerine özellikle işaret edilmiştir.

Hadis râvîlerindeki Şîilik eğilimlerini tespit etmeyi amaçlayan bu tezin *İki, Üç* ve *Dördüncü* bölümleri râvî biyografilerini içermektedir. Bu biyografiler, ithâmın hangi asırlarda yoğunluk arz ettiğini göstermesi bakımından çeşitli başlıklar altında ellışer yıllık periyotlara ayrılarak sunulmuştur. Her bir râvînin hakkındaki ithamlar Sünnî ve Şîî ricâl kaynakları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. *İkinci Bölümde Kütüb-i Sitte* râvîlerinden olup Şîilik ithâmına maruz kalan ve hakkındaki bu ithâm Sünnî ve Şîî ricâl kaynakları tarafından doğrulanan râvîler “Aşırı Şîî Eğilimli Râvîler”, “Şîî Eğilimli Râvîler” ve “Şîî Eğilimleri Zayıf Olan Râvîler” olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. *Üçüncü Bölümde* Şîilik ithâmına maruz kalan ancak bu

ithâm çeşitli nedenlerle kaynaklar tarafından doğrulanmayan râvîlerin kısa biyografilerine yer verilmiştir. *Dördüncü Bölümde* ise hakkında çeşitli yoğunluklarda Şîlik ithâmı bulunan ancak birtakım sebeplerle ricâl kitaplarından hareketle durumu hakkında değerlendirme yapılamayan râvîlerin kısa biyografileri zikredilmiştir.

Çalışmanın *İki, Üç ve Dördüncü* bölümlerinde ele alınan râvîler tespit edilirken İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1448) *Tehzibu't-Tehzib*'i baştan sona taranmıştır. Böylece çalışma, hem *Kütüb-i Sitte* ricâlini konu alan bir eserle sınırlandırılmış, hem de Şîlik ithâmalarında kullanılan farklı cerh lafızları tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirlenen bu lâfızlar bir ek halinde tezin sonunda listelenmiştir. Daha sonra, dile getirilen cerh lafızları baz alınarak diğer biyografi eserleri bilgisayar programları vasıtasıyla taranmış,¹ farklı çalışmalar ile karşılaştırmalar yapılmış ve böylelikle Şîlik eğilimlerine sahip olmakla ithâm edilen tüm râvîler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Şîlik ithâmına maruz kaldığı tespit edilen 201 râvînin kısa biyografilerine “Şîî Eğilimler Taşıyan Râvîler”, “Şîî Eğilimler Taşımayan Râvîler”, “Tevakkuf Edilen Râvîler” başlıkları altında üç bölümde yer verilmiştir. Bu arada Şîlikle ithâm edilen râvîler ve hangi *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin kendilerinden rivâyette bulunduğu da, alfabetik bir liste halinde tezin sonuna eklenmiştir.

Tarihi olayların araştırılmasını ifade eden dokümantasyon metodunun kullanıldığı bu çalışmada,² ehl-i bid‘at olarak nitelenen grupların genel özellikleri göz önünde bulundurularak bilhassa Şîlik eğilimlerine sahip olmakla ithâm edilen râvîleri nitelendirmede kullanılan lafızları ve bu lafızlarla ithâm edilen râvîlerin *Kütüb-i Sitte* ricâli içerisinde yer alıp almadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca ithâmlara mesnet teşkil eden gerekçelerin neler olduğu ve bu ithâmın yoğunluk arz ettiği zaman diliminin hangi asırlara tekabül ettiğini belirlemek de tezin temel amaçları içerisinde yer almaktadır.

¹ Bu programlar için bk. Özsoy, Abdulvahap, “Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine”, *EAÜİFD*, 2005, sy. 24, s. 183-218.

² Dokümantasyon metodu için bk. Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 2004, s. 80 vd.

II. KAYNAKLAR

Tezin konusu, râvînin adâlet vasfını ortadan kaldırdığı düşünölen ehl-i bid‘at fırkalara mensup olmanın bir boyutunu teşkil eden Şîlik ithamları ile sınırlanmışsa da, konu ile ilgili daha kesin veriler elde edebilmek amacıyla geniş bir literatüre başvurulmuştur. Araştırmada başvuruilan kaynakları üç ana başlık altında ele almak mümkündür.

A. Müstakil Eserler

Hadis râvîlerinde Şîlik eğilimlerini müstakil olarak konu edinen çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Zira tespitlerimize göre şimdiye kadar bu konuda bir tek çalışma yapılmıştır. Meşhûr b. Merzûk b. Muhammed tarafından kaleme alınmış olup 1428/2007 senesinde Cidde’de yayınlanan bu çalışma elde edilememiş, ancak içeriği hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacak kadar bilgiye internet üzerinden ulaşılmıştır. *Tesmiyetu men teşeyyea ev rumiye bi’t-teşeyyu’ min ruvâti ‘l-kütübi ‘s-sitte* ismini taşıyan çalışmada araştırmacı, *Kütüb-i Sitte* ricâlinden Şîlik ithâmına maruz kalmış olanları derlemeyi amaçlamış, toplam 87 râvîye yer vermiş ve râvîlerle ilgili İbn Hacer’in hükümlerini esas almıştır. Çalışmada çok az sayıda râvîye ulaşılmış olması, râvîler hakkında sadece İbn Hacer’in hükümleriyle yetinilmesi, Şîf ricâl kitaplarının göz önünde bulundurulmaması gibi sebeplerden dolayı, konunun yeniden ele alınması gerektiği düşünölmüştür.

Konu ile ilgili tespit edilebilen en eski çalışma ise, İbn Kuteybe’nin (ö.276/889) *el-Ma‘ârif* adlı eserinde zikrettiği Şîf ricâl listesidir. Bu listede toplam 42 isme yer verilmiş olmasına rağmen, içerisinde Şu‘be b. el-Haccâc (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Yahyâ el-Kattân (ö.198/813) gibi Ehl-i Hadîs’in önde gelen isimlerinin de yer alması, mezkûr listenin çok güvenilir bir hüviyet arz etmediğini göstermekte ve ihtiyatla karşılanması gerektiği yönünde bir kanaate sebep olmaktadır.³

İbn Rüste (ö.310/922), *el-A‘lâku‘n-nefise* adlı eserinde Râfıza ve Şîa başlığı altında 45 isme yer vermektedir. Bu liste büyük oranda İbn Kuteybe’nin verdiği liste ile

³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-Ma‘ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire 1401/1981, s. 624.

örtüşmektedir. Dolayısıyla İbn Kuteybe'nin listesi için mevcut olan çekinceler bu liste için de aynen geçerlidir.⁴

Mu'tezilî âlim Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî (ö.319/931), *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl* isimli eserinde "Ehl-i Bid'at ve Sâhibu Ehvâ Olmakla İtham Edilenler" başlığı altında 229 isme yer vermektedir.⁵ Belhî, burada 14 râvî için açık bir şekilde Şîlik ithâmı zikretmektedir. Ancak açık bir surette haklarındaki ithâmı belirtmediği halde siyak-sibaktan Şîlik ithâmına maruz kaldıkları anlaşılan isimlerin de eklenmesiyle, eserde Şîi olmakla ithâm edilen şahıs sayısı yaklaşık 40'ı bulunmaktadır.⁶

Mezhepler tarihi müellifi olan Şehristânî (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinde "Zeydiyye'nin İleri Gelenleri" başlığı altında 6,⁷ "Şîa Ricâli ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler" başlığı altında 17; "Şîa ve İmâmiyye'nin Diğer Sınıflarından Olanlar" başlığı altında 18; "Kitap Yazarların Bir Kısmı" başlığı altında 11 isme yer vermiştir.⁸ Toplam 52 isme yer verilen bu liste de, Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722), Ebû Hanîfe (ö.150/767), Vekî' b. el-Cerrâh (ö.196/811) gibi Ehl-i Sünnet'in ileri gelen isimlerinin yer alması, liste hakkında şüpheler doğurmaktadır.

İbn Hacer, Buhârî'nin râvîlerine yönelik tenkitleri değerlendirmek için *Fethu'l-Bârî* mukaddimesi *Hedyu's-sârî*'de çeşitli ithâmlara maruz kalmış 399 Buhârî râvîsinin biyografisine yer vermektedir. Bu râvîlerden 21'i Şîlik ithâmına maruz kalan râvîlerdir.⁹ İbn Hacer, çeşitli yorumlarla bu râvîler hakkındaki ithâmların asılsız olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

⁴ Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A'lâku'n-nefise* (nşr. Martin Theodor Houtsma), Leiden 1386/1967, s. 219.

⁵ Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetu'r-ricâl* (nşr. el-Hüseynî b. Ömer b. Abdurrahîm), Beyrût 1421/2000, II, 381-401.

⁶ Bu listede yer alan ve Şîlikle ithâm edilen isimler için bk. Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 399-401.

⁷ Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Seyyîd Geylânî), Kâhire 1380/1961, I, 162.

⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Hedyu's-sârî mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Seyyid b. Abbâs el-Cüleymî-Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî), Kâhire 1416/1996, s. 606-713.

¹⁰ İbn Hacer'in bu eserindeki değerlendirmeler için bk. Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in Takrîbu't-Tehzîb'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvîlerinden Bahsetmesi ve Hedyü's-sârî (mukaddime)deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi*, 2000, II, sy. 3, s. 29 vd.

Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), *Tedribu'r-râvî* isimli eserinde bid'atçılık ithâmına maruz kalmış Buhârî ve Müslim râvîlerine yer vermektedir. Buna göre listede 13 râvî Mürcîî, 7 râvî Nâsıbî, 25 râvî Şîî eğilimli,¹¹ 30 râvî Kaderî, 1 râvî Cehmî, 2 râvî Hâricî, 1 râvî Vâkıfî,¹² 1 râvî ise Ka'diyye'ye mensup olmakla ithâm edilmiştir. Böylece toplamda 80 isme yer verilmiştir.¹³ Müellif ithamlarla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Son dönem müelliflerinden Cemâluddîn el-Kâsımî (ö.1332/1914), *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı çalışmasında 141 râvînin kısa biyografisine yer vermektedir. Eserin tahkikini yapan Muhammed Abdulhakîm el-Kâdî'nin isim sırasına göre tanzim ettiği bu listedeki râvîlerin 62'si ile ilgili Şîîlik ithâmı nakledilmiştir.¹⁴

Şîî bir müellif olan Kâşifu'l-ğitâ'nın (ö.1373/1954), 1350/1931 senesinde kaleme aldığı *Aslu's-Şîa ve usûluhâ* adlı çalışmasında yaklaşık 300 sahâbînin, Hz. Ali'nin şîası içerisinde yer aldığı iddia edilmekte ve bunlardan otuz kadarının ismi verilmektedir.¹⁵ Sahâbe sonrasındaki tabakalardan da, çeşitli nitelikleri ile öne çıkan pek çok kişi Kâşifu'l-ğitâ'ya göre Şîî'dir.¹⁶ Ancak müellif bu listeleri verirken isimlerin Şîî eğilimlerine veya mezhebî anlamda Şîîliklerine dair herhangi bir delil zikretmemektedir. Mevcut haliyle bu isim listeleri, müellifin mezhep taassubu içerisinde olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

¹¹ Ancak Suyûtî'nin ifadesine göre buradaki teşeyyu' Hz. Ali'yi diğer sahâbîlere öncelemektir.

¹² Suyûtî'nin ifadesine göre buradaki Vâkıfîlik, Kur'ân'ın mahlûk veya gayr-i mahlûk olduğu ile ilgili kanaat zikretmeyenlerdir.

¹³ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (nşr. Bedîu's-Seyyîd el-Lehhâm), Beyrût 1425/2005, I, 384-386. Eserin farklı neşirlerinde "Abdullâh b. İsâ b. Abdurrâhmân b. Ebî Leylâ" ismine yer verilmiştir (nşr. Abdulfettâh Abdullatîf, Medîne 1379/1959, s. 219; nşr. el-Lehhâm, Beyrût 1425/2005, I, 384). Doğrusu Abdullâh b. İsâ ile Abdurrâhmân b. Ebî Leylâ'nın Şîîlik ithâmına maruz kalmış iki farklı râvî olduğudur. Yine Abdulfettâh Abdullatîf neşrinde bazı râvîlerin künyeleri farklı bir isim gibi kaydedilmiştir (Ebû'l-Bahterî, Saîd b. Feyrûz gibi [s. 219], doğrusu bu, râvînin künyesidir). Bu durum, çeşitli suretlerle ithâma maruz kalan râvîlerin sayısının daha fazla olduğu izlenimi vermektedir. Aynı durum Mürcî olduğu ifade edilen râvîler için de söz konusudur.

¹⁴ Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (nşr. Muhammed Abdulhakîm el-Kâdî), Kâhire, ts, s. 109-166. Kâdî, *el-Cerh ve't-ta'dil*'de geçen râvîleri harf sırasına göre düzenlediğini belirtir (bk. s. 10).

¹⁵ Muhammed b. el-Hüseyn Kâşifu'l-ğitâ, *Aslu's-Şîa ve usûluhâ*, Beyrût 1410/1990, s. 76-81.

¹⁶ Kâşifu'l-ğitâ, *Aslu's-Şîa ve usûluhâ*, s. 81 vd.

Bir başka Şîî müellif Mûsevî'nin (ö.1376/1957) *el-Mürâcaât* isimli çalışmasında da, Sünnî eserlerdeki isnâdlarda yer aldığı ifade edilen 100 Şîî râvî hakkında bilgi verilmektedir.¹⁷ Öncelikle râvînin ismi ve künyesi sunulmakta, daha sonra Sünnî eserlerdeki Şîîlik ithâmılarından hareketle râvînin Şîîliği ispatlanmaya çalışılmaktadır. Ancak nadir de olsa, Sünnî eserler söz konusu edilmeksizin râvînin Ehl-i Beyt İmâmılarından biri ile olan ilişkisine temas edilerek Şîîliğini ispat cihetine de gidilmektedir.

Şîîlikle müttehem tarihçilerle birlikte hadis râvîlerine de yer verilen bir araştırma, Abdülazîz Muhammed Nûr Velî'nin *Eseru't-teşeyyu' 'alâ rivâyâti't-târîhiyye fî karni'l-evveli'l-hicrî* isimli doktora tezidir. Yazar burada “Şîîlikte Aşırı Giden Râvîler” başlığı altında 8; “Şîîlikte Aşırı Giden Ahbârîler”¹⁸ başlığı altında 23; “Şîîlikle İtham Edilen Râvîler” başlığı altında 19; “Şîîlikle İtham Edilen Ahbârîler” başlığı altında 4; “Şîîlikle İtham Edildiği Halde Bundan Uzak Olan Râvî ve Tarihçiler” başlığı altında 9; “Şîîlikte Aşırı Tarihçiler” başlığı altında 2; “Şîîlikle İtham Edilen Tarihçiler” başlığı altında ise 2 isme yer vermiştir. Toplamda 67 ismin kısa biyografilerine yer verilerek ithâmı tartışılmıştır.¹⁹

Yine Şîî bir müellif olan Tabsî, *Ricâlu's-Şîa fî esânîdi's-sünne* isimli çalışmasında, 140 râvînin kısa biyografisine yer vermektedir.²⁰ Eserin isminden anlaşıldığı üzere yazar, Sünnî hadis isnâdlarında yer alan ve Şîî olduğunu düşündüğü râvîleri tespit etmeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Eserde Sünnî eserlerdeki ithâmlardan hareketle râvînin Şîîliği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Çalışmada, ithâmın sıhhati tartışılmamakta, râvî hakkında herhangi bir lafızla dile getirilen tek bir ithâmın bulunması dahi, yazar tarafından onun Şîî olarak nitelenmesi için yeterli görülmektedir.

¹⁷ Abdu'l-Hüseyn Şerefuddîn el-Mûsevî, *el-Mürâcaât*, Beyrût 1391/1972, s. 77-140. Krş. Abdu'l-Hüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr fî'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb*, I-XI, Tahrân 1366/1947, III, 92-94.

¹⁸ Yazarın burada kullandığı Ahbârî tabiri tarihçi/müerrih kavramına yakın bir anlamdadır ve Şîî ulemânın Usûlî-Ahbârî ayrımıyla herhangi bir ilgisi yoktur.

¹⁹ Abdülazîz Muhammed Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu' 'alâ rivâyâti't-târîhiyye fî karni'l-evveli'l-hicrî*, 1415/1995, s. 40-290.

²⁰ Muhammed b. Ca'fer et-Tabsî, *Ricâlu's-Şîa fî esânîdi's-sünne*, Kum 1420/2000, s. 29-464.

Konu hakkında Türkiye’de yapılan incelemelere göz attığımızda Hüseyin Kahraman’ın, *Kûfe’de Hadis* adlı çalışmasında Şîilik ithâmına maruz kaldığını ifade ettiği 10 râvînin kısa biyografisine yer verdiği görülmektedir.²¹

Ehl-i bid’atı konu edinen bir diğer çalışma ise Zehra Özdemir’in, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid’at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları* adlı yüksek lisans tezidir. Araştırmada “Şîi Râvîler” başlığı altında 73; “Haşebî Râvîler” başlığı altında 4; “Râfîzî Râvîler” başlığı altında 48; “Sebeî Râvîler” başlığı altında 2; “Zeydî Râvîler” başlığı altında ise 1 râvî ismine yer verilmektedir. Sonuç olarak Şîilik ile ilgili ithâmlara maruz kalan 128 râvî zikredilmiştir. Ancak çalışmada ithâmın sıhhatini tespit etme gibi bir endişe duyulmamış, sadece hakkında ithâm bulunan râvîlerin dökümünün yapılması amaçlanmıştır.²²

B. Sünnî Eserler

Tezin kavramsal çerçeveye ilişkin *İlk Bölümünde* Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö.463/1070) *el-Kifâye*’si, İbnü’s-Salâh’ın (ö.643/1245) *Ulûmu’l-hadîs*’i, Nevevî’nin (ö.676/1277) *et-Takrîb ve’t-teysîr*’i, İbn Receb el-Hanbelî’nin (ö.795/1393) *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*’si, İbn Hacer’in *Nüzhetü’n-nazar*’ı, Sehâvî’nin (ö.902/1497) *Fethu’l-muğîs*’i, Suyûtî’nin (ö.911/1505) *Tedribu’r-râvî*’si, Kâsımî’nin (ö.1332/1914) *Kavâidu’t-tahdîs*’i gibi hadis usûlü; İbn Kuteybe’nin (ö.276/889) *el-İmâme ve’s-siyâse*’si, Belâzurî’nin (ö.279/892) *Ensâbu’l-eşraf*’ı, Dîneverî’nin (ö.282/895) *el-Ahbâru’t-tivâl*’i, Taberî’nin (ö.310/923) *Târîh*’i, Eşarî’nin (ö.314/936) *Makâlâtu’l-İslâmiyyîn*’i, Ebû Mutî‘ en-Nesefî’nin (ö.318/930) *er-Red*’di, ‘Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin (ö.429/1037) *el-Fark beyne’l-firak*’ı, Şehristânî’nin (ö.548/1153) *el-Milel ve’n-nihal*’i gibi İslâm tarihi ve mezhepler tarihi kaynaklarından istifade edilmiştir. Konu ile ilgili yapılmış tez, makale gibi müstakil çalışmalardan ise ayrıca yararlanılmıştır. Kavramlar incelenirken, kavramın tarih sahnesinde ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve terim olarak hangi zaman aralığından sonra kullanıldığı ve yaygınlaştığı özellikle tespit edilmeye çalışılmıştır.

²¹ Kahraman, Hüseyin, *Kûfe’de Hadis (İlk Üç Asır)*, Bursa 2006, s. 347-352.

²² Özdemir, Zehra, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid’at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları* (yüksek lisans tezi, 2007), EÜSBE, s. 74-86.

Tezin râvî biyografilerine yer verilen *İki, Üç ve Dördüncü Bölümlerinde* ise, İbn Sa‘d’ın (ö.230/845) *et-Tabakât’ı*, Yahyâ b. Maîn’in (ö.233/848) *et-Târih’i*, Halîfe b. Hayyât’ın *et-Tabakât’ı* (ö.240/854), Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) *el-İlel’i*, Buhârî’nin (ö.256/869) *et-Târihu’l-kebir’i*, Cûzcânî’nin (ö.259/873) *Ahvâlu’r-ricâl’i*, İclî’nin (ö.261/875) *Ma‘rifetu’s-sikât’ı*, Nesâî’nin (ö.303/915) *ed-Duafâ’sı*, Ukaylî’nin (ö.322/934) *ed-Duafâu’l-kebir’i*, İbn Ebî Hâtim’in (ö.327/938) *el-Cerh ve’t-ta‘dîl’i*, İbn Hibbân’ın (ö.354/965) *es-Sikât’ı* ve *Kitâbu’l-mecrûhîn’i*, İbn Adî’in (ö.365/976) *el-Kâmil’i*, Mizzî’nin (ö.742/1341) *Tehzibu’l-Kemâl’i*, Zehebî’nin (ö.748/1347) *Siyer’i*, *el-Kâşif’i* ve *Mizân’ı*, İbn Hacer’in *Tehzibu’t-Tehzib* ve *Takrîbu’t-Tehzib’i* gibi klasik ricâl eserlerinden ve zaman zaman tarih kitaplarından faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra ithâmların sıhhatini tespit etmede büyük oranda kanaat uyandıracakı düşünülen ve pek çok yönleri ile çalışılmayı bekleyen Şîî ricâl kitaplarına da her bir biyografi yazımında başvurulmuştur. Bu noktada Kâsımî’nin (ö.1332/1914) konu ile ilgili değerlendirmesinin bizim için yol gösterici bir mahiyet arz ettiğini ifade etmemiz gerekmektedir:

“Burada üzerinde düşünülmesi gereken bir mesele vardır. Cerh ve ta‘dîl âlimleri, eserlerinde, bid‘atçı olmakla ithâm edilen pek çok kimseye yer vermişlerdir. Onların bu konudaki dayanakları, bu râvîlerden herhangi birinin Şîî, Hâricî, Nâsibî gibi ifadelerle nitelenmesidir. Ancak bu kişiler hakkında söylenenler gelişigüzel birer ifade ve iftira olabilir. *Sahîhayn* râvîlerinden olup Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilen pek çok râvînin aslında Şîa tarafından bilinmemesi buna işaret etmektedir. Şîa’nın ricâl kitaplarından Keşşî ve Necâşî’nin eserlerine başvurduğum ancak Suyûtî’nin *Takrîb* (‘in şerhi *Tedrîbu’r-râvî*)’de kendinden önceki âlimlere dayanarak Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm ettiği ve Buhârî ile Müslim’in eserlerinde rivâyetlerine yer verdiği yirmi beş râvîden sadece ikisini o eserlerde görebildim; onlar da Ebân b. Tağlib ve Abdulmelik b. Ayan’dır. Diğer râvîler hakkında ise bu iki kitapta herhangi bir bilgiye rastlayamadım. Böylece önemli bir bilgi ve güzel bir faydayı elde etmiş olduk. O da, bid‘atçilikle ithâm edilen râvîler hakkında, o (mezhebin) ricâl musannefâtına başvurmanın gerekliliğidir. Böylece ithâmın doğrusu yanlış ortaya çıkar. Bu durum ‘*firkaların görüşleri hakkında gönül rahatlığına ulaşmıncaya kadar onların mütedavil eserlerine başvurulmasıdır*’ şeklindeki tespitime benzer...”²³

İbn Hacer’in de Şîî ricâl eserlerini kullandığı ve onlara atıf yaptığı dikkat çekmektedir. O, Bessâm b. Abdillâh’ın biyografisine yer verirken, İbn Ukde

²³ Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs min funûni mustalahi’l-hadîs* (nşr. Muhammed Behce el-Baytâr), Dımaşk 1343/1925, s. 177.

(ö.322/933)²⁴, Necâşî (ö.450/1058) ve Tûsî'nin (ö.460/1067) onu Şîî ricâl arasında zikrettiklerini ifade etmektedir.²⁵ İbn Hacer'in bu tavrı, râvî hakkındaki Şîîlik ithamını ölçmek için yapılan bir sağlama olarak anlaşılabilir. Sonuç olarak bu uygulamalar, tezin *İki, Üç ve Dördüncü Bölümlerinde* biyografisine yer verilecek râvîleri değerlendirmede, önemli bir hareket noktası olmuştur.

C. Şîî Ricâl Eserleri

Ya'kûbî'nin (ö.292/905) *Târîh*'i, Kummî'nin (ö.301/913) *el-Makâlât ve'l-fırak*'ı, Nevbahtî'nin *Firaku'ş-Şîa*'sı (ö.310/922), İsmâîlî müellif Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö.324/936) *ez-Zîne*'si gibi tarih ve mezhepler tarihi eserlerinin yanı sıra özellikle Şîî ricâl kitaplarından çalışma esnasında fazlaca faydalanılmıştır. Haklarında çok fazla malumat sahibi olunmadığı düşünülen Şîî ricâl kitaplarının bazıları hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Berkî ve *et-Tabakât*'ı

Eserin müellifinin *el-Mehâsin* sahibi Ahmed b. Muhammed Berkî mi,²⁶ onun babası mı, yoksa torunlarından biri mi olduğu hususunda ihtilaf vardır. Eğer eserin müellifinin *el-Mehâsin* sahibi Berkî olduğu kabul edilirse, onun vefât tarihinin 274/887 veya 280/893 olduğu belirtilmiştir.²⁷ Ancak eseri, onun oğlu veya torunun yazmış olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.²⁸ Berkî'nin *et-Tabakât*'ının iki farklı neşri bulunmaktadır.²⁹

²⁴ Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Ukde el-Kûfî. Hâfızdır, Zeydî'dir. Kûfe'de doğmuş orada vefât etmiştir. Pek çok eseri vardır (bk. Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, I-VIII, Beyrût 1404/1984, I, 207).

²⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (nşr. Ömer Selâmî, Ali b. Mes'ûd), I-VI, Beyrût 1416/1996, I, 333.

²⁶ Berkî ve *el-Mehâsin* adlı eseri için bk. Newman, Andrew J., *The Formative Period of Twelver Shi'ism*, Richmond 2000, s. 52-61.

²⁷ Berkî, *et-Tabakât*, s. 25 (muhakkikin önsözü). Çeker, Orhan, "Berkî", *DİA*, V, 509. Gölpınarlı, Abdülbâkıy, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik*, İstanbul 1979, s. 637.

²⁸ Oğur, Necmettin, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜSBE, s. 91-92.

²⁹ Eser ilk olarak 1382/1963 senesinde Kâzım el-Müsevî tarafından neşredilmiştir. Bizim çalışmamızda ise Sâmîr Kâzım el-Hafâcî tarafından 1428/2007 senesinde Kum'da neşredilen baskı esas alınmıştır.

Bu eserde öncelikle Hz. Peygamber'in ashâbına, ardından tabakalar halinde sırası ile diğer imamların yakınlarına yer verilmektedir. Eserde zikredilen râvîler ile ilgili herhangi bir cerh veya ta'dîl ifadesi mevcut değildir. Nadiren râvînin "Ammî/Sünnî" şeklinde nitelendiği görülmektedir. Eğer râvî ile ilgili olarak "mechûl" tâbiri kullanılmışsa, bu, râvînin İmâmî mi Ammî mi olduğu bilinmediğindedir.³⁰

2. Keşşî ve İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl'i

Eserin müellifi olan ve doğum-ölüm tarihleri bilinmeyen Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî'nin, Küleynî'nin (ö.329/940) çağdaşı olduğu ifade edilmiştir.³¹ Tûsî tarafından sika ve sağlam bir itikâda sahip olmakla nitelenen Keşşî,³² 368/978 senesinde vefât eden Ca'fer b. Muhammed b. Kûlûye'nin³³ hocasıdır. İbn Şehr Âşûb (ö.588/1192), onun ricâle müteallik eserini *Ma'rifetu'n-nâkilîn ani'l-eimmeti's-sâdigîn* şeklinde kaydetmiştir.³⁴ Eser günümüze ulaşmamıştır. Çalışmada kullandığımız *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl* ise, neşre Hasan Mustafevî tarafından hazırlanan ve Meşhed'de 1348/1929 senesinde basılan Tûsî'nin (ö.460/1067) onun eserinden yaptığı seçmedir.³⁵ Tûsî bu çalışmada, eserin aslında olan bazı yanlışlıkları gidermiş ve bazı Sünnî bilginlerin biyografilerini eserden çıkarmıştır.³⁶

Eldeki nüshada toplam 1151 hadis ricâli bulunmaktadır. Bunlardan 515'i İmâmların ashâbından ve muâsırlarındandır. İsimlerin alfabetik olarak sıralanmadığı eserin³⁷ belki de en önemli özelliği, râvîler ile ilgili cerh ve medh ibarelerini senedleriyle birlikte vermesidir.³⁸ Geçmişleri çok erken tarihlere uzanan Şîf fraksiyonların inanç ve düşüncelerini öğrenmeyi ve Şîf toplum içinde, özellikle de

³⁰ Muhammed Takî et-Tüsterî, *Kâmûsu'r-ricâl*, 1410/1990, I, 29; Oğur, *a.g.t.*, s. 94.

³¹ Âgâ Büzürg et-Tâhrânî, *ez-Zerîa' ilâ tasânîfi's-Şîa*, Beyrût 1403/1983, X, 141.

³² Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *el-Fihrist* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî), 1417/1996, s. 217.

³³ Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm), Necef 1381/1961, s. 458.

³⁴ Muhammed b. Ali b. Şehr Âşûb et-Tabersi, *Me'âlimu'l-ulemâ*, Beyrût, ts, s. 102.

³⁵ Muhammed Hüseyin el-A'lemî el-Hâirî, *Dâiratu'l-me'ârif eş-Şîyyeti'l-âmme*, Beyrût 1413/1993, XV, 176.

³⁶ Âgâ Büzürg et-Tâhrânî, *ez-Zerîa'*, X, 141; krş. Tüsterî, *Kâmûs*, I, 25.

³⁷ Oğur, *a.g.t.*, s. 75.

³⁸ Krş. Hasan b. Zeynüddîn Şehîdu's-sânî, *et-Tahrîru't-Tâvûsî* (nşr. Fazıl Cevâhirî), Kum 1411/1990, s. 5.

imamlar ve bağılıları arasındaki doktriner ya da kişisel ayrılıkları ortaya çıkarmayı hedefleyen araştırmaların vazgeçilmez bir kaynağı olan bu eserin³⁹ güvenilirliği ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.⁴⁰

3. Necâşî ve *er-Ricâl*'i

Ahmed b. Ali en-Necâşî'nin *er-Ricâl* ya da *el-Fihrist* diye isimlendirilen eseri de Şîî ricâl çalışmalarının temel kaynaklarından. 372/982 senesinde dünyaya gelen Necâşî,⁴¹ dini nitelikli seyahatleri dışında genellikle Bağdât'ta bulunmuş ve ilmi hayatını burada sürdürmüştür.⁴² *er-Ricâl*'nin dışında başka eserleri de bulunan Necâşî,⁴³ 450/1057 senesinde vefât etmiştir.⁴⁴

Muâsır âlimlerden Tüsterî, eserin *er-Ricâl* şeklinde isimlendirilmesine karşı çıkmaktadır. Zira ricâl türü eserler, usûl ve musannefler hakkında bilgi vermeksizin râvîleri tabakalarına göre düzenleyen eserlerdir. Necâşî ise bizzat eserini *el-Fihrist* diye nitelemiştir.⁴⁵ Eser,⁴⁶ Şîî râvîlere ait bilgiler içermekte, onlar hakkında genellikle cerhta'dîl ifadelerine yer vermektedir. Bazı yerlerde çağdaşı Tûsî'ye muhalefet eden Necâşî, eserinde 1270 râvîye yer vermiştir.⁴⁷

4. Tûsî ve Konuya İlişkin Eserleri

Ebû Ca'fer künyesi ile tanınan Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tûsî 385/995 senesinde dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Çeşitli hocalardan ilim tahsil ettikten sonra Necef'e gidip

³⁹ Büyükkara, Mehmet Ali, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet –Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şîîliği ve Abbasiler-*, İstanbul 2010, s. 31.

⁴⁰ Oğur, *a.g.t.*, s. 76-77.

⁴¹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 21.

⁴² Muhammed Ali el-Mûsevî el-Muvahhid el-Ebtahî, *Tehzîbu'l-makâl fî tenkîhi kitâbi'r-ricâl*, I-III, ts, I, 14; Öz, Mustafa, "Necâşî, Ahmed b. Ali", *DİA*, XXXII, 475.

⁴³ Öz, "Necâşî, Ahmed b. Ali", *DİA*, XXXII, 475.

⁴⁴ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 21. Hayatı ile ilgili olarak ayrıca bk. Necâşî, *er-Ricâl*, I, 11 vd (Ca'fer Sübhânî'nin tanıtım yazısı).

⁴⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 24.

⁴⁶ Çalışmada, 1418/1988 senesinde Beyrût'ta yayımlanan Muhammed Cevâd Nâinî neşri esas alınmıştır.

⁴⁷ Oğur, *a.g.t.*, s. 80-82.

⁴⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 169; Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 148.

orada ders halkaları kuran⁴⁹ ve ilmi faaliyetleri sonucunda geride pek çok öğrenci⁵⁰ ve eser bırakan Tûsî,⁵¹ Meşhed’de 460/1067 senesinde vefât etmiştir.⁵²

a. *el-Fihrist*

el-Fihrist’te,⁵³ bizzat müellifinin önsözde belirttiği üzere râvîler hakkındaki cerh-ta‘dîl ifadeleri zikredilmiş, râvînin itikâdının düzgün olup olmadığına temas edilmiştir. Eserde hepsi de telif sahibi olan 912 isme yer verilmiş ve bunların eserlerinin isimleri kaydedilmiştir. Ancak Tûsî’nin eserinde bazı hataların yer aldığı geç dönem âlimleri tarafından ifade edilmiştir.⁵⁴

b. *er-Ricâl*⁵⁵

Tûsî’nin, bir talebesinin ricâsı üzerine kaleme aldığı *er-Ricâl*⁵⁶ isimli çalışmasında imâmlarla görüştüğü ifade edilen yaklaşık 8900 râvî yer almaktadır. Râvîler Hz. Peygamber’den başlanarak, sırasıyla imamların tabakalarına göre ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Ancak râvîler hakkındaki cerh-ta‘dîl ifadeleri yok denecek kadar azdır. Bazı bilginlere göre bunun sebebi, Tûsî’nin eserini bitiremeden vefât etmiş olmasıdır.⁵⁷ Eserden anlaşıldığı kadarıyla, bir defa da olsa herhangi bir Ehl-i Beyt İmâmıyla görüşmek, onun ashâbı içerisinde zikredilmek için yeterlidir.

⁴⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 13 vd (Muhammed Sâdık Bahru’l-ulûm’un önsözü).

⁵⁰ Hoca ve öğrenci için bk. Tûsî, *er-Ricâl*, s. 35 vd (Muhammed Sâdık Bahru’l-ulûm’un önsözü).

⁵¹ Tûsî, bizzat kendisine ait 43 eserin ismini vermektedir. bk. Tûsî, *el-Fihrist*, 240-242. Eserleri için ayrıca bk. İbn Şehr Âşûb, *Me‘âlimu’l-ulemâ*, s. 114-115; Ziriklî, *el-‘Alâm*, VI, 84-85. Mohammad Ali Amir-Moezzi, “al-Tûsî”, *Encyclopaedia of Islam*, X, 745-746.

⁵² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 170; Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 148.

⁵³ Çalışmada, *el-Fihrist*’in Cevâd el-Kayyûmî tarafından 1417/1996’da yapılan neşri kullanılmıştır.

⁵⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 52. eser hakkında ayrıca bk. Oğur, *a.g.t.*, s. 84-87.

⁵⁵ Çalışmada *er-Ricâl*’in Necef’de 1381/1961 senesinde yapılan baskısı esas alınmıştır.

⁵⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 2.

⁵⁷ Oğur, *a.g.t.*, s. 88.

5. İbn Dâvûd ve *er-Ricâl*'i

Kendi ifadesine göre 648/1250 senesinde dünyaya gelen Takıyyuddîn Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Dâvûd,⁵⁸ Muhammed b. Muhammed el-Alevî'den bazı eserler okumuştur.⁵⁹ Bizzat kendisi, telif ettiği 26 eserin ismini vermektedir.⁶⁰ *er-Ricâl* isimli eserini 707/1307 senesinde bitirdiği bilinmesine rağmen, bu tarihten sonra kaç sene yaşadığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar 740/1340'larda vefât ettiği söylenmişse de, bu tarih genel bir kabul görmemiştir.⁶¹

İbn Dâvûd, eserini iki kısma ayırmış, birinci bölümde hakkında zayıflıkları yönünde herhangi bir ithâm bulunmayan güvenilir râvîlere yer vermiştir. Bu râvîlerin tespitinde kendisinden önceki müelliflerin rumuzlarına atıf yapmakla yetinmiştir. İkinci bölümde ise, yine önceki âlimlerden nakille hakkında cerh ibareleri bulunan râvîler ele alınmıştır. Her iki bölüm de kendi içerisinde alfabetiktir. 2500 civarında râvînin yer aldığı eser hakkında bazı eleştiriler bulunmaktadır.⁶²

6. Allâme Hillî ve *Ricâl*'i

Cemâluddîn Ebû Mansûr el-Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Muhammed b. Mutahhar el-Hillî 648/1250 senesinde dünyaya gelmiştir.⁶³ Çeşitli hocalardan dersler okuyan Hillî, hocaları içerisinde en çok Nâsiruddîn et-Tûsî'den (ö.672/1273) etkilenmiş ve onun eserlerine bazı şerh çalışmaları yapmıştır. İmâmiye içerisinde Usûlî ekolü zirveye çıkaran kişi olarak bilinen Hillî, ardında pek çok eser bırakarak 726/1325 senesinde Hille'de vefât etmiştir.⁶⁴

⁵⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 75.

⁵⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 45.

⁶⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 75-76. Eserleri için ayrıca bk. Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, V, 191.

⁶¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 24 (Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm'un önsözü); Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, V, 190.

⁶² Çalışmada Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm'un neşri (Necf 1392/1972) esas alınmıştır. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Oğur, *a.g.t.*, s. 109-112

⁶³ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, V, 396.

⁶⁴ Muhsin el-Emîn, *A'yânu's-Şîa*, V, 396; Hâirî, *Dâiretu'l-maârif eş-Şiyyeti'l-âmme*, VIII, 178; Öz, Mustafa, "Hillî, İbnu'l-Mutahhar", *DİA*, XVIII, 37-38.

Hillî, önceki âlimlerin, sika olanların yanında kendisine itimat edilemeyecek râvîlerden rivâyetler naklettiklerini, bundan dolayı râvîlerin durumunu açıklığa kavuşturacak muhtasar bir kitap kaleme aldığını ifade etmektedir. Eserde yer verilen râvîler iki kısımda incelenmiştir. Birinci grup, rivâyetleri ile amel edilebilecek olan râvîler, ikinci grup ise ya zayıf ya da mechûl olan râvîlerdir.⁶⁵ Eserde yaklaşık 2000 râvî hakkında bilgiye yer verilmiştir. Yine bu eser kendisinden önceki bazı çalışmalardaki bilgilere yer vermesinden dolayı önemli görülmüştür.⁶⁶ Eserin bilinen ismi *Hulâsatu'l-akvâl fî ma'rîfeti'r-ricâl* olmasına rağmen, çalışmada kullanılan baskıda *Ricâlu'l-Allâme* ismi tercih edildiğinden, çalışma boyunca bu esere *Ricâl* şeklinde atıf yapılacaktır.⁶⁷

7. Modern Çalışmalar

Araştırmada muâsır bazı Şîî âlimlerin eserlerinden de zaman zaman faydalanılmıştır. Abdullâh Mâmekânî'nin (ö.1351/1932) *Tenkîhu'l-makâl*, Ebû'l-Kâsım el-Hûî'nin (ö.1412/1992) *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, Muhammed Takî et-Tüsterî'nin (ö.1415/1995) *Kâmûsu'r-ricâl*, Hossein Moderressi'nin *Tradition and Survival: a Bibliographical Survey of Early Shi'ite Literature* isimli çalışmaları bunlar arasında zikredilebilir.

⁶⁵ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 2.

⁶⁶ Oğur, *a.g.t.*, s. 114-115.

⁶⁷ Çalışmada eserin Kum'da 1411/1990 senesinde yapılan baskısını kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EHL-İ BİD'ATTEN HADİS RİVÂYETİ ve ŞİÛLİK İTHAMI

I. EHL-İ BİD‘ATTEN HADİS RİVAYETİ

Ehl-i bid‘atten hadis rivâyetine geçmeden önce bid‘at kavramı ve ehl-i bid‘atin niteliklerine kısaca değinmek uygun olacaktır.

A. BİD‘AT KAVRAMI ve EHL-İ BİD‘AT

Bid‘at kelimesinin türediği “ب-د-ع” (be-de-‘a) kökü farklı kalıplarla kullanıldığında, örneksiz yaratmak; eşi, benzeri olmamak; yeni, sonradan ortaya çıkmak; en üst seviyede bulunmak; batıl olmak, dövmek, gerekli kılmak; mukabele etmek vb. anlamlara gelmektedir.⁶⁸ Aynı kökten gelen kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır. Nitekim, Bakara Sûresinin 117. ve En‘âm Sûresinin 101. ayetlerinde Allah Teâla “göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı (بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)” olarak nitelenmekte; Ahkâf sûresinin 9. ayetinde Hz. Peygamber’in “De ki: ‘Ben türedi bir peygamber değilim’. (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ).” demesi emredilmektedir. Neml Sûresinin 27. ayetinde ise ruhbanlığın ilk defa ortaya çıkışından bahsedilirken “ابْتَدَعُوهَا” ifadesi kullanılmaktadır. Bu kullanımlardan da anlaşıldığı üzere kelimeye Kur’ân-ı Kerîm’de sadece sözlük anlamlarıyla yer verilmiştir.

Hadislerde, “ب-د-ع” kökünden gelen kelimelerin yanı sıra özellikle bid‘at kelimesine de yer verildiği ve bu kullanımların bazısının terim anlamı taşıdığı dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber “her bid‘at sapıklıktır” buyurmuş,⁶⁹ bid‘at ile amel edecek kimselerden bahsetmiştir.⁷⁰ Sahâbenin küçüklerinden olan Abdullâh b.

⁶⁸ Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhîdî, *el-‘Ayn* (nşr. Mehdî Mahzûmî-İbrâhim Sâmerrâî), I-VIII, Beyrût 1418/1998, II, 54-55; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sihâhi’l-A’rabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr), I-VI, Beyrût 1404/1984, III, 1183-1184; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr el-Ensâri, *Lisânu’l-A’rab* (nşr. Abdullâh Ali el-Kebîr v.dğr.), I-VI, Kâhire, ts, I, 229-331.

⁶⁹ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâûrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-III, İstanbul 1412/1992, Cumua’ 43; et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ es-Sülemî, *el-Câmiu’s-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Kâhire 1394/1975, İlm 16; en-Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn* (nşr. Bevrân Sanâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrût 1405/1985, İdeyn 22; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen* (nşr. Halîl Me’mûn Şiha), I-III, Beyrût 1416/1996, Mukaddime 7. Aynı ibare, farklı bir metin içerisinde İbn Mesûd’dan da rivâyet edilmiştir (Abdurrâzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef* (nşr. Habiburrahmân el-A’zami), I-XI, Beyrût 1403/1983, XI, 159).

⁷⁰ İbn Mâce, Cihâd 40.

Ömer (ö.74/693) de, bazı fiilleri bid‘at olarak nitelemiştir.⁷¹ Aynı kelime, oldukça nadir olmakla beraber, Hz. Ömer’in (ö.23/643) terâvîh namazını niteleyişinde olduğu gibi olumlu anlamda da kullanılmıştır.⁷² Tâbiîn neslinde de bu kelimenin terim anlamı ile kullanıldığı dikkat çekmektedir. İsnâd faaliyetinin başlangıcını anlattığı rivâyet edilen İbn Sîrîn (ö.110/728), hadisi alınmayacak olan sınıfı tasvir ederken “*ehlu’l-bida*” tâbirini kullanmıştır.⁷³ İmrân b. Husayn (ö.52/672) ile bir adamın karşılıklı tartışmasını nakleden Ali b. Zeyd b. Cüd‘ân (ö.131/748) da “*sâhibu bid‘a*” tâbirine yer vermektedir.⁷⁴ Bunların yanı sıra İbrâhim en-Nehaî (ö.96/714),⁷⁵ Ebû Kılâbe (ö.104/722),⁷⁶ Şa‘bî (ö.104/722),⁷⁷ Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732)⁷⁸ ve Zührî (ö.125/742)⁷⁹ gibi isimlerin bid‘at kelimesini terim anlamı ile kullandıkları görülmektedir. Hadislerde bid‘at kelimesinin yanı sıra özellikle “*muhdes*” kelimesinin de, aynı anlamda kullanıldığına dikkat çekmek gerekmektedir.⁸⁰

1. Bid‘at Tanımları

Halîl b. Ahmed’in (ö.175/791) “*Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan (nasları önemsemeyen) arzu ve amel kabilinden olan şeylerdir*” dediği⁸¹ ve Asr-ı Saâdet’ten sonra gündeme gelen, şer‘î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar hakkında kullanılan bir terim olan bid‘at,⁸² öncelikle “dar kapsamlı” ve “geniş

⁷¹ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *es-Sahîh* (nşr. Halîl Me’mûn Şiha), I-IV, Beyrût 1424/2004, Umre 3; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen* (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Cidde 1418/1998, Salât 44; Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Beyrût 1427/2006, IV, 388; V, 256.

⁷² Buhârî, Terâvîh 1.

⁷³ Müslim, Mukaddime 5.

⁷⁴ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 255.

⁷⁵ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, III, 194; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 464.

⁷⁶ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 151.

⁷⁷ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, III, 456; IV, 127.

⁷⁸ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, III, 122.

⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 663.

⁸⁰ Buhârî, İ’tisâm 2; Müslim, Cumua 43; Hac 469; Ebû Dâvud, Sünnet 5... Hz. Peygamber’den bu konuda nakledilen rivâyetler için bk. Ebû Bekr et-Turtûşî, *el-Havâdis ve’l-bida*’ (nşr. Abdulmecîd et-Türkî, Beyrût 1410/1990, s. 111-123; İbrâhîm b. Mûsa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-İ’tisam* (nşr. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şakîr), I-II, Demmâm 1429/2008, I, 107-125.

⁸¹ Halîl b. Ahmed, *el-‘Ayn*, II, 55.

⁸² Yaran, Rahmi, “Bid‘at”, *DİA*, VI, 129.

kapsamlı” tanımlar olarak iki temel başlık altında incelenmiştir. Burada öncelikle “*Hz. Peygamber’den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şey*”⁸³ anlamında kullanılan dar kapsamlı bid‘at tanımını benimseyen bazı âlimlere kısaca yer verilecektir. Rivâyet edildiğine göre İmâm Mâlik (ö.179/795) şöyle demiştir:

“Her kim bu ümmet içerisinde önceki nesillerde olmayan bir şey ortaya koyarsa Hz. Peygamber’in risâlet görevine ihanet ettiğini iddia etmiş olur. Çünkü Allah Teâla “bugün dininizi tamamladım” buyurmuştur.⁸⁴ O gün din olmayan şey, bugün de din olamaz.”⁸⁵

Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla İmâm Mâlik, bid‘at kavramını dini konular çerçevesinde ele almıştır.

Turtûşî’nin (ö.520/1126) ifade ettiğine göre, hem kalpte ortaya çıkan şey, hem dilin söylediği her şey, hem de bedenini yaptığı herhangi bir fiil bid‘at kavramı içerisinde değerlendirilebilir.⁸⁶ Ancak *el-Havâdis ve’l-bida’* adlı eseri dikkatlice incelendiğinde, onun daha ziyade dini nitelikli işleri bu kapsamda ele aldığı anlaşılmaktadır. Şâtıbî’ye (ö.790/1388) göre ise bid‘at, dinde sonradan ortaya çıkmış ve şerîata uygunmuş gibi gözüken, kendisi ile Allah Tealâ’ya daha çok kulluk yapılması amaçlanan şeydir.⁸⁷ Şâtıbî’nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla o da, bid‘at kavramını dini konular bağlamında ele almaktadır. Beyhakî (ö.458/1065), İbn Teymiyye (ö.728/1327), İbn Receb el-Hanbelî (ö.797/1393), İbn Hacer el-‘Askalânî (ö.852/1448), Bedruddîn Aynî

⁸³ Yaran, “Bid‘at”, *DİA*, VI, 129.

⁸⁴ Mâide 5/3.

⁸⁵ Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-IV, Kâhire 1389/1970, II, 791. Farklı lafızlarla bk. Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, I, 65-66; Ali Mahfûz, *el-İbda’ fî madârri’l-ibtida’*, Kâhire 1375/1956, s. 108.

⁸⁶ Turtûşî, *el-Havâdis ve’l-bida’*, s. 108.

⁸⁷ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, I, 48. Şâtıbî’nin bid‘at ile ilgili görüşleri için bk. Muhammet Yazıcı, “İslâm Düşünce Geleneğinde ‘Her Yenilik Bid’attir’ Hadisine Yaklaşımlar”, *EAÜİFD*, 2003, sy. 19, s. 165-170. Konu ile ilgili müstakil bir telifte bulunan Çelik, bid‘atı “*Hz. Peygamber’in tebliğât ve tâlimâtından sonra dinde yapılan ziyade ve noksanlık*” şeklinde tanımlamaktadır (bk. Çelik, Ali, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid‘at*, İstanbul 1997, s. 119).

(ö.855/1451), Şümnî (ö.872/1467), İbn Hacer el-Heytemî (ö.973/1565) ve Birgivî (ö.981/1573) gibi âlimlerin de bu tür bir bid‘at anlayışını benimsedikleri görülmektedir.⁸⁸

İmâm Şâfî‘ye (ö.204/819) nispet edilen görüşe göre o, geniş kapsamlı bid‘at anlayışını benimsemiştir. Buna göre bid‘at, sünnete uygun olan “bid‘at-ı mahmûde” ve sünnete muhalif olan “bid‘at-ı mezmûme” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁸⁹ İbn Hazm ez-Zâhirî (ö.456/1064) ise bid‘atı, “Hz. Peygamber’e nispet edilenler içerisinde bir aslı olmayan her bir söz ve fiil” şeklinde tarif etmekte, dinde ise, Kur‘ân‘da ve hadislerde olmayan şey anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁹⁰ İzzuddîn b. Abdisselâm (ö.660/1262) bid‘atı, “Hz. Peygamber’in asrında bilinmeyen fiil” olarak tanımlamış, sonra da onu vâcib, mendûb, mubâh, mekrûh ve harâm şeklinde kısımlara ayırmıştır.⁹¹ Şâfî‘ bir âlim olan Nevevî‘nin ifadeleri de (ö.676/1277) aynı muhtevayı yansıtmaktadır.⁹² İmâm Gazâlî (ö.505/1111), İbnu‘l-Cevzî (ö.597/1201), İbnu‘l-Esîr el-Cezerî (ö.606/1210), Ebû Şâme (ö.665/1266), Karâfî (ö.684/1285), Zürkânî (ö.1122/1710) ve İbn Âbidîn‘in (ö.1252/1836) ise bu tarz bir bid‘at anlayışını benimseyen âlimlerden bir kısmı olduğu anlaşılmaktadır.⁹³ İbnu‘l-Esîr‘in açıklamaları konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Hz. Ömer‘in Ramazan ayındaki terâvîh ile ilgili ‘bu ne güzel bid‘attir’ dediğini ifade eden hadisten anlaşıldığı kadarıyla bid‘at, bid‘at-ı hüdü (hidâyete sevk eden) ve bid‘at-ı dalâl (sapkınlığa sevk eden) olmak üzere iki kısımdır. Allah ve Rasûl‘ünün emrettiklerine aykırılık arz eden şey kınanmayı hak eder. Allah ve Rasûl‘ünün yapılmasını teşvik ettikleri içerisinde yer almayan, cömertlik, iyi davranışlar –ki iyi davranışlar takdir edilen işler içerisinde- gibi şeyler ise mevcut bir örneği olmasa dahi övülmeye layıktır. Ancak bunun şeriatla bulunana muhalefeti caiz değildir. Çünkü Nebi (s.a.s.) bu konuda sevap olduğunu şöyle ifade etmiştir: ‘Her kim iyi bir sünnet ortaya koyarsa, hem onun sevabı hem de onunla amel edenlerin sevabı kendisindedir.’ Aynı şekilde zıddını da ifade etmiştir: ‘Her kim kötü bir sünnet ortaya koyarsa, hem onun günahı hem de

⁸⁸ İzzet Ali Atıyye, *el-Bid‘a -tahdîduhâ ve mevki‘u‘l-İslâm minhâ-*, Beyrût 1980, s. 162-166; Yaran, “Bid‘at”, *DİA*, VI, 129; Gürler, Kadir, “Bid‘at Kavramı Üzerine”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, III, sy. 1, s. 66; Yazıcı, a.g.m, s. 153-162.

⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu‘l-Bârî*, XVII, 64.

⁹⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 43.

⁹¹ İzzuddîn Abdulazîz b. Abdusselam, *Kavâidu‘l-ahkâm fî islâhi‘l-enâm*, Ebû (nşr. Nezîh Kemâl Hammâd-Osmân b. Cumua Damîriyye), Dımaşk 1421/2000, II, 338. İzz b. Abdisselâm‘ın konu ile ilgili bir risalesi için bk. Altıntaş, Ramazan, “İzzüddîb b. Abdisselâm‘ın İki Akâid Risâlesi”, *CÜİFD*, V, 2001, sy. 1, s. 43-51.

⁹² Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu‘l-esmâ ve‘l-luğât*, Beyrût, ts, III, 22.

⁹³ Atıyye, *el-Bid‘a*, s. 160-162; Yaran, “Bid‘at”, *DİA*, VI, 129; Çelik, *Sünnet ve Bid‘at*, s. 106-107.

onunla amel edenlerin günahı kendisinedir.’ Bu, (ortaya konulan şey) Allah ve Rasûl’ünün emrettiklerine aykırılık olduğudur. Hz. Ömer’in ‘bu ne güzel bid’attir’ sözü ise iyi sünnet kapsamındadır. Ortaya konulan, hayırlı işlerden olup övgüyü hak eden şeyler içerisinde ise [Hz. Ömer] onu ‘güzel bid’at’ olarak isimlendirdi ve övdü. Çünkü Nebî (s.a.s.) onu, kendileri için sünnet olarak belirlememiş, sadece bazı geceler o namazı kılmış sonra da terk etmişti. Ona devam etmemiş, insanları o namaza toplamamıştı. Bu durum Hz. Ebû Bekr zamanında da böyleydi. Sadece Hz. Ömer insanları topladı ve o namaza teşvik etti, bundan dolayı da onu bid’at olarak isimlendirdi. Gerçekte ise bu, Hz. Peygamber’in ‘sünnetime ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine sarılm’ ve ‘benden sonra Ebû Bekr ve Ömer’e uyun’ sözünden dolayı sünnettir. Bu yoruma göre ‘sonradan ortaya konulan her şey bid’attir’ hadisinde kastedilen, şer’î usûle aykırı olan ve sünnete muvâfık olmayan şeylerdir. Örf açısından amel edilen pek çok bid’at kınanacak şeyler içerisinde dir.⁹⁴

Geniş kapsamlı bid’at görüşünü benimseyen âlimler, hadislerden yola çıkarak bid’at anlayışlarını şekillendirmiş ve görüldüğü üzere Şâfiî’den başlayarak bid’atı farklı kısımlara ayırmışlardır. Bid’atın ayrıca, iyi/kötü oluşlarına, nicelik-niteliğine göre ve fikhî ölçülere göre pek çok kısma ayrıldığı görülmektedir.⁹⁵

2. Ehl-i Bid’at ve Özellikleri

a. Ehl-i Bid’at

“Ehl-i ehvâ” ve “sâhibu bid’a” gibi adlarla da anılan ehl-i bid’at tâbiri, “*aklı esas alıp nasları te’vil etmek suretiyle Hz. Peygamber’den sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyen*”⁹⁶ kimseler için kullanılmaktadır.

Tespitlerimize göre ehl-i bid’at teriminin ilk defa isnâdın ortaya çıkışını tasvir eden İbn Sîrîn (ö.110/728) tarafından kullanıldığı rivâyet edilmiştir.⁹⁷ Yine rivâyetlere

⁹⁴ Mübârek b. Muhammed b. Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi’l-hadis ve’l-eser* (nşr. Tâhir Ahmed Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), I-V, 1382/1963, I, 106-107.

⁹⁵ Bk. Yazıcı, Muhammed, *İbn Teymiyye’nin Mecmû’u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı* (doktora tezi, 1998), EAÜSBE, s. 140-142. Bid’atın kısımları için ayrıca bk. Mahfûz, *el-İbda’ fi madârri’l-ibtida’*, s. 64-83; Atıyye, *el-Bid’a*, s. 257-305; Gürler, “Bid’at Kavramı Üzerine”, s. 73-77.

⁹⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Bid’at”, *DİA*, X, 501. Ancak bu şekilde tanımın muhatabının daha ziyade Mutezile olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁷ Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetu’r-ricâl* (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), I-III, Beyrût 1408/1988, II, 559; Müslim, Mukaddime 5; Tirmizî, “el-‘İlel”, *el-Câmiu’s-sahîh*, V, 740; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, I, 51,

göre Hasan el-Basrî (ö.110/728)⁹⁸ ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö.132/749) de aynı terkihi istimâl etmişlerdir.⁹⁹ Ancak bu dönemlerde *ehl-i bid'at* tâbirinin yaygınlık kazanmadığı ve bid'atın, sünnetin zıddı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Bununla birlikte Hz. Peygamber'e izâfe edilen bazı rivâyetlerde bu tip terkiplere yer verildiği görülmektedir. Nitekim İbn Ebî Âsım (ö.287/900), *es-Sünne* adlı eserinde Hz. Peygamber'in “ashâbu'l-ehvâ ve'l-bida", sâhibu bid'a" gibi kavramları kullandığına dair rivâyetlere yer vermiştir.¹⁰¹ Neseffî de (ö.318/930), Hz. Peygamber'den “*bid'at sahibinin (sâhibu bid'a) kulluğunun, onu ancak Allah'tan uzaklaştıracağına*” dair bir nakilde bulunmaktadır.¹⁰² Hz. Peygamber'in sâhibu bid'a ile ilgili şiddetli uyarılarının mütevâtir olduğu aynı yazar tarafından dile getirilmişse de,¹⁰³ bu tevâtür iddiasını ihtiyatla karşılamak uygun olacaktır.

Ehl-i bid'at tâbirinin hicrî III. asırdan sonra yazılan eserlerde daha çok yer aldığı görülmektedir. Bu asırlar içerisinde cemaatleşen ve mezhepleşen her bir ekol, kendi dışındakileri eleştirmiştir. Nitekim Mutezile mezhebine mensup âlimler, Hâricîleri, Şîa, Mürcie, Müşebbihe gibi akımları yanlış yolda kabul etmiştir.¹⁰⁴ Burada ele alınmaya

⁹⁸ Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî,, *Sünen-i Dârimî* (nşr. ve trc. Abdullâh Aydınlı), I-VI, İstanbul 1996, Mukaddime, 23. Şâtübî, *el-İ'tisâm*, I, 136, 138.

⁹⁹ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, I, 140.

¹⁰⁰ Şâtübî de tabiûn dönemindeki kullanımlara uygun olarak, Hz. Peygamber'in amellerine uygun davranan kimseyi ifade ederken “*falanca sünnet üzeredir*”, buna muhalif tavırdaki kimseyi nitelerken ise “*falanca bid'at üzeredir*” denileceğini ifade etmektedir (bk. İbrâhîm b. Mûsa b. Muhammed eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa'* [nşr. Abdullâh Draz], Beyrût, ts, IV, 4). Örnekler için bk. Ulu, Arif, “Cerh ve Ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat”, *Dini Araştırmalar*, 2006, VIII, sy. 24, s. 138-141. Bu ifadelerle tâbiûn neslinin Kaderiye, Mürcie gibi grupları kastettikleri de ifade edilmelidir (a.y).

¹⁰¹ Ebû Bekr Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhak b. Muhalled eş-Şeybânî, *es-Sünne* (nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî), I-II, Beyrût 1400/1980, I, 8, 21-22. Ancak bu rivâyetler eserin muhakkiki tarafından eleştirilmiştir.

¹⁰² Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl en-Neseffî, *er-Red 'ala ehli'l-bida' ve'l-ehvâ* (nşr. Marie Bernand), *Annales Islamologiques*, 1980, XVI, s. 55. Neseffî'nin merfû olarak naklettiği bu haber, Şâtübî tarafından Hasan el-Basrî (*el-İ'tisâm*, I, 138) ve yakın bir ifade ile Eyyûb es-Sahtiyânî'den de nakledilmiştir (*el-İ'tisâm*, I, 138). Hatîb el-Bağdâdî de (ö.463/1070), bu terkihin geçtiği bir rivâyette bulunmaktadır (bk. Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev medîneti's-selâm*, I-XIV, Beyrût, ts, Kâhire 1349/1931'den ofset, I, 475).

¹⁰³ Neseffî, *er-Red*, s. 56.

¹⁰⁴ Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed, “Tabakâtu'l-Mu'tezile”, *Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyîd), Tunus 1393/1974, s. 148-168.

çalışılan ehl-i bid‘at ise, Ehl-i Sünnet’in dışında yer alan ya da yer aldığı iddia edilen ve onun eleştirilerine maruz kalan Râfıza, Hâriciler, Mürcie ve Kaderiyye gibi ekollerdir.¹⁰⁵ Daha ziyade inanç ekolleri bağlamında kullanılan ehl-i bid‘at tâbiri ile aynı anlamda kullanılan ehl-i ehvâ ile ilgili Cürçânî’nin (ö.816/1413) tarifi, konunun daha iyi anlaşılmasına imkân verecektir:

İtikâdı Ehl-i Sünnet’in itikâdı gibi olmayan kible ehli kimselerdir. Onlar Cebriye, Kaderiye, Ravâfız, Havâric, Muattıla ve Müşebbihe’dir. Bu grupların her biri on iki kola ayrıldılar, böylece toplamda yetmiş iki fırka oldular.¹⁰⁶

b. Ehl-i Bid‘atın Özellikleri

Ehl-i Sünnet dışındaki grupları ifade eden ehl-i bid‘at fırkalara mensup kimselerin belli-başlı özellikleri kaynaklarda kısaca şu şekilde zikredilmektedir:

“Nasların ruhuna ve İslam’ın temel yönelişlerine vâkif olmamak veya yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp nasları uzak yorumlarla te’vile tabi tutmak; İslam’ın hem iman hem de amel açısından ilk neslini oluşturan ve son ilahi dini fikir ve aksiyon yönüyle sonraki nesillere aktaran ashâba karşı iyi niyetli olmamak, onların özellikle dini ilgilendiren rivâyet, anlayış ve uygulamalarına değer vermemek;¹⁰⁷ Hz. Peygamber’in kavli ve fiili sünnetine karşı menfi bir tavır takınmak;¹⁰⁸ Ashâbdan itibaren oluşan çoğunluğun din anlayışından kopup ayrılmak, azınlık psikolojisi içinde karşı grupları küfürle ithâm etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli tartışmaya açık tutmak.”¹⁰⁹

¹⁰⁵ Ebû'l-Hasan el-Eş‘arî, *Usûlu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa* (nşr. Muhammed es-Seyyid Celyend), Kâhire 1407/1987, s. 101. Eş‘arî, *el-İbâne*’de de, Mu‘tezilî görüşleri bid‘at olarak nitelemiş ve eleştirmiştir (bk. Ebû'l-Hasan el-Eş‘arî, *el-İbâne ‘an usûli'd-diyâne* [nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd], Kâhire 1407/1987, s. 14-19). Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd) Kâhire, ts, s. 10-11.

¹⁰⁶ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *et-Ta’rifât*, Beyrût 1403/1983, s. 40.

¹⁰⁷ Bu ifadenin muhatabı Şîa olsa gerektir. İlk başta Hz. Ali’nin Hz. Osmân’a tafdil edilmesi (ki erken döneme ait Şîi eğilimler duyma yönündeki ithâmlar genellikle bu tavırdan kaynaklanmaktadır), daha sonra Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’den teberrî ve en sonunda, Hz. Ali’nin vasiyet ile halîfe tayin edildiği inancının (bu iki doktrin de hicrî II. asrın başlarından itibaren kitlelere mal olmaya başladığı düşünülmektedir) sistemleşmesi ile onun hilâfetini engelleyen sahâbenin adâletlerini yitirdikleri düşüncesi Şîa’nın tarih içerisindeki seyrini teşkil etmektedir.

¹⁰⁸ Sünnet ve hâdiseye karşı menfi bir tutum takınmak ile ithâm olunan bu grup Mu‘tezile olsa gerektir. Bu ekole izâfe edilen görüşler için bk. Ebû'l-Hasan el-Eş‘arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve’htilâfu'l-musallîn* (nşr. Helmut Ritter), Wiesbaden 1382/1963, s. 155 vd; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 43 vd; Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcular Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1969, s. 63 vd. Mu‘tezile’nin hadis anlayışı ile ilgili olarak bk. Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2004, s. 103 vd; Akyüz, Hüseyin, *el-Câhız’ın Sünnet/Hadis Anlayışı* (doktora tezi, 2004), AÜSBE, s. 22 vd.

¹⁰⁹ Yavuz, “Ehl-i Bid‘at”, *DİA*, X, 503. Daha farklı bir tasnif için bk. Yazıcı, *İbn Teymiyye’nin Mecmû’u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid‘at Fırkalarına Bakışı*, 171-174.

B. EHL-İ BİD‘AT’TEN HADİS RİVAYETİ

Hadis râvîlerinin, adâlet ve zabt vasıflarına yönelik bazı kusurları nedeniyle tenkit edildikleri bilinmektedir. *Metâin-i aşera* olarak adlandırılan bu kusurlardan biri de adâlet vasfına yönelik olan bid‘at ehline mensup olmaktır.¹¹⁰

Hadis âlimleri, bir hadis râvîsi hakkında bid‘atın hangi şartlar dâhilinde cerh sebebi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Temelde ise bid‘at, küfrü gerektiren (bid‘at-ı mükeffire) ve fıkı gerektiren (bid‘at-ı mufessika) şeklinde iki başlık altında incelenmiştir.¹¹¹ Bilhassa geç dönem hadis usûlü eserlerinde bu ayırmadan yola çıkılarak bid‘at sâhibi râvîlerin rivâyetlerinin nasıl değerlendirileceği, hangi şartlarda kabul edileceği ayrıntılı bir surette tartışılmıştır.¹¹²

Bid‘ati sebebiyle küfre düştüğü kabul edilen bir râvînin rivâyetinin kabul edilmeyeceği hususunda hadis âlimleri arasında ittifak vardır.¹¹³ Ancak buradaki küfre nispet ediliş, mezheplerin arasındaki ihtilaflardan yola çıkılarak ortaya konulmuş olmamalıdır. Çünkü her bir fırka kendi dışındakileri bu şekilde suçlamaktadır.¹¹⁴ Nitekim, açık bir surette teccüm görüşünü savunanlar, cüziyyâtın veya herhangi bir şeyin

¹¹⁰ Bu eleştiri noktaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti' -fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (nşr. Nûruddîn İtr), Dimaşk 1420/2000, s. 87 vd; Âşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 110-139; Karahan, Abdullah, *Hadis Râvîlerinin Güvenilirliği*, İstanbul 2005, s. 46-80.

¹¹¹ Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (nşr. İbrâhim b. Mustafâ Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Semenûd 1422/2002, I, 379-380; Osmân b. Abdirrahmân b. Salâh eş-Şehrazûrî, *'Ulûmu'l-hadîs* (nşr. Nûruddîn İtr), Dimaşk 1426/2006, s. 114; Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 174.

¹¹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 102 vd; a.mlf, *Hedyu's-sârî*, s. 605; Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* (nşr. Abdulkerîm b. Abdillâh el-Hudayr-Muhammed b. Abdillâh), I-V, Riyâd 1426/2006, II, 221 vd; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 379 vd. Aslına bakılırsa İbnu's-Salâh da, benzer şekilde bu ayrımı ele almıştır (İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 114. Krş. Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* [nşr. Muhammed Osmân el-Huş], Beyrût 1405/1985, s. 50-51).

¹¹³ Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teyisîr*, s. 50. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâi'su'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût 1424/2004, s. 94; Suyûtî, “*bu konudaki ittifak iddiasının yanlış olduğu ifade edilmiştir*” demektedir. Bu tür bir bid‘atçının rivâyetinin mutlak olarak kabul edileceği söyleyenler olduğu gibi, bu bid‘atçının, yalan söylemenin haramlığına inanması durumunda rivâyetinin kabul edileceği de söylenmiştir (Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 379).

¹¹⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 605. Krş. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 103. Ayrıca bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 234. Benzer bir şekilde Emîr es-San‘ânî de (ö.1182/1768) mezhebî ithâmlara ve itikâdî bid‘at suçlamalarına iltifat edilmemesi gerektiğini söylemektedir (bk. Muhammed b. İsmâil el-Emîr es-San‘ânî, *İrşâdu'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd* [nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk], Beyrût 1412/1992, s. 57).

yaratılmadan önce bilinmeyeceği görüşünde olanlar, Hz. Ali'nin ulûhiyetine, onun kıyametten önce yeryüzüne döneceğine inanan Râfızîlerin aşırıları “*bid‘at-ı mükeffire*” içerisinde kabul edilmektedir.¹¹⁵ Hâricîler, fazla aşırı olmayan Râfızîler¹¹⁶ ve sünnetin temellerine açık bir şekilde muhalefet etmeyen kimseler, ru‘yetullâh, halku’l-Kur‘ân gibi ihtilâflı meselelerde kanaat serdeden kimseler ise “*bid‘at-ı mufessika*” kapsamında ele alınmışlardır.¹¹⁷

Ehl-i bid‘atten hadis rivâyetinin asıl konusunu ise, bid‘ati sebebiyle fiska düştüğü kabul edilen râvîlerin durumları teşkil etmektedir. Bu râvîlerin rivâyetleri hakkındaki görüşleri beş başlık altında incelemek mümkündür.¹¹⁸

1. Mutlak Olarak Rivâyetlerinin Reddedileceği Görüşünde Olanlar

Muhammed b. Sîrîn, Yûnus b. Ebî İshâk (ö.152/768), İmâm Mâlik, Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813),¹¹⁹ Humeydî (ö.219/834),¹²⁰ Ali b. Harb (ö.265/879),¹²¹ Bâkılânî (ö.403/1012) ve İmâm Gazâlî gibi âlimler bid‘atinin niteliği ile ilgili herhangi bir ayırım yapmaksızın, bid‘atçının rivâyetlerinin mutlak olarak reddedileceği görüşündedirler. Ali b. Harb konu ile ilgili olarak şöyle demiştir:

¹¹⁵ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 605; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, II, 233; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 174.

¹¹⁶ İbn Hacer’in buradaki Râfızî kavramıyla İsnââşera Şiîliğini kastettiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 605; Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, II, 233-234; Kâsımî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 174. Her ne kadar İbn Hacer ru‘yetullâh, halku’l-Kur‘ân gibi meseleleri bid‘at-ı mufessika içerisinde değerlendirmişse de, Ehl-i Hadîs’in bu tip görüşleri benimseyenleri tekfir ettikleri bilinmektedir. Nitekim Buhârî’nin *Halku ef‘âli’l-‘ibâd*’ında Mu‘tezile’ye yöneltilen eleştiriler bu durumu açıkça göstermektedir (bk. *Halku ef‘âli’l-‘ibâd ve’r-red ale’l-cehmiyye ve ashâbi’t-ta’tîl* [nşr. Fed b. Süleymân el-Fühayd], I-II, Beyrût 1425/2005, II, 6 vd).

¹¹⁸ Kafir sayılmayan bid‘atçıların rivâyetlerinin durumunun altı başlık altında incelenişi için bk. Abdussettâr Abdulhamid el-Kudî, “Bid‘atcının rivâyeti” (trc. Salahaddin Polat), *EÜİFD*, Kayseri 1986, sy. 3, s. 406-414. Ayrıca bk. Kızılkaya, Sabri, *Cerh ve Ta’dil’de Mezhep Taassubu* (yüksek lisans tezi, 1998), AÜSBE, s. 163 vd; Güneş, Yusuf, *Hadis Usûlü Açısından Bid‘at Ehli Râvîler ve Rivâyetlerinin Değeri* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜSBE, s. 67 vd; Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid‘at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, s. 34-48.

¹¹⁹ Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî* (nşr. Nûruddîn İtr), I-II, Riyâd 1421/2001, I, 53.

¹²⁰ Daha sonra da değinileceği üzere onun “*Kaderîlerin arkasında namaz kılınmayacağını ve onlardan hadis alınmayacağını ifade ettiği*” de nakledilmektedir. İbn Ebî Hâtim’e (ö.327/938) göre buradaki ibare mutlak, dâî olma şartı ifade edilmemiştir (Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, I-IX, Beyrût, ts, I, 263).

¹²¹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, I, 53.

“...sâhibu sünne(t) olanın rivâyetlerini yazın çünkü onlar yalan söylemez. Her bir sâhibu hevâ ise yalan söyler, bunu önemsemez”¹²²

Daha önceki dönemlerde Hasan el-Basrî'nin “*ehl-i hevâdan (hadis) dinlemeyin*” dediği nakledilmektedir.¹²³ İbn Dakîk el-Îd (ö.702/1302), mezhebine davet eden, ona sıkı bir surette tutunan ve batıl mezhebini açığa vuran kimsenin rivâyetinin, bid'atini ortadan kaldırmak için reddedileceği görüşündedir. Çünkü bid'atçıya (rivâyetini kabul etmek suretiyle) ta'zîmde bulunmak onun mezhebini övmek anlamına gelir. Ancak bu hadis, sadece bu mübtedî kimse tarafından rivâyet edilmişse, bu durumda hadisin (korunması, zâyî olmaması) maslahatı, mübtedînin aşâğılanması maslahatının önüne alınır.¹²⁴ Buna karşılık İbnu's-Salâh, hadis imâmlarının eserlerinin dâî olmayan bid'atçıların rivâyetleri ile dolu olduğunu, *Sahîhayn*'da hem şâhid hem de asıl olarak onların pek çok hadisinin yer aldığını ifade etmektedir.¹²⁵

2. Mezhebi Adına Yalan Söylemeyi Helâl Saymayanların Rivâyetleri

Âlimlerden bir kısmı ise mezhebi adına yalan söylemeyi helâl görmeyenlerin rivâyetlerinin kabul edileceği görüşündedir. Konu ile ilgili İmâm Şâfî, “*Râfıza'dan Hattâbiyye'nin dışındaki ehl-i ehvânın şehâdeti kabul edilir. Çünkü onlar kendileri adına yalan yere şahitlikte bulunmayı câiz kabul ediyorlar*” demektedir.¹²⁶ İbn Ebî Leylâ (ö.148/765), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) ve Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) da mezhebi adına yalan söylemeyi helâl saymayanların rivâyetlerinin kabul edileceği kanaatinde oldukları belirtilmektedir.¹²⁷ Ebû Hanîfe (ö.150/767), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198/813),

¹²² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 222.

¹²³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 33.

¹²⁴ Muhammed b. Ali b. Dakîki'l-Îd, *el-İktirâh beyânu'l-istilâh* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Beyrût 1417/1996, s. 294. İbn Dakîk el-Îd'den benzer alıntılar yapılmıştır. Nitekim Sehâvî onun şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “*Bir başkasının kendisine muvafakat etmesi durumunda, bid'atini ortadan kaldırmak ve ateşini söndürmek için bid'atçının rivâyetine iltifat edilmez. Çünkü -Râfî' b. Eşras'ın da dediği gibi- onun için şöyle denilmektedir: Mübtedî' fâsığın cezası, iyiliklerinin anılmamasıdır. Ama eğer bu hadis hususunda kimse kendisine muvafakat etmezse, hadis sadece ondan rivâyet edilmişse ve râvînin güvenilir, yalandan çekinen, dindar biri olduğu bilinirse ve bu rivâyet de bid'atini desteklemiyorsa bu hadisten ve sünnetin yayılmasından hasıl olacak maslahat, bid'atçının bid'atının ortadan kaldırılması maslahatının önüne alınır*” (Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 222-223).

¹²⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 115.

¹²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 367; Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Mustesfâ min 'ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza Züheyr Hâfız), I-IV, Cidde, ts, II, 241; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 114; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 223.

¹²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 367.

Ali b. el-Medîni (ö.234/848) gibi isimler, eğer râvî yalancılık ithâmına uğramamışsa rivâyetinin kabul edileceği görüşünde iken,¹²⁸ Mu‘tezilî âlimlerden Kâdı Abdulcebbâr (ö.415/1024) ve Ebû'l-Hüseyin el-Basrî (ö.436/1044) yalan söylemeyi câiz gören kimselerin rivâyetlerinin kabul edilemeyeceği kanaatindedirler.¹²⁹ Bu anlamda Ebû Dâvûd'un Hâricîlerle ilgili “*Ehl-i ehvâ içerisinde hadisleri Hâricilerden daha doğru kimse yoktur*” şeklindeki sözü dikkat çekicidir. Ebû Dâvûd, bu bağlamda İmrân b. Hitân (ö.84/701) ve Ebû'l-Hasan el-'Arec'i (ö.130/747) örnek olarak zikretmektedir.¹³⁰

3. Rivâyetleri Bid‘atlarını Takviye Etmeyenlerin Rivâyetleri

İbn Hacer, bid‘at sahibi râvînin dâî/propagandist olup olmamasını incelerken, İbn Hibbân'ın (ö.354/965) “*dâî/propagandist olan râvînin rivâyetinin alınmayacağı hususunda ittifak olduğu*”¹³¹ iddiasını şu şekilde eleştirmiştir:

“İbn Hibbân, propagandist olmayan kimsenin (rivâyetinin) kabul edileceği hususunda herhangi bir ayrıma gitmeden ittifak olduğunu söyleyerek garip bir tutum sergilemiştir. Evet, çoğunluk, rivâyet ettiği şey kendi bid‘atini desteklemiyorsa dâî/propagandist olmayan kimsenin (rivâyetinin) kabul edileceği görüşündedir. Eğer rivâyet bid‘atini destekliyorsa tercih edilen görüşe göre reddedilir. Bu hususu Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin hocalarından olan Hâfız Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya‘kûb el-Cûzcânî (ö.259/873) *Ma‘rifetu'r-ricâl*¹³² isimli eserinde açıklamıştır. Ve o, râvîlerin vasıflarından bahsederken şöyle demiştir: ‘*O râvîlerin bazıları sünnetten sapmış olmakla birlikte doğru sözlü kimselerdir. [Hadisleri insanlar arasında rivâyet edilmektedir. Onlar bid‘atlerinde başarısız olurlarsa, rivâyetinde güvenilir bir kişi olurlar. Bana göre bu râvîlerin rivâyet ettikleri şeylerin kendi bid‘atlerini desteklemediği bilirse hadislerini almaktan başka yol yoktur. [Sadece, rivâyetleri, kendi bid‘atlerini desteklediği zaman ithâm edilirler.]*’¹³³ Cûzcânî'nin söylediği doğrudur. Çünkü dâî/propagandist

¹²⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 53.

¹²⁹ Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh* (nşr. Câbir Feyyâz el-Alvânî), I-III, Beyrût, ts, IV, 396.

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 389; Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânu'l-itudâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr.), I-VII, Beyrût 1415/1995, V, 285.

¹³¹ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sikât*, I-IX, Haydarâbâd 1973, I, 140; a.mlf, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), I-III, Haleb 1395/1976, III, 64.

¹³² İbn Hacer'in bu isimle atf yaptığı eser, Cûzcânî'nin *Ahvâlu'r-ricâl*'idir.

¹³³ İbrâhîm b. Ya‘kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâî), Beyrût 1405/1985, s. 32. (Metin içerisine köşeli parantezle eklenen kısımlar Cûzcânî'nin eserinde olup İbn Hacer'in alıntılanmadığı yerlerdir. Konu bütünlüğünü sağlamak için metne tarafımızdan eklenmiştir.)

râvînin hadisinin reddini gerektiren sebep, râvî propagandist olmasa dahi, rivâyetin zahiri bid'atçının mezhebine uygun düştüğünde ortaya çıkmaktadır.”¹³⁴

Görüldüğü üzere İbn Hacer, Cûzcânî'nin görüşünü tercih ederek, râvînin rivâyetinin, kendi mezhebî görüşünü desteklememesi durumunda kabul edileceğini ifade etmektedir.

4. Mezhebine Davet Etmeyenlerin Rivâyetleri

Bid'at ehline mensup bir kimsenin rivâyetlerinin hangi şartlarda kabul edileceği erken dönemden itibaren tartışılmıştır. Büyük çoğunluk, bid'atçı olan kimsenin rivâyetlerinin, mezhebinin propagandasını yapmadığı müddetçe kabul edileceği görüşündedir. İmâm Mâlik, Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797), Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Yezîd b. Hârûn (ö.206/821), Yahyâ b. Maîn (ö.233/847) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)¹³⁵ gibi isimlerin bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda İmâm Mâlik, dört kişiden hadis alınmayacağını söylemektedir. Ona göre sefih; her ne kadar hadiste yalan söylediği bilinmese de, insanlar arasındaki ilişkilerinde yalan söyleyen; insanları kendi hevâsına çağıran sâhibu hevâ; fazilet ve ibadet sahibi olan ancak ne rivâyet edeceğini bilmeyen kimselerden hadis alınmaz.¹³⁶ Ancak onun “*Kaderîlerin arkasında namaz kılınmayacağını ve onlardan hadis alınmayacağını ifade ettiği*” de nakledilmektedir. İbn Ebî Hâtim'e (ö.327/938) göre buradaki ibare mutlaktır ve dâî/propagandist olma şartı ifade edilmemiştir.¹³⁷

Hüseyin b. Mansûr (ö.238/852), Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö.198/813) “*görüşlerinin propagandasını yapmadıkları müddetçe ashâbu'l-ehvâdan ilim (hadis) yazılır, onların şahitlikleri kabul edilir, görüşlerine çağırdıkları zaman onlardan hadis yazılmaz, şahitlikleri kabul edilmez*” dediğini rivâyet etmektedir.¹³⁸ Bu nakil İbn Mehdî'nin kanaatlerini net bir surette ifade etmektedir.

¹³⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 103-104.

¹³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 381 vd; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 54.

¹³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 32; Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-VII, Beyrût 1409/1988, I, 92; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 348.

¹³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 263. Kudî de İmâm Mâlik'ten nakledilen görüşler hakkındaki bu ihtilafa dikkat çekmiştir (bk. “Bid'atçının rivâyeti”, s. 410).

¹³⁸ Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, Haydârâbâd 1344/1925-1355/1936, X, 208.

Yezîd b. Hârûn da yalan söyleyen Râfıza hariç, dâî/propagandist olmadığı müddetçe bütün bid‘at sahiplerinin hadislerinin yazılabileceği görüşündedir.¹³⁹ Benzer bir görüş Ahmed b. Hanbel’den nakledilmektedir. Ona, Mürciî, Kaderî ve onların dışındaki ehl-i ehvâdan hadis yazalım mı denilince, “*mezhebinin propagandasını yapmıyorsa yazın, ancak dâî/propagandist ise olmaz*” demiştir.¹⁴⁰

“*Sen ister Kaderî, ister Râfîzî isterse ehl-i bid‘atın başka bir grubuna mensup bulunsun, dâî/propagandist olanların hadisinin yazılmayacağını söylüyorsun. Peki, dâî olan kimdir*” sorusuna Yahyâ b. Maîn şöyle cevap vermiştir: Onların rivâyeti ancak, o bid‘ate inanmış olmalarına rağmen onun propagandasını yapmamaları durumunda yazılır. Hişâm ed-Destuvâî (ö.154/771) ve onun gibi Kaderî görüşlere inanan ancak bunun propagandasını yapmayan kimseler bunlardandır.¹⁴¹ Bir başka rivâyete göre İbn Maîn, Saîd b. Huseym el-Hilâlî’yi¹⁴² “*sika*” olarak niteleyince, kendisine itiraz edilerek onun Şîî olduğu söylenmiştir. Yahyâ ise “*Şîî’dir sikadır, Kaderî’dir sikadır*” diyerek sanki râvînin dâî/propagandist olmadığına işaret etmiştir.¹⁴³ Eserlerindeki bazı ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İbn Sa‘d (ö.230/845),¹⁴⁴

¹³⁹ Zehebî, *Mizân*, I, 146.

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 82.

¹⁴¹ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *Yahyâ b. Maîn ve kitâbuhu’t-târîh* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke 1399/1979, IV, 139 (Bu esere bundan sonra *et-Târîh* şeklinde atıf yapılacaktır); Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Duafâu’l-kebîr* (nşr. Abdulmutî Emîn Kal‘acî), I-IV, Beyrût 1404/1984/ III, 154.

¹⁴² Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, III, C, 8.

¹⁴³ İbnu’l-Cüneyd, İbrâhîm b. Abdullâh el-Hatelî, *Suâlâtu’bnu’l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma’in* (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Medîne 1408/1988, s. 421.

¹⁴⁴ İbn Sa‘d, Abbâd b. Suhayb’ın Kaderî görüşlere davet ettiğini ifade eder (Muhammed b. Sa‘d b. Menî’ ez-Zührî, *et-Tabakâtu’kubrâ*, I-VIII, Beyrût 1387/1968, VII, 297).

Yahyâ b. Maîn,¹⁴⁵ Buhârî (ö.256/870)¹⁴⁶ ve İclî (ö.261/875) dâî olma vasfına atıfta bulunmuşlardır.¹⁴⁷ Ancak bu atıfların yoğunluk arz etmediği görülmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla konu ile ilgili teorik bir çerçeve çizmekle birlikte, eserinde bu teoriyi pratik bir surette yoğun olarak ilk uygulayan İbn Hibbân'dır. O, zayıf râvîlerin cerh sebeplerini zikrederken, mübtedî' râvîlere de değinir. Ona göre mübtedî', ortaya attığı bid'atı hususunda takip edilen bir lider olacak şekilde insanlara kendi bid'atının propagandasını yapıyorsa ve onları kendi batıl görüşlerini kabul etmeye ikna ediyorsa cerh edilir.¹⁴⁸ İbn Hibbân, bir başka eserinde ise şöyle demektedir:

“Ehl-i Hadîs'ten olan imâmlarımız arasında, bazı bid'at fikirleri bulunan mutkin-sadûk kimsenin haberleriyle ihticâcın, bid'atının propagandasını yapmadığı müddetçe caiz olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Eğer bid'atının propagandasını yaparsa haberleriyle ihticâc edilmez. Bundan dolayı (âlimler) bid'at eğilimi olan ve onun propagandasını yapan grubun hadislerini sika bile olsalar terk ettiler. Bununla beraber biz, bid'ate eğilim duyma bakımından diğerleri gibi olan sika bir topluluğun (haberleriyle) ihticâc ettik. Ancak onlar, eğilim duydukları hususun propagandasını yapmıyorlardı. Kulun duyduğu bu eğilim kendisi ile Rabbi arasındadır. Rabbi isterse ona azâb eder, isterse affeder. Bize düşen, eğer onlar sika iseler rivâyetlerini kabul etmektir.”¹⁴⁹

İbn Hibbân, “*bid'atına çağırın kimsenin hadisiyle ihticâc etmenin câiz olmadığı hususunda imamlarımız arasında ihtilaf yoktur*” demektedir¹⁵⁰ ve râvî değerlendirmelerinde râvînin dâî/propagandist olup olmaması hususuna çokça atıf yapmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 141. Bir başka yerde İmrân el-Kattân'ın Hâricî görüşlere sahip olduğunu ancak dâî olmadığını ifade eder (Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 141). Yine Yahyâ b. Maîn'in Amr b. Ubeyd'in rivâyetini “*o kendi dinine davet ediyor*” gerekçesiyle kabul etmediği nakledilir (Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 281). İbn Maîn'in konu ile ilgili görüşleri için bk. Ahatlı, Erdinç, *Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 1992), UÜSBE, s. 70-72.

¹⁴⁶ Buhârî, eserinin bir yerinde Yûnus b. Râşid'in Mürcî ve dâî olduğunu ifade etmiştir (Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrût, ts, VIII, 412).

¹⁴⁷ İclî, Mürcî görüşlere ilgi duyan ancak ona davet etmeyen Hammâd b. Ebî Süleymân'dan bahsetmektedir (Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât* [nşr. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bestevî], I-II, Medîne 1405/1985, I, 321).

¹⁴⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 81-82.

¹⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 140-141.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 64.

¹⁵¹ Nitekim İbn Hibbân hem *es-Sikât*'ta hem de *Kitâbu'l-mecrûhîn*'de râvîleri değerlendirirken bu hususa atıflar yapmıştır. Bk. Ca'fer b. Süleymân ed-Dubâî'nin Ehl-i Beyt'e muhabbetinin olduğunu ancak buna davet etmediğini ifade eder (*es-Sikât*, VI, 140); Dâvûd b. el-Husayn, “(muhtemelen hâricî

Râvînin dâî/propagandist olmaması gerektiği düşüncesi hadîs usûlü eserlerinde yoğun bir şekilde ele alınmıştır.¹⁵² Ancak İbn Hibbân'ın herhangi bir ayrıma gitmeden “ittifak” iddiasında bulunması¹⁵³ bazı âlimler tarafından eleştirilmiştir.¹⁵⁴ İbn Kesîr'in, Şâfî'nin Hattâbiyye için söylediği sözü naklettikten sonra dile getirdikleri ise ilgi çekicidir ve bu ifade, dâî/propagandist olmanın sadece açık bir surette propaganda yapmak olmadığını da oldukça vurgulu bir surette göstermektedir:

“Şâfî bu sözde dâî/propagandist olmak ile olmamanın arasını ayırmadı. Zaten arasında ne fark var ki? Buhâri, Hâricî olan, aynı zamanda Hz. Ali'nin katili Abdurrahmân b. Mülcem'i öven İmrân b. Hittân'ın rivâyetlerine yer vermiştir. Bid'ate bundan büyük davet olur mu?”¹⁵⁵

İbn Hazm ise konu ile ilgili olarak farklı bir kanaat serdetmektedir:

Hadis ashâbından olan seleflerimiz, ehl-i bid'atten olup dâî olan ile olmayan arasında ayrıma gittiler ve ‘dâî/propagandist olanın rivâyetleri kabul edilmez, dâî/propagandist olmayanların kabul edilir’ dediler. Bu, içerisinde problem barındıran bir görüştür ve herhangi bir delile dayanmamaktadır. Çünkü dâî/propagandist olan, inandığı şeyin kendisine göre doğru olduğu düşündüğünden ve ona yardımcı olduğundan hayır ve hüsn-i zanna daha layıktır. Dâî/propagandist olmayan ise hak olduğuna inandığı şeyi gizleyen kimsedir. Bu câiz değildir. Çünkü o hakkı gizlemekte ya da aslında hak olmadığını düşündüğü bir şeye inanmış olmaktadır. Bu ise daha kötü ve daha çirkin bir tavrıdır. Böylece [dâî

görüşlerin) davetçisi olmamıştır” (a.g.e, VI, 285); Abdu'l-'Alâ b. Abdu'l-'Alâ, “Kaderî görüşlere davet etmemiştir” (a.g.e, VII, 131); Cûzcânî, “dâî olmamıştır” (a.g.e, VIII, 81); Harîz b. Osmân, “Hz. Ali'ye lanet ediyor, görüşüne de davet ediyor” (*Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 268); Sâlim b. Sâlim el-Belhî, “aşırı ircâ yanlısı, dâî” (a.g.e, I, 344); Sâlih b. Muhammed et-Tirmizî, “Mürcî, Cehmî, bid'ata davet ediyor” (a.g.e, I, 370); Amr b. Ubeyd, “Mu'tezilî görüşlere davet ediyor” (a.g.e, II, 69); Abbâd b. Suhayb, “Kaderî dâî” (a.g.e, II, 164); Abbâd b. Mansûr “Kaderî dâî” (a.g.e, II, 166); Abbâd b. Ya'kûb, “Râfizî görüşlere davet ediyor” (a.g.e, II, 172); Gaylân b. Ebî Gaylân, “Kaderî görüşlere davet ediyor” (a.g.e, II, 200); el-Fadl b. İsa, “Kaderî görüşlere davet ediyor” (a.g.e., II, 211); Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, “Mürcî görüşlere davet etmiştir” (a.g.e, II, 276); [Ebû Hanîfe] Nu'mân b. Sâbit “Mürcî görüşlere davet etmiştir” (a.g.e, III, 63); Hârûn b. Sa'd el-İclî, “dâî” (a.g.e, III, 94); el-Heyyâc b. Bistâm “Mürcî görüşlere davet etmiştir” (a.g.e, III, 96); Yahyâ b. Bistâm, “Kaderî görüşlere davet ediyor” (a.g.e, III, 119); Yûnus b. Habbâb, “Şîî görüşlere davet ediyor” (a.g.e, III, 140). Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sönmez, Mehmet Ali, *İbn Hibbân ve Cerh-Tâdil Metodu*, İstanbul, ts, s. 88-117.

¹⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 367; İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 114-115; Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teyssîr*, s. 51; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 103-104; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 226-228; Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 176-177; Şâkir, *el-Bâi'su'l-hasîs*, s. 94-95.

¹⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 140; a.mlf, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 64.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 104; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 228; Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 379.

¹⁵⁵ Şâkir, *el-Bâi'su'l-hasîs*, s. 94-95.

olan ile olmayan] arasındaki fark ortadan kalkar. Doğrusu dâî/propagandist olan ile olmayanın eşit kabul edilmesidir.¹⁵⁶

Ancak İbn Hazm'ın bu görüşünün kabul görmediği usûl kitaplarında yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır.

Tabii ki, bir usûl prensibi olarak vaz edilen bir kuralın pratik olarak ne kadar tatbik olunduğu ayrı bir araştırma konusudur. Çünkü dâî/propagandist olmayan bid'atçıların rivâyetleri *Sahîhayn*'da yer aldığı¹⁵⁷ gibi hem *Sahîhayn*'da hem de diğer hadis eserlerinde dâî/propagandist olan bazı râvîlerin de yer aldığı görülmektedir.¹⁵⁸

5. Diğer Görüşler

Ehl-i bid'atten hadis rivâyeti konusunda daha farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Nitekim Hatîb'in ifadesine göre kelâmcılar, ister kâfir isterse yaptıkları te'villerden dolayı fâsık olsun ehl-i ehvânın haberlerinin tamamının kabul edileceği düşüncesindedirler.¹⁵⁹ Aslında Ehl-i Hadîs içerisinde de, ehl-i bid'atın rivâyetlerinin kabul edileceği yönünde genel bir kabul vardır. Bu, yukarıda değinildiği üzere râvînin, mezhebi adına yalan söylemeyi helâl kabul etmemesi, rivâyetlerinin bid'atini desteklememesi ve propagandist olmaması gibi belli şartlara bağlanmıştır. Bunun yanı sıra Ehl-i Hadîs'in ileri gelen bazı isimleri, mezkûr şartları zikretmeksizin ehl-i bid'atın rivâyetlerinin kabul edileceği görüşündedirler. Ancak böyle bir kabulde bulunan muhaddisler, râvîdeki adâlet vasfını göz önünde bulundurmışlardır. Nitekim Şîfî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilen Kümeyl b. Ziyâd,¹⁶⁰ Yahyâ b. el-Cezzâr¹⁶¹ ve pek

¹⁵⁶ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (nşr. Abdulfettâh Ebû'l-Gudde), Beyrût 1416/1995, II, 890.

¹⁵⁷ Buhârî ve Müslim'deki bid'at ehli olmakla ithâm edilen râvîler için bk. Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, s. 96-107.

¹⁵⁸ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kısa biyografilerine yer verilecek olan Abbâd b. Ya'kûb, Yûnus b. Habbâb, Hârûn b. Sa'd, Amr b. el-Hamîg gibi isimler bu bağlamda zikredilebilir. Münekkît âlimlerin ehl-i bid'at olmakla ithâm ettikleri ve rivâyetleri *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan râvîler için bk. Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, s. 51-86. Ancak buradaki kaynak taraması ve râvî dökümü çok dikkatli yapılmamış izlenimi vermektedir. Şöyle ki, çalışmanın sınırları *Kütüb-i Tis'a* olarak belirlenmesine rağmen, çeşitli suretlerde Şîfîlik ithâmına maruz kalan sadece 128 râvî ismine yer verilmiştir. Bizim çalışmamızda ise, çalışma *Kütüb-i Sitte* râvîleri ile kayıtlanmasına rağmen 201 râvînin, Şîfîlik ithâmına maruz kaldığı tespit edilmiştir. Diğer ehl-i bid'at gruplarına mensup olduğu ileri sürülen râvîler ile ilgili de benzer sıkıntıların olabileceği düşünülebilir.

¹⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 367.

¹⁶⁰ Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, I, A, 1.

çok râvî ile ilgili tevsîk ifadeleri dikkat çekicidir. Bu durum da bid‘at fırkalara mensup olmanın mutlak anlamda adâlet vasfını ortadan kaldırmadığını düşündürmektedir. Hadis münekkitlerinin böyle bir kabul tutumu sergilemesinde, nebevî âsârın pek çok nâkilinin ehl-i bid‘atten olmakla itham edilmiş olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Nitekim Ali b. el-Medîni, Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö.198/813) “*bid‘at hususunda başı çekenlerin rivâyetlerini almam*” dediğini Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a haber verdiğinde, onun tepkisi şu şekilde olmuştur: “*Peki Katâde'yi (ö.117/734), Ömer b. Zer el-Hemdânî'yi (ö.153/770), [Abdulazîz] İbn Ebî Ravvâd'ı (ö.159/776) ne yapacak?*”¹⁶² Ali b. el-Medîni, Yahyâ'nın bu arada pek çok isim zikrettiğini ve sonra da şöyle dediğini belirtmektedir: “*Eğer Abdurrahmân bu tip insanları terk ederse, cidden pek çok kişiyi terk etmiş olur.*”¹⁶³

Ali b. el-Medîni'nin ise konu ile ilgili olarak şöyle dediği nakledilmektedir:

Eğer Basralıları kadere ait fikirlerinden, Kûfelileri de bu görüşten -yani Şîlik eğiliminden- dolayı terk edecek olsaydım, (hadis) kitapları ortadan kalkardı.¹⁶⁴

Hatîb el-Bağdâdî, Kaderî, Mürciî olmakla ithâm edilen râvîlerin rivâyetlerinin yazıldığına dair nakillerde de bulunmaktadır.¹⁶⁵

II. ŞİİLİK İTHAMI

Cerh-ta‘dîl âlimleri, bir râvîyi, ehl-i bid‘at fırkaları içerisinde değerlendirilen Şîa'ya mensup olmakla ithâm ederken râvînin durumuna göre çeşitli lafızlar kullanmışlardır. Kullanılan bu lafızlar, râvînin Şîi eğilimlerinin kuvveti veya zayıflığı hakkında çoğu kere fikir verebilecek bir hüviyete sahiptir. Bu noktadan hareketle, bu bölümde râvînin Şîil eğilimlerine en çok vurgu yapan lafızlardan başlamak üzere, Şîilik ithâmında kullanılan lafızlar hakkında bilgi verilecek ve verilen bu bilgiler, Şîi olmakla

¹⁶¹ Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, I, A, 2.

¹⁶² Bu isimlerden Katâde “*Kaderî*”; Ömer b. Zer ve İbn Ebî Ravvâd ise “*Mürciî*” olmakla ithâm edilmiştir.

¹⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 386-387.

¹⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 387.

¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 387-392.

ithâm edilen *Kütüb-i Sitte* râvîleri hakkındaki ithâmın doğru olup olmadığını anlama konusunda bir anahtar rolü oynayacaktır.

A. Şİİ (شيعي)

“ش-ي-ع” (Şe-ye-‘a) kök harflerinden türeyen kelimeler lügatte “*miktar, aslan yavrusu, ortaya çıkmak, haberin yaygınlaşması, bir hususta birleşen insanlar, fırka, çobanın kavalının sesi, ateş yakmak*” gibi anlamlara gelmektedir. Şîa, “*bir topluluğun heveslerine uyan, onlara tabi olan kimseler*”, “*herhangi bir iş konusunda ittifak eden her topluluk*”; “شيعة الرجل”, “*bir kimsenin yakınları, tâbileri*” manasında kullanılmaktadır.¹⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de, “*grup, topluluk*”,¹⁶⁷ “*toplum*”,¹⁶⁸ “*tarafdar, yandaş*”,¹⁶⁹ “*soy*”,¹⁷⁰ ve “*yayılma, yaygınlaşma*”,¹⁷¹ gibi anlamlara gelen şîa tâbiri, hadislerde, “*tarafdar*”,¹⁷² “*fırka, topluluk*”,¹⁷³ “*cenazeyi takip etmek*”,¹⁷⁴ “*uğurlamak*”,¹⁷⁵ vb. manalar ifade etmektedir.

Terim olarak ise Şîa, Ali b. Ebî Tâlib’in, Hz. Muhammed’den sonra nass ve tayinle halîfe olduğuna inanan, imâmetin insanlığın sonuna dek Ali’nin soyundan devam edeceğini ileri süren ve bu imamları masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır.¹⁷⁶

¹⁶⁶ Halîl b. Ahmed, *el-‘Ayn*, II, 190; Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1240-1; İbn Manzûr, *Lisânu’l-A‘rab*, IV, 2376-9.

¹⁶⁷ En‘âm 6/159, Meryem 19/69, Kasas 28/4, Rûm 30/32.

¹⁶⁸ Hicr 15/10.

¹⁶⁹ Kasas 28/15.

¹⁷⁰ Sâffât 37/83.

¹⁷¹ Nûr 24/19.

¹⁷² Ebû Dâvûd, Sünne 17.

¹⁷³ Müslim, Salâtu’l-müsâfirîn 139; Nesâî, Kıyâmu’l-leyl 2, 16; İbn Mâce, Fiten 9.

¹⁷⁴ Tirmizî, Savm 80; İbn Mâce, Zühd 16.

¹⁷⁵ İbn Mâce, Mukaddime 3; Cihâd 24.

¹⁷⁶ Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 15; Krş. a.mlf, “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *AÜİFD*, 1997, XXXVI, s. 81. Ayrıca bk. Ecer, Ahmet Vehbi, “Şîa ve Doğuşu”, *EÜİFD*, 1993, sy. 1, s. 131.

Şîa kaynaklarında, bu terimin henüz Hz. Peygamber'in hayatında Hz. Ali'nin taraftarları için kullanıldığına dair bazı rivâyetler yer almaktadır. Şîî müelliflerden Fazl b. Şâzân (ö.260/873), Hz. Ali ve *şîasının* cennete gireceklerini ve kurtulan kimseler olacaklarını Hz. Peygamber'den nakletmektedir.¹⁷⁷ Yine Küleynî'nin (ö.329/440) Cafer es-Sâdık'tan (ö.148/765) naklettiğine göre Hz. Peygamber, “*defteri sağ tarafından verilecek olanların*”¹⁷⁸ Hz. Ali'nin *şîası* olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹ Bir başka rivâyette Ali'nin, *şîasının* ve onları sevenlerin Havz başında olacakları, bu kimselerden hoşlanmayanların ise oradan uzak tutulacakları Nebî'nin diliyle nakledilirken,¹⁸⁰ diğer bir rivâyete göre Ali ve *şîasının* yüzleri kabirlerinden çıktıkları zaman ay gibi parlayacaktır.¹⁸¹ “*Yaratılanların en hayırlısı*”¹⁸² olan¹⁸³ ve cennetin en üstün makamlarında yer alacağı söylenen bu topluluk,¹⁸⁴ kıyamet günü düşmanları su talep etmelerine rağmen kendilerine su verilmeyip susuzluk çekerken, susuzluk gibi bir sorunla karşılaşmayacaktır.¹⁸⁵ Bu tür rivâyetlere Şîî kaynaklarda sıkça rastlanmaktadır.

1. Şîî Kavramının Teşekkül Süreci

Hz. Peygamber hayatta iken yaşanan birtakım hâdiselerin daha sonra Ehl-i Sünnet ve Şîâ tarafından farklı suretlerde yorumlanmasının ve Ehl-i Beyt temelli veya Ehl-i Beyt etrafında şekillenen ve her defasında toplum vicdanında derin yaralar açan oldukça sert tedbirlerle bastırılan yönetim karşıtı hareketlerin, Şîî kavramının teşekkül tarihi açısından büyük bir önem arz ettiği görülmektedir. Burada kavramın teşekkülünde rol oynayan hâdiselere kısaca yer verilecektir.

¹⁷⁷ Fazl b. Şâzân el-Ezdî en-Nîsâbü'rî, *el-Îzâh* (nşr. Celâluddîn el-Hüseynî el-Urmevî), Tahrân 1390/1970, s. 476.

¹⁷⁸ Vâkıa 56/91.

¹⁷⁹ Muhammed b. Yakûb b. İshâk el-Küleynî, er-Râzî, *el-Fürû' mine'l-kâfi*, Beyrût 1401/1981, VIII, 260.

¹⁸⁰ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envârü'l-câmia li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-athâr*, I-CX, Beyrût 1403/1983, VII, 179; Gölpinarlı, Abdülbâkıy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîilik*, s. 23.

¹⁸¹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, VII, 180.

¹⁸² Beyyine 98/7.

¹⁸³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, VII, 182; 185; XXII, 458; XXIII, 390.

¹⁸⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, VIII, 174.

¹⁸⁵ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, VIII, 20. Şîa'nın faziletlerine dair ayrıca bk. Küleynî, *el-Fürû' mine'l-kâfi*, VIII, 32-36.

a. Hilâfet Meselesinde Şîa'nın Dayanakları

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki tartışmaların temeli hilâfet meselesine dayanmaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber, vefâtı öncesinde herhangi bir ismi halîfe olarak tayin etmemişken, Şîa'ya göre Hz. Ali, nass ile hilâfet hakkını elde etmiştir. Şîiler, bu konuda bazı gerekçeler ileri sürmektedirler. Bunlardan Şîi kavramının teşekkülündeki önemine binâen bir kaçını ele almak uygun olacaktır.

(1) Gadîr Hum Olayı

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber veda haccı dönüşünde, Mekke ile Medîne arasında Cuhfe yakınlarında, dinlenmeye elverişli olmayan bir yer olan Gadîr-i Hum bölgesinde konaklamış ve ashâbının toplanmasını istemiştir. Burada bir hutbe irâd eden Allah Resûlü, “*ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” buyurmuş, daha sonra Hz. Ali'nin kendisinden sonra halîfe olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine ashâb Hz. Ali'nin yanına gelerek bu müjdeden dolayı onu kutlamıştır.¹⁸⁶ Gadîr hâdisesinde Hz. Peygamber'in söylediği rivâyet edilen “*ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” hadisi pek çok kaynakta yer almakta ise de,¹⁸⁷ hadiste geçen “*mevlâ*” kelimesinin

¹⁸⁶ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzurî, *Ensâbu'l-eşraf* (nşr. Mahmûd el-Ferdûs el-'Azam), I-XXV, Dımaşk 1421/2001, II, 93, 94; İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târih*, I-II, Beyrût, ts, II, 112; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, VIII, 289. Konu ile ilgili rivâyetler için bk. İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, I-IV, Beyrût 1395/1976, IV, 414-426. Ayrıca bk. Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîilik*, s. 40-44; Sofuoğlu, Cemal, “Gadîr-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, 1983, XXVI, s. 461-4; Demircan, Adnan, *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, İstanbul 1996, s. 22-61.

¹⁸⁷ Ebû Reyâs Ahmed b. İbrâhim el-Kaysî, *Şerhu Hâşimiyâtî'l-Kümeyt* (nşr. Dâvûd Sellûm, Nûrî Hammûdî el-Kaysî), Beyrût 1406/1986, s. 197; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 225; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XVII, 95, 98-99, 102; Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), I-L, Beyrût 1415/1995, I, 84, 118, 119, 152, 331; IV, 281, 368, 370, 373; V, 347, 366, 370, 419; Tirmizî, Menâkıb 20; İbn Mâce, Mukaddime 15; Belâzurî, *Ensâb*, II, 93, 94; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 604-607; Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr*, *el-Müsned* (nşr. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullâh-Âdil b. Sa'd), I-XVIII, Medîne 1408-1430/1988-2009, II, 133, 235; III, 34; IV, 41; Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî), I-XXV, Beyrût 1405/1984, III, 179; IV, 16, 173; V, 166, 170, 171, 175, 192-195, 202, 204; XII, 97; XIX, 291. Ayrıntılı bilgi için bk. Sıbt b. el-Cevzî, *Tezkiratu'l-havâs mine'l-ümmeti bi zikri hasâsisi'l-eimme* (nşr. Hüseyin Takîzâde), I-II, Tahrân 1426/2005, I, 255-277. Zehebî, metnin mütevâtir olduğu kanaatindedir (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût-v.dğr.), I-XXIII, Beyrût 1405/1985, VIII, 335). Söz, başka bir sebep-i vürûdla Câhız (ö.255/868) tarafından da kaydedilmiştir (Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Osmâniyye* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrût 1411/1991, s. 145). Suyûtî (bk. *Katfu'l-ezhâri'l-mütenâsır fi'l-ahbâri'l-mütevâtir* [nşr. Halîl Muhyiddîn el-Meys], Beyrût 1405/1985, s. 275-280) ve Kettânî (ö.1345/1927), rivâyetin mütevâtir olduğunu ifade etmiştir. Kettânî ayrıca İbn Ukde'nin konu ile ilgili müstakil bir eser kaleme aldığını İbn Hacer'den nakletmiştir (Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsır mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Beyrût 1403/1983, s. 206). Bu rivâyetin

yorumunda ihtilaf edilmiştir. Şîa, buradaki velâyeti yönetici, Ehl-i Sünnet ise, dostluk manasında anlamıştır.¹⁸⁸

(2) Kırtas Hâdisesi

Hız. Peygamber, vefât ettiği hastalığı esnasında çevresinden bazı şeyler yazdırmak için kağıt-kalem istemiştir. Bunun üzerine ashâbdan bazıları, onun hastalığının ilerlediğini, kendinde olmadığını, bu talebin dikkate alınmaması gerektiğini söylerken, bazıları söz konusu emrin ne olursa olsun yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aralarında tartışma çıkıp da sesler yükselince, Hız. Peygamber bu durumdan rahatsız olmuş ve odayı boşaltmalarını istemiştir.¹⁸⁹ Şîa, bu hâdiseden hareketle, Nebî'nin (s.a.s.) kendisinden sonra Hız. Ali'yi vasiyet yazdırmak suretiyel halîfe olarak bırakacağını ancak onun hilâfetini istemeyen isimlerin kağıt-kalem getirmemek suretiyle buna engel olduklarını iddia etmiştir.¹⁹⁰

(3) Sakîfeoğulları Gölgeleğinde Yaşananlar

Hız. Peygamber'in vefâtından sonra ümmetin siyasî sorumluluğunu kimin üstleneceği ilk akla gelen soruydu. Bu yüzden henüz Allah Resûlü'nün defîn işlemleri tamamlanmadan, Ensâr'dan bir grup Sâide oğullarının gölgeleğinde bu meseleyi halletmek için toplanmış ve Sa'd b. Ubâde'ye (ö.15/636) biat etmek üzere anlaşmıştı. Bunu haber alan Hız. Ebû Bekr ve Hız. Ömer süratle buraya geldiler. Tartışmaların ardından ileri sürülen çeşitli teklifler kabul görmedi ve Hız. Ebû Bekr'e halîfe olarak biat

30'dan fazla sahâbî tarafından rivâyet edildiği belirtilmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71, dn. 2).

¹⁸⁸ Demircan, *Gadîr-i Hum Olayı*, s. 62-66. Konu ile ilgili olarak bk. Ünalın, Abdullâh, *İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Ankara 2006, s. 100 vd; Bozan, Metin, *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*, Ankara 2007, s. 73-81. Gadîr Hum hâdisesinin Şîilik açısından anlamı için bk. Abdilhuseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr*, I, 5 vd; Hatemi, Hüseyin, *İnsanlık ve Sevgi Dini İslam*, İstanbul 1995, s. 45-46; Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 211 vd.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 244; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 324-5, 336; Buhârî, İlm 39; Müslim, Vasiyye 22; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Kâhire, ts, III, 192-193.

¹⁹⁰ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984, s. 18.

edildi.¹⁹¹ Hz. Ali ile Muhâcir ve Ensâr'dan bir grup ise, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu düşünmekteydi.¹⁹²

Bu hâdiseler, Şîa'nın, Hz. Ali'nin hilâfetinin henüz Hz. Peygamber'in sağlığında bilindiği yolundaki iddialarının mesnedini teşkil etmektedir. İlk iki olay yoruma açık olduğu için, onlardan hareketle bir sonuca varmak güçtür. Ancak hilâfet seçimi esnasında yaşanan hâdiselerde bazı sahâbîlerin başlangıçta Hz. Ebû Bekr'e biat etmedikleri ve Hz. Ali'yi destekledikleri bilinmektedir.¹⁹³ Bu desteğin ise, mezhebî bir öğretinin temelleri olarak görülmesi oldukça zordur. Çünkü bu kısa süreli muhalefetin ardından, biat etmeyen sahâbîler ve Hz. Ali, Hz. Ebû Bekr'e biat etmiştir. Hz. Ali'nin biatı genel kabule göre Hz. Fâtîma'nın vefâtından sonra olmuştur.¹⁹⁴

Hz. Ebû Bekr, vefâtı öncesinde Hz. Ömer'in kendisinden sonra hilâfete geçmesi yönünde vasiyette bulunmuştur. Bu esnada Hz. Ali veya başka bir sahâbînin bu tercihe muhalefet ettiği veya Hz. Ali'nin hilâfetinin, Hz. Peygamber tarafından belirlendiğine dair herhangi bir beyanda bulunduğu bilinmemektedir. Hz. Ömer ise, hilâfet seçimini, Hz. Ali'nin de içinde yer aldığı ashâbdan ileri gelen altı kişilik bir şûraya bırakmıştır. Bu şûranın Hz. Osmân'ı hilâfete seçmesi Hz. Ali'nin ve çevresindekilerin yönetimi hedef alan bir eylemine sebep olmamıştır.¹⁹⁵ Dolayısıyla mezhebî anlamda Şîliğin gereklerinden biri olan hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu fikri, râşid halîfeler döneminde vurgulu bir şekilde dile getirilmemiştir.

¹⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), I-II, Kâhire 1386/1967, I, 12-17; Eserin İbn Kuteybe'ye aidiyeti hakkındaki tartışmalar için bk. İlhan, Avni, "el-İmâme ve's-siyâse", *DİA*, XXII, 200-201. Ya'kûbî, *Târîh*, II, 123-126; Taberî, *Târîh*, III, 218-223.

¹⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 18; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 124; Taberî, *Târîh*, III, 202. Konu ile ilgili olarak ayrıca bk. Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 22 vd; Ünalın, *İmamet Teorisi*, s. 61 vd.

¹⁹³ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 124; Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme* (nşr. Josef Van Ess), Beyrût 1390/1971, s. 10.

¹⁹⁴ Buhârî, Megâzî 39. Onun, Hz. Ebû Bekr'e biat edildiği kendisine haber verilince hemen biata gittiğine dair rivâyet (Taberî, *Târîh*, III, 207) Seyf b. Ömer'den dolayı eleştirilmiştir (bk. Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 37). Biat esnasındaki karşılıklı konuşmalar için bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 19-22. Hz. Ebû Bekr'e biat edilmesinin sonrasında cereyan hâdiselerin daha değişik bir Şît anlatımı için Süleym b. Kays el-Hilâlî'nin (ö.76/695) anlatımına bakılabilir: Ebû Sâdık Süleym b. Kays el-Hilâlî, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî* (nşr. Muhammed Bakır el-Ensârî), I-III, Kum 1415/1995, II, 571-600.

¹⁹⁵ Ancak Hz. Osmân'ın hilâfetinin bilhassa ikinci yarısında Hz. Ali ile arasında bazı olumsuz hadiselerin geçtiğine de dikakt çekmek gerekmektedir. Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri –İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar-*, Ankara 1997, s. 236-240.

Şîa mezhebinin ortaya çıkışına dair farklı tezlere de kısaca göz atmak gerekmektedir. Şîî müellifler henüz Hz. Peygamber hayatta iken, Hz. Ali'nin yanında yer alan ve onun *şîası* olarak nitelenen bir gruptan bahsetmekte ve bunu ilk Şîî fırka olarak nitelemektedir.¹⁹⁶ Şîîliğin doğuşu ile ilgili çeşitli tarihlendirmeler yapan müelliflerden bazıları, Şîîliğin Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ortaya çıktığı kanaatinde iken,¹⁹⁷ bazıları bu ortaya çıkışı Hâricîlerle eşleştirmekte, bir kısmı ise çeşitli inanç esaslarının oluşumundan sonra mezhebî anlamda bir Şîîlikten bahsedebileceğini ifade etmektedir.¹⁹⁸ Ancak her şeye rağmen Şîîlikten söz edilebilmek için, Şîa tâbirinin umûmileşmesi ve muhteva itibariyle hilâfetin, Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle Ali'nin hakkı olduğu fikrini tazammun etmesi gereklidir.¹⁹⁹ Bu yüzden Şîî temelli oldukları ifade edilen bazı hareketlerin, yukarıda zikredilen Şîî unsurları ne kadar taşıdığı tespitinin, Şîîliğin mezhebi anlamda hangi tarihî aralıkta görünürlük kazandığını anlama fırsatı vereceği düşünülmektedir.²⁰⁰

Şîî kelimesi, terim anlamı kazanmasının öncesinde çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Bu ilk kullanımlar mezhebî bir durum ifade etmemekte, sadece taraftar olma anlamını barındırmaktadır. Bu nedenle şîatu Osmân,²⁰¹ şîatu Ali,²⁰² şîatu Muâviye²⁰³ vb. kullanımlar bu bağlamda anlaşılmalıdır.

¹⁹⁶ Hasan b. Mûsa b. Hasan Nevbahtî, *Firaku's-Şîa* (nşr. Helmut Ritter) İstanbul 1349/1931, s. 15, 16. Şîîliğin Hz. Peygamber devrinde nüveleri atılan, onun vefâtı sonrasında ise meyvelerini veren bir mezhep olduğu şeklinde kanaatler için bk. Kâşifu'l-ğitâ, *Aslu's-Şîa ve usûluhâ*, s. 118. Şîî ricâl müelliflerinden Berkî'nin (ö.274/887 veya 280/893) de, Hz. Peygamber tarafından tebcil edilen Hz. Ali ashâbından bahsetmesi ilgi çekicidir (bk. Berkî, *et-Tabakât*, s. 40).

¹⁹⁷ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Beyrût 1388/1969, s. 266.

¹⁹⁸ Şîîliğin doğuşu ile ilgili tezler için bk. İrfân Abdulhamîd, *Dirâsât fi'l-firak ve'l-akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrût 1404/1984, s. 25-28; Fethî Muhammed Zuğbî, *Gulâtu's-Şîa ve teesürühüm bi'l-edyâni'l-muğâyira li'l-İslâm*, 1408/1988, s. 23-33. Abdullâh el-Ğarîfî, *et-Teşeyyu'*, *nuşûuh*, *merâhiluh*, *mukavvemâtuh*, Dımaşk 1417/1997, s. 25-32.

¹⁹⁹ Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri*, s. 19.

²⁰⁰ Bk. Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri*.

²⁰¹ Ömer b. Şebbe b. Abîde, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), I-IV, Cidde 1392/1973, III, 1068; IV, 1149; Taberî, *Târîh*, V, 111; 253...

²⁰² Nasr b. Muzâhim, *Vak'atu Siffîn*, s. 366; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, III, 1068; IV, 1149; *Ahbâru'd-devleti'l-Abbâsiyye* (nşr. Abdulazîz ed-Dûrî), Beyrût 1390/1971, (Müellifi bilinmiyor), s. 206, Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 15.

²⁰³ Nasr b. Muzâhim, *Vak'atu Siffîn*, s. 362, dn. 2; Ali b. Hasan b. Hibetullâh b. Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Muhîbuddîn Ebû Saîd Amrevî), I-LXXX, Beyrût 1415-1421/1995-2001, X, 144; XXII, 167...

Şiîliğin bir mezhep olarak teşekkülü bazı tarihî olayların zihinlerde yaptığı çağrışım ve birikimlerle yakından ilgilidir. Bunlardan dikkat çeken bir kısmına işaret etme uygun olacaktır.

b. İlk Şiî Hareketleri Tetiklediği Düşünülen Hâdiseler

İlk Şiî hareketlerin temelinde, toplum vicdanını derinden yaralayan bazı hâdiselerin yer aldığı görülmektedir. Bu hâdiselerin kısaca tetkiki, mezkûr hareketlerin daha iyi anlaşılmasını temin edecektir.

(1) Emevî Yönetiminin Tutumu

Hız. Ali devrindeki iç savaşlar sonucunda muhalif gruplar arasındaki karşılıklı cephele iyice ayrılmıştı. Bir yanda yönetim merkezini Kûfe'ye taşıyan ve isyâncılarla mücadele eden Hız. Ali, diğer yanda Şam bölgesinde geniş bir hâkimiyet alanı bulunan Muâviye (ö.60/679) yer almaktaydı. Hârici gruplar ise, ümmetin fitneye düşmesinde Hız. Ali, Muâviye ve Amr b. el-Âs'ın önemli rolü olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı hazırlanan bir suikast girişimi sonucunda Hız. Ali şehid edildi,²⁰⁴ Muâviye ve Amr b. el-Âs'a yapılan suikastler ise amacına ulaşamadı. Hız. Hasan'ın hilâfeti belli şartlarla Muâviye'ye bırakmasının ardından,²⁰⁵ yönetim açıkça Hız. Ali ve Ehl-i Beyt'i dışlama siyaseti gütmeye yolunu tercih etti. Cuma günü hutbelerden Hız. Ali'ye hakaret ediliyor, Ehl-i Beyt mensupları hakir görülüyordu. Özellikle bu uygulamaya yüksek sesle itiraz eden Hız. b. Adiy (ö.51/671) ve onun etrafında toplanan *şiatu Ali*'nin²⁰⁶ şehit edilmesinin toplum nezdinde geniş çaplı bir hoşnutsuzluk yarattığı anlaşılmaktadır.²⁰⁷

²⁰⁴ Olayın anlatımı için bk. Muhammed b. Habîb, *Esmâu'l-muğtâlîn mine'l-eşrâfi fi'l-câhiliyye ve'l-İslâm* (nşr. Kesrevî Hasan), Beyrût 1422/2001, s. 113-123.

²⁰⁵ Hız. Hasan, bu tutumdan dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin kardeşi Hız. Hüseyin, "*Allah aşkına! Muâviye'nin davasını destekleyip Ali'nin davasını yalanlıyor musun?*" diyerek tepkisini dile getirmiş, Hız. Hasan ise "*sus, ben ne yapacağımı senden daha iyi bilirim*" şeklinde cevap vermiştir (Taberî, *Târîh*, V, 160).

²⁰⁶ Taberî, *Târîh*, V, 256. Ayrıca Ziyâd'ın Şîa'dan (الشيعية) olan on dört kişiyi hapse attığı anlaşılmaktadır (Belâzurî, *Ensâb*, IV, 281-282). Ancak Onat, bu hareket esnasında kullanılan "*Şiatu Ali*" tâbirinin istilahi bir hüviyet kazanmış olamayacağı ifade etmektedir. Ona göre "*bunların Ali taraftarlıklarının en ileri derecesi, Ali'nin Muâviye'den daha fazla hilâfete layık olduğu hususudur*" (bk. Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri*, s. 59).

²⁰⁷ Hız. b. Adiy'in tepkileri ve şehit edilişi ile ilgili olarak bk. Belâzurî, *Ensâb*, IV, 279-287; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 230; Taberî, *Târîh*, V, 253-278; Wellhausen, Julius, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1989, s. 89-98; Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Emevi

(2) Kerbelâ Hâdisesi

İfade edildiği üzere Hz. Hasan, belli şartlarda Muâviye ile anlaşarak hilâfet hakkından vazgeçmişti.²⁰⁸ Onun böyle bir tavır sergilemesinde Kûfe halkı ile ilgili çekincelerinin etkili olduğu düşünülmektedir.²⁰⁹ Hilâfeti ele geçiren Muâviye'nin, hilâfetinin sonlarına doğru, oğlu Yezîd'e halîfe olarak biat almaya çalıştığı görülmektedir. Bu biatın önünde engel olarak telakki ettiği kimseler ise her biri toplumda önemli bir şahsî karizması bulunan Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö.53/672), Hz. Hüseyin (ö.61/680), Abdullâh b. ez-Zübeyr (ö.73/692) ve Abdullâh b. Ömer'dir (ö.74/693).²¹⁰ Muâviye'nin ölümünün ardından İbnu'z-Zübeyr ve Hz. Hüseyin, Yezîd'in halîfe olacak yetkinlikte olmadığını düşünmekteydiler. Bu dönemde Kûfe halkı Hz. Hüseyin'e mektuplar yazarak onu kendilerine lider olmaya ve yönetime ayaklanmaya çağırıyordu. Şîa'dan bir grubun katıldığı bu toplantılar Süleymân b. Surad'ın (ö.65/684) evinde yapılmaktaydı.²¹¹ Bunun üzerine o, amcasının oğlu olan Müslim b. Akîl'i, durumu öğrenmesi amacıyla Kûfe'ye gönderdi.²¹² Müslim'in gayretleri sonucunda Şîa, Hz. Hüseyin adına Müslim'e biat etti.²¹³

Bu olaylar üzerine Kûfe valiliğine atanan Ubeydullâh b. Ziyâd'ın uygulamış olduğu politikalar sonucunda Kûfeliler Müslim'in etrafından dağıldılar. Olaylardan habersiz olan ve çevresindekilerin uyarılarını dikkate almayan Hz. Hüseyin ise, ailesi ve bazı taraftarları ile yola çıktı. Kûfe'den gelen olumsuz haberler üzerine etrafında çözümler oldu ve sadece yetmiş kadar kişi onunla beraber bu yolculuğa devam etti.

İktidarına Karşı Kûfe'den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi", *ÇİFD*, 2004/2, III, sy. 6, s. 31-48. Hucr'un şehit edilmesinin ardından Kûfe'nin bazı ileri gelenlerinin Hz. Hüseyin'in yanına gittikleri ifade edilmektedir. Bu durum vali Mervân tarafından Muâviye'ye iletilmiş, o ise, Hz. Hüseyin'in kendisine biat ettiğini ve bu biatını bozmayacağını ifade etmiştir (Dîneverî, *el-Ahbârü't-tvâl* (nşr. Abdulmun'im 'Âmir), Bağdâd, ts, s. 224). Daha sonra ise Hz. Hüseyin'le yazışmış, Hz. Hüseyin de kendisiyle savaşmak niyetinde olmadığını belirtmiştir (Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 224-225).

²⁰⁸ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 218.

²⁰⁹ Hz. Hasan'ı anlaşmaya sevk eden amiller ve anlaşma şartları için bk. Demircan, Adnan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996, s. 66-69 ve 75-86.

²¹⁰ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 226; Taberî, *Târîh*, V, 322.

²¹¹ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 229; Taberî, *Târîh*, V, 352.

²¹² Müslim b. Akîl'in Kûfe'deki faaliyetleri için bk. Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 231 vd; Taberî, *Târîh*, V, 347 vd.

²¹³ Taberî, *Târîh*, V, 356.

Kerbelâ'ya varıldığı zaman, bu topluluğun çevresi Ömer b. Sa'd'ın kuvvetleri tarafından sarıldı. Çeşitli teklifler Ubeydullâh tarafından geri çevrildi²¹⁴ ve kuvvet bakımından denk olmayan taraflar arasında çatışma başladı. Sonuçta, Hz. Hüseyin başta olmak üzere birçok Ehl-i Beyt mensubu şehit edildi.²¹⁵ Bu hâdisesinin toplum vicdanında nasıl bir yaraya yol açtığını tahmin etmek güç değildir. Hatta bu hâdisenin, kısa bir süre sonra ortaya çıkmaya başlayan bütün hareketlerin sebebi ve bahanesi olduğu ifade edilmektedir.²¹⁶ Tarih kitaplarında bu olay nakledilirken değişik münasebetlerle birkaç yerde *şîa* kavramı kullanılmıştır. Ancak bu kullanımların terim anlamında bir Şîilikten ziyade kelime anlamında değerlendirilmesi daha uygun gözükmektedir.²¹⁷

c. İlk Şîi Hareketlerde “Şîi” Kavramının Kullanımı

Erken dönemde Şîi kavramının kullanılışı hakkındaki belirsizlik nedeniyle bazı toplumsal hareketler Watt tarafından “ilk Şîi” şeklinde nitelenmiştir. Onun deyişiyle bu tâbir, yalnızca mezhepler tarihi yazarları tarafından Şîilik başlığı altına sokulan bütün olaylara değil, aynı zamanda Ehl-i Beyt mensuplarına duyulan muhabbet anlamında da kullanılmıştır.²¹⁸

²¹⁴ Hz. Hüseyin'in, kendisine edilen biatlerden dönüldüğünü, bu bölgeye Hurr b. Yezîd'in zoruyla geldiğini ifade ettikten sonra “*bırakın da döneyim*” dediği rivâyet edilmektedir (Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 253,4).

²¹⁵ Olayın ayrıntılı anlatımı için bk. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, II, 4-5; Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 227 vd; Ya'kûbî, *Târih*, II, 243-253; Taberî, *Târih*, V, 347 vd; 382 vd; Köksal, M. Asım, *Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası*, Ankara 1979, s. 19-178; Demircan, Adnan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, s. 182-279; Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hüseyin”, *DİA*, XVIII, 518-521.

²¹⁶ Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 105. Bir başka muâsır müellif Hatiboğlu da, bu hâdisenin, Hz. Ali saflarını sıklaştırdığını, zihinlerdeki teşeyyü' fikrini geliştirdiğini, önceleri nazari bir siyasî görüş olan Şîiliğin, bir akide haline gelmesine sebep olduğunu ifade etmektedir (Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber'in Vefâtından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî İctimai Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (doçentlik tezi, 1967), Ankara, s. 79). Kerbelâ hâdisesinin günümüze etkileri ve bu olay etrafında şekillenen İmâmî-Şîi şehâdet düşüncesi için bk. Büyükkara, Mehmet Ali, “Kerbela'dan İnkılab'a: İmâmî-Şîi Şehâdet Düşüncesi ve Problemleri”, *AÜİFD*, 2002, XLIII, sy. 2, s. 211 vd.

²¹⁷ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 71-72.

²¹⁸ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul 1981, s. 47.

(1) Tevvâbûn Hareketinde “Şî” Kullanımı

Kerbelâ hâdisesi sonrasındaki en güçlü tepki Tevvâbûn hareketidir. Hz. Hüseyin’e yardım etmedikleri için pişmanlık duyan *şîadan* bir topluluk (اصحابه من الشيعة) Süleymân b. Surad’ın önderliğinde Kerbelâ sorumlularından hesap sormak için harekete geçti²¹⁹ ve çeşitli bölgelerdeki Ehl-i Beyt taraftarlarının yardımını talep eden mektuplar kaleme aldı. Bu faaliyetler Yezîd’in ölümünden sonra açıktan açığa yürütülmeye başladı. Kûfe’den yola çıkan topluluk öncelikle Kerbelâ’ya giderek Hz. Hüseyin’in kabrini ziyaret etti. Buradan ayrıldıktan sonra Aynu’l-verde denilen bölgede Şam ordusu ile karşılaştı. Oldukça şiddetli bir şekilde üç gün süren çatışmaların ardından Süleymân b. Surad ve hareketin ileri gelenleri öldürüldü.²²⁰ Bu hareket esnasında kullanılan *şîâ* lafzının da ıstılahi bir hüviyet kazandığı söylenemez.²²¹

(2) Muhtâr es-Sekafî Hareketinde “Şî” Kullanımı

Süleymân b. Surad’ın önderliğindeki Tevvâbûn hareketi sonrasında, Muhtâr es-Sekafî, Ehl-i Beyt’in müdafisi olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. O, Hz. Hüseyin’in kanını dava etmiş,²²² Kerbela olayına bir şekilde karışan herkesi öldürtmüş²²³ ve Muhammed b. Hanefiyye’yi İbnu’z-Zübeyr’in elinden kurtarmıştı.²²⁴ Bu hâdiseler zaten karizmatik bir şahsiyet olan Muhtâr’ın konumunu iyice sağlamlaştırdı. Ancak bu hareket uzun soluklu olamadı. Muhtâr’dan kaçarak Basra’ya giden Kûfe ileri gelenlerinin²²⁵ teşvikiyle Mus‘ab b. Zübeyr, Muhtâr’a karşı harekete geçmişti. İki tarafın karşılaşması sonucunda Mus‘ab’ın ordusu galip geldi ve Muhtâr 67/686 senesinde

²¹⁹ Bu esnada Kûfe’ye gelen Muhtâr’a “Şîa’nın reisleri ve seçkin simaları Süleymân b. Surad’ın etrafında toplandı” söylenmiştir (bk. Taberî, *Târîh*, V, 559).

²²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 33 vd; Taberî, *Târîh*, V, 558 vd.

²²¹ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 92.

²²² Ya‘kûbî, *Târîh*, II, 258; Nevbahtî, *Firaku ‘ş-Şîa*, s. 20; Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 53.

²²³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 57 vd; Taberî, *Târîh*, VI, 38 vd.

²²⁴ Belâzurî, *Ensâb*, IV, 473 vd.

²²⁵ Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 301.

öldürüldü.²²⁶ Muhtâr'ın hapis hayatından, hareketinin sonlanmasına kadar geçen süreci nakleden kaynaklarda onlarca kez *şîa* tâbiri geçmektedir.

Bu hâdiselerin, her ne kadar başarısızlıkla sonuçlansa da Ehl-i Beyt etrafındaki yoğunlaşmaları teşvik ettiği ve kuvvetlendirdiği açıktır. Ancak bununla birlikte, gerek Kerbela hâdisesi gerekse Ehl-i Beyt merkezli isyânlar esnasında mezhebî anlamda bir Şîilikten bahsetme imkânı yoktur. Çünkü bir mezhebin, mezhep hüviyetini kazanabilmesi için bazı şartları haiz olması gerekmektedir. Bunlardan biri de doktrindir.²²⁷ Mezhebî anlamdaki Şîiliğin doktrinleri ise Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en hayırlı kişisi olduğu, İmâmet'in nass ile tayin edilmesi, sahâbîlerden teberrî, Ehl-i Beyt imâmılarına tevellî, onların masumlukları gibi unsurlardır.²²⁸

Bu temel öğretiler, mezhepler tarihi yazarları tarafından ifade edilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre, Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekr'e tafdîl eden herkesin teşeyyu' (içerisinde değerlendirilmesi) gerekir.²²⁹ Eş'arî "*onlara, Ali'ye tabi olduklarından ve onu Rasûlullâh'ın diğer ashâbına takdim ettiklerinden Şîa denmiştir*"²³⁰ diyerek Şîa kelimesinin kimler hakkında kullanıldığını açıklamakta; Şeyh Müfid ise Şîa'yı, "*Emîru'l-Müminîn'in velâyetine uymak, onun Hz. Peygamber'den sonra halîfe olduğuna inanmak, kendisinden önce hilâfet makamında bulunanların hilâfetini kabul etmemek*" şeklinde tarif etmekte;²³¹ Şehristânî ise konu ile ilgili olarak, "*Şîa, özellikle Ali'ye taraftar olanlardır. Onlar Ali'nin hilâfetinin, gizli veya açık nass ve vasiyete*

²²⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 107-109. Ayrıca bk. Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 288 vd. Watt'a göre bu hâdiseden sonra Şîilik siyasî eylemlerle ve Arap olmayanların iştiaqları ile halkalanmıştır (bk. Watt, W. Montgomery, *İslâmî Tetkikler, İslam Felsefesi ve Kelâmı* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1968, s. 31).

²²⁷ Büyükkara, Mehmet Ali, "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, İstanbul 2005, I, s. 445 vd, s. 489-490.

²²⁸ Aslında bu maddelere "Ehl-i Beyt'e verilen gizli ilim" de eklenebilir. Mesela Hişâm b. Abdilmelik'in (ö.125/743), 121/738 senesinde Irâk'a vâli olarak tayin ettiği Yûsuf b. Ömer'e (ö.127/745) Zeyd b. Ali (ö.122/740) ile ilgili yazdıkları ilgi çekicidir: "*Küfelilerin durumunu ve bu Ehl-i Beyt'i sevdiklerini, onları, kimseyi yerleştirmedikleri bir pozisyona yerleştirdiklerini, kendileri aleyhine de olsa onlara tâbi olmayı kendilerine borç bildiklerini, onların dini kurallarını kendileri için vazife kabul ettiklerini ve onlara kendilerine has bir ilim nispet ettiklerini biliyorsun...*" (bk. Taberî, *Târîh*, VII, 169).

²²⁹ Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, (Abdüsselam Samerrai, *el-Gulüv ve'l-fıraku'l-gâliye fi'l-hadarati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1402/1982 içinde), s. 265.

²³⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 15.

²³¹ Şeyh Müfid Muhammed b. Nu'mân, *Evailü'l-makâlt fi'l-mezâhibi'l-muhtârât*, Tebrîz, ts, s. 33.

dayandığını ileri sürerler. Onlara göre imâmet, onun oğullarından başkasının olamaz; şayet olursa, ya zulümle ya da takkiye ile olur...” demektedir.²³²

d. Mezhebî Anlamda Şîliğin Gerekleri

Vesâyet ve tevellî-teberrî fikirlerinin ilk defa hangi dönemde kullanılmaya başlandığı ve yaygınlaştığının tespiti, teşeyyu’ ile mezhebî anlamdaki Şîlik arasındaki farkın daha iyi anlaşılmasına imkân verecektir. Ancak bir kimsenin mezhebî anlamda “Şî” olarak nitelenebilmesi için sadece bu iki unsurun değil, daha farklı doktrinlerin de yerleşik bir karakter arz etmesi gereklidir.

(1) Vasîlik Doktrini

Hiz. Ali’nin Hiz. Peygamber’in vasîsi olduğuna dair kullanımları kronolojik olarak zikrettikten sonra konu hakkında daha isabetli değerlendirmelerin yapılacağı düşünülebilir. Muhammed b. Ebî Bekr’in Muâviye’ye yazdığı mektuptaki “(Ali) Rasûlullâh’ın vârisidir, vasîsidir, ona tâbi olan insanların ilkidir...” şeklindeki ifadeleri²³³ ve Eş‘as b. Kays’ın bazı şiirlerindeki Hiz. Ali’nin vasî olduğunu ifade eden ibareler muhtemelen vasîlik ile ilgili en eski kullanımlardır.²³⁴

Nâşî el-Ekber’in anlatımına göre, Hiz. Ali’nin vefâtı sonrasında Şîa üç gruba ayrılmıştır. Bu üç gruptan birincisi, onun kesin bir surette öldüğünü kabul etmekte ve ondan sonra Hiz. Hasan’ın imâm olduğunu iddia etmektedir. Yine onlara göre Hiz. Peygamber, tıpkı babasının imâm olacağını ifade ettiği gibi, Hasan’ın imâmetini de açık bir şekilde ilan etmiştir. Onlar, imâmetin (Ali soyundan) devam edeceğine, vasiyetin süreklilik arz edeceğine inanıyor ve şöyle diyorlardı: “Kıyamete kadar her imamın ardından bir imam, her vasînin ardından bir vasî geleceği kesindir.” Hâris el-A‘ver (ö.65/684),²³⁵ Esbağ b. Nubâte²³⁶ ve Abdu Hayr (b. Yezîd) bu görüşü savunan

²³² Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 146

²³³ Nasr b. Muzâhim, *Vak‘tu Sıffîn*, s. 119. Aslına bakılırsa Hiz. Peygamber’in, Hiz. Ali için “işte bu (Ali), kardeşimdir, vasîmdir ve aranızda halîfemdir” dediği rivâyet edilmiştir. Ancak bu hâdis Şuarâ Sûresinin 214. ayetinin nâzil oluşunun ardından Mekke’deki müşriklere verilen bir yemek esnasında yaşanmıştır (bk. Taberî, *Târîh*, II, 319-321). Rivâyet Şîf kaynaklarda da yer almaktadır (Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, XVII, 44; XVIII, 191).

²³⁴ Nasr b. Muzâhim, *Vak‘tu Sıffîn*, s. 23.

²³⁵ Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, II, A, 1.

kimselerdir.²³⁷ Nâşî el-Ekber'in bu izahlarına göre, vasîlik düşüncesinin Hz. Ali'nin vefâtının ardından onun ashâbı içerisinde yer alan bir grup tarafından dile getirildiği düşünmek mümkündür.

Abdullâh b. Sebe'nin, Hz. Ali'nin imâmetinin farz olduğunu ve onun Hz. Peygamber'in vasîsi ve imamete en layık kişi olduğunu iddia ettiği belirtilmiştir.²³⁸ Yine onun “*her nebînin vasîsi vardır, Muhammed'in (s.a.s.) vasîsi ise Ali'dir*” dediği rivâyet edilmektedir.²³⁹ Eğer bu nakil doğruysa yine oldukça erken sayılabilecek bir dönemde vasîlik ile ilgili öğretilerin dile getirilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Hz. Ali'nin “vasî” şeklinde nitelendiği bir başka rivâyete Ya'kûbî (ö.292/905) yer vermektedir. Bu rivâyete göre Hz. Hasan'ın ölümünden sonra Süleymân b. Surad'ın evinde toplanan *şîa*, Hz. Hüseyin'e, onu destekleyeceklerine dair bir mektup yazar. Bu mektuptaki bir ibarede, vasînin ve Hz. Peygamber'in torununun vefâtının genelde ümmet, özelde *şîa* için büyük bir üzüntü kaynağı olduğu ifade edilir.²⁴⁰

Bir diğer kullanımda ise Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye adına gönderildiğini şöyle ifade etmektedir:

“Vasî oğlu Mehdî Muhammed b. Ali beni size emîn, vezir, seçilmiş biri ve elçi olarak gönderdi. Bana mühlidleri öldürmemi, Ehl-i Beyt'inin kanını talep etmemi ve zayıfları savunmamı emretti.”²⁴¹

Burada ilgi çekici olan Muhammed b. Ali'nin “*vasî oğlu*” şeklinde nitelenmesidir. Eğer ki, her iki kaynakta da Ebû Mihnef kanalı ile gelen bu rivâyet sahih ise, hilâfetin vasiyet ile Hz. Ali'ye bırakıldığı şeklinde bir görüş için yine erken bir dönem tespit edilmiş olacaktır. Rivâyet edildiğine göre Muhtâr “*vasî*” kavramını, İbrâhîm b. el-Eşter'i ikna etmek isterken de kullanmıştır, mektupta şöyle denilmektedir:

²³⁶ Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, I, A, 3.

²³⁷ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 22.

²³⁸ Sa'd b. Abdillâh el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahrân 1963, s. 20; Taberî, *Târîh*, IV, 340; Fıglalı, Ethem Ruhi, “Abdullâh b. Sebe”, *DİA*, I, 133; krş. Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 20.

²³⁹ Seyf b. Ömer ed-Dabbî el-Esedî, *el-Fitne ve vak'atu'l-cemel* (nşr. Ahmed Râtib 'Armûş), Beyrût 1406/1986, s. 48; Taberî, *Târîh*, IV, 340.

²⁴⁰ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 228.

²⁴¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 42; Taberî, *Târîh*, V, 580.

“Bu mektup vasî olan Emîru’l-müminîn’in oğlu Muhammed el-Mehdî’den sana gönderilmiştir.”²⁴² Zeyd b. Ali’nin (ö.122/741) bazı görüşlerinin, hutbelerinin ve sözlerinin derlendiği *Mecmû* adlı eserde yine, Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’in vasîsi olduğu çeşitli delillere dayanılarak dile getirilmektedir.²⁴³

Her ne kadar Hz. Osmân’ın hilâfetinin sonlarına doğru Hz. Ali alternatif halîfe olarak görülmüşse de, bu tarihî aralıkta İbn Sebe’den nakledildiği şekliyle vesâyet fikrinin mevcudiyeti kabul edilemez.²⁴⁴ Bu tespit diğer kullanımlar için de geçerli gibi görünmektedir. Çünkü bu kullanımlar yaygınlık kazanmamış ve tarihî birçok hâdise esnasında, olayın çözümünü açık bir surette ihtiva etmesine rağmen delil olarak kullanılmamıştır.

Vasîliğin ıstılah halini almış şeklinin Muhtâr hareketi sonrasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Muhammed b. Hanefiyye’nin hilâfetini kabul eden fırkalardan biri, onu Hz. Ali’nin vasîsi olarak nitelemiştir.²⁴⁶ Anlaşıldığı kadarıyla vesâyet fikri bazı şahıs ve gruplar tarafından erken dönemlerden beri dile getirilmiştir. Ancak bu kavramın hicrî ikinci asrın başlarında kitlelere mal olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁷ Bunu doğrulayacak bilgilere çeşitli kaynaklarda tesadüf edilmektedir. Nitekim Kümeyt’in (ö.126/743) bazı dizelerinde Hz. Ali ve Hz. Hasan’ın vasî olarak nitelendiği dikkat çekmektedir.²⁴⁸

²⁴² Taberî, *Târîh*, VI, 16. Bu mektup için ayrıca bk. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 47-48; Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 289.

²⁴³ Zeyd b. Ali, *Mecmû Kütüb ve resâil*, (cem-nşr. İbrâhîm b. Yahyâ), Sa’de 1421/2001, s. 195-207. Ona nispet edilen bazı hutbelerde de, Hz. Ali vasî olarak nitelenmektedir (*a.g.e*, s. 368).

²⁴⁴ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 34.

²⁴⁵ Bozan, Metin, *İmâmîyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009, s. 51.

²⁴⁶ Nevbahtî, *Firaku’s-Şîa*, s. 24; Kummî, *el-Makâlât ve’l-firak*, s. 22.

²⁴⁷ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 121.

²⁴⁸ Kaysî, *Şerhu Hâşimîyyâtî’l-Kümeyt*, s. 33. Kümeyt’in Şîiliği ile ilgili değerlendirmeler için bk. Sarıçam, İbrahim, “Kümeyt b. Ziyâd el-Esedî ve Hâşimîyyât’ı -I-”, *AÜİFD*, 1997, XXXVI, s. 290-295.

(2) *Tevellî ve Teberrî*

Tevellî, Hz. Ali'yi velî/lider olarak kabul etmek, teberrî ise onun muhaliflerinden uzak olmak anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁹ Bu kavramların hangi zaman diliminde kullanılmaya başlandığına ve ne zaman bir inanç olarak benimsendiğine kısaca temas etmek uygun olacaktır.

Kûfe ve Basra valiliklerinin birleştirilmesi üzerine, o bölgede yöneticiliğe tayin edilen Ziyâd b. Ebîhi (ö.53/673), Basra'ya giderken yerine vekil olarak Amr b. el-Hureys'i bırakmıştı. Amr, hutbelerden Hz. Ali'nin lânetlenmesine önceki valiler döneminde de tepki veren Hucr b. Adiy'in durumunu "*Hucr, Ali'nin şîasını topladı, Muâviye'ye açıkça lanet ve ondan teberrî ediyorlar (البراءة منه)*"²⁵⁰ diyerek Ziyâd'a haber vermektedir ve buradaki *teberrî* tâbiri tespitlerimize göre en erken kullanımdır.

Hicrî 70'li yıllarda kaleme alındığı düşünülen Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sîre*'sinde, Sebeiyye'nin Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den teberrî ettiğinin ifade edilmesi, kavramın muhtemelen en eski kullanımlarındandır.²⁵¹ Başka kaynaklarda da Sebeiyye'nin teberrî fikrini ilk ortaya atan grup olduğu ifade edilmektedir.²⁵²

Teberrî düşüncesine Zeyd b. Ali'nin etrafındaki aşırı eğilimler taşıyan bir grupta da rastlanmaktadır. Buna göre, isyân öncesinde Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer hakkında olumsuz görüşler serdeden bir grubun varlığından haberdar olan Zeyd, bu davranışta bulunanları kınamıştır. Onun bu tavrı üzerine, bu aşırı gruplar Zeyd'i terk etmişlerdir.²⁵³

²⁴⁹ Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 48. Bu şekilde bir kullanım, Hz. Ali, Abdullâh b. Sebe'yi öldürmeye niyet ettiği zaman dile getirilmiştir: "Ey müminlerin emiri! Ehl-i Beyt'i sevmeye, sana dostluğa (ولایتك) ve düşmanlarından berî olmaya (البراءة من اعدائك) çağıran bir adamı mı öldüreceksin!" (bk. Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, s. 20)

²⁵⁰ Taberî, *Târih*, V, 256. Benzer bir ifade, Hucr ve arkadaşları Muâviye'nin önünde iken de kullanılmıştır. Onlar kendilerinden, Hz. Ali'den teberrî etmeleri istendiğinde şöyle demişlerdir: "*Biz onu dost ediniyoruz (tevelli) ve ondan teberrî edenlerden de teberrî ediyoruz*" (bk. Taberî, *Târih*, V, 275).

²⁵¹ Kutlu, Sönmez, "Sâlim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi", *AÜİFD*, 1996, XXXV, s. 472.

²⁵² Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 19; Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, s. 20.

²⁵³ Eş'arî, *Makâlât*, s. 65; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 30. Ancak Zeyd'in Şeyhayn ile ilgili kanaatlerinin daha farklı olduğuna dair nakiller de bulunmaktadır. Örneğin rivâyete göre Zeyd, isyânı esnasında okla yaralandığı zaman, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer ile ilgili olarak şunları söylemiştir: bana ok atan, beni öldüren, beni bu konuma getiren, hakkımıza ilk zulmeden o ikisidir (Zeyd b. Ali, *Mecmû*, s. 382).

Aynı yıllarda, sahâbenin ileri gelenlerine ta'nda bulunan kimselerin varlığı Kümeyt'in bazı şiirlerinden de anlaşılmaktadır. Nitekim o, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e hakaret edilmesine razı olmadığını, Fedek arazisini Hz. Fâtıma'ya vermemeleri dolayısıyla o ikisinin küfre düştüğünün söylenemeyeceğini,²⁵⁴ sahâbeye de lanet edemeyeceğini ifade etmektedir.²⁵⁵ Kümeyt'in bu sözlerinden, oldukça erken bir dönemde Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer gibi sembol şahsiyetleri küfürle suçlayacak kadar aşırı giden grupların bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine bunlardan yola çıkılarak hicrî ikinci asrın ilk yarısından itibaren sahâbeye karşı olumsuz tutumlar sergileyen grupların ortaya çıkmaya başladığı da düşünülebilecektir.²⁵⁶

Kısaca belirtmek gerekirse hicrî ikinci asrın başlarında tüm şubeleri ile tarih sahnesinde yer alan Şîî bir mezhepten söz etmek mümkün değilse de, hem hilâfetin vasiyet edilmiş olduğu yönünde bir kanaat hem de sahâbe hakkında olumsuz görüşler beyan etme şeklinde bir tavır dikkat çekmektedir. Bu durumun küçüklü-büyükü çeşitli cemaatlere Şîî bir karakter kazandırdığını söylemek mümkündür.

2. Teşeyyu'

Şîî kavramının teşekkül sürecini görmek amacıyla yapılan ve pek çok hâdisenin birikimli bir surette kavramı şekillendirdiğini ifade eden genel bir okumadan sonra erken dönem “Şîî” terimi kullanımlarının niteliklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu kullanımların büyük bir bölümünün mezhebî anlamda bir Şîîliği ifade etmesi tarihî bakımdan zordur. Zira tam anlamıyla mezhebî bir Şîîlikten bahsedebilmek için, vesâyet, tevellî-teberrî gibi unsurların yanı sıra, imâmların masumlukları,²⁵⁷ takiyye,²⁵⁸ Ehl-i Beyt'e verilen gizli bilgiler, mehdi inancı gibi unsurların da Şîî eğilimli kitleler tarafından genel bir kabule mazhar olması gerekmektedir. Bu yüzden çalışmada,

²⁵⁴ Kaysî, *Şerhu Hâşimiyâtı'l-Kümeyt*, s. 202.

²⁵⁵ Kaysî, *Şerhu Hâşimiyâtı'l-Kümeyt*, s. 197. Kümeyt'in Hâşimiyât'ı için bk. Sarıçam, İbrahim, “Kümeyt b. Ziyâd el-Esedî ve Hâşimiyât'ı -II-”, *AÜİFD*, 1997, XXXVII, 202-232.

²⁵⁶ Krş. Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 48.

²⁵⁷ Hakyemez, Cemil, “İmamiyye Şiasında İsmet İnancı -İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadîleşmesi-”, *Marife*, 2007, VII, sy. 1, s. 167-189.

²⁵⁸ Konu ile ilgili olarak bk. Hakyemez, Cemil, “Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü”, *ÇİFD*, 2004/2, III, sy. 6, s. 129-146; Dalkılıç, Mehmet, “Taqiyya (Dissimulation) and Its Being Fundamental Belief In Shi'a Sect”, *İÜİFD*, 2007, sy. 15, s. 183-217.

râvîlerdeki Şîîliği ifade etmek için teşeyyu’/Şîîlik eğilimi terimi tercih edilmiştir. Dolayısıyla *İkinci Bölümde* kısa biyografilerine yer verilecek olan râvîlerin neredeyse tamamı, günümüzde anlaşıldığı şekliyle Şîî sıfatıyla nitelenemeyecektir. Bir râvî için “Şîî’dir” denildiği zaman dahi, bunun, hilâfet hakkının kime ait olduğu, sahâbenin birbirine üstünlüğü (tafdîl), Hz. Ali’ye tevellî, düşmanlarından teberrî gibi bir çerçevede anlaşılması gerekmektedir. Şîî ve teşeyyu’ kelimeleri ile ilgili olarak Fığlalı şöyle demektedir:

“...Kelimenin, Emevîler devrinin başlarında, mutlak manasıyla, Şîîlerin ileri sürdüğü şekliyle nass, vasiyet ve ismet sıfatlarıyla mücehhez bir Şîî itikâdına sahip zümrelere işaret etmediği ve edemeyeceği açıktır; çünkü Şîîliğin vücut bulması, en azından nass, vasiyet ve ismet veya başka bir ifadeyle imamın yanılmazlığı ve özel bir bilgiyle donatılmış olduğu inancının bir iman esası olarak ortaya çıkışına bağlıdır...”²⁵⁹

Özellikle hicrî I. asırda vefât eden şahıslar hakkında her ne kadar Şîîlik ve benzeri ithâmlar bulunabilse de, bu ithâmların, eğer Sebeî, Muhtârî gibi aşırı bir grubun içerisinde yer almaya delâlet etmiyorsa, Hz. Ali’nin bazı sahâbîlere tafdîli, yaptığı savaşlarda haklı olduğu gibi özel bir bağlamda ele alınması daha doğru olacaktır. Nitekim tâbiûn neslinin büyük imâmı Şa‘bî,²⁶⁰ “*Nebî’nin Ehl-i Beyt’ini sev ama Râfzî olma*” derken bir anlamda muhabbetin sınırını da ifade etmektedir.²⁶¹ İthama uğrayan şahsiyetlerin bir şekilde Hz. Ali ile birlikte savaşa katılmış olması ya da yönetimin durumunu tasvip etmemesi ve Ehl-i Beyt temelli isyân hareketlerinden herhangi birine karışması da bu ithâmların sebeplerinden bazıları olabilir. Bu tarihî aralıkta yer alan Şîîlikle müttehem râvîler, aşağıda yapılacak alıntılar çerçevesinde, mezhebî anlamda değil, tafdîl/hilâfet hakkında öncelik ve savaşlarında Hz. Ali’yi destekleme anlamında Şîî eğilimli olarak nitelenecektir.

Zehebî’nin (ö.748/1347) Ebân b. Tağlib’in biyografisinde yapmış olduğu açıklamalar, kavramların tarihî seyri içerisinde değerlendirilmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir:

²⁵⁹ Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 108.

²⁶⁰ Biyografisi için bk. bu çalışma 3. Bölüm, A, 12.

²⁶¹ Yâhyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 248.

“Eğer bir kimse ‘nasıl olur da bir bid‘atçı güvenilir sayılır ve âdil ve itkân sahibi bir sikanın seviyesinde kabul edilebilir? Sâhibu bid‘a olan birisi nasıl âdil olabilir?’ derse, bunun cevabı şudur:

Bid‘at ikiye ayrılır; *birincisi*, aşırı Şîlik eğilimine sahip bulunmak veya aşırılık olmaksızın ve (sahâbeden) yüz çevirmeksizin Şî eğilimli olmak gibi küçük bid‘attir. Bu, dini hassasiyet, takva ve doğrulukları olmasına rağmen tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn arasında yaygındır. Eğer bunların hadisi kabul edilmeyecek olsa, Nebevî âsârın (hadislerin) tamamı ortadan kalkardı. Bu tür bir yaklaşımın bozgunculuk olduğu açıktır.

İkincisi ise, tam manası ile Râfızılık ve onda aşırılık, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’in değerini düşürmek ve buna davet etmek gibi büyük bid‘attir. Bu görüşe sahip râvîlerin rivâyeti ile ihticâc edilmez, buna gerek de yoktur...

Bu niteliklere sahip sâdik veya me‘mûn bir kimseyi düşünemiyorum. Aksine yalancılık bunların şîarı, takiyye ve nifâk örtüleri/karakter özellikleridir. Hali böyle olan bir kimsenin nakli nasıl kabul edilebilir ki! Hâşâ ve kellâ!

Selefin zamanında ve kullanımında “aşırı Şî”, Hz. Osmân, Zübeyr, Talha, Muâviye ile Hz. Ali’ye karşı savaşanlar hakkında eleştiride bulunan ve onlara hakaret etmeye yeltenen kimsedir. Bizim zamanımızda [VIII. Asır] ve kullanımımızda ise, sahâbenin bu ileri gelenlerini tekfir eden ve aynı şekilde Şeyhayn’dan teberrî eden kimseler “aşırı Şî”dir.²⁶²

Zehebî, eserinin bir başka yerinde “*teşeyyu’ hafif*” diyerek nitelediği Şîlik eğilimi hakkında şunları söylemektedir:

Şamlılardaki baskın zihniyet yapısı, Sıffin Savaşında müminlerin emîri Ali (r.a) hakkında tevakkuf etme şeklindedir. Onlar kendilerini ve seleflerini [Muâviye ve taraftarlarını], iki gruptan hakka daha yakın olan olarak kabul ediyorlardı. Tıpkı Kûfeliler içerisinde -Allah’ın dilediği hariç- câri olan Osmân’dan uzak durma, Ali’ye sevgi gösterme hususunda olduğu gibi. Kûfelilerin selefleri Ali’nin taraftarları ve yardımcılarıdır. Biz ise -Ehl-i Sünnet olarak- dört halifenin hepsine muhabbet ve yakınlık duyarız. Irak Şîasından bir topluluk ise hem Osmân’ı hem de Ali’yi sever, ama Ali’yi Osmân’a tafdîl ederlerdi. Kendileri için bağışlanma dilemelerine rağmen Ali ile savaşanları ise sevmiyorlardı. İşte bu “*teşeyyu’ hafif*”tir.²⁶³

Diğer taraftan İbn Hacer (ö.852/1448) de, şu görüşlere yer vermektedir:

“Mütেকaddimûnun kullanımında teşeyyu’, Şeyhayn’ı Hz. Ali’ye öncelemek ve onların Hz. Ali’den daha faziletli olduğunu teslim etmekle birlikte, Hz. Ali’nin Hz. Osmân’a tafdîl edilmesine, Hz. Ali’nin savaşlarından haklı, muhaliflerinin hatalı olduğuna inanmaktır. Ancak bazı (Şîî grup)ları, Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra yaratılmışların en faziletlisi olduğuna inanmaktadır. Eğer takva sahibi, dini bütün, doğru sözlü, müctehid bir kişinin böyle bir inancı varsa, hele hele bu kişi propagandist de değilse bundan dolayı rivâyeti terk edilmez.

²⁶² Zehebî, *Mizân*, I, 118-119.

²⁶³ Zehebî, *Mizân*, VI, 153.

Müteahhirûnun kullanımında teşeyyu' kavramına gelince, o hâlis Râfîzîlikdir (الرفض المحض). Aşırı Râfîzî olan kimsenin rivâyeti kabul edilmez, buna gerek de yoktur...²⁶⁴

Görüldüğü üzere Zehebî ve İbn Hacer, ilk iki asırdaki Şîlik (eğilimi) ile müesses Şîlik arasında bir ayrımın varlığını kabul etmişlerdir. Konunun anlaşılmasında büyük önem arz eden bu iki alıntıya, selefın kullanımındaki “aşırı Şî” kavramının, hilâfetin Ehl-i Beyt ile ilişkili olduğu düşüncesini barındırdığını da ilave etmek gereklidir.

Bütün bunlardan hareketle bir dönem teşeyyu'un sadece Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a tafdîl anlamında kullanılmış olduğu söylenebilir.²⁶⁵ Ehl-i Hadîs'in önde gelen cerh-ta'dîl âlimlerinden Yahyâ b. Maîn'in (ö.233/847) konu ile ilgili değerlendirmeleri, tafdîl tartışmaları hakkında fikir verecek niteliktedir:

[Talebesi ed-Dûrî şöyle demiştir:] Yahyâ'ya 'Ebû Bekr, Ömer ve Osmân' diyen kimsenin görüşünü sordum, 'isabetlidir' dedi. 'Ebû Bekr, Ömer, Osmân ve Ali' diyen kimsenin görüşünü sordum, ona da 'isabetli' dedi. Kendisine 'Ebû Bekr, Ömer, Ali ve Osmân' diyen kimsenin görüşünü sorduğumda, 'o Şî'dir' dedi. Yine ona 'Ebû Bekr, Ömer ve Osmân' deyip susan kimsenin görüşünü sordum, 'isabetlidir' dedi. Sonrasında Yahyâ, "ben, 'Ebû Bekr, Ömer, Osmân ve Ali' derim, bizim görüşümüz budur" dedi.²⁶⁶

Bu ümmetin, peygamberinden sonraki en hayırlı kimsesi Ebû Bekr'dir, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Ali'dir. Bizim görüşümüz budur.²⁶⁷

Konu ile ilgili biraz farklı bir ifadenin Ali b. el-Medîni'den (ö.234/848) nakledildiği görülmektedir:

Bu ümmetin, peygamberinden sonraki en hayırlı kimsesi Ebû Bekr'dir, sonra Ömer, sonra Osmân'dır. Nasıl ki Rasûlullâh'ın ashâbı bu üç ismi takdîm ettilerse, biz de aynı şekilde onları takdîm ederiz. Onlar bu konuda ihtilaf etmediler. Bu üç halîfenin ardından şûra ashâbından olan şu beş sahâbî gelir: Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Mâlik. Bunların her biri hilâfete layıktır ve Rasûlullâh'ın ashâbının da kabul ettiği üzere her biri imâmdir.²⁶⁸

²⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 125.

²⁶⁵ Nitekim Suyûtî, Buhârî ve Müslim'deki bid'atçı olmakla ithâm edilen râvîlere yer verirken, teşeyyu' ile müttehem 25 isim zikretmiştir. Suyûtî bu isimleri verdikten sonra teşeyyu' kavramının, Hz. Ali'nin diğer sahâbîlere öncelenmesi olduğunu ifade etmektedir (bk. *Tedribu'r-râvî*, I, 385).

²⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 465.

²⁶⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 335. Nakledildiğine göre İmâm Şâfî de, fazilet sıralamasının bu şekilde olduğu kanaatindedir (bk. İbn Asâkir, *Târih*, LI, 316).

²⁶⁸ Hibetullâh b. el-Hasan b. Mansûr el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa* (nşr. Ahmed Sa'd Hamdân), Riyâd, ts, I (I-II), 167.

Abdurrazzâk'ın Ma'mer'den (ö.153/770) yaptığı bir nakil, tafdil tartışmalarının çok erken dönemlerde gündeme geldiğini göstermektedir:

Zührî'ye Osmân'ın mı, Ali'nin mi daha faziletli olduğunu sordum. 'Osmân daha faziletlidir' dedi. Ma'mer, 'Zührî, (fazilet sıralamasında) Ebû Bekr, Ömer der, sonra susardı' demiştir.²⁶⁹

Benzer bir kanaat Medîneli büyük imâm Mâlik b. Enes (ö.179/795) tarafından dile getirilmiştir. İmâm Mâlik'e Rasûlullâh'tan (s.a.s.) sonra insanların en faziletlisinin kim olduğu sorulduğunda "*Ebû Bekr'dir*" demiştir. Ondan sonra kimdir denildiğinde "*Ömer'dir*", ondan sonra kimdir denildiğinde ise "*Osmân'dır*" demiştir. Ondan sonra kimin olduğu sorulduğunda ise, "*insanlar bu konuda tevakkuf etmişlerdir*" cevabını vermiştir.²⁷⁰ İmâm Mâlik'in "*Ebû Bekr, Ömer, Osmân*" deyip sonra sustuğu da rivâyet edilmektedir.²⁷¹ Yine İmâm Mâlik, kendisine Hz. Peygamber'den sonra en hayırlı kimseyi soran bir Alevî'ye Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve zulme uğrayarak katledilen halîfe Osmân cevabını vermiştir. Bunun üzerine o Alevî ile yolları ayrılmıştır.²⁷² Bu ismin "*alevî*" olarak nitelenmesinin ardında yatan sebep, Hz. Ali'nin Hz. Osmân'dan daha faziletli olduğuna inanması olmalıdır.

Bununla birlikte Ehl-i Hadîs içerisinde, tafdil konusunda tam bir ittifak bulunmadığı Mu'tezilî bir âlim olan Nâşî el-Ekber (ö.293/906) şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır:

"Vekî' b. el-Cerrâh (ö.196/811),²⁷³ Abdullâh b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö.192/807) ashâbı,²⁷⁴ Abdullâh b. Nuaym, Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö.219/834)²⁷⁵ ve hadis ehlinde olan Kûfe'nin hadis âlimlerinin çoğu Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Ali, sonra Osmân

²⁶⁹ Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Fesevî el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-târih* (nşr. Ekrem Ziyâ Ömerî), I-IV, Medîne 1410/1989, II, 806.

²⁷⁰ Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *Tertibu'l-medârik ve takribu'l-mesâlik* (nşr. Ahmed Bekr Mahmûd), Beyrût 1386/1967, I, 175.

²⁷¹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 806.

²⁷² Kâdî İyâz, *Tertibu'l-medârik*, I, 174-175.

²⁷³ Biyografisi için bk. bu çalışma 3. Bölüm, C, 24.

²⁷⁴ Bu isim kuvvetle muhtemel vefât tarihini verdiğimiz Ebû Muhammed Abdullâh b. İdrîs el-Evdî el-Kûfî'dir. Ancak kendisinin eş-Şâfiî şeklinde bir nisbesi tespit edilememiştir. Bu ismin, yazımda yanlışlık olduğu düşünülerek aynı zamanda Şîlik ithâmına mâruz kalan İmâm Şâfiî olduğu da akla gelebilir. Ancak Şâfiî'nin de Kûfe ashâbı ile herhangi bir ilişkisi yoktur.

²⁷⁵ Biyografisi için bk. bu çalışma 3. Bölüm, D, 15.

olduğunu iddia etmişlerdir. Yani Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a takdim etmişlerdir. Bu, Kûfeli hadisçilerin Şîlik eğilimidir (هذا تشيع اصحاب الحديث من الكوفيين)...

Hammâd b. Seleme (ö.167/783), Hişâm b. Bişr, Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Yahyâ b. Saîd (ö.198/813),²⁷⁶ Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813) gibi Basralı ve Vâsıtlı Ehl-i Hadîs'in âlimlerine gelince; onlar, imamet sırasını tafdîl sırası olarak kabul etmekte, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisinin Ebû Bekr, sonra Ömer, sonra Osmân, sonra Ali olduğunu söylemekte, şûra ashâbının kalanlarını ise eşit görmekte ve onları ashâbın kalanına tafdîl etmektedirler... Bunlar Hz. Peygamber'in ashâbının tamamını sevmekte ve onların hiçbirisinden teberrî etmemektedirler.

Bağdâtlı Ehl-i Hadîs'in önde gelen âlimleri ise Ali'nin imâmetinin sabit olmadığını düşünürler. Yahyâ b. Maîn (ö.233/847), Ebû Hayseme (ö.234/848), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) onlardandır. Bunlar Ali'yi imâmetten çıkarır ve onun emirliğinin fitne olduğunu iddia ederler...²⁷⁷

Nâşî el-Ekber'in bu açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla hicrî I, II ve hatta III. asrın başlarında tafdîl tartışmaları sadece farklı ekoller arasında değil bizâtihi Ehl-i Hadîs içerisinde de canlı bir seyir takip etmiştir. Ancak bu ithâmlarda bazen insaf sınırlarının zorlandığı dikkat çekmektedir. Burada örnek olması açısından Vekî b. el-Cerrâh ile ilgili Şîlik ithâmına kısaca değinmek yerinde olacaktır. Vekî hakkında Ali b. el-Medîni,²⁷⁸ Yahyâ b. Maîn²⁷⁹ ve İbn Kuteybe'nin dile getirdiği Şîlik ithâmları söz konusudur²⁸⁰ ancak bu ithâmlarla ilgili Zehebî'nin izahı dikkat çekicidir:

“Anlaşılan o ki, Vekî'de çok az bir Şîlik eğilimi (تشيع يسير) vardı, ancak Allah'ın izni ile bu herhangi bir sorun teşkil etmez. Çünkü o, Kûfeliler içerisindeydi. Sahâbenin faziletlerine dair bir kitap tasnif etti, işittiğimize göre Hz. Ali'nin menâkıbını, Hz. Osmân'inkinden öne almıştı.”²⁸¹

Zehebî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, çok küçük meselelerin sonucunda bile bu tarz ithâmlar vuku bulabilmiştir.

²⁷⁶ Biyografisi için bk. bu çalışma 3. Bölüm, C, 26.

²⁷⁷ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 65-66. Ancak Nâşî el-Ekber'in, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme ve Ahmed b. Hanbel'e izâfe ettiği görüşler ihtiyatla karşılanmalıdır.

²⁷⁸ Zehebî, *Mizân*, VII, 127

²⁷⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 359; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, XIII, 500; İbn Asâkir, *Târih*, LXIII, 97; el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzibu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrût 1403-1412/1983-1992, XXX, 476; el-Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr* (nşr. Esad Muhammed et-Tayyib), I-III, Riyâd 1417/1997, III, 1019.

²⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²⁸¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 154.

Ebû’ş-Şeyh’in (ö.369/979) zikrettiği bir hâdisde de konu ile ilgili kanaat oluşturacak bir nitelik arz etmektedir. Kendisine Şâh b. Abdikûye de denilen İbrâhim b. Abdilazîz, hadis rivâyetinde bulunmak üzere meclise gelmiş ve fazilete dair rivâyetleri ortaya çıkarmıştı. Önce Hz. Ebû Bekr ardından Hz. Ömer’in faziletlerine dair rivâyetleri imlâ ettirdikten sonra, “Hz. Osmân ile mi Hz. Ali ile başlayalım” demiş, bunun üzerine etrafındaki topluluk “bu Râfîzî’dir” diyerek onun hadisini terk etmişlerdir.²⁸² İbn Hacer ise bu rivâyetin ardından şöyle demektedir:

Bu açık bir zulümdür. Çünkü her ne kadar Hz. Osmân’ı tafdîl görüşü ağırlıkta olsa da, onunla Hz. Ali’yi tafdîl meselesinde tevakkuf etmek Ehl-i Sünnet’ten bir topluluğun görüşüdür. Ehl-i Sünnet’ten bir grup ise Hz. Ali’yi Hz. Osmân’a tafdîl etmektedirler. Süfyân es-Sevrî ve İbn Huzeyme onlardandır.²⁸³

İbn Hacer *Fethu’l-Bârî*’de Hibbân b. Atıyye ile Ebû Abdurrahmân es-Sülemî’nin arasındaki tartışma sebebinin Hz. Osmân ile Hz. Ali arasındaki tafdîl ile ilgili olduğunu ifade etmekte ve ardında konu ile ilgili olarak şöyle demektedir:

[Hibbân hakkındaki] “o Alevî idi” sözüne gelince bu, Hz. Ali’yi fazilet konusunda Hz. Osmân’a takdim ediyordu anlamındadır. Bu, Kûfe’deki Ehl-i Sünnet’ten bir topluluğa ait olan meşhur bir görüştür.²⁸⁴

Aslında Hz. Ali’nin şahsî değerine ve meziyetlerine olan bir inancın, ilk-Şîf eğilimlerin asgari şekli olduğuna,²⁸⁵ Ehl-i Sünnet içerisindeki pek çok ismi misâl olarak zikretmek mümkündür. Tafdîl meselesini de bu bağlamda anlamak daha doğru gözükmektedir. Dolayısıyla hicrî birinci asır boyunca ve ikinci asrın başlarında henüz mezhebî anlamda bir Şîf itikâdının oluşmadığı düşünüldüğünde, “Şîf” diye nitelenen bir râvînin tek kusuru bazen sadece Hz. Ali’yi Hz. Osmân’a tafdîl etmek olabilmektedir.²⁸⁶

²⁸² Ebû’ş-Şeyh Abdullâh b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyân, *Tabakâtu’l-muhaddisîn bi Isbahân ve’l-vâridîne aleyhâ* (nşr. Abdulğaffâr Süleymân el-Bundârî-Kesrevî Hasan), Beyrût 1409/1988, I (I-II), 262.

²⁸³ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân* (nşr. Muhammed Abdurrahmân Maraşlî), I-IX, Beyrût 1415/1995, I, 113-114.

²⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 647.

²⁸⁵ Fıglalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 145.

²⁸⁶ Bununla ilgili olarak cerh-ta’dîl kitaplarında pek çok örneğe rsatlamak mümkündür (bk. İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdullâh el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb* [nşr. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd], I-IV, Beyrût 1415/1995, II, 347; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 258; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 490...)

Bu bağlamda Hz. Osmân ile Hz. Ali'nin birbirlerine karşı konumlandırılmasının ardında büyük ihtimalle Muâviye bulunmaktadır. Çünkü o, Hz. Osmân'ın şehit edilmesinin ardından Şam bölgesinde yoğun bir psikolojik harp yürütmüştür. Bunun gerekçesi ise muhtemelen Onat'ın şu ifadelerinde cevabını bulmaktadır:

“Kanaatimize göre, Muâviye Ali'nin içtimai mevkiini ve İslam'daki kıdemini bildiği için meseleyi Ali-Muâviye mücadelesinden çok Ali-Osmân tartışması havasına sokma yoluna gitmiş ve bunda başarılı da olmuştur.”²⁸⁷

Hz. Ali tarafından Şam'daki durumu öğrenmek ve biat almak için gönderilen Cerîr b. Abdillâh'ın (ö.51/671) Şam ahâlisine dair şu sözleri bu durumu oldukça iyi resmetmektedir: “*Onlar Osmân için ağlıyorlar ve 'onu Ali öldürdü' diyorlar.*”²⁸⁸ Öyle veya böyle tafdîl hâdisesinin temelinde bu gibi siyâsi olaylar yatıyor olmalıdır. Ancak ilk başta Ali-Muâviye, daha sonra Ali-Osmân şeklinde görünürlük kazanan tafdîl meselesi, tevellî-teberrî kavramlarının toplumsal kabul görmeye başlamasıyla birlikte Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonraki en faziletli kişi olarak benimsenmesi şekline dönüşmüş gibidir. Muâviye'nin, Hz. Osmân'ın şehâdeti sonrası Hz. Ali'yi, ilk iki halîfeye karşı içten içe kin gütmek, üçüncü halîfeye karşı büyük bir kıskançlık duymakla suçlaması,²⁸⁹ yerinde bir ifade ile ilk defa politik sahneye Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i de çekmek olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁰ Hâdisenin bu türlü okunması daha sonraları tevellî-teberrî telakkisine de etki etmiş olmalıdır.

Şîî eğilimlere sahip olmakla nitelenen râvîlerin büyük kısmı, Şîî kelimesinden türetilen çeşitli lafızlar kullanılarak ithâm edilmişlerdir. Ancak cerh-ta'dîl âlimlerinin bu lafızları istimâl edişlerinden anlaşıldığı kadarıyla, lafızların tamamı aynı derecede ithâm yoğunluğu barındırmamaktadır. Nitekim “*كان يتشيع* (Şîîlik eğilimi vardı), *فيه تشيع* (bazı Şîî görüşleri vardır), *متشيع* (Şîî eğilimleri olan biriydi)” ifadeleriyle ithâm edilen bir râvî ile “*شيعي* (Şîî'dir), *شيعي مفرط*, *شيعي غال* (aşırı bir Şîî'dir)” vb. lafızlar arasında fark olmalıdır. Bunu “*ضعيف*” ile “*فيه ضعف*” veya “*منكر الحديث*” ile “*له مناكير*” arasındaki farka

²⁸⁷ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri*, s. 40

²⁸⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 562. Bu ağlama hâdisesinin Hz. Osmân'ın kanlı gömleği altında olduğu ve toplumun saygın şahsiyetlerinin de aynı duyguları paylaştığı anlaşılmaktadır (bk. Seyf b. Ömer *el-Fitne ve vak'atu'l-cemel*, s. 102; Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 142; Taberî, *Târîh*, IV, 562).

²⁸⁹ Nasr b. Muzâhim, *Vak'tu Sıffîn*, s. 87.

²⁹⁰ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri*, s. 40.

benzetmek mümkündür.²⁹¹ Eğer Şîî ve teşeyyu' ibareleri ister olumlu isterse olumsuz olsun başka bir ifade ile niteleniyorsa, kavramın ithâm bakımından ifade ettiği yoğunluğu anlamak daha kolay olacaktır. “غالب في, يفرط في التشيع” ile “فيه تشيع, فيه تشيع قليل” lafızlarının ifade ettiği Şîîlik eğilimi arasındaki fark açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu lafızların tamamının dikkatli kullanımlarla istimâl edildiğini söylemek güçtür. Bundan dolayı söz konusu lafızları kullanan cerh-ta'dîl âlimlerinin her biri müstakil olarak ele alınmalı ve onların kullanımlarının ne ifade ettiği tespit edilmelidir. Ayrıca ithâma maruz kalan râvînin yaşadığı dönem de mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Burada örnek olması açısından cerh-ta'dîl âlimlerinden Ebû'l-Hasan el-İclî'nin (ö.261/875) bir râvîyi Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm ederken kullandığı ve Şîî kelimesi etrafında şekillenen lafızlara kısaca değinmek uygun olacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla İclî, *Ma'rifetu's-sikât* eserinde sadece iki yerde “Şîî” lafzını kullanmıştır. Bunlardan birinde râvî için “شيعي خبيث”²⁹² derken diğerinde ise “sika” şeklinde nitelediği bir râvî için “شيعي” lafzını kullanmıştır.²⁹³ Bununla beraber, onun pek çok *güvenilir râvîyi* Şîîlik eğilimine sahip olmakla ithâm ederken “كان يتشيع” ifadesini kullandığı dikkat çekmektedir.²⁹⁴ Bu lafız kullanılarak ithâm edilen Ali b. Zeyd (ö.131/748) dışındaki²⁹⁵ râvîlerin tamamını hakkında bizzat İclî'nin ta'dîl ifadelerine yer verdiği göze çarpmaktadır. İclî'nin, güvenilir râvîler hakkında Şîîlik ithâmı naklederken istimâl ettiği bir diğer lafız “كان فيه تشيع”dur. İclî, bu lafzı kullandığı râvîlerin tamamı hakkında ta'dîl ifadeleri zikretmiştir.²⁹⁶ O, sadece bir sefer “sika” şeklinde nitelediği bir râvî hakkındaki bir Şîîlik ithâmını “فيه قليل تشيع” tarzında kaydetmiştir.²⁹⁷

İclî'nin kullandığı bir diğer lafız “التشيع”dür. Ancak onun yedi kez kullandığı bu lafızda dikkat çekici olan şey, kullanımların biri hariç²⁹⁸ “التشيع” kelimesini başka bir

²⁹¹ Zayıf terimi için bk. Yücel, Ahmet, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998, s. 98-106. Münker terimi için bk. Yücel, a.g.e, s. 87-97.

²⁹² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 377.

²⁹³ İclî, a.g.e, II, 58.

²⁹⁴ İclî, a.g.e, I, 257, 269, 281, 295, 296, 349; II, 69, 93, 114, 242, 250, 297, 323, 327, 350.

²⁹⁵ İclî, a.g.e, II, 154.

²⁹⁶ İclî, a.g.e, I, 220, I, 313, I, 422, I, 434, II, 208, II, 208, II, 299, II, 356, II, 386.

²⁹⁷ İclî, a.g.e, I, 332.

²⁹⁸ İclî, a.g.e, I, 296.

ibare ile desteklemiş olmasıdır. Bu ibare üç kez “يغلو في التشيع”,²⁹⁹ iki kez “غال في غان فيه”,³⁰⁰ bir kez de “شديد التشيع غال فيه”,³⁰¹ şeklinde kullanılmıştır. Buna göre İclî'nin, râvî hakkındaki Şîlik eğiliminin kuvvetli olmadığını düşündüğünde “كان يتشيع, كان فيه, غال في التشيع, يغلو في التشيع”; bu ithâmların ciddiyet taşıdığını düşündüğünde ise “غال في التشيع, يغلو في التشيع” lafızlarını kullandığı anlaşılmaktadır.³⁰²

İclî'nin dışında pek çok cerh-ta'dîl âliminin de büyük oranda benzer bir kullanımı tercih ettiği düşünülmektedir. Ancak tezin hacmini artırmamak için burada bu kullanımlarının tamamını vermekten imtinâ edilmiştir.³⁰³

Sonuç olarak cerh-ta'dîl âlimleri, bir râvîyi Şîî görüşlere nispet ederken en çok Şîî ve teşeyyu' lafızlarını kullanmaktadırlar. Bu kelimelerin kavram haline geldikleri süreç göz önünde bulundurulmadan ve her bir müellifin eseri/görüşleri bu gözle taranıp bir kanaat elde edilmeden, râvînin ehl-i bid'ate mensubiyeti hakkında hüküm vermekte acele etmemek gerekir. Zira bu kavramların ilk dönem kullanımları ile geç dönem kullanımları arasında önemli ölçüde farklılıklar söz konusudur. Bu lafızların kendi içlerinde farklı ithâm yoğunlukları barındırdıkları da mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Hicrî ilk üç asırda Şîlik ithâmına maruz kalan râvîlerin hiçbirisinin mezhebî anlamda “Şîî” olarak nitelenmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü Şîâ'nın mezhep olarak teşekkülü daha geç bir döneme tekabül eder. Zira bu dönemdeki Şîlik ithâmı, râvîlerin, tafdîl tartışmalarında taraf olmaları, Hz. Ali'nin hilâfet hakkının elinden alınmasına tepki duymaları, onun, savaşlarında haklı olduğunu düşünmeleri, Ehl-i Beyt temelli hareketlere maddî veya manevî anlamda destek vermeleri, Ehl-i Beyt imamlarıyla bir şekilde ilişkili olmaları gibi sebeplere dayanmaktadır. Bu konular bir râvînin mezhebî anlamda Şîî olduğunu değil, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e muhabbet

²⁹⁹ İclî, *a.g.e.*, I, 264; II, 173, 353.

³⁰⁰ İclî, *a.g.e.*, I, 313, 317.

³⁰¹ İclî, *a.g.e.*, II, 173.

³⁰² Yine İclî, bazı râvîlerin aşırı Şîliğine işaret etmek istediği zaman, nadir de olsa “Râfızî” lafzını da kullanmıştır (bk. *a.g.e.*, I, 209; 396).

³⁰³ Çok ayrıntılı olmamakla birlikte Ukaylî'nin kullanımları için bk. Coşkun (Ersöz), Şule, ‘Ukaylî'nin Kitâbu'd-du'afâi'l-kebîr'i ve Cerh-Ta'dîl Metodu, (yüksek lisans tezi, 2002), UÜSBE s. 69-72.

duyduğunu göstermektedir ve buna tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakalarında sıkça rastlamak mümkündür.

Ashâb hakkında olumsuz kanaatlere sahip olmak, Ehl-i Beyt temelli veya onlar adına hareket eden silahlı gruplara katılmak, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra yaratılmışların en faziletlisi olduğunu düşünmek gibi tutumlar ise, râvînin Şîî tonları baskın olan irili-ufaklı bazı cemaatlere mensubiyetini gösterebilir. Ancak bu tip kümelenmelerin de, mezhebî bir nitelik arz ettiği söylenemez.

Hz. Ali hakkında, onun Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu, kıyametten önce yer yüzüne gelip adâleti tesis edeceği gibi kabulü zor fikirler ileri sürmek, açıktan açığa sahâbeyi tekfir etmek, imamların masumluğuna inanmak gibi aşırı fikirler, ilgili kimselerin daha marjinal cemaatlere mensubiyetini göstermektedir. Ancak doktrin, edebiyat ve yeterli sayıda taraftar sahibi olmadıklarından bu cemaatlerin mezhep olarak kabulü zordur.

B. RÂFİZÎ (الرافضي)

Lügatte, “ayrılmak, terk etmek” anlamları taşıyan “رفض” masdarının çoğulu olan ravâfıza nispetle kullanılan râfîzî kelimesi, “ayrılan, terk eden, savaşta komutanını bırakan asker, salınmış develer” gibi manalara gelmektedir.³⁰⁴ Doğrudan doğruya Şîî niteliği çağrıştıran siyasî içerikli bir isnâd olan Râfîzî,³⁰⁵ terim olarak, başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan Şîîler'e, daha sonra bütün Şîî fırkalarına ve Şîî unsurları taşıyan bazı bâtınî gruplara verilen biri isimdir.³⁰⁶

Râfîza kelimesinin ilk olarak nerede ve hangi amaçla kullanıldığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Mezhepler tarihi ile ilgili bazı kaynaklarda, Râfîzîlerin sözlerinin sapıklık olduğu, İslam'dan uzaklaştıkları, müşrik oldukları, öldürülmeleri gerektiği anlatılmakta³⁰⁷ ve Hz. Peygamber'in onları Nasrânîlere benzettiğine dair

³⁰⁴ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, VII, 29; Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 270; Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1078; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 1689.

³⁰⁵ Benli, Yusuf, “Râfîza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, *Hikmet Yurdu*, 2008, I, sy. 1, s. 33.

³⁰⁶ Öz, Mustafa, “Râfîzîler”, *DİA*, XXXIV, 396. Krş. W. Montgomery Watt, “al-Râfida”, *EF*, VIII, 386.

³⁰⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, *Hadis Müdafası* (trc. Hayri Kırbaçoğlu), İstanbul 1998, s. 165. Neseî, *er-Red*, s. 63-64.

rivâyetler yer almaktadır.³⁰⁸ Ancak kavramın ilk kullanımı olarak dikkat çeken bu rivâyetlerin sıhhati konusunda ihtiyatlı olmak gerekmektedir.³⁰⁹

1. Râfıza Kavramının Tarihçesi

İbn Hazm'a (ö.456/1064) göre Râfızîlerin ortaya çıkışı Hz. Peygamber'in vefâtından yirmi beş sene sonra olmuştur. Hz. Ali'nin ilah olduğunu söyleyen bu grupların aşırılığı en az olanları ise Hz. Ali'nin iki kez güneşi geri çevirdiğini iddia etmektedir.³¹⁰ Ancak İbn Hazm'ın burada Râfızî kavramıyla Şîileri kastettiği akılda tutulmalıdır. Açıkça ifade edilmese de, ilk gâlî şahsiyet olarak kabul edilen Abdullâh b. Sebe'nin, Râfızî fikirlerle ilişkisi kurulmuştur. Ona isnat edilen görüşlerin ortaya çıkışının ise h. 80'lerin başlarında olduğu düşünülmektedir.³¹¹

Râfıza kavramın ilk defa Muğîra b. Saîd el-İclî (ö.119/737) tarafından kullanıldığına dair nakiller bulunmaktadır. Buna göre Muğîra b. Saîd, İmâm Bâkır'ın (ö.114/732) ölmeden önce kendisini imâm olarak vasiyet ettiğini ileri sürmüştür. Onun bu iddiası üzerine çevresindekiler onu terk ederek Ca'fer es-Sâdık'a (ö.148/765) katılmış ve kendisini lanetlemişlerdir. O da onları "râfıza" (terk edenler) diye nitelmiştir.³¹² Ancak ilginç olan şudur ki, bizzat Muğîra b. Saîd'in tâbileri de İbn Kuteybe tarafından Râfızî olarak nitelenmiştir.³¹³ Bu kullanımdan anlaşıldığı kadarıyla Muğîra, kendisini yalnız bırakan topluluğu nitelerken, ibarenin kelime anlamını kastetmiştir. İbn Kuteybe (ö.276/889) ise, Muğîra'yı ifadenin terim anlamıyla ithâm etmektedir.

³⁰⁸ Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 266, 271; Şehristânî, *el-Milel ve 'n-nihal*, I, 20.

³⁰⁹ Bazı hadis kaynaklarında da, Hz. Peygamber'in, ahir zamanda Râfızî diye nitelenen grupların çıkacağını ve bunların İslam'dan uzaklaşacaklarını beyan ettiği nakledilmektedir (bk. Bezzâr, *el-Müsned*, II, 139. Benzer rivâyetler için bk. İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 474-475. [Ancak muhakkik rivâyetlerin senedlerinin zayıf olduğunu ifade etmektedir.]).

³¹⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, I-IV, Kâhire 1317/1899, II, 78.

³¹¹ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 73.

³¹² Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 46; Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, s. 77; Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 54. Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 270.

³¹³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 622.

Terimin ilk defa Zeyd b. Ali (ö.122/740) tarafından muhaliflerini nitelemek için kullanıldığı da söylenebilir.³¹⁴ Nakledilen bilgilere göre Zeyd b. Ali, kendisine gizlice biat edenlerle Emevî yönetiminin Kûfe valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'ye isyân etti. Hz. Ali'yi diğer sahâbîlere önceleyen Zeyd, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer hakkında kötü konuşmuyordu. Kendisine biat edenler içerisinde Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer hakkında olumsuz kanaatler serdeden kimselerin varlığını işitti ve bunları kınadı, bunun üzerine o aşırı gruplar Zeyd'in etrafından ayrıldılar. O da bu kimselere “*beni terk ettiniz (رافضتموني)*” dedi, bundan dolayı o gruplar “*Râfıza*” olarak anıldılar.³¹⁵

Bu kullanımdan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ali öncesindeki halîfelere ta'n eden zümreler Râfızî kapsamına girmektedir. Ancak tarih sahnesinde henüz râfızî terimi yok iken de h. 70-80'li yıllarda Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den uzaklaşan ve onlar hakkında olumsuz kanaatler serdeden kimselerin varlığı bilinmektedir. Bu kimseler Sebeî şeklinde nitelenmişlerdir.³¹⁶ Mezkur kullanım Râfızî teriminin tarihlendirilmesi açısından önemlidir.³¹⁷ Eğer bu ibarelerin tarihî seyrine dair bu alıntılar, sonraki dönem müelliflerinin, terimi geçmişe dönük yansıtılmalarını ifade etmiyorsa, Râfızî kavramı öncesinde Şîî eğilimli kişileri nitelemek için “*Sebeî*” kavramının kullanıldığı düşünülebilir.³¹⁸

Zeyd ile birlikte isyân etmeyerek onu terk eden topluluğun Ca'fer es-Sâdık'ın yanında yer aldığı ve bundan dolayı “*râfıza*” olarak nitelendiğine dair bilgiler de bulunmaktadır.³¹⁹ Bundan dolayı bazı araştırmacılar “*râfıza*” isminin, Ca'fer es-Sâdık'ın hayatında, kendisini destekleyen Şîîler için kullanılmaya başlandığını ifade etmişlerdir.³²⁰ Ancak bizzat Ca'fer es-Sâdık'ın Râfızîlerle münakaşasını ihtiva eden bir

³¹⁴ Kohlberg, Etan, “The Term ‘Râfida’ in Imâmî Shi'i Usage” *JAOS*, 1979, XCIX, s. 667.

³¹⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 46; Eş'arî, *Makâlât*, s. 65; Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 270; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 30, 155.

³¹⁶ Kutlu, Sönmez, “Sâlim b. Zekvân'ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi”, s. 472; a.mlf, “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu'l-ircâ”, *AÜİFD*, 1997, XXXVII, s. 326.

³¹⁷ Benli, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, s. 50.

³¹⁸ Krş. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 72; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 79.

³¹⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 46; el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 36.

³²⁰ Abdullâh Feyyâz, *Târîhu'l-İmâmiyye ve eslâfihim mine'ş-Şîa*, Beyrût 1394/1975, s. 73.

risâle, en azından onun aşırı gruplarla olan mesafesini göstermesi bakımından ilgili çekicidir.³²¹ Bu risâle aynı zamanda, ya onun şîası (tarafdarları) içerisinde yer aldığı ifade edilen Râfîzîlerle ibarenin terim anlamı arasında bir mesafe bulunduğu sonucunu doğuracak ya da onun, aşırı gruplarla anlaşmazlıklarının olduğunu ve daha sonra fiili ayrışmanın gerçekleştiğini gösterecektir. Aslına bakılırsa onun, şahsî karizmasını kullanarak kendi adı etrafında söylem üreten aşırı gruplara prim vermediğini ifade eden pek çok rivâyet bulunmaktadır.³²²

Hicrî II. asrın başlarından itibaren Şîileri nitelemek için kullanıldığı anlaşılan râfîzî terimini,³²³ Şîa, olumlu anlamda yorumlama ihtiyacı hissetmiş ve bu kavrama “batıldan uzaklaşıp hakka yönelmek” anlamını yüklemiştir.³²⁴ Bunu yaparken onların, bu kullanımı destekleyen çeşitli nakillere yer verdikleri görülmektedir. Nitekim Firavun’a direnen ve hak üzere olan Mısırlılar veya Yahûdiler ilk râfîzîler olarak adlandırılmıştır.³²⁵ Bazı araştırmacılar, Şîî liderlerin bu terimi kendilerinden uzaklaştıramayacaklarını anladıklarını ve bunun üzerine onu kendi lehlerine çevirmeye çabaladıklarını söylemektedir.³²⁶ En geç hicrî 260’lı yıllardan itibaren Şîî kaynaklar da, kendilerini Râfîzî olarak niteledikleri dikkat çekmektedir.³²⁷

Burada özellikle üzerinde durulması gereken bir husus, Câhız’ın (ö.255/868) Râfîza’ya izâfe ettiği görüşlerdir. Ona göre Râfîzîler, Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekr’den daha fakih olduğunu iddia etmekte,³²⁸ Ensâr ve Muhâciri tekfir etmekte,³²⁹ Hz. Ali’nin

³²¹ Atalan, Mehmet, “Ca’fer es-Sâdık’ın Râfîzîlerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi münâzara Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık (r.a.) maa’r-râfîzî”, *Kelam Araştırmaları*, 2009, VII, sy. 1, s. 28-34.

³²² Bozan, *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 89-96. İmâm Ali er-Rızâ’nın (ö.202/817) aşırı gruplara karşı tavrı için bk. Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, s. 377-384. İbn Haldûn da, Ehl-i Beyt’e mensup olan farklı imamların aşırı gruplar ile ilgili tutumlarına değinmiştir (İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, haz. Yavuz Yıldırım v.dğr.), I-III, İstanbul 2008, II, 15-16).

³²³ Watt, h. 132 senesi öncesinde râfîza teriminin kullanılmadığı kanaatindedir. (bk. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 72).

³²⁴ Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 271.

³²⁵ Kohlberg, “The Term ‘Râfîda’ in İmâmî Shi’i Usage”, s. 677-678. Krş. Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 271.

³²⁶ Kohlberg, “The Term ‘Râfîda’ in İmâmî Shi’i Usage”, s. 678; Krş. Watt, “al-Râfîda”, *EF*, VIII, 387.

³²⁷ Bozan, *İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, s. 31.

³²⁸ Câhız, *el-Osmâniyye*, s. 74.

³²⁹ Câhız, *a.g.e.*, s. 149.

imametinin nass ile sabit olduğunu,³³⁰ Hz. Ebû Bekr'in hilâfetinde icmâ olmadığını söylemekte,³³¹ Hz. Ali'nin imametini inkar edenleri tekfir etmekte,³³² Hz. Ebû Bekr ve Hz. Osmân'ı korkaklıkla suçlamaktadırlar.³³³ Görüldüğü üzere Câhız'ın bu eserde Râfıza'ya nispet ettiği görüşler, genellikle Hz. Ali'nin önceliği, imâmetinin nass ile tayini, ondan önceki halifelerin ise çeşitli sebeplerden dolayı bu işe yeterli olmadıkları noktalarında yoğunlaşmaktadır.

İlk Mürcî yazmalarda görülen teberri anlayışı Şîî-Râfızî eğilimlerin ilk nüveleri olarak nitelenebilir. Bu kaynaklarda görüleceği üzere Ca'fer es-Sâdık ile Râfızîler arasında cereyan eden tartışmada, konu ekseriyetle Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ali'nin hangisinin üstün olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır.³³⁴ Câhız'ın muâsırı olan Ressî'nin (ö.246/860) Râfızîlere yazdığı reddiyede ise, argümanlar hemen hemen Câhız'ınkilerle aynıdır.³³⁵ Bu da, hicrî I. asırda ve II. asrın büyük kısmında sadece Şeyhayn'dan teberri ve tafdîl/hilâfete lâayık olanın Hz. Ali olduğu yönünde bir anlam ifade eden Şîilik eğiliminin hicrî II. asrın sonları ve III. asrın başlarında daha müesses bir hal aldığını göstermektedir. Dolayısıyla daha sonra kaleme alınan mezhepler tarihi kaynaklarında daha oturmuş bir tablo ile karşılaşılması tabiidir.

Diğer taraftan, cerh-ta'dîl kitaplarında Râfızî şeklinde nitelenen ikinci asır râvîlerinin bazıları hakkında "sahâbîler/Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer hakkında olumsuz kanaatler serdederdî" şeklinde görüşler zikredilmektedir. Çalışmanın müteakib bölümlerinde râvî biyografilerine yer verileceği için burada sadece Yahyâ b. Maîn'in

³³⁰ Câhız, *a.g.e.*, s. 149, 276.

³³¹ Câhız, *a.g.e.*, s. 172.

³³² Câhız, *a.g.e.*, s. 225.

³³³ Câhız, *a.g.e.*, s. 242.

³³⁴ Atalan, "Ca'fer es-Sâdık'ın Râfızîlerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi münâzara Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (r.a.) maa'r-râfızî", s. 28-34.

³³⁵ Kâsım b. İbrâhim b. İsmâîl er-Ressî, *er-Red alâ'r-râfıza* (nşr. Hanefî Abdullâh), Kâhire 2000, s. 89 vd. Aslına bakılırsa Râfıza'ya karşı yazılan reddiyelerin yoğunlaştığı zaman dilimi olarak bilhassa hicrî üçüncü asrın ilk yarısından sonraki dilim işaretlenebilir. Ressî ve Câhız'ın dışında, eserleri günümüze ulaşmayan Muhammed Sahnun (ö.256/869) ve Ahmed b. Muhammed b. Abdulkhakem'in *er-Red alâ ehli'l-İrâk* adlı eserlerinin de (Özer, Ahmet, *Ehl-i Hadis'in Red Literatürü* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜSBE, s. 121-122) konu ile ilgili müstakil çalışmalar olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Ehl-i Hadis'in yazdığı reddiyelerin içerisinde aşırı eğilimleri olan Şîilerin yeri geldikçe eleştirildiğini de belirtmek gerekir.

(ö.233/847) bir sözünü aktarmakla iktifa edilecektir: “*Ne mezhebinin propagandasını yapan bir Kaderî'nin ne de Ebû Bekr, Ömer ve Osmân'a (r.anhum) hakaret eden bir Râfîzî'nin arkasında namaz kılmam.*”³³⁶ Bu ifadede Râfîzî terimi ile Hz. Ali'nin öncesindeki halîfelere hakaretin aynı bağlamda zikredilmesi önemlidir.

2. Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Râfıza

Ebû Mutî' en-Neseî (ö.318/930), Râfîzîlerin Hz. Ali'yi çokça sevdiklerini ve onu Hz. Peygamber, Ensâr ve Muhâcir'in kendisi için belirlediği konumun üzerinde gördüklerini ifade etmektedir. Neseî'ye göre onlar, Hz. Ali'nin kendisine günah nispet edilemeyecek bir masûm olduğunu söylemiş, onun sevgisinde ifrât etmiş ve sadece ona bağlanmış, Hristiyanların Hz. İsa'nın sünnetlerini ve sözlerini terk ettikleri gibi, bunlar da sünnet ve âsârı terk etmiş, bundan dolayı da “*râfıza*” olarak isimlendirilmişlerdir.³³⁷

Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye (ö.324/936) göre Râfıza, Şîa'nın üç kolundan biridir. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den yüz çevirdikleri için râfıza olarak isimlendirilmişlerdir. Onlara göre, Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi hilâfete açıkça tayin etmiş ve bunu ilan etmiştir. Ancak sahâbenin çoğu onun vefâtından sonra bu işi terk ederek yoldan çıkmıştır.³³⁸ Eş'arî'nin, Râfıza'nın alt grupları olarak sıraladığı oluşumlara bakılacak olursa, onun burada “nass ile imâmeti” savunan ve ğâlî ve Zeydî olmayan İmâmî Şîliği kastettiği görülecektir.

İbn Abdirabbih (ö.328/940), Râfıza'nın Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den uzaklaştıklarını, halbuki bu iki sahâbîden sadece ehl-i ehvânın uzak duracağını ifade etmektedir. Ona göre Şîa bunlardan değildir, çünkü Şîa, Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a tafdîl etmiş ve Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i yönetici olarak kabul etmiştir. Bunlar ise Ali hususunda aşırılığa düşmüşlerdir.³³⁹

Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037), Hz. Ali'nin vefâtından sonra Râfîzîlerin dörde ayrıldığını söylemekte ancak hemen bu ifadenin öncesinde Sebeiyye'yi de

³³⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 466.

³³⁷ Ebû Mutî' Neseî, *er-Red*, s. 63.

³³⁸ Eş'arî, *Makâlât*, s. 16. Watt'a göre Râfîzî terimi, sonraları İmâmîyye olarak bilinen ekol için kullanılmıştır (bk. Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 200, 221-222).

³³⁹ Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Kurtubî, *el-'Ikdu'l-ferîd*, Kâhire 1367/1948, II, 404.

Râfızîler arasında zikretmektedir.³⁴⁰ Görüldüğü üzere o, Râfızî kavramını pek çok Şîî fraksiyonu kapsayacak bir nitelikte kullanmaktadır. Konu ile ilgili yapılan bir çalışmada ulaşılan sonuç dikkat çekicidir:

“Sonuç olarak, kavramın IV. asra kadar Şîa yerine kullanıldığı,³⁴¹ IV. asırdan itibaren yer yer Şîa yerine kullanılmakla beraber,³⁴² anlam daralmasına uğradığı ve Şîa’nın kollarından olan İmamiyye yerine kullanılmaya başlandığı görülmektedir.³⁴³ Daha sonraki dönemlerde Râfıza=İmamiyye şeklindeki kullanımlar daha iddialı bir konuma yükselmiştir.^{344,,345}

Anlaşıldığı kadarıyla belli bir tarihî aralıkta Râfızî kavramı ile Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân başta olmak üzere sahâbîler hakkında olumsuz kanaat serdeden ve ister nass, ister tayinle olsun hilâfetin Hz. Ali’nin hakkı olduğunu savunan kişiler kastedilmektedir. Bunlar arasında Zeyd’in mutedil görüşlerini tatmin edici bulmayıp onu terk eden ğâlî Şîîler bulunduğu gibi, Ca’fer es-Sâdık’ın yanında yer alan ılımlı Şîîler de yer almaktaydı.

3. Cerh-Ta’dîl Kitaplarında Râfıza

Cerh-ta’dîl âlimlerinin bir râvîyi Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm ederken kullandıkları lafızlardan biri de “*râfızî*”dir. Tarihî seyri kısaca sunulan ve ithâmlarda Şîî lafzından sonra en çok istimâl edilen kavram olan râfızî, anlaşıldığı kadarıyla râvîdeki Şîîlik eğilimi aşırılık arz ettiği zaman kullanılmıştır. Bu kavram daha ziyade, râvînin, sahâbe hakkında olumsuz kanaatler serdetmesi, Hz. Ali ile ilgili kabulü zor fikirler ileri sürmesi gibi bağlamlarda dile getirilmiştir.

³⁴⁰ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 21.

³⁴¹ Bk. Cahız (ö.255/869), *el-Osmâniyye*. Hayyât (ö.300/912), *el-İntisâr*, Naşi el- Ekber, *Mesâilu’l-İmâme*,

³⁴² Böyle bir kullanım için bk. Kalhatî, *el-Keşf ve’l-Beyan*, Tirmizî (ö.320/932), *er-Red ala’r-Rafıza*, Bağdâdî (ö.429/1037), *el-Fark*; Makdisî, *er-Red ala’r-Râfıza* vb. gibi isim ve eserler.

³⁴³ Bu tür kullanımlar için bk. Eş’arî (ö.324/936), *Makâlât*, İbn Abdirabbih (ö.328/939), *el- İkdu’l- Ferîd*, Malatî (ö.377/987), *et-Tenbih ve’r-Red*, Şehristânî (ö.548/1153), *Milel ve’n-nihal*, vb. gibi.

³⁴⁴ İbn Haldûn (ö.808/1405), *Mukaddime*.

³⁴⁵ Doğan, Yahya, *Râfıza Kavramı ve Rafizilik* (yüksek lisans tezi, 2002), AÜSBE, s. 64.

Kütüb-i Sitte ricâli içerisinde yer alıp Râfızîlik ithâmına maruz kaldığı tespit edebilen râvîler ise şunlardır: Hâris el-A‘ver’ (ö.66/685),³⁴⁶ Kümeyl b. Ziyâd (ö.82/701),³⁴⁷ Abdulmelik b. A‘yan,³⁴⁸ Nüfey’ b. el-Hâris,³⁴⁹ Adiy b. Sâbit (ö.116/734),³⁵⁰ Süveyr b. Ebî Fâhite (ö.127/744),³⁵¹ Câbir el-Cu‘fî (ö.128/745),³⁵² Ali b. Zeyd (ö.131/748),³⁵³ Umâre b. Cüveyn (ö.134/751),³⁵⁴ el-Hâris b. Hasîra,³⁵⁵ Ğâlib b. el-Hüzeyl,³⁵⁶ Hârûn b. Sa‘d,³⁵⁷ Nâsîh b. Abdillâh,³⁵⁸ Avf b. Ebî Cemîle (ö.146/763),³⁵⁹ Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö.146/763),³⁶⁰ Sâbit b. Ebî Safiyye (ö.148/765),³⁶¹ Abdullâh b. Abdilkuddûs,³⁶² Ziyâd b. el-Münzir,³⁶³ Mûsâ b. Kays,³⁶⁴ Şu‘be b. el-Haccâc (ö.160/776),³⁶⁵ Hâşim b. el-Berîd,³⁶⁶ İsmâil b. Halîfe (ö.169/785),³⁶⁷ Sa‘d b. Tarîf,³⁶⁸ Humrân b. A‘yan,³⁶⁹ Dînâr b. Ömer,³⁷⁰

³⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb 1408/1988, s. 146.

³⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, L, 251.

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 452; Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 70; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 34.

³⁴⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 306; Zehebî, *el-Kâşif fî ma’rifeti men lehu rivaye fi’l-kütübî’s-sitte* (nşr. İzzet Ali İyd Atıyye, Mûsa Muhammed Ali el-Mevşâ), I-III, Kâhire 1392/1972, III, 209.

³⁵⁰ Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihi ve huve muvessak* (nşr. Muhammed Şekûr Meyâdîni), Zerkâ 1406/1986, s. 134.

³⁵¹ Belhî, *Kabûlu’l-ahbâr*, II, 401; Zehebî, *Mizân*, II, 98.

³⁵² Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 193.

³⁵³ İbn Adiy, *el-Kâmil*, V, 196; Zehebî, *Mizân*, V, 156.

³⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 177.

³⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 145.

³⁵⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 433.

³⁵⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 362; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 94; Zehebî, *Mizân*, VII, 61; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 568.

³⁵⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 311.

³⁵⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 429.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 479.

³⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 132.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 602. krş. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 104; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 312.

³⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 306; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 221.

³⁶⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 164-165.

³⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 260.

³⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, VII, 68.

³⁶⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 124.

³⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 231.

Telîd b. Süleymân,³⁷¹ Muhammed b. Râşid,³⁷² Amr b. Ebî'l-Mikdâm (ö.172/788),³⁷³ Ca'fer b. Süleymân (ö.177-178/793-794),³⁷⁴ İbrâhîm b. Muhammed (ö.194/809),³⁷⁵ Vekî' b. el-Cerrâh (ö.196/811),³⁷⁶ Süleymân b. Garm,³⁷⁷ Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828),³⁷⁸ Amr b. Hammâd (ö.222/836),³⁷⁹ Abdusselâm b. Sâlih (ö.236/850),³⁸⁰ Yûnus b. Habbâb,³⁸¹ Abbâd b. Yakûb (ö.255/868).³⁸²

Yukarıdaki zikredilen râvîlerin bazılarının vefâtı, görüldüğü üzere kavramın tarih sahnesine çıkışından ve terim olarak yaygınlık kazanmaya başlamasından daha önceki bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu durumda ya “*Râfıza*” kavramının daha erken bir zaman diliminde kullanılmaya başlandığı düşünülecek ya da bu ithâmlarda bulunan veya ithâmları nakleden müelliflerin, bu kavramı daha önceki bir tarihî zaman aralığına yansıttığı kabul edilecektir. Özellikle geç dönem müellifleri için böyle bir sıkıntının varlığından bahsedilebileceğini düşünüyoruz. Nitekim herhangi bir geç dönem müellifinin, râvînin sahâbe hakkında olumsuz kanaatler serdettiğini erken dönem eserlerinde görerek ya da imâmet, mut'a gibi mezhebî anlamda ayırt edici konularda Şîî düşüncüyü destekler nitelikte zayıf bir rivâyetine rastlayarak râvîyi “*Râfızî*” şeklinde nitelemesi imkân dâhilindedir.

³⁶⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 253; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 179.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 202.

³⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 204.

³⁷² Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 400; İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 14; Zehebî, *Mizân*, VI, 143.

³⁷³ Zehebî, *Mizân*, V, 302; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 419.

³⁷⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 189.

³⁷⁵ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 381; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 63; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 104

³⁷⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 359; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 500; İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 97; Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 476; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, III, 1019.

³⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 332.

³⁷⁸ Fesevî, *el-Ma'rifetu ve't-târîh*, III, 140.

³⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 594; Zehebî, *Mizân*, V, 309; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 227; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 420.

³⁸⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 70.

³⁸¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 458; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 140; Zehebî, *Mizân*, VII, 314; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 613.

³⁸² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 172; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 291.

Cerh-ta‘dîl âlimleri “*Râfîzî*” kavramını kullanarak yaptıkları Şîlik ithâmalarında, bu terimi farklı suretlerde istimâl etmişlerdir. Yapılan taramada bu kavramın “*رافضي*” (Râfîzî’dir), “*يترفض*” (Râfîzîlik eğilimleri vardı), “*رافضي غال*” (aşırı bir Râfîzî’dir), “*رمي بالرفض*” (Râfîzî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir) gibi kullanımlarına rastlanmıştır.

C. GÂLÎ (الغالي)

“*غ-ول*” (ğa-ve-le) kökü Arapçada, fiyat vb. şeylerin haddi aşması, dinde veya herhangi bir işte ölçünün dışına çıkmak, okun gideceği yeri aşması, binek hayvanının yolculuk esnasında gereğinden fazla hızlanması gibi anlamlara gelmektedir.³⁸³ “*غال/الغالي*” gâl-gâlî ise aşırı giden kimse anlamında bu fiilden üretilmiş ism-i fâildir.

Kur’ân-ı Kerîm’de iki farklı yerde geçen “*لا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ*” ifadesi³⁸⁴ hakkında müfessirler çeşitli yorumlar yapmış olsalar da, burada Zemahşerî’nin (ö.538/1143) tefsiri verilmekle iktifa edilecektir. Onun izahına göre Yahûdiler, Hz. İsa’yı bulunduğu konumdan aşağı gördükleri ve onun sahil bir nesebi olmadan dünyaya geldiğini kabul ettikleri; Hristiyanlar ise onu hak ettiğinden fazla yüceltip ilah farz ettikleri için aşırı gitmişlerdir.³⁸⁵

Gulûv kelimesi ve etrafındaki kavramlar (i‘tidâ, taaddî, tenattu’, teşdîd vb.) hadislerde de yer almaktadır. Bu rivâyetler bilhassa Hz. Peygamber’in ibadette aşırı tutumlara olan müdahaleleri ile ilgilidir.³⁸⁶

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vili âyi’l-kur’ân* (nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kâhire 1422/2001, VII, 701; Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2448; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 3290. Şî müelliflerden Şeyh Müfid de (ö.413/1022) kelimenin sınırı aşmak, amacın dışına çıkmak anlamına geldiğini ifade etmektedir (bk. Şeyh Müfid, “Tashîhu’l-i‘tikâd”, *Evâilu’l-Makâlât fi mezâhibi’l-muhtârât*, Tebrîz, ts, s. 217).

³⁸⁴ Nisâ 4/171; Mâide 5/77.

³⁸⁵ Zemahşerî, Muhammed b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi’t-tenzîl ve u’yûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil* (nşr. Âdil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid), I-IV, Riyad 1418/1998, II, 181. Anlaşıldığı kadarıyla Yahûdiler tefrite düşmüş, Hristiyanlar ise ifratta bulunmuşlardır (krş. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-hakîm/Tefsîru’l-menâr*, I-XII, Kâhire 1366/1947, VI, 81)

³⁸⁶ Konu ile ilgili müstakil bir çalışma için bk. Aşık, Nevzat, *İbadette Aşırılığa Karşı Hazreti Peygamber’in Tutumu*, Nevzat Aşık, İzmir 1997. Kur’ân ve sünnette gulûv olarak değerlendirilen inanç ve davranışlar için bk. Göksu, Sadettin, *Şîa’da Aşırı Fırkaların İnanç ve Düşünceleri* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜSBE, s. 23-25.

Temel bir meselede ya da bu mesele ile ilişkili olan bir şahıs hakkında aşırı tutumu ifade eden gulüv,³⁸⁷ Kur'ân ve sünnete dayalı yaygın İslam anlayışının sınırlarını aşan inanç ve telakkileri nitelemek için kullanılmaktadır.³⁸⁸

Mu'tezilî bir müellif olan Nâşî el-Ekber (ö.293/905) aşırı Şîî mezheplerin çok fazla olduğunu ifade ettikten sonra, özellikle altı fırkanın görüşlerine yer vermektedir.³⁸⁹ Mezhepler tarihi müelliflerinden Ebû Hâtim er-Râzî (ö.322/934), Râfîzîlerin aşırılarından olan (الغلاة منهم) bir grubun, Hıristiyanların Mesîh'in ilahlığını iddia ettikleri gibi bir beşerin ilahlığını kabul ettiklerini ve bunu İslam ümmet içerisinde ilk gündeme getiren kimseler olduklarını belirtir.³⁹⁰

Şîî müelliflerden Şeyh Müfid, Hz. Ali, imamlar ve onların soyundan gelenlere ilahlık ve nübüvvet yakıştıran grupları gâliyye diye isimlendirmiştir.³⁹¹ Eş'arî, Gâliyye'yi Şîa'nın albaşlığında ele alıp Hz. Ali hususunda aşırı gittikleri için bu şekilde isimlendirildiklerini belirtirken,³⁹² Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037), Hz. Ali'nin vefâtından sonra Râfîzîlerin dörde ayrıldığını söylemektedir. Ona göre bunlardan biri de Gulât'tır.³⁹³ Şehristânî'nin, “onlar, imamları hakkında beşeriyet sınırlarının dışına çıkaracak kadar aşırıya gidenlerdir” diyerek tarif ettiği Gâliyye³⁹⁴ ile ilgili olarak İbn Haldûn (ö.808/1406), Hz. Ali'nin vefâtından sonra Şîîlerin üç kola ayrıldığını, bu kollardan birinin de imâmlarının ilahlığı hakkındaki sözleriyle akıl ve iman ölçülerini aşan Gulât olduğunu belirtmektedir.³⁹⁵

Erken dönem müellifleri, genellikle Hz. Ali'nin imâmet hakkını gasbettikleri gerekçesiyle Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'e dil uzatmayı ve gerçek imamın masum olduğu telakkisini gulüv olarak değerlendirdikleri için İmâmî İsnâaşeriyye'yi de

³⁸⁷ Sâmerî, **Abdullâh Sellûm**, *el-Gulüv ve fıraku'l-gâliyye fi hadâratî'l-İslâmiyye*, Bağdât, ts, s. 73.

³⁸⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Gulüv”, *DİA*, XIV, 192.

³⁸⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 42-45.

³⁹⁰ Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 271.

³⁹¹ Şeyh Müfid, “Tashîhu'l-i'tikâd”, s. 217.

³⁹² Eş'arî, *Makâlât*, s. 5.

³⁹³ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 21.

³⁹⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 173.

³⁹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 15-16.

Gâliyye'ye dâhil etmek eğilimi göstermişlerse de, daha sonraları bu terim Zeydiyye, İsnâaşeriyye ve bazen de İsmâîliyye'nin dışındaki fırkalar için kullanılmıştır.³⁹⁶ Özetle bu kavram terim olarak Şîî görüşleri kabullenenler ve imamları ve önderleri hususunda aşırı gidenler için kullanılmaktadır. Bunlar gulât (الغلاة) veya gâliyye (الغالية) olarak bilinir.³⁹⁷ Bu kavram özellikle İslam toplumu tarafından tasvip edilmemeyi ifade etmektedir.³⁹⁸

Başlıca inançları hulûl, peygamberlik iddiası, tenâsüh, rec'at, teşbîh ve teccîm, bedâ ve bâtinî te'vîl olan gulât/gâliyye kavramı³⁹⁹ ilk defa Muhtâr es-Sekafî'nin Emevîlere karşı isyânında yanında yer alan bir grup Şîî ile ilgili olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁰ Ancak Abdullâh b. Sebe'nin ashâbı olan Sebeiyye, ğâlî görüşleri İslam dünyasında ilk defa ortaya atan grup olarak bilinmektedir.⁴⁰¹

Sonuç olarak, ğâlî (الغالي/غال) şeklinde nitelenen bir kimsenin Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlar hakkında aşırı fikirler öne süren biri olduğu anlaşılmaktadır. *Kütüb-i Sitte* ricâli içerisinde bu şekilde ithâma uğrayan râvîler bulunmaktadır. Hâris el-'A'ver (ö.65/684),⁴⁰² Abdullâh b. Şerîk,⁴⁰³ Yahyâ b. el-Cezzâr,⁴⁰⁴ Saîd b. Eşva' (120/737'ye doğru),⁴⁰⁵ Ali b. Hâşim (ö.181/797),⁴⁰⁶ Âiz b. Habîb (ö.190/805),⁴⁰⁷ Hüseyin el-Eşgar

³⁹⁶ Öz, Mustafa, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 334.

³⁹⁷ Zağbî, *Gulâtu's-Şîa*, s. 43.

³⁹⁸ Öz, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 333.

³⁹⁹ Zağbî, *Gulâtu's-Şîa*, s. 45, 396 vd. Samârrâî, *el-Gulüv ve'l-Firaku's-Şîa*, s. 125-156; Öz, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 335.

⁴⁰⁰ Taberî, *Târîh*, VI, 103.

⁴⁰¹ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, s. 20; Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 19. Qâdî da aynı fikirdedir: "Gulât şeklinde nitelenen ilk Müslüman grup, Muhtâr'ın etkin olduğu sürece boyunca Kûfe'de yaşayan Sebeîlerin son kalıntılarıdır..." Wadâd al-Qâdî, "The Development Of The Term Ghulât in Muslim Literature With Special Reference to The Kaysâniyya", *Atken Des VII. Kongresses Für Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen 1976, s. 300.

⁴⁰² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 222.

⁴⁰³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 26.

⁴⁰⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 46.

⁴⁰⁵ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁰⁶ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 110.

⁴⁰⁷ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 64.

(ö.208/823),⁴⁰⁸ Hakîm b. Cübeyr,⁴⁰⁹ Ali b. Ğurâb (ö.234/848),⁴¹⁰ Abdulcebbâr b. el-Abbâs,⁴¹¹ Hârûn b. Sa'd⁴¹² bu râvîlerden bazılarıdır. Ancak ğâlî (الغالي/غال) kelimesi ile yapılan ithâmın çoğunda, “غال في التشيع”, “غال في الرفض” gibi kullanımlar öne çıkmaktadır. Bu da özellikle hicrî ilk üç asırda dile getirilen ithâmlardaki kullanımların terim anlamında olmadığını, çoğunlukla kelimenin sözlük anlamının kastedildiğini göstermektedir. Bu nedenle, bu ve benzer kullanımlar çalışma boyunca “aşırı Şîî görüşleri vardır, aşırı Şîî eğilimleri vardır, Râfızilikte aşırıdır” vb. şekillerde karşılanacaktır. “من غلاة الشيعة”, “من الغالية” gibi ithâm ibareleri ise nispeten daha geç dönemdeki eserlerde yer almaktadır. Ancak bu umûmi hükmün dışında bazı kullanımların varlığına da işaret etmek gerekmektedir.⁴¹³

D. ALEVÎ (العلوي)

Alevî tâbiri, İslam siyasî tarihinde ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar esnasında kullanılan ve Hz. Ali taraftarı anlamına gelen bir terimdir.⁴¹⁴ Câhız'ın (ö.255/886) *el-Osmâniyye*'deki kullanımlarından anlaşıldığı kadarıyla Şîa, Râfıza ve Alevî kavramları birbirine yakın manalarda istimâl edilmişlerdir.⁴¹⁵ Nâşî el-Ekber ise, Hz. Ali taraftarlarının, Hz. Peygamber'in vefâtı ile ortaya çıktığını ifade etmektedir. O,

⁴⁰⁸ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *a.g.e.*, I, 246

⁴¹⁰ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 105.

⁴¹¹ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 159.

⁴¹² İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 94.

⁴¹³ Mesela İbn Kuteybe'nin “أسماء الغالية من الرافضة” başlığı altında bazı isimlere yer verdiğini görmekteyiz (*el-Ma'ârif*, s. 624). Yine o Câbir el-Cu'fî için “من الرافضة الغالية الذين يؤمنون بالرجعة” demektedir (*el-Ma'ârif*, s. 480). Ancak görüldüğü üzere bu kullanımlar kelimenin sözlük anlamındadır. Benzer şekilde “من الغالية في التشيع” şeklinde bir kullanıma bir kez de olsa Ukaylî'de rastlayabilmekteyiz (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 362). İbn Ebî Hâtim de, İsmâîl el-Ezrak hakkında “كان من الشيعة الغلاة” denildiğini nakletmektedir (*el-Cerh*, I, 325) Ancak bu kullanımların da kelime anlamında olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴¹⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, “Alevî”, *DİA*, II, 369.

⁴¹⁵ Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Osmâniyye* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Alevî kullanımı için bk. s. 18, 187; Râfîzî kullanımı için bk. s. 20, 42, 82, 84, 109...; Şîa kullanımı için bk. s. 12, 18, 44, 49...

“Aleviyye” lafzını, Hz. Osmân’ın katlinden sonra ihtilafa düşen gruplar içerisinde ele almış ve “Hz. Ali’nin ashâbı ve Şîası” anlamında kullanmıştır.⁴¹⁶

İbn Sa’d, Hz. Osmân’ın şehit edildiğini ve insanların Hz. Ali’ye biat ettiğini Hz. Aişe’ye haber veren Ubeyd b. Seleme’yi “Alevî” olarak nitelemektedir.⁴¹⁷ *Kütüb-i Sitte* râvîleri içerisinde yer alan ve müteakip bölümlerde kısa biyografilerine yer verilecek olan Ebû Vâil Şakîk b. Seleme,⁴¹⁸ Şebes b. Rib’î (ö.80/699),⁴¹⁹ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/702),⁴²⁰ Süfyân b. Hânî (ö.80/699’dan sonra)⁴²¹, Hibbân b. Atıyye⁴²² ve Zübeyd b. el-Hârîs (ö.122/739)⁴²³ “Alevî” olarak nitelendirilmişlerdir.

“Alevî” olarak nitelendiği tespit edilebilen râvîlerin tamamının tâbiîn neslinden olması dikkat çekicidir. Bu durum, Şîî ve Râfîzî tâbirlerinin kavramlaşması ve yaygınlık kazanmaları öncesinde, Hz. Ali taraftarlarını nitelemek için mezhebî bir anlam taşımaksızın bu kavramın kullanıldığı yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

E. MUHTÂRÎ (المختاري)

Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes’ûd es-Sekaffî’nin bağlıları için Muhtârî ve Keysânî terimleri kullanılmaktadır.⁴²⁴ Sakîf kabilesine mensup olan Muhtâr hicretin

⁴¹⁶ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu’l-imâme*, s. 18. Nâşî el-Ekber’in Şîî mezhepleri ele alışı ile ilgili olarak bk. Aslan, Tuba, *Nâşî el-Ekber’in “Usûlu’n-nihal”inde Mezheplerin Tasnifi* (yüksek lisans tezi, 2005) AÜSBE, s. 59-83.

⁴¹⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 88.

⁴¹⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 460; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, X, 201.

⁴¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 111.

⁴²⁰ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 480.

⁴²¹ Ali b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe* (nşr. Halîl Me’mûn Şîha), I-V, Beyrût 1418/1997, II, 342.

⁴²² Buhârî, *Cihâd*, 195.

⁴²³ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 367, 480.

⁴²⁴ Nevbahtî, *Firaku’ş-Şîa*, s. 24. Onun çevresindekilere Keysânî denilmesinin sebebi hakkında farklı görüşler vardır. “Keysân” Muhtâr’ın lakabı olduğu için onun bağlılarına bu ismin verildiğini söyleyenler olduğu gibi (İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 622; Nevbahtî, *Firaku’ş-Şîa*, s. 22), Keysân’ın Hz. Ali’nin kölesi, Muhammed b. el-Hanefiyye’nin öğrencisi, Muhtâr’ın komutanlarından biri olduğuna dair görüşler de vardır (Nevbahtî, *Firaku’ş-Şîa*, s. 23). Keysâniyye fırkasının görüşleri için bk. Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 38-53.

1. senesinde dünyaya gelmiştir. Amcası Sa‘d b. Alî’nin yanında yetişen⁴²⁵ ve siyasi hayatının başında Osmânî olan Muhtâr, özellikle Muâviye ve Yezîd dönemlerinde fikri değişimler yaşamış ve Yezîd döneminde tam anlamıyla bir Şîa taraftarı olmuştur.⁴²⁶ Anlaşıldığı kadarıyla bu dönüşümde, Emevîler döneminde karşılaştığı muameleler⁴²⁷ ve Hz. Ali taraftarlarının maruz kaldığı fenalıklar etkili olmuştur.

Muhtâr es-Sekafî, hareketini, Muhammed b. Hanefiyye⁴²⁸ ve İbrâhim b. Eşter isimleri etrafında şekillendirmiştir. Muhtâr’ın Hz. Hüseyin’in kanını dava edişi⁴²⁹ Süleymân b. Surad’ın (ö.65/684) başlattığı Tevvâbûn hareketindeki pek çok kimsenin sonraları Muhtâr’ın yanında yer alışıında muhtemelen etkili olmuştur.⁴³⁰ Muhtâr ve çoğunlukla mevâliden oluşan taraftarları Hz. Hüseyin kanını dava ederek gerçekleştirdikleri isyân sonucunda öncelikle Kûfe’yi zapt ettiler. Kerbela olayına bir şekilde karışan herkesi öldürtmesi⁴³¹ ve Muhammed b. Hanefiyye’yi İbnu’z-Zübeyr’in elinden kurtarması⁴³² Muhtâr’ın popülaritesi gittikçe artırdı. Ancak Mus‘ab b. Zübeyr, dört aylık bir kuşatma sonucunda yeniden Kûfe ele geçirdi ve hurûc hareketi başarısızlıkla sonuçlanan Muhtâr’ı öldürmeyi başardı.⁴³³

Muhtâr’ın çevresindeki grupta aşırı görüşlere sahip olmakla nitelenen bazı şahıslar bulunmaktaydı⁴³⁴ ve daha sonraları Muhtâr’da da bazı Sebeî eğilimler ortaya

⁴²⁵ Yiğit, İsmail, “Muhtâr es-Sekafî”, *DİA*, XXXI, 54; Hawting, G. R., “al-Mukhtâr b. Abî ‘Ubayd al-Thakafî”, *EI²*, VII, 521.

⁴²⁶ Ali Hüsni el-Harbûtlî, *el-Muhtâr es-Sekafî (A’lâmu’l-‘Arab, XVI)*, Kâhire 1382/1963, s. 53.

⁴²⁷ Eniştesi Abdullâh b. Ömer’in onun hapisten kurtulması için birkaç kez aracı olduğu anlaşılmaktadır (bk. Taberî, *Târih*, V, 570-571).

⁴²⁸ Aslına bakılırsa bizzat Muhammed b. Hanefiyye’nin Muhtâr’ı istimâl ettiğine dair görüş bildiren mezhepler tarihi yazarları da vardır (bk. Nevbahtî, *Firaku’ş-Şîa*, s. 24; Kummî, *el-Makâlât ve’l-fırak*, s. 26),

⁴²⁹ Ya‘kûbî, *Târih*, II, 258; Nevbahtî, *Firaku’ş-Şîa*, s. 20; Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 53.

⁴³⁰ Taberî, *Târih*, VI, 9 vd.

⁴³¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 57 vd; Taberî, *Târih*, VI, 38 vd.

⁴³² Belâzurî, *Ensâb*, IV, 473 vd.

⁴³³ Taberî, *Târih*, VI, 107-109. Ayrıca bk. Dîneverî, *el-Ahbâr*, s. 288 vd.

⁴³⁴ Taberî, *Târih*, VI, 103-104; krş. Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, *DİA*, XXXI, 54; Hawting, “al-Mukhtâr b. Abî ‘Ubayd al-Thakafî”, *EI²*, VII, 523-524.

çıkmişti.⁴³⁵ Müteakip bölümlerde biyografilerine yer verilecek olan Abdullâh b. Miknef,⁴³⁶ Dînâr b. Ömer,⁴³⁷ Hübeyra b. Yerîm (ö.66/685)⁴³⁸ ve Abdullâh b. Şerîk,⁴³⁹ uzun soluklu bir karakter arz etmeyen⁴⁴⁰ Muhtârî harekete katılmakla itham edilen *Küttüb-i Sitte* râvîleridir.

F. HAŞEBÎ (الخشبي)

Haşebîyye kavramı, lügatlerde “*odun, sopa*” anlamlarına gelen haşeb kelimesinin⁴⁴¹ nisbet hali olan haşebî'nin çoğuludur. Tarih içerisinde bu isimle anılan birden fazla grup bulunmaktadır. Konumuzla ilgili ise olan grup, Muhtâr es-Sekafî ile birlikte Hz. Hüseyin'in intikamını almak için isyân eden topluluğun içerisinde yer alan fakir mevâlîlerdir.⁴⁴²

İbnu'z-Zübeyr, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinin ardından, onun taraftarları arasında halîfe olarak Muhammed b. Hanefiyye adının dolaşmaya başlaması üzerine,⁴⁴³ hac ziyareti için Mekke'de bulunan Muhammed b. Hanefiyye'yi 66/685 senesinde hapsedmişti. İbnu'z-Zübeyr'in bu tavrı, Hz. Hüseyin'in Kербela'da öldürülmesinin intikamını almak için ayaklanan Muhtâr tarafından öğrenilince, Muhammed b. Hanefiyye'yi bu durumdan kurtarmak için Ebû Abdillâh el-Cedeli⁴⁴⁴ komutasında bir

⁴³⁵ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 47; Loust, Henry, *İslâm'da Ayrılkçı Görüşler* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı-Sabri Hizmetli), İstanbul 1999, s. 46; Fethî Muhammed Zuğbî, *Gulâtu'ş-Şîa*, s. 106-111. Kûfe'deki ele geçirilmesi esnasında Şebes b. Rib'î de Muhtâr'ın çevresindeki insanları “*Sebeîyye*” şeklinde nitelmiştir (Taberî, *Târîh*, VI, 25).

⁴³⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 6.

⁴³⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 246.

⁴³⁸ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 46; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr* (nşr. Maufred Fleischammer), Wiesbaden 1378/1959, s. 107.

⁴³⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 49; Nesâî, *ed-Duaqâ*, s. 154; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 80-81; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 26.

⁴⁴⁰ Muhtâr es-Sekafî ve hareketi için ayrıca bk. Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri* s. 93-114.

⁴⁴¹ Halîl b. Ahmed, *el-Ayn*, IV, 172; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 1159.

⁴⁴² Arendonk, C. Van, “Khashabiyya”, *EF*, IV, 1086; Öz, Mustafa, “Haşebîyye”, *DİA*, XVI, 402.

⁴⁴³ Muhammed b. Hanefîyye ismi etrafında şekillenen hareketler ile ilgili olarak bk. Dalkıran, Sayın, “Muhammed b. el-Hanefîyye ve Adına Oluşan Fırkalar”, *Dini Araştırmalar*, 2004, VII, sy. 19, s. 139 vd.

⁴⁴⁴ Biyografisi için bk. bu çalışma 2. Bölüm, II, A, 3.

birliği Mekke'ye gönderdi. Ancak Mekke'de kılıç kullanmak uygun olmadığından, Muhammed b. Hanefiyye'yi kurtardıktan sonra ellerindeki sopaları silah olarak kullanarak şehri terk etmelerinden dolayı bu gruba Haşebiyye denilmiştir.⁴⁴⁵

Diğer bir rivâyete göre İbrâhîm b. el-Eşter, Ubeydullâh b. Ziyâd ile karşılaştığı zaman, İbrâhîm'in yanındakiler silah olarak odun-sopa kullanıyorlardı. Bundan dolayı bu gruba Haşebiyye denilmiştir.⁴⁴⁶ Kısaca belirtmek gerekirse, Haşebî kavramının hicrî I. asrın son çeyreğinde kullanıldığı söylenilebilir.

Kütüb-i Sitte râvîleri içerisinde yer alan Mansûr b. el-Mu'temir (ö.131/748),⁴⁴⁷ Fıtr b. Halîfe (ö.153/770),⁴⁴⁸ el-Hâris b. Hasîra,⁴⁴⁹ Muhammed b. Râşid (ö.160/775'ten sonra),⁴⁵⁰ Abdullâh b. Abdilkuddûs⁴⁵¹ gibi râvîlerin "haşebî"lik ithâmına maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu râvîlerden bazılarının yaşadıkları dönemin kavramın tarihçesi ile kanaat uyandıracak nitelikte örtüşmemesi, erken dönemdeki bir kavramın, daha geç dönemdeki bazı râvîleri nitelemek için kullanıldığı izlenimini vermektedir.

G. ZEYDÎ (الزیدي)

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in (ö.122/739) imâmetini kabul eden kimselerin onun etrafında toplanmalarından dolayı bu gruba Zeydiyye denilmiştir. 80/699 veya 81/700 senesinde dünyaya gelen Zeyd b. Ali, Hz. Ali'yi diğer sahâbîlere tafdîl etmekte ve zâlim yöneticiye isyân edilmesi gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁵² Ancak onun Hz. Ali ile ilgili düşüncelerinin etrafında toplanan kimseler Zeydiyye ismi altında bir araya gelmiş olsalar da, aralarında bazı farklılıklar bulunmaktaydı.⁴⁵³ Siyasî faaliyetlerinden rahatsız

⁴⁴⁵ Olayın daha geniş anlatımı için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 101-103; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 58; Taberî, *Târîh*, VI, 75 vd; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IV, 52 vd; Yiğit, "Muhtâr es-Sekâfî", *DİA*, XXXI, 54.

⁴⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 622; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, s. 218.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 337.

⁴⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 338; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 464; Zehebî, *Mizân*, V, 441.

⁴⁴⁹ ed-Dârimî, Osman b. Saîd b. Hâlid, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî 'an Ebî Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în fi't-tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dımaşk 1408/1988, s. 94.

⁴⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 14

⁴⁵¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 279; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 529.

⁴⁵² Eş'arî, *Makâlât*, s. 65.

⁴⁵³ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 49.

olunan Zeyd b. Ali kendisine gizlice biat edenlerle Hişâm b. Abdilmelik'in Kûfe vâlisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî'ye 122/739 senesinde isyân etti. Ancak savaşın kızıştığı bir ortamda, çevresinde yer alan ve Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den teberrî eden bazı aşırı grupların kendisini terk etmesinden dolayı mağlup oldu ve şehit edildi.⁴⁵⁴

Râfîzîlerin⁴⁵⁵ aşırılığı en az grubu olan Zeydiyye'yi,⁴⁵⁶ Nâşî el-Ekber, temelde, imâmetin nassla belirlendiğini düşünen ve imâmetin nassla belirlenmediğini ancak Hz. Ali'nin halife olması gerektiği söyleyen iki ana kola ayrıldığını ifade etmektedir.⁴⁵⁷ Müesses anlamdaki Zeydîliği, Eş'arî altı;⁴⁵⁸ Bağdâdî ise üç kısımda incelemektedir.⁴⁵⁹

Çalışmada kısa biyografilerine yer verilecek olan Hârûn b. Sa'd⁴⁶⁰ ve Âiz b. Habîb,⁴⁶¹ Zeydîlik ithâmına maruz kalmış olan *Kütüb-i Sitte* râvîleridir. Ancak bu iki ismi de müesses Zeydîlik içerisinde değerlendirmek doğru olmayacaktır.

H. SEBEÎ (السبئي)

Sebeî kavramı, İslam tarihinde ilk defa fitnenin ve Şîliğin ortaya çıkmasında büyük rol oynadığı düşünülen Abdullâh b. Sebe'nin bağlıları için kullanılmıştır.⁴⁶² Onunla ilgili tek bilgi kaynağının Ömer b. Seyf olması,⁴⁶³ bazı araştırmacılarda

⁴⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 216; İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde 121/738 tarihini vermektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 365). Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 46; Eş'arî, *Makâlât*, s. 65; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 36; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 30, 155; Doğan, İsâ, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 557-563; Öz, Mustafa, "Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye", *MÜİFD*, sy. 19, 2000, s. 43-48; Demirci, Kadir, *Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı* (doktora tezi, 2005), AÜSBE, s. 27-28; Taş, Yasin, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi; Doğuşu ve Gelişmesi* (yüksek lisans tezi, 2005), MÜSBE, s. 12-32.

⁴⁵⁵ İbn Kuteybe'nin buradaki Râfîzî ifadesiyle Şîleri kastettiği düşünülmelidir.

⁴⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 623.

⁴⁵⁷ Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 42.

⁴⁵⁸ Eş'arî, *Makâlât*, s. 66 vd.

⁴⁵⁹ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 22 vd.

⁴⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 94.

⁴⁶¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 421; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 411.

⁴⁶² Fığlalı, Ethem Ruhi, "Abdullâh b. Sebe", *DİA*, I, 133.

⁴⁶³ Ömer b. Seyf ile ilgili ciddi tenkitler için bk. Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1960, s. 2 vd.

Abdullâh b. Sebe'nin tarihî kişiliği ve onun merkezinde yer aldığı olaylar hakkında çok da güvenilir bilgilere sahip olunmadığı kanaatini doğurmuştur.⁴⁶⁴

Râfızîlerin küfre düşeninin ilki olduğu söylenen Abdullâh b. Sebe'ye nispetle onun etrafındaki gruba Sebeyye denilmiştir.⁴⁶⁵ Abdullâh b. Sebe'nin Yahudi olduğu, İslam dinini ifsat etmek için Müslüman gözüktüğü,⁴⁶⁶ Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve sahâbeye ta'n ettiği, Hz. Ali'nin o sahâbîlerden berî olduğunu dillendirdiği,⁴⁶⁷ Hz. Ali'nin âlemlerin rabbi olduğunu,⁴⁶⁸ Hz. Peygamber'in yeryüzüne dönme hususunda Hz. İsa'dan öncelikli olması gerektiğini,⁴⁶⁹ Hz. Ali'nin ölmediğini, zulümle dolan yeryüzünü adâletle doldurmak için kıyametten önce geri geleceğini,⁴⁷⁰ imâmetinin farz olduğunu ve onun Hz. Peygamber'in vasîsi ve imamete en layık kişi olduğunu iddia ettiği belirtilmiştir.⁴⁷¹

Hz. Ali hakkında ilk defa aşırı görüşleri dile getiren kimse Abdullâh b. Sebe'dir ve ona isnat edilen görüşlerin ortaya çıkışı hicrî 80'lerin başları olmalıdır.⁴⁷² Bu

⁴⁶⁴ Abdullâh b. Sebe olgusunu müstakil olarak eleştirel bir gözle ele alan bir çalışma için bk. Murtaza el-Askerî, *Abdullâh b. Sebe ve esâtîru uhrâ*, Beyrût 1403/1983, (özellikle, II, 263 vd); Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, s. 110-111.

⁴⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 622.

⁴⁶⁶ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 105; Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 108. Sünnî ve Şîî kaynakların bu konuda hemfikir olduğu söylenmiştir (bk. Zuğbî, *Gulâtu's-Şia*, s. 75).

⁴⁶⁷ Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, s. 19; Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 20; Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 106, 107. Hicrî 70'li yıllarda kaleme alındığı düşünülen Sâlim b. Zekvân'ın *Sîre*'sinde de, Sebeyye'nin Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den teberî ettiğinin ifade edilmesi ilgi çekicidir (bk. Sönmez Kutlu, "Sâlim b. Zekvân'ın Sîre Adli Eserindeki Mürjî İle İlgili Kısmın Tercümesi", s. 472). Yine h. 75-80 yılları arasında Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö.100/718) telif ettiği bir risâlede Sebeyye'nin Allah'ın Kitâb'ına görünüşte uydukları, Allah'ın elçisinin Kur'ân'ın onda dokuzunu gizlediğini iddia ettikleri dile getirilmiştir (bk. Sönmez Kutlu, "İlk Mürjî Metinler ve Kitâbu'l-ircâ", s. 327).

⁴⁶⁸ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 37; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 622; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 218.

⁴⁶⁹ Taberî, *Târîh*, IV, 340.

⁴⁷⁰ Eş'arî, *Makâlât*, s. 15; Ignaz Goldziher, *el-Akîde ve's-şerîa' fî'l-İslâm* (trc. Muhammed Yûsuf Mûsâ v.dğr. Kâhire 1365/1946, s. 192.

⁴⁷¹ Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve vak'atu'l-cemel*, s. 48; Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 20; Taberî, *Târîh*, IV, 340; Fığlalı, "Abdullâh b. Sebe", *DİA*, I, 133, krş. Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, s. 20.

⁴⁷² Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul 1981, s. 73. Bu ekolün görüşlerinin tarihî olarak Hz. Osmân ve Hz. Ali dönemine götürülemeyeceği ile ilgili olarak bk. Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005, s. 23-62; Abdullâh b. Sebe ve Sebeyye için ayrıca bk. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 233 vd; Fığlalı, *İmâmiyye Şiası*, s. 57-66; Şirinov, İğil, *İslam Mezhepleri Tarihi Literatüründe Aşırı Fırkalar ve Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜSBE, s. 24-35.

bağlamda İbrâhîm en-Nehaî'nin “*ne Sebeî ne Mürcii'yim*” demesi kavramın onun hayatında câri olarak kullanımı açısından ilgi çekicidir.⁴⁷³ Bu sözün öncesindeki bir zaman dilimi olan Huçr b. Adiy isyânı esnasında bazı gruplar için Sebeiyye tâbiri kullanılmışsa da⁴⁷⁴ bu tâbir, daha sonra birçok aşırı görüşü bünyesinde barındıran bir grubu ifade etmekten ziyade, Hz. Osmân'ın icraatları hakkında yapılan bazı olumsuz değerlendirmelere dayanmaktadır.⁴⁷⁵ İncelediğimiz konu ile ilgili bir kullanım da, Şebes b. Rib'î'nin, Muhtâr'ın çevresindeki insanları Sebeiyye diyerek nitelemesidir.⁴⁷⁶ Bu kullanımının sıhhati ancak Muhtâr'daki Sebeî eğilimlerin iyice görünürlük kazanmasından sonra⁴⁷⁷ istimâl edilmiş olmasına bağlıdır.

Câbir el-Cu'fî (ö.128/745)⁴⁷⁸ ve Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (ö.146/763),⁴⁷⁹ *Kütüb-i Sitte* ricâli içerisinden Sebeî olmakla ithâm edildiği tespit edilebilen râvîlerdir. Ancak bu iki ismin de, kendilerine atfedilen bazı aşırı fikirler nedeniyle bu tarz bir ithama maruz kalmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

I. DİĞER BAZI LAFIZLAR

Çok yaygın olmamakla birlikte bir râvîyi Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm ederken, yukarıdaki lafızların haricinde bazı cerh ibareleri de kullanılmıştır.

1. Cûzcânî'nin Kullandığı Lafızlar

İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cûzcânî (ö.259/873), bir râvîyi Şîîlik eğilimine sahip olmakla ithâm ederken, alışlagelmişin dışında bazı lafızlar istimâl etmiştir. Onun *Ahvâlu'r-ricâl* isimli eseri tarandığında Şîî ve Râfızî lafızlarının neredeyse hiç

⁴⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 275.

⁴⁷⁴ Taberî, *Târîh*, V, 272.

⁴⁷⁵ Onat, *Emeviler Devri Şîî Hareketleri*, s. 60-61.

⁴⁷⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 25. Şebes b. Rib'î'nin vefâtının hicrî 80'li yıllarda olduğu belirtilmiştir (İbn Hacer, *Takrîb*, s. 263). Bu da Watt'ın, kavramın ortaya çıkışı ile ilgili görüşünü desteklemektedir.

⁴⁷⁷ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 47.

⁴⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 208.

⁴⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 253.

kullanılmadığı görülecektir.⁴⁸⁰ Ancak Cûzcânî'nin Şîî eğilimli râvîlere karşı müteşeddîd bir âlim olduğu bilinmektedir. Öyle ki, onun Hz. Ali'yi haksız yere eleştirme konusunda Dımaşklıkların görüşlerine oldukça sıkı bağlı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸¹ Dârekutnî'nin, onun için “*onda Hz. Ali'den uzak durmaya dair bir tutum vardı*” dediği rivâyet edilmiş,⁴⁸² İbn Hacer ise, onun Nâsibî⁴⁸³ olmakla ithâm edildiğini söylemiştir.⁴⁸⁴

Cûzcânî, Şîî eğilimlere sahip olmakla itham ettiği râvîler hakkındaki ithâmlarını farklı lafızlarla ifade etmiştir. Bu lafızları şu şekilde sıralayabiliriz: “زائغ عن”⁴⁸⁵, “زائغ”⁴⁸⁶, “مائل عن المقصود”⁴⁸⁷, “مائل عن الطريق”⁴⁸⁸, “مائل عن الحق”⁴⁸⁹, “مائل”⁴⁹⁰, “الحق”⁴⁹¹, “كوفي”⁴⁹², “من الشتامين للخيرة”⁴⁹³, “شتام”⁴⁹⁴, “مختاري”⁴⁹⁵, “مفتري”⁴⁹⁶, “مذموم”⁴⁹⁷, “مذموم المذهب”⁴⁹⁸, “مفرط”⁴⁹⁹, “غال”⁵⁰⁰, “غال”⁵⁰¹, “غال”⁵⁰², “غال”⁵⁰³. Görüldüğü

⁴⁸⁰ Râfîzî lafzı sadece iki kez (“من يغلو في الرفض” s. 53; “رافضي” s. 70) kullanılmıştır. Şîa ifadesi bir kez istimâl edilmiş (s. 53), Şîî, teşeyyu' gibi ibareler ise bir râvîyi cerh ederken hiç kullanılmamıştır.

⁴⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 310.

⁴⁸² İbn Asâkir, *Târîh*, VII, 281.

⁴⁸³ Nasibî: Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için Şîa'nın kullandığı bir tâbir (bk. Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne*, s. 256-258; Öz, Mustafa, “Nâsibe”, *DİA*, XXXII, 393).

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 95.

⁴⁸⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 47, 50, 52, 56, 64, 66, 67, 144.

⁴⁸⁶ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 62, 176, 199, 205.

⁴⁸⁷ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 56, 82, 85, 92.

⁴⁸⁸ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁸⁹ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁹⁰ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁹¹ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 205.

⁴⁹² Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 67, 86

⁴⁹³ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 58,

⁴⁹⁴ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 48, 52,

⁴⁹⁵ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 49,

⁴⁹⁶ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 48, 82,

⁴⁹⁷ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁹⁸ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 82.

⁴⁹⁹ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 73, 81, 82, 148,

⁵⁰⁰ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁰¹ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 68, 73.

üzere bu lafızların neredeyse tamamı sözlük anlamında kullanılmıştır ve genel olarak Cûzcânî, doğru yoldan saptığını düşündüğü râvîleri bu lafızlarla nitelemektir.

2. Yu'minu bi'r-rec'a(t) (يؤمن بالرجعة)

Kelime anlamı olarak “dönmek, geri gelmek” gibi manalara gelen rücû' kökünden mastar olan rec'at,⁵⁰⁴ bazı Şîî gruplarına göre imâmın ölümden veya gaybete girmesinden sonra zuhûru, İsnâaşeriyye Şîa'sına göre ise kıyametin kopmasından önce imamların ve onlara zulmedenlerin yeniden dünyaya gelmesi anlamında kullanılan bir terimdir.⁵⁰⁵

Mezhepler tarihi kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla rec'at fikri ilk defa ortaya atan isim Abdullâh b. Sebe'dir. Rivâyetlere göre o, Hz. Ali'nin ölmediğini, zulümle dolan yeryüzünü adâletle doldurmak için kıyametten önce geri geleceğini iddia etmektedir.⁵⁰⁶ Ona nispet edildiğine göre öldürülen kişi aslında Hz. Ali değildir, şeytan onun suretine girmiştir. Hz. Ali ise gökyüzüne çıkmıştır ve yeniden dünyaya dönüp düşmanlarından intikam alacaktır.⁵⁰⁷

Bazı aşırı Şîî fırkaların, rec'ati, öldüğü düşünülen veya gâib olduğuna inanılan imâmın bulunduğu mekandan (bu çoğunlukla bir dağ olmuştur) dönmesi olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁰⁸ Hayyât'a göre Râfizîler, rec'ata inanmanın tevhidi ortadan kaldırmadığı ve adâlet ilkesine ters düşmediğini iddia etmektedirler.⁵⁰⁹

İmâmiyye Şîa'sında “imamlarla onlara zulmedenlerin kıyametin kopmasından önce diriltilip yeniden dünyaya gelmesi”⁵¹⁰ şeklinde tanımlanan rec'at fikrinin, hicrî IV.

⁵⁰² Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 46, 49, 64, 66.

⁵⁰³ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁰⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1216-1217; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 1591.

⁵⁰⁵ Üzüm, İlyas, “Rec'at”, *DÎA*, XXXIV, 504. Ayrıca bk. Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 89-90.

⁵⁰⁶ Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 19-20; Eş'arî, *Makâlât*, s. 15; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 174.

⁵⁰⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 233-234.

⁵⁰⁸ Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 27 vd; Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 25-27.

⁵⁰⁹ Hayyât, *el-İntisar*, s. 95.

⁵¹⁰ İmâmiyye'nin rec'at hakkındaki görüşleri için bk. Şeyh Sadûk, *Risâletu'l-i'tikadâtü'l-İmâmiyye* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1978, s. 66-70; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 89-90; Muhammed Rıza el-Muzafer, *Şîa İnançları* (trc. Abdülbâkîy Gölpinarlı), İstanbul 1978, s. 63-66.

asrın ikinci yarısından itibaren bir inanç halini almaya başladığı düşünülmektedir.⁵¹¹ Diğer taraftan geç dönem İmâmî müelliflerden Meclisî'nin (ö.1110/1699) *Bihâru'l-envâr*'ında rec'at ile ilgili olarak 161 rivâyete yer verilmiştir.⁵¹² Meclisî, bu görüş üzerinde çeşitli asırlardaki Şîîlerin icmâ ettiklerini ve bu meselenin mütevatir olduğunu ifade etmektedir.⁵¹³ Bazı Şîî müelliflerin, Hz. Peygamber'in vefâtı sonrasında, onun ölmediğini, geri geleceğini ifade eden Hz. Ömer'in rec'ati ilk defa dile getiren kimse olduğu yönündeki iddialarda bulunmuşlarsa da, bu iddianın ciddiye alınabilecek bir tarafı yoktur.⁵¹⁴

Küttüb-i Sitte ricâlinden olup rec'ate inanmakla ithâm olunduğu tespit edebilen râvîler ise şunlardır: Müslim b. Nüzeir,⁵¹⁵ 'Âmir b. Vâsile (ö.110/728),⁵¹⁶ Câbir el-Cu'fî (ö.128/745),⁵¹⁷ Esbağ b. Nubâte,⁵¹⁸ el-Hâris b. Hasîra,⁵¹⁹ Sâbit b. Ebî Safiyye (ö.148/765),⁵²⁰ Dâvûd b. Yezîd (ö.151/768),⁵²¹ Osmân b. Umeyr (ö.150/760'lar).⁵²²

⁵¹¹ Üzümlü, "Rec'at", XXXII, 505.

⁵¹² Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LIII, 39-144.

⁵¹³ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LIII, 122-123. Muâsır bir Şîî alim olan Kâşifu'l-ğitâ (ö.1373/1954), rec'atın Şîâ'da iman edilmesi zorunlu bir unsur olmadığını, inkarının herhangi bir sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmekte, bununla birlikte bu inanca delil olabileceğini iddia ettiği bazı ayetleri zikretmektedir (Kâşifu'l-ğitâ, *Aslu's-Şîa*, s. 107-109).

⁵¹⁴ Muhsin el-Emîn, *'Ayânu's-Şîa*, I, 53.

⁵¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 228.

⁵¹⁶ İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 71.

⁵¹⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 480; a.mlf, *Hadis Müdâfaası*, s. 71.

⁵¹⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 129.

⁵¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 187.

⁵²⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 172.

⁵²¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 289.

⁵²² Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 211-212; Zehebî, *Mizân*, V, 65.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER

Bu bölümde ele alınan râvîler, “Aşırı Şîî Eğilimli Râvîler”, “Şîî Eğilimli Râvîler” ve “Şîî Eğilimleri Zayıf Olan Râvîler” olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Râvî biyografileri, bu başlıklar altında her biri ellışer yıl olarak belirlenen tabakalara ayrılarak, tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik olarak verilmiştir. Râvîler hakkındaki Şîîlik ithâmının hangi dönemde yoğunluk arz ettiğie dikkat çekmek bakımından böyle bir tasnife gidilmesi uygun görülmüştür. Ancak bu başlıklar arasında hem tabaka hem de Şîîlik eğilimleri bakımından geçişliliklerin olabileceğine de dikkat edilmelidir. Şîî eğilimleri zayıf olduğu belirtilen bazı râvîlerin, “Şîî Eğilimli Râvîler”; ya da son bölümde ele alınacak olan tevakkuf edilen bazı isimlerin “Şîî Eğilimleri Zayıf Olan Râvîler” içerisinde değerlendirilmesi de imkân dâhilindedir.

Râvîlerin güvenilirlik veya zayıflık durumlarına göre mertebeleri; bir hadis hocasının rivâyetlerindeki güvenilirlikleri bakımından öğrencilerinin seviyesi; ihtiva ettikleri rivâyetlerin sıhhatine göre hadis kaynaklarının dereceleri; ölüm tarihleri aynı veya birbirine yakın râvî grupları; bir hadis nüshasında semâ kaydında adı geçen öğrenci grubu anlamlarında kullanılan tabaka,⁵²³ hadisçilere göre, aynı dönemlerde yaşamış, yaşları birbirine yakın, hocaları ve talebeleri arasında önemli ölçüde müştereklik bulunan akrân râvîler için kullanılan bir kavramdır.⁵²⁴

Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in (ö.774/1373) ifadesine göre âlimlerin bir kısmı sahâbeyi tabakalara ayırmıştır. Tâbiîn ve ondan sonrakiler için de durum aynıdır. Bazıları ise her bir karnı kırk yıl olarak tespit etmişlerdir.⁵²⁵ Tabakaları kırk yıl olarak tespit eden âlimler, Hz. Peygamber'den nakledilen ve “*ümmezin her bir tabakasının kırk yıl olan*

⁵²³ Aşikkutlu, Emin, “Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı”, *MÜİFD*, XXXII, 2007/1, s. 12-17. Benzer bir taksim için bk. Esad Sâlim Teyyim, *İlmü tabakâti'l-muhaddisîn, ehemmiyetuh ve fevâiduh*, Riyâd 1415/1994, s. 19-20.

⁵²⁴ Aşikkutlu, Emin, *Ricâl İlmîne Giriş*, İstanbul 2007, s. 56.

⁵²⁵ Şâkir, *el-Bâi 'su'l-hasîs*, s. 240; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, IV, 500.

beş tabaka olduğunu” ifade eden rivâyete dayanmış olmalıdırlar.⁵²⁶ Aslında bu konuda oldukça farklı tasnifler bulunmaktadır⁵²⁷ ve bu da rivâyetin sıhhati hakkında ihtiyatlı olmak gerektiğini göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, tabaka ile amaçlanan, genel olarak râvînin hangi dönemde yaşadığını belirlemektir ve bu konuda çok net sınırlar olmadığı aşikardır. Bu durumu Mehmet Eren şöyle ifade etmektedir:

Râvîlerin tabakalarını kesin sınırlarla birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Ricâl ilminde ihtisası olanlar, onların gökkuşağındaki renkler gibi ana hatlarıyla ayrıldıklarını fark ederler. Çünkü insanların doğumları peş peşe devam etmektedir. Bazılarının ömürleri uzun, bazılarının da kısadır. Uzun ömürlü olan bir râvî, akrânından oldukça geç ölürse, sonraki tabakayla birlikte verilebileceği gibi, genç yaşta ölen veya âli isnâda sahip olan –henüz küçük bir çocukken hadis derslerinde hazır bulunması ve aldığı icâzetlerle- ise önceki tabaka içinde zikredilebilmektedir. Bu yüzden Zehebî, her bir tabakadaki şahıslardan bir kısmının önceki ve sonraki tabakaya kaymasının kaçınılmaz olduğuna dikkat çekerek, taksimde aşırılığa gidildiği takdirde her bir tabakanın kendi içinde ayrıca üç veya daha fazla tabaka yapılabileceğine işaret etmiştir.⁵²⁸

Dolayısıyla her ne kadar râvîler belli başlıklar altında verilmiş ise de, bu taksimin mutlak olduğunu düşünmek zordur. Sayıları az da bazı râvîleri her iki tabaka içinde değerlendirme imkânı vardır.

I. AŞIRI Şİİ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER

Başlıktaki “aşırı Şîî eğilimli” râvîler ile kastedilen şey, bu râvîler hakkında Sünnî ricâl eserlerinde ağır ithâmın bulunması ve bu ithâmın Şîî ricâl eserleri tarafından doğrulanmış olmasıdır. Yaşadıkları asırlar göz önüne alındığında bu râvîler için mezhebî anlamda Şîî denilemeyeceği için, bilinçli olarak “Şîî eğilimli” nitelmesi tercih edilmiştir. Bu kavram ise, Hz. Ali’yi sâir sahâbeye takdim etmek, onun savaşlarının tamamında haklı olduğunu düşünmek, hilâfetin onun ve soyundan gelenlerin hakkı olduğunu düşünmek gibi düşünceleri barındırmaktadır. Burada aşırılığa

⁵²⁶ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyuni't-târih ve's-siyer*, Kâhire 1394/1975, s. 714.

⁵²⁷ Nitekim Zehebî, biyografileri *Tezkiratu'l-huffâz*'da, 21, *Ma'rifetu'l-kurrâ*'da 17 tabakaya ayırmaktadır. İbn Hacer, *Takrîb*'in başında râvîleri 12 tabakaya ayırdığını ifade etmekte, Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* adlı çalışmasında biyografileri 24 tabaka halinde sevk etmektedir. Bu taksimde 10. tabakanın son râvîlerinin vefâtları 310'ların biraz üzerine tekabül etmektedir.

⁵²⁸ Eren, Mehmet, *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, Konya 2001, s. 216.

konu teşkil eden âmil ise, râvînin mezkûr idealler için silahlı mücadeleye katılmış olması, bu fikirlere yoğun bir şekilde davet etmesi, sahâbe hakkında olumsuz kanaatler serdetmesi, Hz. Ali hakkında rec'at gibi kabulü zor fikirler ileri sürmesi vb. faaliyetlerdir.

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Kümeyl b. Ziyâd en-Nehâî, el-Kûfî (ö.82/701).

Kümeyl b. Ziyâd, Hz. Ömer (ö.23/643), Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652), Hz. Osmân (ö.35/655), Hz. Ali (ö.40/660), Ebû Hureyre (ö.58/677) gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir. Abdurrahmân b. Abbâs (ö.119/737), Amr b. Abdillâh es-Sebî' (ö.129/746) ve Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) ise kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Nesâî, Kümeyl b. Ziyâd'ın rivâyetlerine *es-Sünen*'inde yer vermiştir.⁵²⁹

Abdillâh b. Ammâr'ın (ö.242/856), “*Râfîzî, sikadır*” ve “*Şîa'nın reislerindendi*”,⁵³⁰ dediği Kümeyl b. Ziyâd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn⁵³¹ ve İclî, “*sika*” demiştir.⁵³² İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş,⁵³³ başka bir eserinde ise “*Ali hususunda aşırı gidenlerdendi, Ali ile ilgili mucizeler rivâyet ederdi, rivâyetinden sakınılır ve rivâyetiyle ihticâc edilmez*” demiştir.⁵³⁴ İbn Hacer'in “*sikadır, Şîi eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği râvînin,⁵³⁵ 82/701 senesinde Haccâc b. Yûsuf tarafından çağrıldığı ve öldürüldüğü nakledilmektedir.⁵³⁶

⁵²⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 218-219; İbn Asâkir, *Târîh*, L, 247.

⁵³⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, L, 251.

⁵³¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 175; İbn Asâkir, *Târîh*, L, 250.

⁵³² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 229.

⁵³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 341.

⁵³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 221.

⁵³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 462.

⁵³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 179; İbn Asâkir, *Târîh*, L, 257. Krş. Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 481.

Kümeyl b. Ziyâd, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir isimdir. Berkî, onu Hz. Ali'nin,⁵³⁷ Tûsî ise Hz. Ali⁵³⁸ ve Hz. Hasan'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.⁵³⁹ İbn Ebî'l-Hadîd, onu Hz. Ali'nin Hite âmili olduğunu belirtmektedir.⁵⁴⁰ İbn Dâvûd da, onun Hz. Ali'nin seçkin ashâbı içerisinde yer aldığını ifade etmektedir.⁵⁴¹ Hûî, “*Kümeyl b. Ziyâd'ın Hz. Ali'nin nazarında seçkin konumu, kendisinden şüphe edilemeyecek kadar açıktır*” derken⁵⁴² Moderressi, Kümeyl b. Ziyâd'ın Hz. Ali'den rivâyet ettiği metinlere değinmekte ve Kümeyl'e izâfe edilen bir dua ve mistik bir metinden bahsetmektedir.⁵⁴³

Görüldüğü üzere Kümeyl b. Ziyâd, Sünnî ricâl eserleri tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmesine rağmen, hakkında oldukça ağır ithamlar bulunmaktadır. Onun sürekli olarak Hz. Ali'nin yakınında bulunması bu ithâmın kaynağını teşkil etmiş olsa gerektir. Bu ithâmın Şîî ricâl eserleri tarafından da doğrulanmaktadır.

2. Yahyâ b. el-Cezzâr el-Uranî el-Kûfî.

Zabbâb lakabı ile bilinen Yahyâ b. el-Cezzâr, Übey b. Ka'b (ö.19/32), Hz. Ali, Hz. Âişe (ö.58/677), Hüseyin b. Ali (ö.61/680), Mesrûk b. el-Ecda' (ö.62/681), Ümmü Seleme (ö.62/681), Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/702) ve daha başka şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler arasında ise Fudayl b. Amr (ö.110/728), Hakem b. Uteybe (ö.115/733), Amr b. Mürre (ö.118/736) ve Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737) zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Yahyâ b. el-Cezzâr'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁵⁴⁴

⁵³⁷ Berkî, *et-Tabakât*, s. 58.

⁵³⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 56.

⁵³⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 69.

⁵⁴⁰ İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), I-XX, Beyrût 1386/1967, XVII, 149.

⁵⁴¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 156.

⁵⁴² el-Hûî, Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim Müsevî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, I-XXIII, Beyrût 1989, XIV, 129.

⁵⁴³ Modarressi, Hossein, *Tradition and Survival: a Bibliographical Survey of Early Shi'ite Literature*, Oxford 2003, I, 77-80.

⁵⁴⁴ Mizzî, *Tehzib*, XXXI, 251-252.

İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrettiği⁵⁴⁵ Yahyâ b. el-Cezzâr ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*âlimler sika olduğunu söylemişlerdir*”,⁵⁴⁶ Ebû Zür‘a ve Ebû Hâtim, “*sika*”,⁵⁴⁷ İclî, “*sikadır, Şîlik eğilimi vardı*”,⁵⁴⁸ İbn Adî, “*umarım hadisinde bir beis yoktur*”,⁵⁴⁹ Zehebî, “*sika*”,⁵⁵⁰ derken, Hakem b. Uteybe, “*aşırı Şî görüşleri vardı*”,⁵⁵¹ Cûzcânî, “*(Şîlikte) aşırı, müfrit biri idi*”⁵⁵² diyerek onu cerh etmişlerdir. İbn Hacer ise onun, sadûk olduğunu ve aşırı Şî görüşlere sahip olmakla ithâm edildiğini ifade etmektedir.⁵⁵³

Yahyâ b. el-Cezzâr, Şî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Tûsî, onu Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde zikretmiş ve Hz. Osmân’ın, Hz. Peygamber’in kızını öldürdüğüne dair bir rivâyetinden bahsetmiş ve onu “*müstakîm*” şeklinde nitelmiştir.⁵⁵⁴ İbn Dâvûd⁵⁵⁵ ve Allâme Hillî da Tûsî ile aynı kanaatleri paylaşmaktadır.⁵⁵⁶

Görüldüğü üzere Yahyâ b. el-Cezzâr, Sünnî ricâl kitapları tarafından genel olarak “*sika*” bir râvî olarak nitelenmekle birlikte erken dönemlerden itibaren, onun bazı Şî eğilimlere sahip olduğu dile getirilmiştir. Onun, Şî ricâl kitaplarında yer alması bu ithâmın doğrulamaktadır.

3. Ebû’l-Kâsım Esbağ b. Nubâte et-Temîmî, el-Hanzalî, el-Kûfî.

Esbağ b. Nubâte, Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Hz. Ali, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (ö.50/670) ve Ebû Eyyûb el-Ensârî’den (ö.50/670) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden

⁵⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 525.

⁵⁴⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 294.

⁵⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 133.

⁵⁴⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 350.

⁵⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 234.

⁵⁵⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 251.

⁵⁵¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 294; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 93; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 396. Hakem’in onun için “*Hz. Ali’yi sevmekte aşırı gidiyordu*” dediği de rivâyet edilmiştir (Belhî, *Kabûlu’ahbâr*, II, 391).

⁵⁵² Cûzcânî, *Ahvalu’r-ricâl*, s. 46.

⁵⁵³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 588.

⁵⁵⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 62.

⁵⁵⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 202.

⁵⁵⁶ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 181.

nakilde bulunan şahsiyetler içerisinde ise, Sâbit el-Bünânî, (ö.120/740 civarı), el-Eclah b. Abdillâh (ö.145/762), Muhammed b. Sâbit el-Kelbî (ö.146/763), Ziyâd b. el-Münzir (ö.150/767'den sonra) ve Fıtr b. Halîfe'yi (ö.153/770) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Esbağ b. Nubâte'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁵⁵⁷

İclî'nin, “*sika*” lafzıyla ta'dîl ettiği⁵⁵⁸ Esbağ b. Nubâte ile ilgili olarak, Ebû Bekr b. Ayyâş, “*kezzâb*”,⁵⁵⁹ Fıtr b. Halîfe, “*Şîr*”,⁵⁶⁰ Yahyâ b. Maîn, “*sika değildir*”,⁵⁶¹ Cûzcânî, “*(doğru yoldan) sapmış*” demektedir,⁵⁶² İbn Kuteybe, onu Şîr ricâl başlığı altında zikretmektedir.⁵⁶³ Hz. Ali'nin şîası içerisinde yer alan⁵⁶⁴ ve Ukaylî'nin, rec'ate inandığını söylediği râvî için⁵⁶⁵ Ebû Hâtim, “*leyyinu'l-hadîs*”,⁵⁶⁶ Nesâî “*metrûku'l-hadîs*”,⁵⁶⁷ Dârekutnî “*münkeru'l-hadîs*”,⁵⁶⁸ İbn Hibbân, “*Hz. Ali'nin sevgisinden dolayı fitneye düşenlerdendir. Kabulü zor (belahlı) rivâyetler rivâyet etmiştir. Bu yüzden de terk edilmeyi hak etmiştir*” demektedir.⁵⁶⁹ İbn Adî onun Hz. Ali'den mütâbîleri bulunmayan rivâyetler naklettiğini söylerken⁵⁷⁰ İbn Hacer metrûk olduğunu ve Râfîzî olmakla ithâm edildiğini ifade etmektedir.⁵⁷¹

⁵⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, III, 308.

⁵⁵⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 234.

⁵⁵⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 130; Zehebî, *Mîzân*, I, 436.

⁵⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 225.

⁵⁶¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 354. Yahyâ b. Maîn “*leyse bi şey*” dediği de nakledilmiştir (bk. Dârîmî, *et-Târîh*, s. 71; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 320)

⁵⁶² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 48.

⁵⁶³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

⁵⁶⁴ Taberî, *el-Müntehab*, s. 666.

⁵⁶⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 129.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 320.

⁵⁶⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 58.

⁵⁶⁸ Darekutnî, *ed-Duafâ*, s. 68.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 174.

⁵⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 407-408.

⁵⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 113.

Öte yandan Esbağ b. Nubâte, Şîf ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Berkî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁵⁷² Keşşî⁵⁷³ ve Necâşî (ö.450/1058) eserlerinde Esbağ b. Nubâte'ye yer vermiştir, ayrıca Necâşî onun, Hz. Ali'nin seçkin ashâbından olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴ Tûsî de onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmekte⁵⁷⁵ ve en yakınındaki kişilerden biri olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁶ Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre Esbağ b. Nubâte, on güvenilir ismin içerisinde.⁵⁷⁷

Görüldüğü üzere Esbağ b. Nubâte hem Sünnî hem de Şîf ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Sünnî ricâl kitaplarında, onun Şîfliği hakkında oldukça ağır ithâmlar bulunmaktadır. İclî'nin haricinde onun ile ilgili olumlu bir görüş serdeden herhangi bir âlime rastlanmamıştır.

B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Abdullâh b. Şerîk el-‘Âmirî el-Kûfî.

Abdullâh b. Şerîk, Abdullâh b. Abbâs (ö.68/867), Abdullâh b. Ömer (ö.73/692), Abdullâh b. Zübeyr (ö.73/692), Süveyd b. Ğafele (ö.80/699), Muhammed Bâkır (ö.114/732) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler içerisinde ise Câbir el-Cu‘fî (ö.128/745), Eclah b. Abdillâh (ö.145/762), Fıtr b. Halîfe (ö.153/770), İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) ve Süfyân b. Uyeyne'yi (ö.198/813) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Nesâî onun rivâyetlerine *Hasâisu Ali*'de yer vermiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷² Berkî, *et-Tabakât*, s. 58.

⁵⁷³ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 103.

⁵⁷⁴ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 69-70.

⁵⁷⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 34.

⁵⁷⁶ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 85.

⁵⁷⁷ Hâkânî, *Ricâl*, s. 76. Esbağ b. Nubâte'nin Şîf ricâl eserlerindeki konumu için ayrıca bk. Tüsterî, *Kâmûs*, II,162 vd; Modarressi, *Tradition and Survival*, I, 59-73.

⁵⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 87; Abdullâh b. Şerîk'in rivâyetlerine *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hangisinin yer verdiğine işaret remizlerde tam anlamıyla bir karmaşa vardır. İbn Hacer'in *Tehzîb*'inin üç farklı neşrinde de (ص ع) rumuzlarına yer verilmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 252 [1326 bs.]; *Tehzîb*, III, 165 [1991 bs.]; *Tehzîb*, III, 157 [1996 bs.]). Yani buna göre *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı eserlerinde Abdullâh b. Şerîk'in rivâyetlerine yer vermiş olmaları, Nesâî'nin ayrıca onun rivâyetlerine *Hasâisu Ali*'sinde de yer vermiş olması gerekmektedir. Diğer bazı eserlerde ise Nesâî'nin *es-*

Abdurrahmân b. Mehdî ve Süfyân b. Uyeyne'nin, Muhtârî oluşundan dolayı rivâyetlerini terk ettikleri Abdullâh b. Şerîk⁵⁷⁹ hakkında, Cûzcânî “*Muhtârî, yalancı*”,⁵⁸⁰ Ebû Hâtim “*kuvvetli değildir*”,⁵⁸¹ Nesâî, “*kuvvetli değildir, Muhtârî idi*” demiş,⁵⁸² Ukaylî, onun aşırı olanlardan olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸³ Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel⁵⁸⁴ ve Ebû Zür'a “*sika*”⁵⁸⁵ lafzıyla İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta zikrederek onu tevsîk ederlerken,⁵⁸⁶ İbn Hibbân, başka bir eserinde onun için “*Şîlikte aşırı*” ve “*Muhtârî*” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁸⁷ İbn Hacer, üçüncü tabakadan olan Abdullâh b. Şerîk'in “*Şîlik eğilimi olan sadûk bir râvî*” olduğu kanaatindedir.⁵⁸⁸

Abdullâh b. Şerîk, Şîî ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, Muhammed Bâkır⁵⁸⁹ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde ona yer vermiştir.⁵⁹⁰ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği kısmında ona yer vermekte,⁵⁹¹ Allâme Hillî, onun görüştüğü imamlar nezdinde önemli bir konumunun olduğunu belirtmektedir.⁵⁹²

Görüldüğü üzere Abdullâh b. Şerîk hakkında Sünnî müellifler tam fikir birliği içerisinde değildir. Ancak pek çok münekkit âlim onun “*Muhtârî*” olduğunu ifade etmiştir. Şîî ricâl eserleri ise, onu kendi râvîleri olarak benimsemişlerdir.

Sünen'inde onun rivâyetlerine yer verdiğini ifade eden (س) rumuzuna yer verilmiştir (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 307; Zehebî, *Mîzân*, IV, 119). Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Nesâî, sadece *Hasâisu Ali*'sinde ondan rivâyette bulunmuştur.

⁵⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 80.

⁵⁸⁰ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 49.

⁵⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 81.

⁵⁸² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 154.

⁵⁸³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 266.

⁵⁸⁴ Onunla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel ayrıca “*herhangi bir be's bilmiyorum*” demiştir (*el-İlel*, II, 484).

⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 80-81.

⁵⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 23.

⁵⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 26.

⁵⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 307.

⁵⁸⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 127.

⁵⁹⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 265.

⁵⁹¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 120.

⁵⁹² Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 108. Ayrıca bk. Huî, *Mu'cem*, X, 218-219; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 402-404.

2. Abdulmelik b. A‘yan el-Kûfî.

Abdulmelik b. A‘yan, Abdurrahmân b. Habîb (ö.70/689’dan sonra), Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Abdullâh b. Şeddâd (ö.82/701) ve Ebû Harb b. Ebî’l-Esved’den (ö.108/726) hadis rivâyet etmiştir. Abdulmelik b. Ebî Süleymân (ö.145/762), Muhammed b. İshâk, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne ise ondan rivâyette bulunan muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abdulmelik b. A‘yan’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁵⁹³

İclî’nin “*sika*” değerlendirmesiyle tevsîk ettiği⁵⁹⁴ Abdulmelik b. A‘yan ile ilgili olarak, Süfyân es-Sevrî, “*Şî’dir, Râfızî’dir, sâhibu rey*”,⁵⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*”,⁵⁹⁶ Ahmed b. Hanbel⁵⁹⁷ ve Cûzcânî, “*Râfızî*”,⁵⁹⁸ Buhârî, “*Şî’ idi*”,⁵⁹⁹ Ebû Hâtim, “*Şîa’nın azatlularındandır, mahalluhu sıdk, sâlihu’l-hadîs*” demiştir.⁶⁰⁰ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikredip “*Şîilik eğilimi vardı*” derken,⁶⁰¹ Zehebî⁶⁰² ve İbn Hacer, onun sadûk bir Şîi olduğu kanaatindedir.⁶⁰³

Diğer taraftan Abdulmelik b. A‘yan, Şîi ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Berkî⁶⁰⁴ ve Tûsî onu Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde zikretmektedirler.⁶⁰⁵ Keşşî, eserinde onu ve kardeşlerini öven rivâyetlere yer vermiş,⁶⁰⁶ İbn Dâvûd, onun için

⁵⁹³ Mizzî, *Tehzib*, XVIII, 282-283.

⁵⁹⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 103.

⁵⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 34.

⁵⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 343. Yahyâ b. Maîn’in “*leyse bihi be’s*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 6).

⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 452. Ahmed b. Hanbel, onun için bir başka yerde “*Şîilik eğilimi vardı*” demektedir (bk. *el-İlel*, I, 551).

⁵⁹⁸ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 70.

⁵⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, V, 405; a.mlf, *ed-Duafâu’s-sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed), Beyrût 1406/1986, s. 76.

⁶⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 343

⁶⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 94.

⁶⁰² Zehebî, *el-Kâşif*, II, 207.

⁶⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 362.

⁶⁰⁴ Berkî, *et-Tabakât*, s. 92.

⁶⁰⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 127; 128. Tûsî ona, Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde de yer vermiştir (bk. *er-Ricâl*, s. 233).

⁶⁰⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 161; 175-176.

“*memdûh*” demiş,⁶⁰⁷ Allâme Hillî, rivâyetiyle amel edilebilecek râvîlerinden içerisinde onu da zikretmiştir.⁶⁰⁸

Görüldüğü üzere Sünnî ricâl kitapları Abdülmelik b. A‘yan’ı güvenilir bir râvî olarak nitelemişlerdir. Onun Şîliği açık bir surette dile getirilmiş olmasına rağmen kendisinin güvenilir bir râvî olduğu da ifade edilmiştir. Şî ricâl eserleri ise, onu Şîf bir râvî olarak kabul etmektedirler.

3. Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdîrahmân es-Süddî, el-Kûfî (ö.127/744).

İsmâîl b. Abdîrahmân, Abdullâh b. Abbâs, Enes b. Mâlik (ö.93/711), İkrime (ö.104/722), Atâ b. Ebî Rabâh, Adiy b. Sâbit (ö.116/734) gibi sahâbî ve tâbîlerden rivâyette bulunmuştur. Simâk b. Harb (ö.123/740), Şerîk b. Abdillâh, İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Ebû Avâne (ö.175/791), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö.194/809) ise kendisinden rivâyette bulunanlar içerisinde öne çıkan muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce İsmâîl b. Abdîrahmân’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁶⁰⁹

İsmâîl b. Abdîrahmân ile ilgili olarak Hüseyin b. Vâgıd el-Mervezî (ö.159/775), “(İsmâîl b. Abdîrahmân) es-Süddî’nin, Ebû Bekr ve Ömer’e hakaret ettiğini işittim”,⁶¹⁰ Yahyâ b. Maîn, “*zayıf*”,⁶¹¹ Cûzcânî, “(sahâbeye) hakaret eden yalancı biriydi”,⁶¹² Ebû Hâtîm “*hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”, Ebû Zür‘a “*leyyin*” demiştir.⁶¹³ Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın, “*lâ be’s bih*”,⁶¹⁴ Ahmed b. Hanbel’in, “*sika*” lafızlarıyla,⁶¹⁵ İbn Hibbân’ın *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekle ta’dîl ettiği râvî için,⁶¹⁶ İbn Adî, “*benim*

⁶⁰⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 131. “Memdûh” tâbiri İmâmî Şîf literatürde mdh lafzı olarak kullanılmaktadır (bk. Ünalın, Abdullah, *Şia’da Hadis Usûlü*, İstanbul 2008, s. 180).

⁶⁰⁸ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 115. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, XI, 14-17; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 9-12.

⁶⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, III,

⁶¹⁰ Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, I, 53.

⁶¹¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 88.

⁶¹² Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 48.

⁶¹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 185.

⁶¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 184.

⁶¹⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 184; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 278.

⁶¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 20.

*nezdinde sadûktur*⁶¹⁷ demektir. Zehebî'nin “*hasenu'l-hadis*”,⁶¹⁸ İbn Hacer'in, “*vehme düşen sadûk bir râvî idi, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm olunmuştur*” dediği⁶¹⁹ İsmâîl b. Abdurrahmân, 127/744 senesinde vefât etmiştir.⁶²⁰

Şîî ricâl kitapları da İsmâîl b. Abdurrahmân'a yer vermişlerdir. Nitekim Tûsî, onu Ali b. Hüseyin,⁶²¹ Muhammed Bâkır⁶²² ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁶²³

Görüldüğü gibi İsmâîl b. Abdurrahmân'ın Şîî olduğu yönünde ithâmlar bulunmaktadır. Bu ithâmların bazıları ise oldukça ağırdır. Râvînin Şîî ricâl kitaplarında da yer alması bu ithâmların doğru olabileceğini düşündürmektedir.

4. Ebû Abdillâh/Zeyd Câbir b. Yezîd el-Cû'fî, el-Kûfî (ö.128/745).

Câbir el-Cû'fî, Abdurrahmân b. el-Esved (ö.99/717), Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722), İkrime (ö.104/722), Sâlim b. Abdillâh (ö.106/724), Tâvûs b. Keysân (ö.106/726), Âmir b. Vâsile (ö.110/728), Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732), Muhammed b. Müslim (ö.126/743) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Şerîk b. Abdillâh (ö.140/757?), Ma'mer b. Râşid (ö.153/770), İsrâîl b. Yûnus, Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî, el-Hasan b. Sâlih (ö.169/785), Abdurrahmân b. Abdillâh (ö.175/791), Ebû 'Avâne (ö.175/791) ve Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813) zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce Câbir el-Cu'fî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁶²⁴

Şu'be'nin, “*haddesenâ, ahberanâ ve semi'tu*” dediği zaman insanların en güveniliridir” dediği,⁶²⁵ Vekî'in “*sika*” olduğunu ifade ettiği Câbir,⁶²⁶ Dârekutnî'ye

⁶¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 278.

⁶¹⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 125.

⁶¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 108.

⁶²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 323; Halife b. Hayyât, eş-Şeybânî, *et-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dımaşk 1385-1386/1966-1967, I, 386.

⁶²¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 82.

⁶²² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 105.

⁶²³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 148. Ayrıca bk. Tüsterî, *Kâmûs*, II, 80-81.

⁶²⁴ Mizzî, *Tehzib*, IV, 465-467.

⁶²⁵ Zehebî, *Mizân*, II, 103.

göre, imamlardan nakilde bulunduğu “*sâlih*” bir râvîdir.⁶²⁷ Yahyâ b. Maîn ve Abdurrahmân b. el-Mehdî’nin rivâyetlerini terk ettiği Câbir⁶²⁸ ile ilgili olarak Ebû Hanîfe, “*Câbir el-Cu’fî’den daha yalancısını görmedim*”,⁶²⁹ Cûzcânî “*kezzâb*”,⁶³⁰ İclî, “*Şiîlikte aşırı olan zayıf biriydi, tedlîs yapardı*” demektedir.⁶³¹ Sebeî olduğu, Hz. Ali’nin rec’atine inandığı ve Hz. Peygamber’in ashâbına hakaret eden bir Râfîzî olduğu söylenen Câbir’i,⁶³² İbn Kuteybe, Râfîzîlikte aşırı olanlar başlığı altında zikretmiştir.⁶³³ Ebû Hâtim, onun rivâyetinin itibâr için yazılabileceğini ancak kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini söylemektedir.⁶³⁴ Yalancılıkla ithâm edilen râvî⁶³⁵ Nesâî’ye göre “*metrûk*”tur.⁶³⁶ Şehristânî’nin, Şiî ricâl içerisinde zikrettiği,⁶³⁷ Zehebî’nin “*Şiî âlimlerinden biridir*”,⁶³⁸ İbn Hacer’in “*zayıf ve Râfîzî*” dediği⁶³⁹ Câbir el-Cu’fî, 128/745 senesinde vefât etmiştir.⁶⁴⁰

Câbir el-Cu’fî, Şiî ricâl kitaplarında kendisine önem atfedilen bir şahsiyettir. Berkî, ona Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde yer vermiştir.⁶⁴¹ Tûsî’nin, Keşşî’nin

⁶²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II 498. Yine Veki’in onunla ilgili olarak “*Câbir el-Cu’fî’ olmasaydı Kûfe hadissiz kalırdı*” dediği rivâyet olunmaktadır (bk. Tirmizî, *Salât* 40).

⁶²⁷ Dârekutnî, *ed-Duaî ve’l-metrûkîn* (nşr. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî), Beyrût 1406/1986, s. 72.

⁶²⁸ Tirmizî, *Salât* 40; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II 498. Yahyâ b. Maîn onun için “*leyse bi şey*” demekte (bk. *et-Târîh*, III, 286) ve hadisinin yazılmayacağını düşünmektedir (bk. *et-Târîh*, III, 364).

⁶²⁹ Tirmizî, “*el-İlel*”, *el-Câmiu’s-sahîh*, V, 741. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, I, 69.

⁶³⁰ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 50.

⁶³¹ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 264.

⁶³² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 281, 296; Ukaylî, *ed-Duaî*, I, 193; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 208. İbn Kuteybe’nin nakline göre, Ashâb-ı Hadîs’e eleştiriler yönelten grup, Câbir rec’ate inanmasına rağmen, hadisçilerin ondan rivâyette bulunduğunu iddia etmektedir (bk. *Hadis Müdâfaası*, s. 71). Cerîr b. Abdî’l-Humeyd de onun rec’ate inandığı iddiasında bulunmuştur (bk. Müslim, *Mukaddime* 5; Zehebî, *Mizân*, II, 104).

⁶³³ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde aynı bilgiye yer vermiştir. Ancak burada onun rec’ate inanlardan olduğunu da belirtmiştir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 480).

⁶³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II 498.

⁶³⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 210.

⁶³⁶ Nesâî, *ed-Duaî*, s. 71.

⁶³⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

⁶³⁸ Zehebî, *Mizân*, II, 103.

⁶³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 137.

⁶⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 345; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 210.

⁶⁴¹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 82.

eserinden yaptığı seçmede ona müstakil bir başlık açılmış,⁶⁴² eserin bir başka yerinde ise Süfyân es-Sevrî'nin onun için “*hadiste sadûktur*” ve “*hadise önem vermede Câbir'den daha hassas olanı görmedim*” dediği nakledilmiştir.⁶⁴³ Tûsî, *er-Ricâl*'de, onu Muhammed Bâkır'ın ashâbı içerisinde zikretmiş,⁶⁴⁴ *el-Fihrist* isimli çalışmasında ise ona müstakil bir yer ayırmış, tefsire dair bir kitabının olduğundan bahsetmiştir.⁶⁴⁵ Necâşî, bazı âlimlerin, İmâm Bâkır'ın yanında 18 sene bulunduğu söylenen⁶⁴⁶ Câbir el-Cu'fî'yi zayıf kabul ettiklerini söylemekte, kendisinin bazı kitaplarının olduğundan bahsetmekte⁶⁴⁷ ve ondan nakilde bulunduğu bazı yerlerde onu “*el-Kâdî Ebû Abdillâh*” şeklinde anmaktadır.⁶⁴⁸ İbn Dâvûd, hem kitabının makbul râvîlerle ilgili kısmında,⁶⁴⁹ hem de mecrûh râvîlerle ilgili bölümünde onu zikretmektedir.⁶⁵⁰ Allâme Hillî, Ğadâirî'ye uyararak, ondan yapılan rivâyetlerde tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁶⁵¹

Görüldüğü gibi Sünnî ricâl kitaplarından Câbir el-Cu'fî hakkında hem cerh hem de ta'dîl ifadeleri bulunmaktadır. Ancak hakkındaki ithâmların yoğunluğu, onun güvenilemeyecek bir râvî olduğu görüşünün ağır basmasına neden olmaktadır. Hakkında yoğunluk arz eden ithâmlardan biri de aşırı Şîî eğilimli bir râvî oluşu ile ilgilidir. Bu iddia Şîî ricâl kitapları tarafından da doğrulanmaktadır.

5. Ebû'n-Nu'mân el-Hâris b. Hasîra el-Ezdî, el-Kûfî.

el-Hâris b. Hasîra, Zeyd b. Vehb (ö.96/714?), Kâsım b. Abdirrahmân (ö.102/720), İkrime, Abdullâh b. Büreyde (ö.105/723) ve Câbir el-Cu'fî'den hadis rivâyet etmiştir. Mâlik b. Miğvel (ö.159/775), Süfyân es-Sevrî, Ca'fer b. Ziyâd el-Ahmer, İsmâil b. Halîfe

⁶⁴² Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 191 vd.

⁶⁴³ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 196.

⁶⁴⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 111.

⁶⁴⁵ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 95.

⁶⁴⁶ Hossein Moderressi, *Tradition and Survival*, I, 87.

⁶⁴⁷ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 314.

⁶⁴⁸ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 22, 25, 27, 45, 49, 53, 63, 68...

⁶⁴⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 61.

⁶⁵⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 235.

⁶⁵¹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 35. Ayrıntılı bilgi için bk. Hûî, *Mu'cem*, IV, 17 vd; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 532 vd.

(ö.169/785), Abdulvâhid b. Ziyâd (ö.176/792), Abdusselâm b. Harb (ö.187/802) ve Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca Nesâî el-Hâris b. Hasîra'nın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Buhârî ise *el-Edebu'l-Müfred*'de ondan rivâyette bulunmuştur.⁶⁵²

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'nin (ö.203/818), rec'ate inandığını söylediği el-Hâris b. Hasîra⁶⁵³ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn “*sika bir Haşebi*”,⁶⁵⁴ Ebû Hâtim, “*eğer Süfyân ondan rivâyette bulunmuş olmasaydı, kesinlikle onu terk ederdim*” demiştir.⁶⁵⁵ Ebû Dâvûd, onun Şîilikte aşırı ve bu hususta ısrarlı biri olduğunu nakletmektedir.⁶⁵⁶ İbn Adî, Nesâî,⁶⁵⁷ İclî⁶⁵⁸ ve İbn Şâhîn'nin⁶⁵⁹ “*sika*” dediği, İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde yer verdiği râvînin,⁶⁶⁰ Şîilikteki aşırılığına rağmen hadisin yazılabileceği söylerken,⁶⁶¹ İbn Hacer, onun sadûk olduğunu, hata yaptığını ayrıca Râfızilikle ithâm edildiğini belirtmektedir.⁶⁶²

el-Hâris b. Hasîra, Şîi ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın,⁶⁶³ Tûsî, Hz. Ali,⁶⁶⁴ Muhammed Bâkır⁶⁶⁵ ve

⁶⁵² Mizzî, *Tehzib*, V, 224-225.

⁶⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 187.

⁶⁵⁴ Dârimî, *et-Târih*, s. 94; Yahyâ b. Maîn, bir başka yerde ise onun Şîi olduğunu ifade etmektedir (bk. *et-Târih*, III, 470).

⁶⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 73.

⁶⁵⁶ el-Âcurrî, Muhammed b. Ali b. Osmân, *Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî* (nşr. Muhammed Ali Kâsım), Medîne 1403/1983, s. 122.

⁶⁵⁷ Zehebî, *Mizân*, II, 167.

⁶⁵⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 277.

⁶⁵⁹ Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Şâhîn el-Bağdâdî, *Târihu esmâi's-sikât* (nşr. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî), Beyrût 1406/1986, s. 108.

⁶⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 173.

⁶⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 188.

⁶⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 145.

⁶⁶³ Berkî, *et-Tabakât*, s. 292; Hûî, *Mu'cem*, IV, 193

⁶⁶⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 39.

⁶⁶⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 118. Râvînin ismi burada el-Hâris b. Husayn el-Ezdî şeklinde kaydedilmiştir. Ancak bunun tashîf olduğu, bu şahsın el-Hâris b. el-Hasîra olduğu belirtilmiştir (bk. Tüsterî, *Kâmûs*, III, 25).

Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁶⁶⁶ Ancak onun Hz. Ali ile değil, onun ashâbı ile görüştüğü belirtilerek Tûsî'ye itiraz edilmiştir.⁶⁶⁷

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitaplarında güvenilir bir râvî olan el-Hâris b. Hasîra'nın Şîî eğilimleri ile ilgili ağır ithâmlar bulunmaktadır. Bu ifadeler, Şîî ricâl eserlerinin de kendisine yer vermesi ile doğrulanmaktadır.

6. Ebû'l-Cehm Yûnus b. Habbâb el-Esedî/el-Kûfî de denir.

Yûnus b. Habbâb, Ya'lâ b. Mürra, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Abdullâh b. Büreyde (ö.105/723?), Tâvûs b. Keysân, Hasan el-Basrî'den (ö.110/728) hadis rivâyet etmiştir. Abdurabbih b. Saîd (ö.139/756), Ma'mer b. Râşid (ö.153/770), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî ve Hammâd b. Zeyd (ö.179/795) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Yûnus b. Habbâb'ın rivâyetlerine eserlerinde yer verirken, Buhârî *el-Edebu'l-müfred*'inde ondan rivâyette bulunmuştur.⁶⁶⁸

Abdurrahmân b. Mehdî'nin rivâyette bulunmadığı⁶⁶⁹ Yûnus b. Habbâb ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*kötü bir adamdır*”,⁶⁷⁰ “*Nebî'nin ashâbına söverdi*”,⁶⁷¹ Ahmed b. Hanbel, “*kötü fikirli*”,⁶⁷² İclî, “*pis bir Şîî'dir*”,⁶⁷³ Cûzcânî, “*yalancı bir iftiracıdır*”,⁶⁷⁴ Ebû Hâtim, “*muztaribu'l-hadîs, kuvvetli bir râvî değildir*”,⁶⁷⁵ Nesâî, “*zayıf*”,⁶⁷⁶ Ukaylî, “*Râfîzilikte aşırı gidenlerdendi*”,⁶⁷⁷ İbn Hibbân, “*kötü fikirli, Râfîzilikte aşırı biriydi*,

⁶⁶⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 178.

⁶⁶⁷ Tüsterî, *Kâmûs*, III, 25-26.

⁶⁶⁸ Mizzî, *Tehzib*, XXXII, 503-505.

⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 238; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 458.

⁶⁷⁰ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 408.

⁶⁷¹ İbnu'l-Cüneyd, *Suâlât*, s. 406. Yahyâ b. Maîn, onun için “*Hz. Osmân'a hakaret ederdi*” demiştir (bk. *et-Târih*, III, 470, IV, 72; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 459). Ayrıca onu zayıf kabul ettiği, Râfîzî eğilimlere sahip olduğunu belirttiği ve “*leyse bi şey*” dediği rivâyet edilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 172).

⁶⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 419; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 458.

⁶⁷³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 377.

⁶⁷⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 47.

⁶⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 238.

⁶⁷⁶ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 247.

⁶⁷⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 458.

ondan rivâyet helâl olmaz çünkü o mezhebine davet ederdi” demiştir.⁶⁷⁸ İbn Adî’in, “Şiîlikte aşırı olanlardandır, Hz. Osmân’a haksız yere yüklenirdi, aşırı görüşlerine rağmen hadisleri yazılır” diyerek cerh ettiği,⁶⁷⁹ râvî ile ilgili olarak Zehebî, “Râfîzî”,⁶⁸⁰ İbn Hacer, “hata eden sadûk bir râvîdir, Râfîzî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir” demektedir.⁶⁸¹

Öte yandan Yûnus b. Habbâb, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Muhammed Bâkır’ın,⁶⁸² Tûsî ise Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde “*mechûl*” diyerek,⁶⁸³ ayrıca Ca’fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁶⁸⁴

Görüldüğü üzere Yûnus b. Habbâb, Sünnî ricâl kitaplarında erken dönemden itibaren oldukça ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin yoğunlaştığı nokta ise, onun bazı Şîî/Râfîzî eğilimlere sahip olması ile ilgilidir. Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilmesi bu ithâmı büyük ölçüde doğrulamaktadır.

C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Hârûn b. Sa’d el-İclî, el-Cu’fî, el-Kûfî, el-‘A’ver.

Atıyye el-Avfî (ö.111/729), Amr b. Mürra (ö.118/736), Zeyd b. Ali (ö.122/739), Amr b. Abdillâh es-Sebî’ ve Süleymân el-‘Ameş, Hârûn b. Sa’d’ın hadis rivâyet ettiği öne çıkan şahsiyetlerdir. Kendisinden ise, Şu’be b. el-Haccâc (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Sâlih, Kays b. er-Rabî’ (ö.168/784) ve daha başka muhaddisler rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Müslim, Hârûn b. Sa’d’ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 140.

⁶⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 174.

⁶⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, VII, 314.

⁶⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 613.

⁶⁸² Berkî, *et-Tabakât*, s. 114.

⁶⁸³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 141. “*Mechûl*” tâbiri, râvî tanınmadığı, râvînin adâlet yönü bilinmediği, kullanılmaktadır (bk. Ünalın, *Şia’da Hadis Usûlü*, s. 172).

⁶⁸⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 335.

⁶⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 85-87.

Hârûn b. Sa'd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “Şîilikte aşırı olanlardandı”,⁶⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, “sâlih, onun Şîî eğilimleri olduğunu sanıyorum”,⁶⁸⁷ Belhî, “çokça Şîî görüşleri olan biri idi”,⁶⁸⁸ Ukaylî, “Râfîzîlikte aşırı idi”⁶⁸⁹ demektedir. Ebû Hâtîm’in, “lâ be’s’e bih” diyerek ta’dîl ettiği râvîye⁶⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vermekte,⁶⁹¹ diğer bir eserinde ise, “Râfîzîlikte aşırı idi, Zeydiyye’nin lideri idi, mezhebine davet ederdi. Kendisinden rivâyette bulunmak da, rivâyetiyle ihticâc etmek de helâl olmaz” demektedir.⁶⁹² İbn Adî’in, “hadisleri içerisinde münker bir rivâyet yoktur, onda bir beis olmadığını umuyorum” dediği râvîyi⁶⁹³ Şehristânî, “Şîa Ricâlî ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” içerisinde zikretmektedir.⁶⁹⁴ Yedinci tabakadan olan râvî ile ilgili olarak Zehebî, “özünde sadûktur, ancak sevimsiz bir Râfîzî’dir”,⁶⁹⁵ İbn Hacer, “Râfîzî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir, bundan döndüğü de söylenmiştir” demektedir.⁶⁹⁶

Diğer taraftan Hârûn b. Sa’d, Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Keşşî, onun *Zeydî*⁶⁹⁷ olduğuna dair nakilde bulunmakta,⁶⁹⁸ eserinin başka bir yerinde ise onun itikadının bozukluğuna dair bir örnek zikretmektedir.⁶⁹⁹ Tûsî,

⁶⁸⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 360; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 362. Yahyâ b. Maîn’in, onunla ilgili olarak “leyse bihi be’s” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Dârimî, *et-Târîh*, s. 225; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 90).

⁶⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 475. Krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 90.

⁶⁸⁸ Belhî, *Kabûlu’l-ahbâr*, II, 399.

⁶⁸⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 362.

⁶⁹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 91.

⁶⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 579.

⁶⁹² İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 94.

⁶⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 127.

⁶⁹⁴ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

⁶⁹⁵ Zehebî, *Mizân*, VII, 61.

⁶⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 568.

⁶⁹⁷ “Zeydî” tâbiri İmâmî Şîî literatüründe zem/cerh lafzı olarak kullanılmaktadır (bk. Sofuoğlu, Cemal, *Şîa’nın Hadis Anlayışı*, [doktora tezi, 1977], AÜSBE, s. 157).

⁶⁹⁸ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 231.

⁶⁹⁹ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 345. Huî de, onun itikadının bozuk olduğu kanaatindedir (bk. *Mu’cem*, XIX, 227).

ona Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde yer verirken,⁷⁰⁰ İbn Dâvûd, eserinin mecrûh râvîlere ayırdığı bölümünde Keşşî'ye atfen onun “*Zeydî*” olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰¹

Hârûn b. Sa'd'ın güvenilirliği ile ilgili olarak farklı görüşler varsa da neredeyse ittifakla onun Şîî eğilimlere sahip olduğu dile getirilmiştir. Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermesi, bu ithâmların doğru olduğunu göstermektedir. Ancak Şîî ricâl eserleri, onu güvenilemeyecek bir râvî olarak nitelemektedirler.

2. Ebû Muhammed Amr b. Ebî'l-Mikdâm el-Kûfî (ö.172/788).⁷⁰²

Amr b. Sâbit el-Bekrî, el-Hakem b. Uteybe, Meymûn b. Mihrân (ö.117/735), Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), Simâk b. Harb (ö.123/740) ve Süleymân el-'Ameş'den rivâyette bulunmuştur. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), Fadl b. Dükeyn (ö.218/833), el-Hasan b. er-Rabî' (ö.220/835), Saîd b. Mansûr (ö.227/841) ve Ahmed b. Abdillâh'ı (ö.227/841) ise kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler içerisinde zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Ebû Dâvûd, Amr b. Ebî'l-Mikdâm'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. İbn Mâce ise, *Tefsîr*'inde ondan nakilde bulunmuştur.⁷⁰³

Abdullâh b. el-Mübârek'in, sahâbeye hakaret ettiğini söylediği⁷⁰⁴ Amr b. Ebî'l-Mikdâm ile ilgili olarak İbn Sa'd, “*zayıflığından dolayı hadisi yazılamayacak olanlardandır. Aşırı Şîî eğilimleri olan biri idi*”,⁷⁰⁵ Yahyâ b. Maîn, “*sika da değildir memûn da*”,⁷⁰⁶ Buhârî, “*kuvvetli bir râvî değildir*”,⁷⁰⁷ İclî, “*Şîilikte aşırı idi*”,⁷⁰⁸ Ebû Dâvûd, “*Râfızî*”,⁷⁰⁹ Ebû Hâtim, “*daîfu'l-hadîs, hadisi yazılır, kötü görüşlere sahipti,*

⁷⁰⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 328.

⁷⁰¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 283.

⁷⁰² Râvînin, Amr b. Sâbit el-Haddâd olduğu ifade edilmiştir. Ebû sâbit şeklinde de künyelenmiştir.

⁷⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 553-555.

⁷⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 486; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 262.

⁷⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 383.

⁷⁰⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 367; Bir başka yerde “*hadisi yazılmaz*” demektir (bk. *et-Târih*, III, 457). Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adîl*, VI, 223; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 76.

⁷⁰⁷ Buhârî, *ed-Duafâu's-sağîr*, s. 87.

⁷⁰⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 173.

⁷⁰⁹ Zehebî, *Mizân*, V, 302.

aşırı Şîî eğilimleri olan biri idi”⁷¹⁰ Nesâî, “*metrûku ’l-hadis*”⁷¹¹ demiştir. Şehristânî’nin, “Şîa ve İmâmiyye’nin Diğer Sınıflarından Olanlar” başlığı altında zikrettiği Amr b. Ebî’l-Mikdâm⁷¹² ile ilgili olarak İbn Hacer, “*zayıftır, Râfîzî olmakla ithâm edilmiştir*” demektedir.⁷¹³ Amr b. Ebî’l-Mikdâm, 172/788 senesinde vefât etmiştir.⁷¹⁴

Amr b. Ebî’l-Mikdâm, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Berkî, onu Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde zikretmekte,⁷¹⁵ Ca’fer es-Sadık’a ise yetiştiğini ifade etmektedir.⁷¹⁶ Necâşî, onun biyografisine yer verirken, latif bir kitabının olduğundan bahsetmekte,⁷¹⁷ Tûsî ise, onu Muhammed Bâkır⁷¹⁸ ve Ca’fer es-Sadık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁷¹⁹ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde, onu memdûh olarak nitelerken,⁷²⁰ Allâme Hillî, onu hem tevsîk hem de tad’îf edenlerin bulunduğunu ifade etmektedir.⁷²¹ Hûî ise, Amr b. Ebî’l-Mikdâm’ın bilinen bir râvî olduğunu ve pek çok rivâyetinin bulunduğunu söylemektedir.⁷²²

Güvenilemeyecek bir râvî olan Amr b. Ebî’l-Mikdâm’ın aşırı Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde Sünnî ricâl kitaplarında bazı ithâmlar vardır. Bu ithamlar Şîî ricâl eserlerinin kendisine yer vermesi ile doğrulanmaktadır.

⁷¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ’t-t’adîl*, VI, 223.

⁷¹¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 185.

⁷¹² Şehristânî, *el-Milel ve ’n-nihal*, I, 190.

⁷¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 419.

⁷¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 557, dn. 6. Muhakkık, bu bilgi için Buhârî’nin *et-Târîhu ’l-kebîr*’inde atıf yapmışsa da, biz işaret edilen yerde buna rastlayamadık.

⁷¹⁵ Berkî, *et-Tabakât*, s. 94.

⁷¹⁶ Berkî, *et-Tabakât*, s. 140. Keşşî, bunu destekleyecek rivâyetlere yer vermektedir (bk. *İhtiyâru Ma ’rifeti ’r-ricâl*, s. 123, 392).

⁷¹⁷ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 137.

⁷¹⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 130.

⁷¹⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 247.

⁷²⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 144.

⁷²¹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 120.

⁷²² Hûî, *Mu’cem*, XIII, 74.

3. Ebû Süleymân Telîd b. Süleymân el-Muhâribî, el-Kûfî (ö.190/805'dan sonra).

Telîd b. Süleymân, Abdulmelik b. Umeyr (ö.136/753), Atâ b. Sâib (ö.136/753), Yahyâ b. Saîd (ö.144/761), Hamza b. Habîb'den (ö.156/772) hadis rivâyet etmiştir. Nuaym b. Hammâd (ö.228/842), Sehl b. Osmân (ö.235/849), Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Mûsâ (ö.244/858), İsmâîl b. Mûsâ (ö.245/859) ve Abdullâh b. Saîd (ö.257/870) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca Tirmizî, Telîd b. Süleymân'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁷²³

Bir topluluk içerisinde iken Hz. Osmân hakkında iyi olmayan şeyler söylediği ve bu yüzden bir yerden atıldıktan sonra topal kaldığı rivâyet edilen⁷²⁴ Telîd b. Süleymân hakkında, Yahyâ b. Maîn, ağır eleştirilerde bulunmuştur.⁷²⁵ Ahmed b. Hanbel, “*Şîî görüşlere sahipti, ondan bir be's görmedik*” derken,⁷²⁶ Cûzcânî, kendisine göre onun yalan söyleyen biri olduğunu ifade etmektedir.⁷²⁷ Onunla ilgili olarak İclî “*Şîîlik eğilimi vardı, tedlîs yapardı*”,⁷²⁸ Ebû Dâvûd, “*Ebû Bekr ve Ömer'e hakaret ederdi*”,⁷²⁹ Tirmizî “*Şîî*”,⁷³⁰ Nesâî “*zayıf demektir*.”⁷³¹ İbn Hibbân'ın, “*Hz. Peygamber'in ashâbına söven bir Râfızî idi*” dediği,⁷³² İbn Adî'nin zayıf olduğunu söylediği râvî⁷³³ 190/805 senesinden sonra vefât etmiştir.⁷³⁴

Öte yandan Telîd b. Süleymân Şîî kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Necâşî, onun bir kitabının varlığından bahsetmiş,⁷³⁵ Tûsî, onu Câfer es-Sâdık'ın ashâbı

⁷²³ Mizzî, *Tehzib*, IV, 321

⁷²⁴ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 285; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 171.

⁷²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 204-205.

⁷²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, VII, 137; Zehebî, *Mizân*, II, 77.

⁷²⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 74.

⁷²⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 257.

⁷²⁹ Zehebî, *Mizân*, II, 77.

⁷³⁰ Tirmizî, *Menâkıb* 17.

⁷³¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 67.

⁷³² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 204.

⁷³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 87.

⁷³⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 130.

⁷³⁵ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 287.

içerisinde zikretmiştir.⁷³⁶ İbn Dâvûd ise, onunla ilgili ne bir cerh ne de bir ta'dîl ifadesine rastlayabildiğini ifade etmektedir.⁷³⁷

Görüldüğü üzere Telîd b. Süleymân hakkında Sünnî ricâl kitaplarında bazı cerh ibareleri vardır. Hakkında yoğun bir şekilde dile getirilen Şiilik ithâmları, Şiî ricâl kitaplarının kendisine yer vermesi ile doğrulanmaktadır.

D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

Ebû Saîd Abbâd b. Ya'kûb er-Ravâcinî el-Esedî, el-Kûfî (ö.250/864).

Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî (ö.177/793), İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797), Hâtim b. İsmâîl (ö.186/802), Abbâd b.el- Avvâm (ö.189/805) Abbâd b. Ya'kûb el-Uşfurî'nin rivâyette bulunduğu bazı râvîlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) ve Muhammed b. İshâk b. Hüzeyme (ö.311/923) ondan rivâyette bulunan başlıca muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce, hocaları olan Abbâd b. Yakûb'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁷³⁸

Abbâd b. Yakûb ile ilgili olarak Ebû Hâtim, “şeyh”,⁷³⁹ İbn Hibbân, “*Râfızî görüşlere davette bulunan bir Râfızî idi, bunun yanında meşhur âlimlerden münker rivâyetler naklederdi*”,⁷⁴⁰ İbn Adî, “*onda aşırı Şiilik eğilimi vardı, Ehl-i Beyt'in faziletleri ile ilgili münker hadisler nakletmiştir*”,⁷⁴¹ Dârekutnî “*Şiî, sadûk*” demiştir.⁷⁴² Hatîb, *el-Kifâye*'de, sahâbeye hakaret ettiği ifade edilen Abbâd b. Yakûb'un⁷⁴³ aşırı

⁷³⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 160.

⁷³⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 59. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, III, 377-378; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 417-418; Mâmekânî, Abdullâh b. Muhammed Hasan, *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl* (nşr. Muhyiddîn el-Mâmekânî), I-XXVII, Kum 1423/2002, XIII, 153-159.

⁷³⁸ Mizzî, *Tehzib*, XIV, 175-177.

⁷³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 88.

⁷⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 172.

⁷⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 348.

⁷⁴² el-Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *Suâlâtü Hâkim en-Nisâbüri li'd-Dârekutnî fî'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Muvaffik b. Abdullâh Abdulkâdî), Riyâd 1404/1984, s. 253.

⁷⁴³ Zehebî, *Siyer*, XI, 537.

Şiîliğine delil teşkil edebilecek bir rivâyete yer vermiştir.⁷⁴⁴ Zehebî'nin “*Şia'nın aşırılarından ve bidatçilerin önderlerindedir ancak hadiste sadûktur*”,⁷⁴⁵ İbn Hacer'in “*sadûk Râfızî*” dediği⁷⁴⁶ Abbâd b. Ya'kûb, 250/864 senesinde vefât etmiştir.⁷⁴⁷

Abbâd b. Ya'kûb, Şiî ricâl eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Necâşî eserinde, onu Abbâd Ebû Saîd şeklinde kaydetmiştir.⁷⁴⁸ Tûsî, ona *el-Fihrist*'inde yer vermiş, onun Âmmî⁷⁴⁹ olduğunu belirtmiş ve “*Ahbâru'l-mehdî*” ve “*el-Ma'rife fi ma'rifeti's-sahâbe*” adlı eserlerinin ismini vermiştir.⁷⁵⁰ Geç dönem eserlerinden *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*'te onun zâhiren Sünnî bir âlim olduğunun anlaşıldığı ancak gerçekte takiyye yaptığını, Tûsî'nin ise hâdisenin iç yüzüne vakıf olamadığı belirtilmektedir.⁷⁵¹ Onun İmâmiyye mezhebine mensup bir râvî olup olmadığı *Kâmûs*'ta da tartışılmaktadır.⁷⁵²

Sonuç olarak hadiste sadûk bir râvî olduğu ifade edilen Abbâd b. Ya'kûb, Sünnî ricâl kitaplarında, Râfızî olarak nitelenmektedir. Şiî ricâl eserleri de bu nitelemeyi doğrulayacak bilgiler barındırmaktadır.

E. DEĞERLENDİRME

Kısa biyografilerine yer verilen ve “Aşırı Şiî Eğilimler” taşıdıkları kanaatine ulaşılan 13 râvînin, 3'ü (% 23) 50/670-100/718; 6'sı (% 46) 100/718-150/767; 3'ü (% 23)

⁷⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I, 393.

⁷⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, IV, 44; Bir başka eserinde “*samimi bir Şiî'dir*” demektedir (bk. *el-Kâşif*, II, 63).

⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 291.

⁷⁴⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 44; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 272.

⁷⁴⁸ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 142.

⁷⁴⁹ Âmmî: İmâmî literatürde genellikle Sünnîleri nitelemek için kullanılan bir terimdir (Kohlberg, Etan, “Âmma”, *Elr*, London 1985, I, 976). Sünnî olmak, Şiî ricâl müellifleri tarafından mezhebi bozuk olarak değerlendirilmek anlamına gelmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Büyükkara, Mehmet Ali, “İmamiyye Şia'sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Râvîler, (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi”, *İslami Araştırmalar*, XVII, sy. 4, s. 365-367.

⁷⁵⁰ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 192. İbn Şehr Âşûb, onun, *Ahbâru'l-mehdî* isimli eserini *Müsned* şeklinde isimlendirdiğini belirtmektedir (bk. Muhammed b. Ali b. Şehr Âşûb et-Tabersî, *Meâlimu'l-ulemâ*, Beyrût, ts, s. 88).

⁷⁵¹ Hûî, *Mu'cem*, IX, 219.

⁷⁵² Tüsterî, *Kâmûs*, V, 659-663.

150/767-200/815; 1'i (% 8) 200/815-250/864 tarihleri arasında vefât etmiştir. Bu bilgiler, siyasî anlamda oldukça hareketli geçen ilk iki asırda, siyasî anlamdaki kutuplaşmaların/cemaatleşmelerin cerh-ta'dîl âlimlerinin kanaatlerine etki ettiğini göstermektedir. Râvîlerin yaşadıkları bölgelere bakıldığında, “Aşırı Şîî Eğilimler” taşıdığı kanaatine ulaşılan râvîlerin tamamının Kûfe ile ilişkili olduğu dikkat çekmektedir. Bu da Kûfe ile ilgili olumsuz kanaatlerin bir anlamda doğrulandığını göstermektedir.⁷⁵³

	50-100	100-150	150-200	200-250
Kûfe	3	6	3	1

⁷⁵³ 17/638 senesinde Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Hîre ve Bâbil'e yakın stratejik bir bölgede ordugah olarak kurulan Kûfe, tarih boyunca pek çok siyasî karışıklığın merkezinde yer almıştır. Kûfe'nin 36/656 senesinde Hz. Ali tarafından İslam devletinin başkenti olarak kabul edilmesi, Hz. Ali taraftarlarının bu bölgede yoğunlaşması sonucunu tevliid etmiştir. Nitekim onun şehâdetinin ardından, sırasıyla oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in yanında yer alan Kûfeliiler, Emevî aleytarı pek çok isyâna da destek vermişlerdir. Ancak bu desteğin her zaman belli sorunlar içermesi “bu insanların karakterlerinde en fazla dikkat çeken husus vefasızlık ve kararsızlık olmuştur” şeklinde bir yargıya imkân vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Söylemez, Mahfuz, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 21 vd; Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis*, s. 14 vd; Avcı, Casim, “Kûfe”, *DİA*, XXVI, 339-342). Hem bu siyasî hadislerin etkisi hem de kozmopolit yapısından dolayı uydurmacılığa imkân vermesi hasebiyle hadis âlimleri Kûfe hakkında olumsuz kanaatler serd etmişlerdir. Örneğin Zührî kendilerinden bir karış çıkan hadis, Iraklılardan bir zirâ olarak döndüğünü dile getirmiştir (Zehebî, *Siyer*, V, 344). Mâlik yanında yetmiş gün kalan ancak sadece altmış hadis yazabilen bir Kûfelinin, “biz Kûfe'de bir mecliste altmış hadis yazardık” demesi üzerine İmâm Mâlik, “nasıl olmasın ki, Irak darphanedir, gündüz basılır, gece dağıtılır!” diyerek Kûfe ile ilgili kanaatlerini ifade etmiştir (Zehebî, *Siyer*, VIII, 114). Hz. Ali taraftarlarının bu bölgede toplanması fezâil rivâyetleri konusunda da bu bölge hakkında ihtiyatlı olunması yönünde bir kanaat doğurmuştur. Zeydî bir müellif olan İbn Ebî'l-Hadîd'in (ö.655/1257) konu ile ilgili izahları ilgi çekicidir: “*Bil ki, fazilet hadisleri konusundaki yalanların ilki Şîa cihetinden gelmiştir. Başlangıçta onlar dostları adına farklı hadisler uydurmuşlardır. Onları, hadis uydurmaya iten sebep ise hasımlarının düşmanlığıdır.*” Daha sonra müellif hangi hadislerin mukabilinde hadis uydurulduğundan bahsetmektedir (İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga*, XI, 48-50). Yine tevbe eden bir râfîzî şeyhinin “*biz bir araya toplandığımızda bir şeyin güzel olduğunu düşünürsek onu hadis yapardık*” dediği rivâyet edilmektedir (Hatîb, *el-Câmî' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmî'* [nşr. Mahmûd Tahhân], Riyâd 1403/1983, I, 138). Yezîd b. Hârûn (ö.206/821) da Râfıza'dan hadis yazılmaması gerektiğini, çünkü onların yalancı olduklarını ifade etmiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 28). Sonuç olarak Kûfe hakkında âlimler bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. Ancak bu hükümlerin bazen genellemeler içerdği de aklıda tutulmalıdır. Bazı âlimler ise Irâk bölgesi ile ilgili olumsuz kanaatlerin gerçekliğinin olmadığını dile getirmişlerdir (bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsuhum* [nşr. Abdulfettâh Ebû'l-Gudde], Beyrût 1970, s. 50-52; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 340-342).

İsmâîl b. Abdîrahmân, Yahyâ b. el-Cezzâr ve Abdullâh b. Şerîk dışındaki 10 râvî (% 77) “*Râfizîlik*” ithâmına maruz kalmıştır. Bu şekilde nitelenen Yûnus b. Habbâb, Süleymân b. Telîd ve Abbâd b. Ya’kûb’un aynı zamanda sahâbenin ileri gelenlerine hakaret ettikleri de nakledilmektedir. Bu ise Râfizî kavramı ile sahâbeyi kınama, onlar hakkında olumsuz kanaatler serdetme arasında bir ilişki olabileceğini düşündürmektedir. Ele alınan 3 râvînin (% 23) ise “*rec’ate inanmakla*” ithâm olundukları görülmektedir.

Aşırı Şîî eğilimler taşıyan râvîleri ithâm ederken kullanılan lafızların tamamının, dikkatli kullanımlar olmadığına da dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim el-Hâris b. Hasîra’nın “*Haşebî*” şeklinde nitelenmesi bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Keza “*Muhtârî*” şeklinde ithâm edilen Abdullâh b. Şerîk’in de Muhtâr’ın (ö.67/686) yanında yer almış olma ihtimali varsa da, bu düşük bir ihtimaldir.

Aşırı Şîî eğilimli oldukları tespit edilen râvîlerin 2’sinden Buhârî; 4’ünden Müslim; 6’sından Ebû Dâvûd; 7’sinden Tirmizî; 6’sından Nesâî; 7’sinden İbn Mâce hadis almışlardır. Bu da *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin aşırı derecede bazı Şîî eğilimli râvîlerin rivâyetlerine yer verdiklerini göstermektedir. Ancak aşırı Şîî eğilimli oldukları kanaatine ulaşılan râvîlerin 3’ünün genel olarak “*sika*”, 5’inin ise “*sadûk*” olarak kabul edildiğine dikkat edilmelidir. Bu râvîlerin 5’i ise neredeyse ittifakla zayıf kabul edilmişlerdir. Bu da hangi yoğunlukla olursa olsun sırf Şîî eğilimler taşımanın, mutlak anlamda râvînin rivâyetinin terk edilmesi sonucunu doğurmadığı yönünde bir kanaate imkân vermektedir.

İlgi çekici bir diğer husus ise, râvîler hakkındaki Şîîlik eğilimi ithâmlarının oldukça farklı lafızlar ile yapılmış olmasıdır. Neredeyse her bir müellif râvînin aşırı Şîî eğilimlerini tasvir ederken farklı bir itham lafzı kullanmıştır. Bu da, Şîîlik ithâmlarında kullanılan lafızların tam anlamıyla netlik arz etmediğini, her bir lafzın müstakil olarak incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte râvîdeki Şîî eğilimlerin aşırılık arz ettiği düşünüldüğünde genellikle bu, ya “*aşırı eğilimleri vardı*” ya da “*Râfizî idi*” denilerek ifade edilmektedir.

Çalışmanın başında dile getirildiği üzere, bu râvîlerin hiçbirisini mezhebî anlamda Şîî olarak nitelemeye imkân yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla bu râvîler, bir şekilde Ehl-i Beyt merkezli yönetim karşıtı bazı hareketlere katılmışlar, sahâbe

hakkında açıktan açığa bazı olumsuz kanaatler serdetmişler, muhtemelen Hz. Ali hususunda kabulü zor fikirler ileri sürmüşlerdir.

II. ŞİÎ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER

Bu başlık altında yer verilecek olan râvîler hakkında, Sünnî eserlerde aşırılığa delâlet etmeyen ancak birden fazla müellif tarafından dile getirilen Şîilik ithâmı yer almakta ve bu ithâmı Şîi ricâl eserleri tarafından doğrulanmaktadır. Ancak bu râvîler hakkındaki ithâmı ciddi bir yoğunluk arz etmemekte, “râfızî”, “rec‘ate inanır”, “sahâbeye hakaret eder” gibi aşırılığa delâlet eden lafızlarla dile getirilmemekte ve Şîi ricâl eserleri tarafından da yoğun bir kabul görmemektedir.

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Züheyr el-Hâris b. Abdillâh el-Hârifî el-Kûfî (ö.65/684).⁷⁵⁴

el-Hâris b. Abdillâh, Abdullâh b. Mes‘ûd, Hz. Ali ve Zeyd b. Sâbit’ten (ö.45/665?) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden nakilde bulunan şahsiyetler içerisinde ise Saîd b. Feyrûz (ö.83/702), ed-Dahhâk b. Müzâhim, Âmir eş-Şa‘bî, Abdullâh b. Mürra (ö.100/718), Atâ b. Ebî Rabâh, Abdülkerîm b. Ebî’l-Mühâriğ (ö.126/743), Amr b. Abdillâh’ı zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, el-Hâris b. Abdillâh’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁷⁵⁵

Abdurrahmân b. Mehdî’nin, Şa‘bî⁷⁵⁶ ve İbnu’l-Medîni’nin “*kezzâb*”,⁷⁵⁷ Yahyâ b. Maîn’in “*zayif*” dediği⁷⁵⁸ el-Hâris el-‘A‘ver’in hadisini terk ettiği nakledilmiştir.⁷⁵⁹ İbn

⁷⁵⁴ Râvî, el-Hâris b. Ubeyd şeklinde de zikredilebilmektedir. Ayrıca kendisi el-Hemdânî, el-Hûtî nisbeleriyle de anılmıştır.

⁷⁵⁵ Mizzî, *Tehzib*, V, 244-246.

⁷⁵⁶ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, II, 273. Zehebî’ye göre, Şa‘bî’ buradaki yalancı lafzıyla, hata yapmayı ifade etmek istemiştir, kasıtlı yalan söylemeyi değil. Çünkü eğer onun dinde yalancı olduğuna inansaydı, ondan rivâyette bulunmazdı (bk. *Siyer*, IV, 153).

⁷⁵⁷ Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, I, 135.

⁷⁵⁸ Yahyâ b. Maîn bir başka yerde “*leyse bihi be’s*” demektedir (bk. *et-Târih*, III, 361).

⁷⁵⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 79.

Kuteybe'nin, Şîî ricâl başlığı altında zikrettiği râvî ile ilgili olarak⁷⁶⁰ Ebû Hâtim, “kezzâb”, “*daîfu'l-hadîs, hadisiyle ihticâc edilebilecek kimselerden değildir*”,⁷⁶¹ Nesâî, “*kuvvetli bir râvî değildir*” demiştir.⁷⁶² İbn Hibbân, İbn Ebî Dâvûd'un “*insanların en fakîhi, en farzlara düşkün olanı, en takvâlısı idi*” dediği el-Hâris'e⁷⁶³ *es-Sikât*'ında yer vermekte,⁷⁶⁴ başka bir eserinde onun hakkında “*Şiilikte aşırı idi, hadisi yok hükmündedir*” ifadelerini kullanmaktadır.⁷⁶⁵ İbn Adî, onun Hz. Ali ve İbn Mesûd'dan naklettiği rivâyetlerin tamamının “*gayr-i mahfûz*” olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁶ Şehristânî'nin Şîî ricâl içerisinde zikrettiği el-Hâris el-'A'ver⁷⁶⁷ ile ilgili olarak İbnü'l-Cezerî, “*hakkında eleştiriler yapılmıştır, Şîî idi*” demiştir.⁷⁶⁸ İbn Hacer'in Râfîzî olmakla ithâm edildiğini belirttiği⁷⁶⁹ el-Hâris b. Abdillâh, 65/684 senesinde İbn Zübeyr'in hilâfeti zamanında vefât etmiştir.⁷⁷⁰

Öte yandan el-Hâris el-'A'ver erken dönem Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî'nin, Keşşî'nin eserinden yaptığı seçmede ona müstakil bir yer ayrılmıştır.⁷⁷¹ Yine Tûsî *er-Ricâl*'inde, onu el-Hasan b. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁷⁷² İbn Dâvûd ona memdûh râvîler içerisinde kaydederken,⁷⁷³ Hâkânî'nin nakline göre o, Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre on güvenilir ismin içerisinde.⁷⁷⁴

⁷⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

⁷⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 79.

⁷⁶² Nesâî, *ed-Duaîfâ*, s. 77.

⁷⁶³ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 195.

⁷⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 130.

⁷⁶⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 222.

⁷⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 186.

⁷⁶⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

⁷⁶⁸ Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (nşr. Gotthelf Bergstraesser), I-II, Beyrût 1402/1982, I, 201.

⁷⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 146.

⁷⁷⁰ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 339; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 222.

⁷⁷¹ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 88-89.

⁷⁷² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 66.

⁷⁷³ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 67.

⁷⁷⁴ Hâkânî, *Ricâl*, s. 76. el-Hâris el-'A'ver'in Şîî ricâl eserlerindeki konumu için ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IV, 196-197.

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitaplarına göre hakkında Şîlik ithâmları bulunan ve güvenilemeyecek bir râvî olan el-Hâris el-‘A‘ver, Şî ricâl kitaplarında kendisine oldukça fazla yer verilen bir râvîdir ve bu durum râvîde Şî eğilimlerin olduğunu göstermektedir.

2. Ebû'l-Vefîd Abdullâh b. Şeddâd el-Leysî, el-Medenî (ö.83/702).

Abdullâh b. Şeddâd, Hz. Ömer (ö.23/643), Abdullâh b. Mes‘ûd (ö.32/652), Talha b. Ubeydillâh (ö.36/656), Hz. Ali (ö.40/660), Hz. Âişe, Ümmü Seleme (ö.62/681), Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687), Abdullâh b. Ömer (ö.73/692) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde ise, Ribî' b. Hirâş (ö.100/718), Şa‘bî (ö.104/722), Tâvûs b. Keysân (ö.106/724), Hakem b. Uteybe (ö.115/733), Ma‘bed b. Hâlid (ö.118/736) ve Mansûr b. el-Mu‘temir’i (ö.132/749) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abdullâh b. Şeddâd’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁷⁷⁵

Abdullâh b. Şeddâd ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*sikaydı, hadisi azdı, Şî idi*”,⁷⁷⁶ Ya‘kûb b. Şeybe (ö.262/875), “*Şîlik eğilimi vardı*”,⁷⁷⁷ Ebû Zür‘a⁷⁷⁸ ve İclî, “*sika*” demektedir.⁷⁷⁹ Ömrünün bir kısmında Kûfe’de bulunan, fakîh olduğu⁷⁸⁰ ve 83/702 senesinde vefât ettiği ifade edilen⁷⁸¹ Abdullâh b. Şeddâd’ı, İbn Hibbân *es-Sikât* isimli eserinde zikrederek,⁷⁸² Zehebî ve İbn Hacer ise “*sika*” diyerek tevsîk etmişlerdir.⁷⁸³

⁷⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XXIX, 140; Mizzî, *Tehzib*, XV, 83

⁷⁷⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, V, 61. Aynî, İbn Sa‘d’ın bunun tam aksi şekilde “*Osmânî’dir, sikadır*” dediğini nakletmektedir (bk. *Meğâni’l-ahyâr*, II, 516). İbn Hacer ise bu durumun tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir (bk. *Tehzibu’t-Tehzib*, III, 156).

⁷⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, III, 156.

⁷⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 80.

⁷⁷⁹ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 36.

⁷⁸⁰ Nevevî, *Tehzibu’l-esmâ*, I, 272.

⁷⁸¹ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 348; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 20. Hatîb ise, onun 81/700 senesinde öldürüldüğünü söylemektedir (bk. *Târîh*, IX, 473)

⁷⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 20.

⁷⁸³ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 95; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 307 (İbn Hacer, İclî’den yaptığı alıntı ile onun sikalığını dile getirmiştir).

Abdullâh b. Şeddâd, Şîf ricâl kitaplarında önem verilen bir râvîdir. Berkî, onu Hz. Ali'nin seçkin ashâbı içerisinde,⁷⁸⁴ Tûsî, Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁷⁸⁵ Keşşî, Abdullâh b. Şeddâd ağır bir hummâ geçirirken Hz. Ali'nin onu ziyaret etmesini konu edinen ancak sened açısından eleştiri alan⁷⁸⁶ bir nakilde bulunmaktadır.⁷⁸⁷ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği kısmında ona yer verirken,⁷⁸⁸ Allâme Hillî, ona rivâyetiyle amel edilebilecek râvîler içerisinde yer vermiştir.⁷⁸⁹

Sünnî kitaplarda, Abdullâh b. Şeddâd'ın güvenilir bir râvî olarak kabul edildiğini ancak bazı Şîf eğilimlere sahip olduğu kaydedilmektedir. Şîf ricâl eserleri de bu durumu doğrulamaktadır.

3. Ebû Abdillâh el-Cedelî el-Kûfî.⁷⁹⁰

Ebû Abdillâh el-Cedelî, Selmân el-Fârisî (ö.34/654), Hüzeyme b. Sâbit (ö.37/657), Hz. Âişe, Muâviye (ö.60/679) ve Ümmü Seleme'den (ö.62/681) rivâyette bulunmuştur. Amr b. Meymûn el-Evdî (ö.74/693), İbrâhîm en-Nehaî, Âmir eş-Şa'bî, Ma'bed b. Hâlid (ö.118/736), Amr b. Abdillâh ve Atâ b. es-Sâib ise kendisinden hadis rivâyet eden şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî *es-Sünen* isimli çalışmalarında, Nesâî ise *Hasâisu Ali*'de Ebû Abdillâh el-Cedelî'nin rivâyetlerine yer vermişlerdir.⁷⁹¹

İbn Sa'd'ın, “*hadisinde zayıf kabul edilmiştir, aşırı Şîf eğilimleri olan biriydi, Muhtâr'ın şurtasından olduğu iddia edilmiştir*”,⁷⁹² Cûzcânî'nin “*Muhtâr'ın bayraktarı idi*”⁷⁹³ Zehebî'nin, “*kötü bir Şîf'dir*” dediği Ebû Abdillâh el-Cedelî'yi⁷⁹⁴ İbn Kuteybe,

⁷⁸⁴ Berkî, *et-Tabakât*, s. 49.

⁷⁸⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 47.

⁷⁸⁶ Hûî, *Mu'cem*, IX, 217.

⁷⁸⁷ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 88.

⁷⁸⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 120.

⁷⁸⁹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 104.

⁷⁹⁰ İsmnin Abd veya Abdurrahmân b. Abd olduğu künyesinin Ebû Dâvûd söylenmiştir.

⁷⁹¹ Mizzî, *Tehzib*, XXXIV, 24.

⁷⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 228.

⁷⁹³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 46.

Râfizîlikte aşırı olanlar içerisinde zikretmiş,⁷⁹⁵ Belhî, onun Muhtâr'ın ashâbından,⁷⁹⁶ Taberî, Hz. Ali'nin şîasından olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁷ Öte yandan onunla ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*metrûk değildir*” demiş,⁷⁹⁸ Ahmed b Hanbel⁷⁹⁹ ve İclî, “*sika*” diyerek,⁸⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vererek onu tevsîk etmiştir.⁸⁰¹ Üçüncü tabakadan olan râvî ile ilgili olarak İbn Hacer, “*sikadır, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” demektedir.⁸⁰²

İlk dönem Şîî ricâl kitaplarından Keşşî'nin eserinde Ebû Abdillâh el-Cedelî'nin bazı rivâyetlerine yer verilirken,⁸⁰³ İbn Dâvûd, onun “*memdûh*” olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁴ muâsır âlimlerden Mûsevî ve Tabsî ise, Sünnî eserlerden hareketle onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar.⁸⁰⁵

Görüldüğü üzere Ebû Abdillâh el-Cedelî, hakkında hem ta'dîl hem de cerh olan bir râvîdir. Ancak buna rağmen onun güvenilir râvî olduğu kanaati daha baskın gözükmektedir. Kendisinin Şîî eğilimlere sahip olduğu da erken dönemlerden itibaren dile getirilmiştir. Şîî ricâl eserlerinin kendisine yer veriş bu ithâmı haklılık payı olabileceğini göstermektedir.

⁷⁹⁴ Zehebî, *Mîzân*, VII, 390; Zehebî, bir başka eserinde onunla ilgili “*sika*” demektedir (bk. *el-Kâşif*, III, 354).

⁷⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624; krş. İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 219.

⁷⁹⁶ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 398.

⁷⁹⁷ Taberî, *el-Müntehab*, s. 666.

⁷⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 496. Yahyâ b. Maîn'in onunla ilgili olarak “*sika*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 93).

⁷⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 93.

⁸⁰⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 413.

⁸⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 102.

⁸⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 654.

⁸⁰³ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 93-94.

⁸⁰⁴ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 219.

⁸⁰⁵ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, 138-140; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 462-464.

B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû't-Tufeyl 'Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö.110/728).

En son vefât eden sahâbî olan 'Âmir b. Vâsile'nin, Hz. Peygamber'in yanı sıra, Muâz b. Cebel (ö.18/639), Hz. Ömer (ö.23/643), Selmân el-Fârisî (ö.34/654), Hüzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Hz. Ali, Zeyd b. Erkam (ö.66/685) ve Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687) gibi sahâbîlerden de rivâyetleri vardır. Kendisinden rivâyette öne çıkan şahsiyetler içerisinde ise Katâde b. Diâme (ö.117/735), Amr b. Dînâr (ö.126/743), Câbir el-Cu'fî (ö.128/745), Yezîd b. Ebî Habîb (ö.128/745), Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö.131/748), Abdullâh b. Osmân (ö.132/749) ve Cerîr b. Hâzım'ı (ö.170/786) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, 'Âmir b. Vâsile'nin rivâyetlerine yer vermişlerdir.⁸⁰⁶

Nasr b. Müzâhim (ö.212/827), 'Âmir b. Vâsile'nin Şîa'nın bağlilarından olduğunu ifade ederken,⁸⁰⁷ Buhârî'nin, Şîliğindeki aşırılık yüzünden 'Âmir b. Vâsile'nin rivâyetlerini terk ettiği belirtilmiştir.⁸⁰⁸ İclî, onun için “*sika, tâbînin büyüklerindedir, Hz. Peygamber'i görmüştür*⁸⁰⁹ ancak Abdullâh b. Mes'ûd'u iştmiştir” demektedir.⁸¹⁰ İnsanlar içerisinde Hz. Ali'ye en samimi surette bağlanan kişi olarak nitelenen 'Âmir b. Vâsile'nin,⁸¹¹ şair, faziletli, akli başında, hazır cevap ve Şî eğilimli, Hz. Ali'yi (Hz. Osmân) tafdîl eden biri olduğu belirtilmiştir.⁸¹² İbn Kuteybe'nin Râfîzî ricâl içerisinde zikrettiği Ebû't-Tufeyl,⁸¹³ Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in faziletini dile getiriyor ancak

⁸⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 79-81.

⁸⁰⁷ Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu siffîn* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kâhire 1981, s. 359.

⁸⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 128. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 55. Ancak bu hükmün doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Buhârî, *Sahîh*'inde Kitâbu'l-ilm'de onun bir rivâyetine yer vermiştir.

⁸⁰⁹ 'Âmir b. Vâsile, Hz. Peygamber'in vefâtı esnasında 8 yaşında olduğunu söylemektedir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 64; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 234. Krş. Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 58; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 374).

⁸¹⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 15.

⁸¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, I, 165.

⁸¹² İbn Abdilberr, *el-İstîâ'b*, III, 260. İbn Asâkir de, onun Hz. Ali'nin şîasından olduğunu söylemektedir. (bk. *Târîh*, XXVI, 113, krş. Zehebî, *Siyer*, III, 468).

⁸¹³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

Hız. Ali'yi Hız. Osmân'a tafdil ediyordu.⁸¹⁴ Bununla beraber onun Muhtâr es-Sekâfi'nin bayraktarlığını yaptığı ve rec'ate inandığı da iddia edilmiştir.⁸¹⁵ Uhud günü dünyaya gelen⁸¹⁶ ve 110/728 senesinde vefât eden 'Âmir b. Vâsile'nin, Hız. Peygamber'i görenlerin en son vefât edeni olduğu ifade edilmiştir.⁸¹⁷

Şiî ricâl kitapları 'Âmir b. Vâsile'ye büyük önem atfetmişlerdir. Berkî, onu Hız. Ali'nin seçkin ashâbı içerisinde zikretmektedir.⁸¹⁸ Tûsî, onu Hız. Ali,⁸¹⁹ Hız. Hasan⁸²⁰ ve Ali b. el-Hüseyin'in (es-Seccâd)⁸²¹ ashâbı içerisine kaydetmiş, Keşşî, onun Keysâniyye'den olduğunu ifade etmiştir.⁸²² Hız. Ali'den rivâyet edildiğine göre on güvenilir ismin içerisinde yer alan Ebû't-Tufeyl'i⁸²³ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümüne kaydetmekte,⁸²⁴ ayrıca mecrûh râvîlere yer verirken Keşşî'ye uyararak onun Keysâni olduğunu dile getirmektedir.⁸²⁵

Görüldüğü üzere, Sünnî ricâl eserleri onun Hız. Peygamber'i gördüğü, dolayısıyla sahâbî olduğu görüşündedirler. Bu yüzden onun hakkında çok fazla eleştiri yapılmamış, sadece Hız. Ali'yi Hız. Osmân'a tafdil ettiği belirtilmiş ve Muhtâr'la ilişkisi gündeme getirilmiştir. Şiî ricâl eserleri ise, ona büyük değer vermiş ve Hız. Ali ile olan

⁸¹⁴ İbn Abdilberr, *el-İstîâ'b*, II, 347. Şeyhayn'ı hayırla yad edip, Hız. Osman'a merhamet hisleri duyduğu söylenmiştir (bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâ'b*, III, 260).

⁸¹⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 71. İbn Kuteybe'nin nakline göre, Ashâb-ı Hadîs'e eleştiriler yönelten grup, 'Âmir b. Vâsile, Muhtâr'ın bayraktarlığını yapmasına ve rec'ate inanmasına rağmen, hadisçilerin ondan rivâyette bulunduğunu iddia etmiştir.

⁸¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 64; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, I, 234.

⁸¹⁷ İbn Abdilberr, *el-İstîâ'b*, II, 347; III, 259. Burada 100/718 tarihi verilmektedir. Halîfe b. Hayyât, 100'den sonra demekte (bk. *et-Tabakât*, II, 699), İbn Hibbân, 107/725 (bk. *es-Sikât*, III, 291) tarihini vermektedir. Vehb b. Cerîr'in babasından naklettiğine göre 'Âmir b. Vâsile, 110/728 senesinde vefât etmiştir (Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 84; Zehebî, *Siyer*, III, 470). İbn Hacer de, aynı kanaattedir (bk. *Takrîb*, s. 288).

⁸¹⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 48.

⁸¹⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 47 Burada onun, Hız. Peygamber'in hayatının sekiz senesine yetiştiği belirtilmektedir.

⁸²⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 69.

⁸²¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 98.

⁸²² Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 95.

⁸²³ Hâkânî, *Ricâl*, s. 76.

⁸²⁴ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 113-114.

⁸²⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 251. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IX, 203-206; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 627-636.

yakınlığını vurgulamışlardır. Tüm bunlar onda bazı Şîî eğilimlerin olduğunu göstermektedir.

2. Ebû Ömer Dînâr b. Ömer el-Esedî, el-Bezzâr el-Kûfî.

Dînâr b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Muhammed b. el-Hanefiyye'den (ö.80/700'den sonra) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise İsmâîl b. Selmân, Ali b. el-Hazavver (130/747'den sonra) ve Süfyân es-Sevrî nakilde bulunmuşlardır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, eserinde Dînâr b. Ömer'den rivâyette bulunmuştur.⁸²⁶

Vekî,⁸²⁷ Ahmed b. Hanbel⁸²⁸ ve İbn Hibbân'ın tevsîk ettiği Dînâr b. Ömer⁸²⁹ için, Buhârî “*Muhtârî olduğu, Muhtâr'ın kolluk kuvvetlerinden olduğu söylenmiştir*”,⁸³⁰ Ebû Hâtim, “*meşhur bir râvî değildir*”,⁸³¹ Ezdî (ö.307/919) “*metrûk*” demiştir.⁸³² İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği râvî ile ilgili olarak “*sâlihu'l-hadîs, Râfizîlikle ithâm edilmiştir*” demektedir.⁸³³

Dînâr b. Ömer, erken dönem Şîî ricâl eserlerinden Tûsî'nin *er-Ricâl*'inde, Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde “*Dînâr b. Amr*” şeklinde zikredilmektedir.⁸³⁴

Sünnî eserlerde Dînâr b. Ömer ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte onun Muhtârî olması ile ilgili ithâmlar vardır. İsmi “*Dînâr b. Amr*” şeklinde kaydetseler de, Şîî ricâl eserlerinin ona yer verişleri, râvîdeki bazı Şîî eğilimler olduğunu düşündürmektedir.

⁸²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 505-506.

⁸²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 430.

⁸²⁸ Zehebî, *Mizân*, III, 48.

⁸²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 289.

⁸³⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 246.

⁸³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 430.

⁸³² Zehebî, *Mizân*, III, 47.

⁸³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 202.

⁸³⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 120; 191. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, VII, 148; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 298.

3. Ebû Abdillâh Hakem b. Uteybe el-Kindî, el-Kûfî (ö.115/733).

Hakem b. Uteybe, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/701), Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö.87/705), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), İbrâhîm en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), İkrime (ö.104/722), Şa‘bî (ö.104/722), Nâfi’ (ö.117/735) gibi isimlerden hadis nakletmiştir. Katâde b. Diâme (ö.117/735), Amr b. Abdillâh, Ebân b. Tağlib (ö.140/757), Eclah b. Huceyye (ö.145/762), Süleymân el-‘Ameş, Ebû Şeybe (ö.169/785) ve Ebû ‘Avâne (ö.175/791) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı isimlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Hakem b. Uteybe’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁸³⁵

Hakem b. Uteybe ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*sika, âlim, âlî, hadisi çok olan biridir*” demektedir.⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel, onu İbrâhîm en-Nehaî’nin en güvenilir yakınlarından biri olarak görmektedir.⁸³⁷ İclî’nin “*sikadır, hadiste sebtir. İbrâhîm en-Nehaî’nin ashâbından olup fakîhtir ve sünneti yaşayan birisidir... Kendisinde Şîlik eğilimi vardı. Ancak bu, o öldükten sonra ortaya çıktı*” dediği râvîyi,⁸³⁸ İbn Kuteybe, Şî ricâl başlığı altında zikretmektedir.⁸³⁹ 50/670 senesinde doğduğu ve 115/733’te vefât ettiği ifade edilen Hakem b. Uteybe,⁸⁴⁰ İbn Hacer’e göre “*sika, sebt, fakih, ancak bazen tedlîs yapan*” biridir.⁸⁴¹

Hakem b. Uteybe, erken dönem Şî ricâl eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Keşşî, onun Bütriyye’den olduğunu ifade ederken,⁸⁴² Tûsî, onu Alî b. Hüseyin⁸⁴³ ve

⁸³⁵ Mizzî, *Tehzib*, VII, 114-117. Zehebî, *Siyer*, V, 208.

⁸³⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 332.

⁸³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 252.

⁸³⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 312-313.

⁸³⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624.

⁸⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, I, 276; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 144; Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Kunfüz, *el-Vefeyât* (nşr. âdil Nüveyhiz), Beyrût 1390/1971, s. 112. Halife b. Hayât bu tarihi 114/734 olarak vermektedir (bk. *et-Tabakât*, I, 376).

⁸⁴¹ İbn Hacer, *Takrib*, s. 175. el-Hakem b. Uteybe, müdellis râvîler arasında zikredilmektedir (bk. İbnu’l-‘Acemî, İbrâhîm b. Muhammed, *et-Ta’liku’l-emîn alâ kitâbi’t-Tebyîn li esmâi’l-müdellisîn* (nşr. Muhammed İbrâhîm Dâvûd Mevsîlî), Beyrût 1414/1994, s. 74).

⁸⁴² Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 233.

⁸⁴³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 86-87.

İmâm Bâkır'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.⁸⁴⁴ İbn Dâvûd ise, eserinin mecrûh râvîlerine ayırdığı bölümde ona yer vermektedir.⁸⁴⁵

Kısaca Sünnî kaynaklarda güvenilir bir râvî olduğu belirtilmekle birlikte İclî ve İbn Kuteybe kendisinde Şîlik eğilimi olduğundan söz etmektedir. Şîî kaynaklarda da yer alan Hakem b. Uteybe'nin, güvenilir bir râvî olmadığı anlaşılmaktadır.

4. Ebû'l-Cehm Süveyr b. Ebî Fâhite el-Hâsimî, el-Kûfî (ö.127/744).⁸⁴⁶

Süveyr b. Ebî Fâhite, Zeyd b. Erkâm (ö.68/687), Abdullâh b. Zübeyr (ö.73/692), Abdullâh b. Ömer, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Muhammed Bâkır'dan hadis rivâyet etmiştir. Haccâc b. Ertât, Amr b. Kays (ö.146/763), Süleymân el-'Ameş, İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî Süveyr b. Ebî Fâhite'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁸⁴⁷

Süveyr b. Ebî Fâhite ile ilgili olarak Süfyân es-Sevrî', "yalan abidesi",⁸⁴⁸ Yûnus b. Ebî İshâk, "Râfizî",⁸⁴⁹ Yahyâ b. Maîn "leyse bi şey" demektedir.⁸⁵⁰ Buhârî, Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ b. Maîn'in ondan rivâyette bulunmadığını belirtirken,⁸⁵¹ İclî, "la be'se bih" ve "hadisi yazılır, zayıftır" demiştir.⁸⁵² Cûzcânî'nin, "daîfu'l-hadîs",⁸⁵³ Nesâî'nin, "sika değildir",⁸⁵⁴ Belhî'nin, "Râfizî",⁸⁵⁵ Dârekutnî'nin,

⁸⁴⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 114. Keşşî ise, zem sadedinde onun Ali b. el-Hüseyn'den rivâyet ettiği bir haberi nakletmektedir (bk. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 177).

⁸⁴⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 243. Râvî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hûî, *Mu'cem*, VI, 172-175; Tüsterî, *Kâmûs*, III, 612-615.

⁸⁴⁶ İsminin Saîd b. Alâka olduğu da söylenmiştir.

⁸⁴⁷ Mizzî, *Tehzib*, IV, 429-430.

⁸⁴⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 183; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 180; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 205. (من أركان الكذب)

⁸⁴⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 180.

⁸⁵⁰ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 287; "Zayıf" dediği de nakledilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 472).

⁸⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 183. krş. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 472.

⁸⁵² İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, I, 262.

⁸⁵³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 51.

⁸⁵⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 70.

⁸⁵⁵ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 401.

“zayıf” dediği⁸⁵⁶ ve Şehristânî tarafından Şîî ricâl içerisinde zikredilen Süveyr b. Ebî Fâhite,⁸⁵⁷ 127/744 senesinde vefât etmiştir.⁸⁵⁸

Öte yandan Süveyr b. Ebî Fâhite, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Tûsî'nin, Keşşî'nin eserinden yaptığı seçmede ona müstakil bir başlık açılmış ve Ebû Câfer İmâm Bâkır ile olan diyaloguna değinilmiştir.⁸⁵⁹ Tûsî de ona, Ali b. el-Hüseyin'in ashâbı içerisinde yer vermektedir.⁸⁶⁰ İbn Dâvûd'un güvenilir râvîler içerisinde zikrettiği Süveyr b. Ebî Fâhite⁸⁶¹ hakkında, Allâme Hillî tevakkuf etmiştir.⁸⁶²

Sonuç olarak Râfîzî olduğu yönünde ithâmlar bulunan Süveyr b. Ebî Fâhite, Sünnî ricâl kitaplarına göre güvenilemeyecek bir râvîdir. Şîî ricâl kitaplarının kendisine yer vermesi de bu ithâmlardan haklılık payı olabileceğini düşündürmektedir.

5. Humrân b. A‘yan el-Kûfî.

Humrân b. A‘yan, Ubeyd b. Nudayle (ö.74/693), Ebû Harb b. Ebî'l-Esved (ö.108/726), Âmir b. Vâsile, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin gibi isimlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Hamza b. Habîb (ö.156/772) ve Süfyân es-Sevrî rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, eserinde Humrân b. A‘yan'ın rivâyetlerine yer vermiştir.⁸⁶³

Süfyân es-Sevrî, Abdülmelik, Humrân ve Zürâre'nin üç kardeş olduklarını, hepsinin de Şîî olduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁴ Ebû Hâtim'in “şeyh” diyerek,⁸⁶⁵ İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk ettiği⁸⁶⁶ Humrân b. A‘yan hakkında

⁸⁵⁶ Darekutnî, *ed-Duafâ*, s. 71.

⁸⁵⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

⁸⁵⁸ Halîfe, *et-Tabakât*, I, 372.

⁸⁵⁹ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 219-220.

⁸⁶⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 85.

⁸⁶¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 60.

⁸⁶² Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 30. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, III, 414-417; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 497-501.

⁸⁶³ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 306-307.

⁸⁶⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 287.

⁸⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 265.

⁸⁶⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 179.

Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*”,⁸⁶⁷ Ahmed b. Hanbel “*Şiilik eğilimi vardı*”,⁸⁶⁸ Ebû Dâvûd, “*Râfîzî*”,⁸⁶⁹ Nesâî “*sika değildir*” derken,⁸⁷⁰ İbn Adî, kıraat ilminde “*sebt*” olduğu belirtilen râvînin⁸⁷¹ münker bir rivâyetine rastlamadığını söylemektedir. İbn Adî’ye göre o, “*ğarîbu’l-hadîstir, hadisi yazılabilir.*”⁸⁷² İbn Hacer, onun beşinci tabakadan zayıf bir râvî olduğunu ve Râfîzî olmakla ithâm edildiğini ifade etmektedir.⁸⁷³

Diğer taraftan Humrân b. A‘yan’a, Şîî ricâl eserlerinde yer verildiği görülmektedir. Nitekim Keşşî, onu övücü mahiyette rivâyetlere yer vermekte,⁸⁷⁴ Tûsî, Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde isminin yanında Ebû’l-Hasan künyesi ile⁸⁷⁵ Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde ise ismine ilaveten sadece eş-Şeybânî nisbesiyle zikretmektedir.⁸⁷⁶ İbn Dâvûd, onu memdûh râvîler içerisinde kaydetmekte,⁸⁷⁷ Hakânî, imamların tevsîk ettiği, uyulması gereken, haberleri ile amel edilen râvîler arasında ona yer verildiğini nakletmektedir.⁸⁷⁸

Anlaşıldığı üzere, Sünnî ricâl kitaplarına göre Humrân b. A‘yan, hadisi yazılabilecek zayıf bir râvîdir. Ayrıca kendisinin Râfîzî olduğu yönünde iddialar erken dönemden itibaren dile getirilmiştir. Şîî ricâl kitaplarında itibar gören bir râvî oluşu, bu ithamları doğrulamaktadır.

⁸⁶⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 337.

⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 551.

⁸⁶⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 253.

⁸⁷⁰ Nesâî, *ed-Duaîfâ*, s. 84.

⁸⁷¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 261.

⁸⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 437.

⁸⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 179.

⁸⁷⁴ Tûsî, *İhtiyâru Ma‘rifeti’r-ricâl*, s. 176-181.

⁸⁷⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 117.

⁸⁷⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 181.

⁸⁷⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 85.

⁸⁷⁸ Hâkânî, Şeyh Ali, *Ricâlu’l-Hâkânî* (nşr. Muhammed Sâdık Bahru’l-Ulûm), Kum 1404/1983, s. 86. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, VI, 255-262; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 13-22.

6. Ebû Muâviye Ammâr b. Muâviye ed-Dühnî, el-Kûfi (ö.133/750).⁸⁷⁹

Ammâr b. Muâviye, Abdullâh b. Şeddâd (ö.82/701), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), Sâlim b. Ebî'l-Ca'd (ö.97/715), Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Âmir b. Vâsile ve el-Hakem b. Uteybe (ö.115/731) onun rivâyette bulunduğu bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden ise Câbir el-Cu'fî (ö.128/745), İsrâîl b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813) ve daha başkaları rivâyette bulunmuşlardır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ammâr b. Muâviye'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.⁸⁸⁰

Süfyân b. Uyeyne'nin naklettiğine göre Bişr b. Mervân (ö.75/694),⁸⁸¹ Şîliğinden dolayı Ammâr b. Muâviye ile olan ilişkisini kesmiştir.⁸⁸² Yahyâ b. Maîn, Ammâr b. Muâviye'yi her zaman hayırla anmıştır.⁸⁸³ Ahmed b. Hanbel,⁸⁸⁴ İclî,⁸⁸⁵ Ebû Hâtim⁸⁸⁶ “sika” lafzıyla, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek onu tevsîk etmişlerdir.⁸⁸⁷ Zehebî, onun için “*güvenilir bir Şî idi*” derken,⁸⁸⁸ İbn Hacer, 133/750 senesinde vefât ettiğini belirttiği râvîyi “*Şîlik eğilimleri olan sadûk bir râvî*” olarak nitelemektedir.⁸⁸⁹

Ammâr b. Muâviye, Şîi ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Necâşî, onun oğlunun biyografisine yer verirken Ammâr'a değinmiş ve “*Sünnî bilginler (العامّة) nazarında sika biridir*” demiştir.⁸⁹⁰ Tûsî ise, onu Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde

⁸⁷⁹ Onun ismi, İbn Ebî Muâviye ve İbn Hibbân şeklinde kaydedilmiştir.

⁸⁸⁰ Mizzî, *Tehzib*, XXI, 208-209.

⁸⁸¹ Bişr b. Mervân b. el-Hakem b. Ebî'l-Âs. Kardeşi Abdülmelik zamanında Kûfe ve Basra'da emirlik yapmıştır. Cömert biri olan Bişr b. Mervân, Basra'da vefât eden ilk emirdir (bk. Ziriklî, *el-'Alâm*, II, 55).

⁸⁸² Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 323; Zehebî, *Mizân*, V, 206. (قال ابن عيينة: قطع بشر بن مروان عرقوبيه في التشيع) Zehebî, bu nakle “*Ammâr'ın vefâtı 133/750'dir, Bişr b. Mervân'ın emirliği zamanında onun küçük bir çocuk olduğunu sanıyorum*” şeklinde bir şerh koymuştur.

⁸⁸³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 352; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 390.

⁸⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 132.

⁸⁸⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 160.

⁸⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 390.

⁸⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 268.

⁸⁸⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 301.

⁸⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 408.

⁸⁹⁰ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 347.

Ammâr b. Habbâb şeklinde zikretmektedir.⁸⁹¹ İbnu'n-Nedîm, onun bir kitabı olduğundan bahsetmiştir.⁸⁹² Muâsır âlimlerden Hûî ise, Necâşî'nin onunla ilgili kanaatlerini tartışmakta ve onun İmâmî bir râvî olduğunu belirtmektedir.⁸⁹³

Görüldüğü üzere Ammâr b. Muâviye, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmiştir. Geç dönem eserlerinde ise, onun bazı Şîî eğilimler taşıdığı dile getirilmiştir. Bu ithâm Şîî ricâl kitapları tarafından da doğrulanmaktadır.

7. Ebû'l-Hüzeyl Ğâlib b. el-Hüzeyl el-Evdî, el-Kûfî.

Ğâlib b. el-Hüzeyl, Enes b. Mâlik (ö.93/711), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713) ve İbrâhîm en-Nehaî'den (ö.96/714) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Şerîk b. Abdillâh, Ali b. Sâlih b. Hayy (ö.151/768), İsrâîl b. Yûnus ve Süfyân es-Sevrî gibi muhaddisler rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Nesâî, Ğâlib b. el-Hüzeyl'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁸⁹⁴

İdrîs b. Yezîd'in, "*Râfîzî*" olduğunu ifade ettiği⁸⁹⁵ Ğâlib b. el-Hüzeyl'i, Yahyâ b. Maîn⁸⁹⁶ ve Ebû Hâtîm "*sika ve lâ be'se bih*" diyerek,⁸⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı çalışmasında zikrederek tevsîk etmişlerdir.⁸⁹⁸ Zehebî⁸⁹⁹ ve İbn Hacer, beşinci tabakadan olan râvînin sadûk olduğunu ifade etmekte, İbn Hacer ayrıca onun Râfîzî olmakla ithâm edildiğini belirtmektedir.⁹⁰⁰

⁸⁹¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 250. Tûsî, ona *el-Fihrist*'te de yer vermiştir (bk. *el-Fihrist*, s. 189).

⁸⁹² Muhammed b. İshak b. en-Nedim, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazân), Beyrût 1417/1997, s. 272.

⁸⁹³ Hûî, *Mu'cem*, XII, 252-254.

⁸⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 93. Aynî, Ebû Hanîfe'nin de ondan rivâyette bulunduğunu eklemektedir (bk. *Meğâni'l-ahyâr*, II, 817).

⁸⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 433. Krş. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 452.

⁸⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 452.

⁸⁹⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 47.

⁸⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 308.

⁸⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 374.

⁹⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 442.

Öte yandan Ğâlib b. el-Hüzeyl Şîî ricâl kitapların da yer almaktadır. Tûsî, onu Muhammed Bâkır⁹⁰¹ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.⁹⁰² Onun bazı rivâyetleri Şîî hadis kitaplarında bulunabilmektedir.⁹⁰³

Görüldüğü gibi Ğâlib b. el-Hüzeyl, Sünnî ricâl kitapları tarafından genellikle güvenilir bir râvî olarak nitelenmektedir. Ancak hakkında Râfızî olduğu yönünde bazı ithâmlar da bulunmaktadır. Bu ithâmlar Şîî ricâl kitapları tarafından kısmen de olsa doğrulanmaktadır.

8. Ebû Sa'd Ebân b. Tağlib er-Rebe'î el-Kûfî (ö.140/757).

Ebân b. Tağlib, Fudayl b. Amr el-Fukaymî (ö.110/728), Atıyye b. Sa'd el-Avfi (ö.111/729), Talha b. Musarrıf (ö.112/730), Muhammed Bâkır, el-Hakem b. Uteybe, Adiy b. Sâbit (ö.116/734), Amr b. Abdillâh, Süleymân el-'Ameş ve Câfer es-Sâdık'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776), İdrîs b. Yezîd el-Evdî, Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797) ve Süfyân b. Uyeyne'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce Ebân b. Tağlib'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁹⁰⁴

Ebân b. Tağlib ile ilgili olarak, İbn Sa'd,⁹⁰⁵ Yahyâ b. Maîn,⁹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel⁹⁰⁷ ve Ebû Hâtim, “*sika*” derken,⁹⁰⁸ Cûzcânî, onun kötü bir mezhebe sahip olduğunu ve doğru yoldan saptığını belirtmektedir.⁹⁰⁹ Ukaylî, Şîîlikteki aşırılığı dışında

⁹⁰¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 132.

⁹⁰² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 269.

⁹⁰³ Bu rivâyetlerin kaynakları için bk. Hûî, *Mu'cem*, XIII, 219-220. Ayrıca bk. Tabsî, *Ricâlu'sh-Şîa*, s. 331-332.

⁹⁰⁴ Mizzî, *Tehzîb*, II, 6-7.

⁹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 360.

⁹⁰⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 297.

⁹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 284. Ebû Dâvûd'un nakline göre Ahmed b. Hanbel onun için “*sebtu'l-hadis*” demiştir (Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Suâlâtu Ebî Dâvûd es-Sicistânî li'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medîne 1414/1994, s. 307).

⁹⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 297.

⁹⁰⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 67.

edîb, makul ve hadisine güvenilir bir kimse olduğunu söylemektedir.⁹¹⁰ İbn Adî' ise onu "sika birisi kendisinden rivâyet ettiği zaman hadislerinin tamamı güvenilirdir. Her ne kadar Şîa mezhebine mensup olsa da rivâyetlerinde güvenilir kimselerdendir... O rivâyetinde sâlih bir kimsedir. Lâ be's bih'tir" diyerek değerlendirmekte, sözlerine devamlı, Cûzcânî'nin onun hakkındaki eleştirilerinin, Şîliğindeki aşırılıkla ilgili olduğuna işaret etmektedir.⁹¹¹ Zehebî onun Şîi ancak sadûk olduğunu söylerken,⁹¹² İbn Hacer de İbn Adî'in açıklamalarına katılmakta ve bu izahın insafli olduğunu ifade etmektedir.⁹¹³ Ebân b. Tağlib, Ebû Câfer'in hilâfeti esnasında 140/757 veya 141/758 senesinde vefât etmiştir.⁹¹⁴

Ebân b. Tağlib'in⁹¹⁵ biyografisine Şîi ricâl kitaplarında da yer verilmiştir. Berkî, onu İmâm Bâkır'ın ashâbi içerisinde zikretmektedir.⁹¹⁶ Necâşî⁹¹⁷ ile Tûsî, onunla ilgili olarak "sikadır, yüce bir kıymeti vardır, ashâbımız içerisinde saygın bir makam sahibidir" demektedir.⁹¹⁸ Kendisinin, *Me'âni'l-Kur'ân, el-Kırâât, Kitâbun mine'l-usûl fi'r-rivâyeti 'alâ mezhebi's-Şîa, Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı kitaplarının olduğu söylenmiştir.⁹¹⁹

Görüldüğü gibi Ebân b. Tağlib hem Sünnî hem de Şîi ricâl kitaplarında kendisine yer bulabilmiştir. Sünnî ricâl kitaplarında onun sika olmakla birlikte Şîi bir râvî olduğu ifade edilmektedir.

⁹¹⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 37.

⁹¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 390.

⁹¹² Zehebî, *Mizân*, I, 118. Zehebî, *el-Kâşif* adlı eserinde onun sika ve Şîi olduğunu belirtmektedir (bk. *el-Kâşif*, I, 74).

⁹¹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 125; krş. a.mlf, *Takrîb*, s. 87.

⁹¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 360; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 59.

⁹¹⁵ Onun ismi Şîi ricâl eserlerinde Ebân b. Tağlib b. Rabâh, Ebû Saîd el-Bekrî el-Cerîrî şeklinde kaydedilmiştir (Tûsî, *el-Fihrist*, s. 57; İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 29; Ebtahî, *Tehzîbu'l-makâl*, I, 204; Tüsterî, *Kâmûs*, I, 97).

⁹¹⁶ Berkî, *et-Tabakât*, s. 83.

⁹¹⁷ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 73, krş. Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, III, 90.

⁹¹⁸ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 57.

⁹¹⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 272; İbn Şehr Âşûb, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 37; Necâşî, *er-Ricâl*, I, 75. Ğarîbi'l-Kur'ân hakkında daha geniş bilgi için bk. Hossain Modarressi, *Tradition and Survival*, I, 112-113. Modarressi de, bu esere ilaveten onun, kıraat, fadâil, Sıffîn savaşı ile ilgili eserlerinden de bahsetmektedir (bk. *Tradition and Survival*, I, 111-116; krş. Tûsî, *el-Fihrist*, s. 57-59).

9. Ebû Yûnus Sâlim b. Ebî Hafsa el-İclî, el-Kûfî (ö.140/760'lar).

Sâlim b. Ebî Hafsa, Zâzân (ö.82/701), İbrâhîm b. Yezîd (ö.92/710), ‘Âmir eş-Şa‘bî, Muhammed b. Ka‘b’den (ö.120/737) hadis rivâyet etmiştir. İsrâîl b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî, Abdulvâhid b. Ziyâd (ö.176/792), Muhammed b. Fudayl ve Süfyân b. Uyeyne ise kendisinden hadis nakleden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Sâlim b. Ebî Hafsa’nın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Buhârî ise *el-Edebu’l-Müfred*’de ondan nakilde bulunmuştur.⁹²⁰

Yahyâ el-Kattân ve İbn Mehdî’nin rivâyette bulunmadığı Sâlim b. Ebî Hafsa⁹²¹ hakkında İbn Sa‘d, “*oldukça fazla Şiîlik eğilimi vardı*”,⁹²² Yahyâ b. Maîn⁹²³ ve İclî “*sika*”,⁹²⁴ Ahmed b. Hanbel, “*Şiî idi bazı (olumsuz) görüşleri vardı ancak hadiste bir beisi olduğunu sanmıyorum*”,⁹²⁵ Ebû Hâtim, “*Şîa’nın azatlularındandır sadûktur, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*” demiştir.⁹²⁶ İbn Hibbân, Nesâî’nin “*sika değildir*” dediği râvînin⁹²⁷ haberleri karıştırdığını ve rivâyetlerde vehme düştüğünü söylemektedir.⁹²⁸ Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer’in faziletini alçaltmaya çalışanların başındakilerden olduğu söylenen ve 140/760’larda vefât ettiğini belirten râvîyi⁹²⁹ Şehristânî, Şiî ricâl içerisinde zikrederken,⁹³⁰ İbn Hacer, onun “*hadiste sadûk ancak Şiî*” olduğunu ifade etmektedir.⁹³¹

⁹²⁰ Mizzî, *Tehzib*, X, 133-134.

⁹²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, IV, 180.

⁹²² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 336.

⁹²³ Dârimî, *et-Târîh*, s. 122, 123. Yahyâ b. Maîn bir başka yerde onun Şiî olduğunu ifade etmektedir (bk. *et-Târîh*, III, 470).

⁹²⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 382.

⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 546. İbn Adî de, “*Kûfe’nin aşırı Şiîlerindendi ancak hadisinde bir beisi olmadığını umuyorum*” demektedir (bk. *el-Kâmil*, III, 344).

⁹²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, IV, 180.

⁹²⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 116.

⁹²⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 343.

⁹²⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 153.

⁹³⁰ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

⁹³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 226.

Diğer taraftan Sâlim b. Ebî Hafsa, Şîî ricâl eserlerinde de kendisine yer veren bir râvîdir. Berkî, İmâm Bâkır,⁹³² Tûsî ise, Ali b. el-Hüseyin (es-Seccâd),⁹³³ İmâm Bâkır⁹³⁴ ve Ca'fer es-Sâdik'ın⁹³⁵ ashâbı içerisinde onu zikretmektedir. Tûsî'nin, Keşşî'nin eserinden yaptığı derlemede onun Bütriyye'den olduğu ifade edilmekte,⁹³⁶ Ebân b. Osmân'ın onun için “*mürcl*” dediği nakledilmektedir.⁹³⁷ İbn Dâvûd, onu mecrûh râvîler içerisinde ele almakta, onun İmâm Bâkır adına yalan söylediğini, Ca'fer es-Sâdik'ın ise onu lanetlediğini belirtmektedir.⁹³⁸

Görüldüğü üzere hem Sünnî hem de Şîî ricâl eserleri Sâlim b. Ebî Hafsa hakkında farklı bilgiler barındırmaktadır. Sünnî eserler genel olarak, onun Şîîliği hakkında bazı eleştirilere yer vermekle birlikte, hadisinin kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Şîî eserlerde ise onunla ilgili ağır cerh ifadeleri bulunmaktadır.

10. Ebû'l-Cahhâf Dâvûd b. Ebî Avf, et-Temîmî el-Kûfî.

Dâvûd b. Ebî Avf el-Burcumî, Saîd b. Feyrûz (ö.83/702), Selmân Ebû Hâzım el-Eşcaî' (ö.100/718), 'Âmir eş-Şa'bî, İkrime ve Şehr b. Havşeb'den (ö.112/730) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise İsrâîl b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdillâh (ö.177/793), Abdusselâm b. Harb (ö.187/802) ve Süfyân b. Uyeyne zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Dâvûd b. Ebî Avf'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁹³⁹

Dâvûd b. Ebî Avf için, Süfyân es-Sevrî, “*hoşnut olunacak biridir*”,⁹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, “*sika*”,⁹⁴¹ Ebû Hâtim “*sâlihu'l-hadîs*” derken⁹⁴² İbn Hibbân onu *es-Sikât* isimli

⁹³² Berkî, *et-Tabakât*, s. 105.

⁹³³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 92.

⁹³⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s.124.

⁹³⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 209.

⁹³⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 233. krş. Hakânî, *Ricâlu'l-Hakânî*, s. 130.

⁹³⁷ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 235.

⁹³⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 247. Allâme Hillî de aynı bilgiyi tekrarlamaktadır (bk. *Ricâl*, s. 228). Râvî için ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, VIII, 13-17; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 597-605.

⁹³⁹ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 434-435.

⁹⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 233. Süfyân'ın onu güvenilir kabul ettiği ve saygı gösterdiği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 421).

⁹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 487, II, 351; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 421.

eserinde zikretmiş ve hata yaptığını belirtmiştir.⁹⁴³ İbn Adî, Ukaylî'nin, “*Şîa'dandı*” dediği râvînin⁹⁴⁴ aşırı Şîilerden olduğunu, rivâyetlerinin tamamının Ehl-i Beyt'in faziletleri ile ilgili olduğunu ifade etmekte ve “*kuvvetli bir râvî değildir, hadisi ile ihticâc olunamayacak kimselerdendir*” demektedir.⁹⁴⁵ İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, sadûk-Şîî olduğunu ve bazen hata yaptığını söylemektedir.⁹⁴⁶

Öte yandan Şîî ricâl eserleri Dâvûd b. Ebî Avf'a yer vermektedir. Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdik'in ashâbı içerisinde zikretmekte,⁹⁴⁷ İbn Dâvûd ise, onun “*sika*” olduğunu belirtmektedir.⁹⁴⁸

Görüldüğü üzere hem Sünnî hem de Şîî ricâl eserleri, Dâvûd b. Ebî Avf ile ilgili bazı değerlendirmeler içermektedir. Râvîde birtakım Şîî eğilimlerin bulunduğu anlaşılmakta, Şîî ricâl eserleri de bu kanıyı doğrulamaktadır.

11. Ebû'n-Nadr Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî el-Kûfî (ö.146/763).

Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, Âmir eş-Şa'bî, el-Esbağ b. Nubâte ve Ebû Sâlih Bâzâm'dan rivâyette bulunmuştur. Ma'mer b. Râşid (ö.153/770), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, İsmâil b. Ayyâş (ö.181/797) ve Süfyân b. Uyeyne ise ondan rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Kelbî'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. İbn Mâce ise *Tefsîr*'inde ondan nakilde bulunmuştur.⁹⁴⁹

Yahyâ el-Kattân ve İbn Mehdî'nin terk ettiği Muhammed b. es-Sâib⁹⁵⁰ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*” demekte,⁹⁵¹ Cûzcânî, onun yalancı olduğunu, Hz.

⁹⁴² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 422.

⁹⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 280.

⁹⁴⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 37.

⁹⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 83.

⁹⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 199.

⁹⁴⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 189.

⁹⁴⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 215.

⁹⁴⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 246-247.

⁹⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 101.

⁹⁵¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 78.

Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e hakaret ettiğini ifade etmektedir.⁹⁵² Fesevî, onu, rivâyeti yüz çevrileceklerin içerisinde zikrederken,⁹⁵³ Ebû Hâtim, insanların ittifakla onun hadisini terk ettiklerini, onun “*zâhibu'l-hadîs*” olduğunu söylemektedir.⁹⁵⁴ Nesâî'nin, “*metrûku'l-hadîs*” şeklinde nitelediği râvîyi,⁹⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında zikretmekte,⁹⁵⁶ bir başka eserinde ise Sebeî olduğuna dair nakilde bulunmaktadır.⁹⁵⁷ İbn Hacer'in, “*yalancı ve Râfîzî olmakla ithâm edilmiştir*” dediği⁹⁵⁸ Kelbî, 146/763 senesinde Kûfe'de vefât etmiştir.⁹⁵⁹

Kelbî, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde yer vermiştir.⁹⁶⁰ Keşşî, onun Sünnî olduğunu ancak (Ehl-i Beyt'e?) yoğun bir muhabbet beslediğini ifade etmiş, mestûr olmakla birlikte, muhalif biri olmadığını belirtmiştir.⁹⁶¹ Tûsî'nin, Muhammed Bâkır⁹⁶² ve Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde yer verdiği Kelbî'yi⁹⁶³ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği kısmında zikretmektedir.⁹⁶⁴

Sonuç olarak Sünnî kitaplardaki nakillerden anlaşıldığı üzere Kelbî, kendisine güvenilemeyecek bir râvîdir ve Şîî olduğu yönünde ağır ithâmlar vardır. Bu ithâmlar Şîî ricâl kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Nitekim Abdülazîz Muhammed Nûr Velî, doktora tezinde onu, “*aşırı Şîî eğilimlere sahip olan tarihçiler*” başlığı altında zikretmektedir.⁹⁶⁵

⁹⁵² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 54.

⁹⁵³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 35.

⁹⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 271.

⁹⁵⁵ Nesâî, *ed-Duaîfâ*, s. 211.

⁹⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 427.

⁹⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 253.

⁹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 479.

⁹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 358.

⁹⁶⁰ Berkî, *et-Tabakât*, s. 156.

⁹⁶¹ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 390.

⁹⁶² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 136.

⁹⁶³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 289.

⁹⁶⁴ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 172. ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XVI, 107; Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 362-365.

⁹⁶⁵ Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu'*, s. 81-84.

12. Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-Sümâlî el-Ezdî (ö.148/765).⁹⁶⁶

Sâbit b. Ebî Safiyye el-Kûfî, Ali b. el-Hüseyn, Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Âmir eş-Şâ'bî, Amr b. Abdullâh'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis nakledenlerden içerisinde ise Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdillâh, Hâlid b. Yezîd (ö.185/801), Ebû Bekr b. Ayyâş (ö.194/809), Vekî' b. el-Cerrâh, Ubeydullâh b. Mûsâ ve Fadl b. Dükeyn'i zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce Sâbit b. Ebî Safiyye'nin rivâyetlerine yer vermiştir. Nesâî ise *Müsnedü Ali*'sinde ondan rivâyette bulunmuştur.⁹⁶⁷

Sâbit b. Ebî Safiyye ile ilgili olarak Yezîd b. Hârûn, “*rec'ate inanırdı*”,⁹⁶⁸ İbn Sa'd “*zayıf*”,⁹⁶⁹ Yahyâ b. Maîn⁹⁷⁰ ve Ahmed b. Hanbel “*leyse bi şey*”,⁹⁷¹ Cûzcânî, “*vâhi'l-hadîs*” demiştir.⁹⁷² Ebû Hâtim, hadisin yazılabileceğini fakat kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmekte,⁹⁷³ Nesâî “*kuvvetli değildir*” demektedir.⁹⁷⁴ İbn Hibbân'ın “*Şiilikte aşırı olmasının yanında, infirâd ettiğinde kendisiyle ihticâcı terk edilecek kadar haberlerde vehmi çoktu*”,⁹⁷⁵ Dârekutnî'nin “*metrûk*”,⁹⁷⁶ İbn Hacer'in “*zayıf ve Râfîzî*” dediği⁹⁷⁷ Sâbit b. Ebî Safiyye, Ebû Ca'fer'in hilâfeti sırasında 148/765 senesinde vefât etmiştir.⁹⁷⁸

⁹⁶⁶ İsminin Dînâr ve Saîd olduğu da söylenmiştir.

⁹⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, IV, 357-358. Mizzî, verdiği rumuzlarda Tirmizî ve Nesâîel-*Müsnedü Ali*'sine işaret etmektedir. Ancak râvînin İbn Hacer'in işaret ettiği gibi (bk. *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 387) sadece İbn Mâce'de de rivâyetleri bulunmaktadır.

⁹⁶⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 172.

⁹⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 364.

⁹⁷⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 172; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 451

⁹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 96. Ahmed b. Hanbel bir başka yerde ise “*daifu'l-hadîs*” demektedir. (bk. *el-İlel*, III, 80).

⁹⁷² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 70.

⁹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 451.

⁹⁷⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 69.

⁹⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 206.

⁹⁷⁶ el-Berkânî, *Sualâtu Ebî Bekr el-Berkânî li'l-İmâm Ebî'l-Hasan ed-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ileli'l-hadîs* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kâhire 1426/2006, s. 60.

⁹⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 132.

⁹⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 364.

Diğer taraftan Sâbit b. Ebî Safiyye'ye Şîî ricâl kitaplarında da yer verilmiştir. Nitekim Tûsî onun ismini Sâbit b. Dînâr şeklinde kaydetmekte ve sika bir isim olduğunu ifade etmektedir.⁹⁷⁹ Bir başka eserinde ise Câfer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmekte ve 150/767 senesinde vefât ettiğini belirtmektedir.⁹⁸⁰ Yine Şîî ricâl kitaplarında onun, *en-Nevâdir*, *ez-Zühd* ve *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı çalışmalarının olduğu kaydedilmektedir.⁹⁸¹

Görüldüğü üzere Sâbit b. Ebî Safiyye Sünnî ricâl kitaplarında ifade edildiğine göre güvenilemeyecek bir râvîdir ve hakkında çeşitli ithâmlar vardır. Bu ithâmlardan biri de onun aşırı Şîî olduğu yönündedir. Şîî ricâl kitaplarının, ona yer vermeleri ithâmlarda haklılık payı olabileceğini düşündürmektedir.

13. Ebû Bekr Fıtr b. Halîfe el-Hannât/el-Hayyât el-Kûfî (ö.153/770).⁹⁸²

Fıtr b. Halîfe, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Âmir eş-Şa'bî, Tâvûs b. Keysân, Âmir b. Vâsile, Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732), Habîb b. Ebî Sâbit, Amr b. Abdillâh gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullâh b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Ubeydullâh b. Mûsâ, kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Fıtr b. Halîfe'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.⁹⁸³

Yahyâ el-Kattân,⁹⁸⁴ İbn Sa'd⁹⁸⁵ ve Yahyâ b. Maîn'in "sika"⁹⁸⁶ dediği Fıtr b. Halîfe ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn'e itirazla "aşırı bir Haşebî"

⁹⁷⁹ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 90.

⁹⁸⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 160.

⁹⁸¹ İbn Şehr Âşûb, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 30. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, III, 385-393; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 444-453.

⁹⁸² el-Kuraşî, el-Mahzûmî de denilmiştir.

⁹⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 312-314.

⁹⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 90.

⁹⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 364. İbn Sa'd ayrıca "insanlardan onu zayıf kabul edenler vardır" demektedir.

⁹⁸⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 267; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 466. Yahyâ b. Maîn bir başka yerde "sikadır, Şîî'dir" demiştir (bk. *et-Târih*, III, 334).

demektedir.⁹⁸⁷ İclî, onunla ilgili olarak “*sika, hasenu’l-hadis, kendisinde bazı Şîî eğilimler vardı*” derken,⁹⁸⁸ İbn Kuteybe, onu Şîî ricâl içerisinde zikretmiş,⁹⁸⁹ Ebû Hâtim “*sâlih*” demiştir.⁹⁹⁰ İbn Hibbân’ın, *es-Sikât* adlı eserinde yer verdiği⁹⁹¹ râvîyi İbn Adî, Şîî diyerek kaydetmekte ve “*umarım onda bir beis yoktur, hadisi yazılabilecek olanlardandır*” demektedir.⁹⁹² Zehebî’nin, “*sağlam bir Şîî’dir [شيعي جلد]*”,⁹⁹³ İbn Hacer’in, “*sadûktur, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği⁹⁹⁴ Fıtr b. Halîfe, 153/770 senesinde vefât etmiştir.⁹⁹⁵

Fıtr b. Halîfe, erken dönem eserlerinden *er-Ricâl*’de Ca’fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikredilmiştir.⁹⁹⁶

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenen Fıtr b. Halîfe’nin bazı Şîî eğilimler taşıdığı dile getirilmiştir. Bu ithâmlar nispeten Şîî ricâl kitapları tarafından da doğrulanmaktadır.

C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû’l-Ca’rûd Ziyâd b. el-Münzir el-Hemdânî, el-Kûfî (ö.150’den sonra).

⁹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 338; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 464; Zehebî, *Mizân*, V, 441. Ahmed b. Hanbel onunla ilgili olarak “*sikadır, sâlihu’l-hadis, hadisi akıllı bir adamın hadisi gibidir ancak kendisinde Şîîlik eğilimi vardı*” demektedir (bk. *el-İlel*, I, 443; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 90; Zehebî, *Siyer*, VII, 31).

⁹⁸⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 208.

⁹⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’arif*, s. 624.

⁹⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 90.

⁹⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 323.

⁹⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 30-31.

⁹⁹³ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 387.

⁹⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 448.

⁹⁹⁵ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 393. İbn Sa’d, 155/771 tarihini vermektedir (bk. *et-Tabakât*, VI, 364).

⁹⁹⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 273. Onun İmam Sâdık’la görüştüğüne delil olarak Şeyh Müfid’in (ö.413/1022) naklettiği bir rivâyet de dile getirilebilir. Buna göre, Fıtr b. Halîfe, İmam Ca’fer’e Ebû’t-Tufeyl’den bir rivâyet nakletmektedir (bk. *Emâlî –tercüme ve metn-*, Meşhed 1364, s. 42-43). Onun Şîî eserlerdeki diğer rivâyetleri için bk. Hûî, *Mu’cem*, XIII, 343. Bazı modern çalışmalarda da, Sünnî kitaplardan yapılan nakillerle onun Şîî bir râvî olduğu gösterilmiştir (bk. Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 125-126; Tabsî, *Ricâlu’s-Şîa*, s. 344-348).

Ziyâd b. el-Münzir, el-Esbağ b. Nubâte, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ (ö.104/722), Hasan el-Basrî (ö.110/728), Atıyye b. Sa'd, Muhammed b. Ka'b (ö.120/737) ve Zeyd b. Ali'den (ö.122/739) hadis nakletmiştir. Ali b. Hâşim, Abdurrahîm b. Süleymân (ö.187/802), Mervân b. Muâviye (ö.193/808), Yûnus b. Bükeyr (ö.199/814), Muhammed b. Bekr (ö.204/819), İsmâîl b. Ebân ve Muhammed b. Sinân (ö.223/837) ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Ziyâd b. el-Münzir'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.⁹⁹⁷

Ziyâd b. el-Münzir ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, "*habîs bir yalancıdır*",⁹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel "*metrûk*",⁹⁹⁹ Buhârî, "*hakkında bazı eleştiriler vardır*",¹⁰⁰⁰ Ebû Hâtîm¹⁰⁰¹ ve Nesâî "*metrûku'l-hadîs*",¹⁰⁰² Ebû Zür'a "*hadisi yok hükmündedir*",¹⁰⁰³ İbn Hibbân, "*Râfîzî idi, hadis uydururdu*" demiştir.¹⁰⁰⁴ İbn Adî, onun rivâyet ettiği hadislerin mahfûz olmadığını, rivâyetlerinin tamamının Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰⁵ Zehebî, Şehristânî'nin "*Zeydiyye'nin İleri Gelenleri*" içerisinde zikrettiği Ziyâd b. el-Münzir'in¹⁰⁰⁶ Râfîzî olduğunu ve kendisine Cârûdiyye adı altında tabi olanlar kimseler bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰⁷ İbn Hacer de, onun Râfîzî olduğunu ve hicrî 150'den sonra vefât ettiğini bildirmektedir.¹⁰⁰⁸

Diğer taraftan Ziyâd b. el-Münzir, Şîh ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Necâşî, onu Muhammed Bâkır'ın ashâbında olduğunu belirtmekte,¹⁰⁰⁹

⁹⁹⁷ Mizzî, *Tehzib*, IX, 517-518.

⁹⁹⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 456; 560. Bir başka yerde ise sika olmadığını ifade etmektedir (bk. *et-Târîh*, III, 440).

⁹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 382.

¹⁰⁰⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 371.

¹⁰⁰¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve'ta'dîl*, III, 546.

¹⁰⁰² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 114.

¹⁰⁰³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve'ta'dîl*, III, 546.

¹⁰⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 306.

¹⁰⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 191.

¹⁰⁰⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

¹⁰⁰⁷ Zehebî, *el-Kâşîf*, I, 334.

¹⁰⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 221.

¹⁰⁰⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 388.

Tûsî ise, hem Muhammed Bâkır¹⁰¹⁰ hem de Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁰¹¹ Tûsî, bir başka eserinde Zeydiyye ve Cârûdiyye'nin ona nispet edildiğini,¹⁰¹² kendisinin bir asl'ı, bir de Muhammed Bâkır'dan naklettiği bir tefsirinin olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹³ Ğadâirî de onun hem Muhammed Bâkır hem de Ca'fer es-Sâdık'dan rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹⁴ İbn Şehr Âşub, aynı bilgileri tekrarlamaktadır.¹⁰¹⁵ Ziyâd b. el-Münzir, İbn Dâvûd tarafından “*ashâbımızdandır*”¹⁰¹⁶ denilmekle beraber mecrûh râvîler içerisinde sayılmaktadır.¹⁰¹⁷

Görüldüğü üzere Ziyâd b. el-Münzir, hem Sünnî hem de Şîî ricâl kitaplarında yer almaktadır. Sünnî ricâl eserlerinde onun güvenilirliği ile ilgili oldukça ağır ithâmlar vardır. Şîî eserler ise onu kendi râvîleri olarak benimsemişlerdir.

2. Ma'rûf b. Harrabûz el-Mekkî.

Ma'rûf b. Harrabûz, Abdullâh b. Büreyde, Âmir b. Vâsile ve Muhammed Bâkır'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Ca'fer b. Ziyâd, Ebû Bekr b. Ayyâş (ö.194/809), Vekî' b. el-Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, ed-Dahhâk b. Mahled (ö.212/827) ve Ubeydullâh b. Mûsâ'yı zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce, Ma'rûf b. Harrabûz'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁰¹⁸

İbn Kuteybe'nin Şîî ricâl içerisinde zikrettiği¹⁰¹⁹ Ma'rûf b. Harrabûz ile ilgili olarak ed-Dahhâk b. Mahled, “*Şîî'dir*”,¹⁰²⁰ Yahyâ b. Maîn, “*zayıf*”, Ebû Hâtim, “*hadisi*

¹⁰¹⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 122.

¹⁰¹¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 197.

¹⁰¹² Bu bilgi modern çalışmalarda da tekrarlanmıştır: “*Zeydiyye'ye bağlı bir grup Ebû'l-Ca'rûd'un ölümünden sonra Cârûdiyye şeklinde adlandırılmıştır*” (bk. W. Madelung, “*Abu'l-Jârûd*”, *Elr*, London 1985, I, 327).

¹⁰¹³ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 131. Bu iki eserle ilgili bilgi için bk. Modaressi, *Tradition and Survival*, I, 122-123.

¹⁰¹⁴ Ahmed b. Hüseyin b. Ğadâirî, *Ricâlu'l-Ğadâirî*, I-V, Kum 1364/1944, III, 74 (Ancak müellif, onun kendilerinden ziyade Zeydîler hakkında rivâyetlerinin olduğunu ifade etmektedir)

¹⁰¹⁵ İbn Şehr Âşub, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 52.

¹⁰¹⁶ “*Ashâbımızdandır*” tâbiri İmâmî Şîî literatüründe medh lafzı olarak kullanılmaktadır (bk. Sofuoğlu, *Şia'nın Hadis Anlayışı*, s. 156).

¹⁰¹⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 246. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, VII, 321-327; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 520-524.

¹⁰¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 263-264.

¹⁰¹⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

yazılır” demektedir.¹⁰²¹ İbn Hibbân’ın *es-Sikât* isimli eserinde zikrettiği râvî hakkında¹⁰²² Zehebî, “*sadûktur, Şîi’dir*” derken,¹⁰²³ İbn Hacer, onun beşinci tabakadan sadûk ve bazen hata yapan bir râvî olduğu kanaatindedir.¹⁰²⁴

Ma’rûf b. Harrabûz, kendisine Şîi ricâl kitaplarında yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, ona Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde yer vermekte,¹⁰²⁵ Keşşî, onun hakkında hem cerh hem de ta’dil ifadeleri nakletmektedir.¹⁰²⁶ Tûsî, onu Ali b. el-Hüseyin (*es-Seccâd*),¹⁰²⁷ Muhammed Bâkır¹⁰²⁸ ve Ca’fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁰²⁹ İbn Dâvûd, Keşşî’nin onu tevsik sadedinde naklettiklerinin daha güvenilir olduğu kanaatindedir.¹⁰³⁰ Onun Şîi hadis kaynaklarında on civarında rivâyeti olduğu belirtilmektedir.¹⁰³¹

Görüldüğü üzere Ma’rûf b. Harrabûz, Sünnî ricâl eserlerinde eleştirilere maruz kalmış, hadisi yazılabilecek, sadûk bir râvîdir. Hakkındaki Şîilik ithâmı ise ilk olarak ed-Dahhâk b. Mahled tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâm Şîi kaynaklarca da doğrulanmaktadır.

3. Sa’âd b. Süleymân el-Cu’fî, et-Temîmî, el-Yeşkurî, el-Kâhilî, el-Kûfî.

Sa’âd b. Süleymân, Avn b. Ebî Cuhayfe (ö.116/734), Habîb b. Ebî Sâbit, Câbir el-Cu’fî, Amr b. Abdillâh, Ziyâd b. Alâka (ö.135/752) ve Yezîd b. Ebî Ziyâd’dan (ö.136/753) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Sehl b. Hammâd (ö.208/823), el-Hasan b. Atıyye

¹⁰²⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 221.

¹⁰²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 321.

¹⁰²² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 439.

¹⁰²³ Zehebî, *Mizân*, VI, 468; Zehebî, başka bir eserinde onun ilgili İbn Maîn’in görüşüne değinmiş ve “*sadûk*” demekle yetinmiştir (bk. *Zikru esmâi men tüküllime fîhi ve huve muvessak*, s. 177).

¹⁰²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 540.

¹⁰²⁵ Berkî, *et-Tabakât*, s. 129.

¹⁰²⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 211-212. Yine Keşşî’nin nakline göre o, Muhammed Bâkır ve Ca’fer es-Sâdık’ın fakih ashâbı içerisinde (bk. *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 237).

¹⁰²⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 101.

¹⁰²⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 135.

¹⁰²⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 320.

¹⁰³⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 190.

¹⁰³¹ Hûî, *Mu’cem*, XVIII, 230.

(ö.211/826) ve Ali b. Sâbit (ö.219/834) hadis rivâyet etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Sa'âd b. Süleymân'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁰³²

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* isimli çalışmasında yer vererek tevsik ettiği Sa'âd b. Süleymân¹⁰³³ ile ilgili olarak Ebû Hâtim, “*Şîa'nın azatlılarından, hadiste kuvvetli değildir*”,¹⁰³⁴ Zehebî, “*Şîi'dir, suveylih*” demektedir.¹⁰³⁵ İbn Hacer, sekizinci tabakadan olan Sa'âd'ı, “*sadûktur, hata yapar, Şîi'dir*” şeklinde nitelemektedir.¹⁰³⁶

Şîi ricâl kitaplarında gelindiğinde ise, Tûsî'nin, Sa'âd b. Süleymân'a Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde yer verdiği görülmektedir.¹⁰³⁷ Ancak Tüsterî, İbn Hacer'in verdiği bilgilerle Tûsî'nin verdiği bilgiler arasında farklılıklar olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer'in râvîyi sekizinci tabakada zikretmesinden dolayı, her ne kadar onun, Ca'fer es-Sâdık ile görüşme imkânı varsa da, bunun geç bir tarih olduğunu, buradaki Şîiliğin ise İmâmîlikten daha genel bir anlama sahip olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³⁸

Görüldüğü üzere Sa'âd b. Süleymân hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak mevcut bilgilerden, onun bazı Şîi eğilimlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4. Hâşim b. el-Berîd, Ebû Alî el-Kûfî.

Hâşim b. el-Berîd, Zeyd b. Ali, el-Esbağ b. Nubâte, Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö.147/764), Dâvûd b. Yezîd (ö.151/768) ve Kesîr en-Nevvâ'dan hadis rivâyet etmiştir. Ali b. Hâşim (ö.180/796), Vekî' b. el-Cerrâh, Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814), Selm b. Kuteybe (ö.200/815) ve Abdullâh b. Dâvûd (ö.213/828) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce, Hâşim b. el-Berîd'in rivâyetlerine *Sünen*'lerinde yer vermişlerdir.¹⁰³⁹

¹⁰³² Mizzî, *Tehzîb*, X, 237.

¹⁰³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 435.

¹⁰³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, IV, 324.

¹⁰³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 350.

¹⁰³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 230.

¹⁰³⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 206.

¹⁰³⁸ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 12.

¹⁰³⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 125-126.

Cûzcânî'nin, “o ve oğlu, kötü mezhebi anlayışlarında aşırı idiler” dediği¹⁰⁴⁰ Hâşim b. el-Berîd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “sika”,¹⁰⁴¹ Ahmed b. Hanbel, “onda herhangi bir be'se görmedim”,¹⁰⁴² İclî, “sikadır, Şîlik eğilimi vardı”¹⁰⁴³ demiştir. İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikrederek,¹⁰⁴⁴ Dârekutnî, “sika” diyerek onu tevsîk etmekte,¹⁰⁴⁵ İbn Adî, rivâyetlerinde münker bir şey görmediğini belirtmektedir.¹⁰⁴⁶ Altıncı tabakadan olan râvî ile ilgili olarak Zehebî, “İbn Maîn ve başkaların onu tevsîk ettiler ancak onun Râfîzî eğilimleri vardı”,¹⁰⁴⁷ İbn Hacer, “sikadır, ancak Şî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir” demektedir.¹⁰⁴⁸

Hâşim b. el-Berîd, Şî ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî¹⁰⁴⁹ ve Tûsî, onu “Hişâm b. el-Berîd” şeklinde Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedirler.¹⁰⁵⁰

Sonuç olarak Hâşim b. el-Berîd, Sünnî ricâl eserleri tarafından sika bir râvî olarak kabul edilmektedir. Ancak bununla birlikte kendisinde Şî eğilimlerin bulunduğu da, erken dönemlerden beri dile getirilmiştir. Şî ricâl eserlerinin de ona yer vermeleri, bu ithâmları doğrular gibi gözükmektedir.

5. Abdulcebbâr b. el-Abbâs eş-Şibâmî el-Hemdânî el-Kûfî.

Abdulcebbâr b. Abbâs, Adiy b. Sâbit (ö.116/734), Avn b. Ebî Cuhayfe (ö.116/734), Abdurrahmân b. Servân (ö.120/738), Atâ b. Sâib (ö.136/753) ve Ca'fer es-Sâdık onun rivâyetinde bulunduğu kimselerdendir. Abdullâh b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh

¹⁰⁴⁰ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 73.

¹⁰⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 104.

¹⁰⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 489. Ahmed b. Hanbel'in, onunla ilgili olarak “sikadır, ancak kendisinde çok az Şîlik eğilimi vardı” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 14).

¹⁰⁴³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 323.

¹⁰⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 585.

¹⁰⁴⁵ Hâkim, *Suâlât*, s. 177.

¹⁰⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 117.

¹⁰⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, VII, 68; Zehebî, bir başka eserinde “sika” demektedir (bk. *el-Kâşif*, III, 216).

¹⁰⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 570.

¹⁰⁴⁹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 259.

¹⁰⁵⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 331.

(ö.196/811), Selm b. Kuteybe (ö.200/815), Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn (ö.218/833) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Abdulcebbâr b. Abbâs'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Buhârî *el-Edebu'l-müfred*'inde, Ebû Dâvûd ise *Kader*'de hadis rivâyette etmişlerdir.¹⁰⁵¹

Abdulcebbâr b. Abbâs ile ilgili olarak Vekî', "*Şîlik eğilimi vardı*",¹⁰⁵² Yahyâ b. Maîn "*leyse bihi be's*",¹⁰⁵³ Ahmed b. Hanbel "*onda herhangi bir be's olmamasını umuyorum*",¹⁰⁵⁴ Ebû Nuaym "*Şîlik eğilimi vardı*",¹⁰⁵⁵ Cûzcânî "*sahip olduğu kötü gidiş tarzında aşırı idi*",¹⁰⁵⁶ İclî "*suveylîh, lâ be'se bih, Şîlik eğilimi vardı*",¹⁰⁵⁷ Ukaylî "*Şîlik eğilimi vardır*",¹⁰⁵⁸ İbn Hibbân "*Şîlikte aşırı idi*" demektedir.¹⁰⁵⁹ İbn Adî', onun mütâbîsi olmayan hadisler rivâyet ettiği kanaatindedir.¹⁰⁶⁰ İbn Şâhîn "*leyse bihi be's*",¹⁰⁶¹ Zehebî "*sadûk bir Şî'dir*" derken,¹⁰⁶² İbn Hacer, yedinci tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, sadûk ve Şîlik eğilimine sahip olan biri olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶³

Diğer taraftan Abdulcebbâr b. Abbâs, Şî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵¹ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 384-385.

¹⁰⁵² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VI, 31.

¹⁰⁵³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 496.

¹⁰⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 341.

¹⁰⁵⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 88. Onun "*Kûfe'de ondan daha yalancısı yoktur*" dediği de nakledilmiştir.(bk. *Mizân*, IV, 239)

¹⁰⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 326. İbn Adî ve Zehebî, onun bundan kastının Şî eğilimler olduğunu ifade etmektedir (bk. *Mizân*, IV, 239).

¹⁰⁵⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 68.

¹⁰⁵⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 88.

¹⁰⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 159.

¹⁰⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 326.

¹⁰⁶¹ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 243.

¹⁰⁶² Zehebî, *el-Kâşîf*, II, 147.

¹⁰⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 332.

¹⁰⁶⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 239. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IX, 261; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 57-58.

Görüldüğü üzere Abdulcebbâr b. Abbâs, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilemeyecek bir râvî olarak tanıtılmıştır. Hakkında sıklıkla Şîlik ithâmalarında bulunulan râvînin, Şîî ricâl kitaplarında da yer alması bu ithâmı doğrulamaktadır.

6. Ebû Dâvûd Süleymân b. Garm et-Teymî ed-Dabbî, en-Nahvî.

Süleymân b. Garm, Simâk b. Harb, Eş‘as b. Ebî'l-Şa'sâ (ö.125/742), Muhammed b. Münkedir (ö.130/747), Mansûr b. el-Mu'temir (ö.132/749), Atâ b. Sâib, Süleymân el-'Ameş gibi şahıslardan rivâyette bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî, Ebû Bekr b. Ayyâş, İshâk b. Mansûr, Süleymân b. Dâvûd (ö.204/819), Yakûb b. İshâk (ö.205/820) ve Yahyâ b. Hassân (ö.208/823) ise kendisinden hadis rivâyet eden kimseler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî, Süleymân b. Garm'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî *el-Edebu'l-Müfred*'de ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁶⁵

Süleymân b. Garm ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn'in, "*leyse bi şey, zayıf*",¹⁰⁶⁶ Ahmed b. Hanbel'in, "*onun herhangi bir kötülüğünü bilmiyorum ancak Şîlikte aşırı idi*" dediği râvîye¹⁰⁶⁷ İbn Kuteybe, Şîî ricâl içerisinde yer vermektedir.¹⁰⁶⁸ Ebû Hâtim¹⁰⁶⁹ ve Nesâî'nin, "*kuvvetli bir râvî değildir*",¹⁰⁷⁰ İbn Hibbân'ın, "*aşırı Râfizî idi, haberleri kalb ederdî*" dediği¹⁰⁷¹ Süleymân b. Garm, Abdullâh b. Hasan'a¹⁰⁷² "*bizim kiblemize döndüğü halde, kafir olan kimse var mı?*" diye sormuş, o da "*evet, Râfiziler var*"

¹⁰⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 51-52.

¹⁰⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 412; Dârimî, *et-Târih*, s. 129; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 137; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 137

¹⁰⁶⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 137; Yûsuf b. Hasan b. Ahmed b. el-Mebriid, *Bahru'd-dem fi men tekelleme fihi el-İmâm Ahmed bi-medh ev zem* (nşr. Ebû Usâme Vasıyyullâh b. Muhammed b. Abbâs), Riyâd 1409/1989, s. 187. Ahmed b. Hanbel'in, onu tevsik ettiği de rivâyet edilmiştir (bk. İbnu'l-Mebriid, aynı yer).

¹⁰⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹⁰⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 137.

¹⁰⁷⁰ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 122.

¹⁰⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 332. İbn Hibbân, *Sikât*'ında ona Süleymân b. Muâz şeklinde yer vermektedir (bk. *es-Sikât*, VI, 392).

¹⁰⁷² Abdullâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, tâbiîndendir (bk. Ziriklî, *el-Âlâm*, IV, 78).

demiştir.¹⁰⁷³ İbn Hacer, yedinci tabakadan olan râvînin hafızasının kötü, Şîî eğilimli olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁴

Süleymân b. Garm, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdik’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁰⁷⁵ Tüsterî, onun ismi ile tartışmalara değinmekte, ondan, Râfîzîlerle ilgili yapılan nakli ise “*Zehebî bunu naklederken utanmadı mı*” diyerek eleştirmektedir.¹⁰⁷⁶

Anlaşıldığı kadarıyla Süleymân b. Garm, Sünnî âlimler tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmemiştir. Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde iddalar ise, Şîî ricâl eserlerinin kendisine yer vermesi ile doğrulanmaktadır.

7. Ebû Abdillâh Ca‘fer b. Ziyâd el-Ahmer, el-Kûfî (ö.167/783).¹⁰⁷⁷

Ca‘fer b. Ziyâd, Mansûr b. el-Mu‘temir (ö.132/749), Atâ b. es-Sâib, Muğîra b. Miksem (ö.136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Mücâlid b. Saîd (ö.144/761), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.144/761), Süleymân el-‘Ameş gibi muhaddislerden rivâyette bulunmuştur. Vekî’ b. el-Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne, İshâk b. Mansûr (ö.204/819), Ubeydullâh b. Mûsâ ve İsmâil b. Ebân (ö.216/831) ise kendisinden hadis nakleden bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî, Ca‘fer b. Ziyâd’ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Ebû Dâvûd *Merâsil*’de, Nesâî ise *Hasâisu Ali*’de ondan nakilde bulunmuşlardır.¹⁰⁷⁸

İclî,¹⁰⁷⁹ ve Osmân b. Ebî Şeybe’nin “*sika*” diyerek tevsîk ettiği¹⁰⁸⁰ Ca‘fer b. Ziyâd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*sikadır, Şîîlik eğilimi vardı*”¹⁰⁸¹ Ahmed b.

¹⁰⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 255; İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, XXVII, 376; Zehebî, *Mizân*, III, 310.

¹⁰⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 253.

¹⁰⁷⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 207.

¹⁰⁷⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 292-294.

¹⁰⁷⁷ Künyesinin Ebû Abdurrahmân olduğu da söylenmiştir.

¹⁰⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, V, 38-40.

¹⁰⁷⁹ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, I, 269.

¹⁰⁸⁰ İbn Şâhîn, *Târihu esmâi’s-sikât*, s. 87.

¹⁰⁸¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 480.

Hanbel, “*sâlihu’l-hadis*”¹⁰⁸² ve “*Şiilik eğilimi vardı*”,¹⁰⁸³ Ebû Dâvûd, “*sadûktur, Şiî’dir*” demektedir.¹⁰⁸⁴ Cûzcânî’nin “*doğru yoldan sapmaya meyillidir*” dediği râvî,¹⁰⁸⁵ İbn Hibbân’a göre zayıf râvîlerden pek çok hadis rivâyet etmiştir.¹⁰⁸⁶ İbn Adî “*Kûfe’nin Şiilik eğilimi gösteren kimselerindendir, sâlihtir*” derken,¹⁰⁸⁷ Dârekutnî’ye göre onun rivâyetleri, itibâr için kullanılabilir.¹⁰⁸⁸ Zehebî¹⁰⁸⁹ ve İbn Hacer’in¹⁰⁹⁰ Şiilik eğilimine sahip sadûk bir râvî olduğunu ifade ettikleri Ca’fer b. Ziyâd 167/783 senesinde vefât etmiştir.¹⁰⁹¹

Şiî ricâl kitaplarının da Ca’fer b. Ziyâd’a yer verdiği görülmektedir. Nitekim Tûsî onu, Ca’fer es-Sâdik’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁰⁹²

Sonuç olarak Ca’fer b. Ziyâd ile ilgili Sünnî ricâl kitaplarında güvenilir bir râvî olmakla beraber Şiî eğilimlere sahip olduğu dile getirilmiştir. Onun erken dönem Şiî ricâl eserlerinden Tûsî’nin *er-Ricâl*’inde zikredilmesi bu ithâmı haklılık payı olabileceğini düşündürmektedir.

8. Ebû Abdillâh el-Hasan b. Sâlih es-Sevrî, el-Kûfî (ö.169/785).¹⁰⁹³

el-Hasan b. Sâlih, Simâk b. Harb (ö.123/740), Abdullâh b. Dînâr (ö.127/744), İsmâîl b. Abdirrahmân (ö.127/744), Câbir el-Cu’fî, Eclah b. Abdillâh (ö.145/762), Muhammed b. İshâk (ö.150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/772) ve Şu’be b. el-Haccâc gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan râvîler içerisinde ise Abdullâh b. el-Mübarek, Vekî’ b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Âdem (ö.203/818), İshâk b.

¹⁰⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 161; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 480.

¹⁰⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 103.

¹⁰⁸⁴ Zehebî, *Mizân*, II, 134.

¹⁰⁸⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 59.

¹⁰⁸⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 214.

¹⁰⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 143.

¹⁰⁸⁸ *Mevsûati akvâli Ebî’l-Hasan ed-Dârekutnî*, s. 171.

¹⁰⁸⁹ Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihî ve hüve müvessak*, s. 59.

¹⁰⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 140.

¹⁰⁹¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 192. İbn Sa’d, 177/793 tarihini vermektedir (bk. *et-Tabakât*, VI, 383).

¹⁰⁹² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 161. Ayrıca bk. Tüsterî, *Kâmûs*, II, 622-623.

¹⁰⁹³ Râvî, Hayyân b. Şüfeyy el-Hemadânî şeklinde de kaydedilmiştir.

Mansûr (ö.204/819), Ubeydullâh b. Mûsâ ve Mâlik b. İsmâil'i (ö.217/832) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, el-Hasan b. Sâlih'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *el-Edebu'l-Müfred*'de ondan nakilde bulunmuştur.¹⁰⁹⁴

el-Hasan b. Sâlih ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn “sika”,¹⁰⁹⁵ Ahmed b. Hanbel “sahîhu'r-rivâye” demektedir.¹⁰⁹⁶ İclî, sika, sebt olduğunu, Şîlik eğilimi bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹⁷ İbn Kuteybe de, onda Şîlik eğilimi olduğu kanaatindedir.¹⁰⁹⁸ Ebû Hâtim'in “sika, mutkin, hâfiz”,¹⁰⁹⁹ İbn Hibbân'ın fakîh, takvâ ehli ve “kendisindeki Şîlik eğilimine rağmen (bu hususta) önderlikten kaçındı” dediği el-Hasan b. Sâlih¹¹⁰⁰ hakkında İbn Adî, onun rivâyetleri içerisinde uygunsuz bir rivâyete rastlamadığını, kendisine göre onun sıdk ehlinden olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰¹ Zehebî, Şehristânî'nin “Zeydiyye'nin İleri Gelenleri” içerisinde zikrettiği el-Hasan b. Sâlih'de¹¹⁰² az da olsa Şîî eğilimlerinden kaynaklanan bir bidat(çilik) olduğunu ve Cuma'yı terk ettiğini ifade etmektedir.¹¹⁰³ İbn Hacer'in “sika, fakîh, âbid, Şîlikle ithâm edilmiştir” dediği,¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, VI, 177-180; Zehebî, *Siyer*, VII, 361-362.

¹⁰⁹⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 268.

¹⁰⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 18.

¹⁰⁹⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 294-295.

¹⁰⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 509. İbn Kuteybe, eserinin başka bir yerinde Şîî ricâl listesinde ona da yer vermektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 624).

¹⁰⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 18.

¹¹⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 165. (رفض الرناسة على تشيع فيه). İbn Hibbân bir başka eserinde Şîîliğinden bahsetmeden, dindar biri olduğundan bahsetmektedir (bk. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 180).

¹¹⁰¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 317.

¹¹⁰² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

¹¹⁰³ Zehebî, *Mizân*, II, 245; krş. Ukaylî, *ed-Duaâ*, I, 231. Bunun gerekçesi ise zâlimliğe kılıçla karşı koyma düşüncesidir (bk. Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-IV, Beyrût 1375/1956, I, 217).

¹¹⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 161.

100/718 senesinde doğan ve fıkıh âlimleri içerisinde de zikredilen el-Hasan b. Sâlih,¹¹⁰⁵ 169/785 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁰⁶

el-Hasan b. Sâlih, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Keşşî'nin eserinden Tûsî'nin yaptığı derlemede onun Bütriyîye'den olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁰⁷ Tûsî, *el-Fihrist*'te onu zikretmekte ve bir eserinden söz etmekte,¹¹⁰⁸ bir başka eserinde Zeydî olduğunu söylemekte, ona Muhammed Bâkır¹¹⁰⁹ ve Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde yer vermektedir.¹¹¹⁰ İbnu'n-Nedîm'in, "Zeydiyye'nin ileri gelenlerinden, âlimlerindendi, fakîh ve mütekellim idi" dediği el-Hasan b. Sâlih'i¹¹¹¹ İbn Dâvûd, memdûh râvîler içerisinde kaydederken,¹¹¹² İbn Şehr Âşûb (ö.588/1192) ona ait bir "asl"ın varlığından bahsetmektedir.¹¹¹³

Görüldüğü üzere el-Hasan b. Sâlih, hem Sünnî hem de Şîî ricâl kitaplarında hatırı sayılır bir şekilde yer almaktadır. Sünnî âlimler onun güvenilir bir râvî olduğu hususunda hemfikirdirler ancak ondaki Şîî eğilimlere de işaret etmişlerdir. Şîî ricâl eserleri ise onu ciddi bir şekilde sahiplenmişlerdir. Bu da râvîde bazı Şîî eğilimlerin olduğunu göstermektedir.

9. Ebû Abdirrahmân Fudayl b. Merzûk er-Rakkâşî el-Kûfî (ö.170/786).

Fudayl b. Merzûk el-Eğar, Ebû Hâzım el-Eşcaî' (ö.100/718), Adiy b. Sâbit, Amr b. Abdillâh es-Sebîî' ve Süleymân el-'Ameş'den hadis rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî,

¹¹⁰⁵ eş-Şîrâzî, İbrâhim b. Ali b. Yûsuf, *et-Tabakâtu'l-fukahâ* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrût 1401/1981, s. 85. Bir başka eserde Hanefî fakîhler arasında sayılmaktadır (bk. et-Temîmî, Takıyyuddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettah Muhammed Hulv), I-IV, Riyâd 1403/1983, III, 65-66).

¹¹⁰⁶ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 395. Buhârî, bu tarihi 167/783 şeklinde vermektedir (bk. *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 295).

¹¹⁰⁷ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 233. krş. Hakânî, *Ricâlu'l-Hakânî*, s. 130. Aynı bilgi mezhepler tarihi kaynaklarında da yer almaktadır (bk. Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 8, 9).

¹¹⁰⁸ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 100.

¹¹⁰⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 113.

¹¹¹⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 166.

¹¹¹¹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 221.

¹¹¹² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 74. Râvînin ismi burada el-Hasan b. Sâlih el-Ahvel şeklinde kaydedilmiştir. Muhtemele Hillî bu tercihi Necâşî'ye tabi olmaktadır (bk. Necâşî, *er-Ricâl*, I, 157).

¹¹¹³ İbn Şehr Âşûb, *Meâlimu'l-ulemâ*, s. 34. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IV, 316-317; Tüsterî, *Kâmûs*, III, 264-266.

Züheyr b. Muâviye (ö.172/788), Vekî' b. el-Cerrâh, Hammâd b. Üsâme (ö.201/816) ve Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Fudayl b. Merzûk'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, *Raf'û'l-yedeyn*'de ondan rivâyette bulunmuştur.¹¹¹⁴

Fudayl b. Merzûk ile ilgili olarak, Süfyân es-Sevrî¹¹¹⁵ ve Yahyâ b. Maîn, “*sika*”¹¹¹⁶ demiş, Ahmed b. Hanbel, onunla ilgili hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiştir.¹¹¹⁷ İclî'nin “*câizu'l-hadîs, sika, kendisinde bazı Şîî eğilimler vardı*”¹¹¹⁸, Ebû Hâtim'in “*sadûk, sâlihu'l-hadîs, çok fazla vehme düşerdi, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”¹¹¹⁹ dediği râvîyi İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta zikrederek tevsîk etmekte ve hata yapanlardan olduğunu ifade etmektedir.¹¹²⁰ İbn Adî'in, “*lâ be'se bih*”,¹¹²¹ Zehebî, “*hakaret etmemekle beraber Şîî eğilimlere sahip olmakla meşhurdu*”,¹¹²² İbn Hacer'in “*sadûktur, vehme düşerdi, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” şeklinde nitelediği¹¹²³ Fudayl b. Merzûk, 170/786 senesinde vefât etmiştir.¹¹²⁴

Fudayl b. Merzûk, erken dönem Şîî ricâl eserlerinde *er-Ricâl*'de, Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde zikredilmiştir.¹¹²⁵

¹¹¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 305-307.

¹¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 75; Zehebî Süfyân b. Uyeyne ismini vermektedir. (bk. *Siyer*, VII, 342)

¹¹¹⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 273; Ayrıca onun, Fudayl b. Merzûk için “*leyse bihi be's*” (Dârimî, *et-Târih*, s. 191), “*zayıf*” (bk. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 209) ve “*sika ancak kendisinde aşırı Şîî eğilimler de vardı*” dediği de rivâyet edilmiştir. (bk. Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 827-828.

¹¹¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 75.

¹¹¹⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 208.

¹¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 75.

¹¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316. Bir diğer eserinde “*münkeru'l-hadîs*” demektedir (bk. *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 209).

¹¹²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 19.

¹¹²² Zehebî, *Mîzân*, V, 440. Zehebî bir başka eserinde onun “*sika*” olduğunu ifade etmektedir (bk. *el-Kâşif*, II, 386).

¹¹²³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 448.

¹¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 343.

¹¹²⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 271. Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 125; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 341-344

Sünnî ricâl kitaplarına göre Fudayl b. Merzûk, bazı eleştirilere uğramış bir râvîdir. Bunun yanında kendisinin Şîî eğilimlere sahip olduğu da ifade edilmiştir. Bu ithâm tam kanaat oluşturacak nitelikte olmasa da, Şîî ricâl kitapları tarafından doğrulanmaktadır.

10. Ebû Süleymân Ca'fer b. Süleymân ed-Dubaî, el-Basrî (ö.177/793).

Ca'fer b. Süleymân el-Haraşî, Mâlik b. Dînâr (ö.130/747), Atâ b. es-Sâib (ö.136/753), Saîd b. İyâs (ö.144/761), Kehmes b. el-Hasan (ö.149/766) gibi râvîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. el-Mübârek, Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/826), el-Hasan b. er-Rebî', Müsedded b. Müserhed (ö.228/842), Kuteybe b. Sâid (ö.240/854) ve daha başka muhaddisler rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ca'fer b. Süleymân'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *el-Edebu'l-Müfred*'de kendisinden rivâyette bulunmuştur.¹¹²⁶

Ca'fer b. Süleymân ilgili olarak Yahyâ el-Kattân, "*hadisi yazılmaz*" derken,¹¹²⁷ İbn Sa'd,' onun sika olduğunu ancak bazı zaafları da barındırdığını, Şîîlik eğilimine sahip olduğunu belirtmektedir.¹¹²⁸ Buhârî, İbn Maîn'in "*sika*",¹¹²⁹ Ahmed b. Hanbel'in "*lâ be'se bih*" dediği Ca'fer'in¹¹³⁰ bazı hadislerine muhalefet edildiğini nakletmektedir.¹¹³¹ Cûzcânî'nin "*münker hadisler rivâyet etmiştir*",¹¹³² İclî'nin "*sikadır, Şîîlik eğilimi vardır*" dediği râvîyi¹¹³³ İbn Kuteybe de Şîî ricâl içerisinde zikretmektedir.¹¹³⁴ Ukaylî, onun Râfîzîliğe nispet edildiğini söylemekte,¹¹³⁵ İbn Hibbân

¹¹²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, V, 43-46.

¹¹²⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 130; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 144; Zehebî, *Mizân*, II, 136. Süleymân b. Harb de aynı kanaattedir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 481).

¹¹²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 288.

¹¹²⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 130.

¹¹³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 481.

¹¹³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 192.

¹¹³² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 110.

¹¹³³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 268.

¹¹³⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹¹³⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 189.

Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e buğz ettiğini belirtmektedir.¹¹³⁶ İbn Adî, onun Şîî eğilimlere sahip olduğundan bahsedildiğini ancak rivâyetleri içerisinde münker rivâyet olmadığını, kendisine göre onun rivâyeti kabul edilmesi gerekenlerden olduğunu söylerken,¹¹³⁷ İbn Şâhîn “*sikadır, Şîîlik eğilimi vardır*”,¹¹³⁸ İbn Hacer “*sadûk, zâhid ancak Şîîlik eğilimi vardır*”,¹¹³⁹ Suyûtî ise “*sikadır, hasenu'l-hadîsdir, Şîîlik eğilimi vardı*” demektedir.¹¹⁴⁰ Ca'fer b. Süleymân 177/793 veya 178/794 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁴¹

Öte yandan Şîî ricâl eserleri de Ca'fer b. Süleymân'a yer vermiştir. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiş ve sika olduğu belirtmiştir.¹¹⁴² İbn Dâvûd da, ona güvenilir râvîler içerisinde yer vermektedir.¹¹⁴³

Görüldüğü gibi Ca'fer b. Süleymân, hem Sünnî hem de Şîî ricâl kitaplarında yer alan bir râvîdir. Sünnî eserlerde genel onun sika olduğu kanaati hakimdir, ancak bununla birlikte kendisinde bazı Şîî eğilimlerin varlığından söz edilmiştir. Şîî ricâl eserleri ise onu, kendi râvîleri olarak benimsemiş gözükmektedirler.

11. Ebû'l-Hasan Ali b. Hâşim b. el-Berîd, el-Âizî el-Kûfî (ö.181/797).

Ali b. Hâşim el-Hazzâz, Abdumelik b. Ebî Süleymân (ö.145/762), Hişâm b. Urve, İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Süleymân el-'Ameş'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Saîd b. Süleymân (ö.225/839), Yahyâ b. Maîn, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe

¹¹³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 140. Bir başka eserinde ise aşırı Şîî eğilimlere sahip olduğunu belirtmektedir (bk. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 159). İbn Hibbân'ın bu rivâyetteki kaynağı muhtemelen Ukaylî'dir. Onun nakline göre Ca'fer, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e hakaret etmediğini ancak istediği şekilde buğz ettiğini ifade etmektedir (bk. *ed-Duafâ*, I, 189).

¹¹³⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 144.

¹¹³⁸ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 87. İbn Şâhîn ona *Duafâ*'sında da yer vermiş ve zayıf bir râvî olduğunu ifade etmiştir (bk. Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Şâhîn el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn* (nşr. Abdu'r-Rahîm Muhammed Kaşgârî), 1409/1989, s. 66).

¹¹³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 140.

¹¹⁴⁰ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabâkâtu'l-huffâz*, Beyrût 1983/1403, s. 111.

¹¹⁴¹ Buhârî, ölümü ile ilgili 177/793 tarihini verirken (*et-Târîhu'l-kebîr*, II, 192) İbn Sa'd ise Recep ayında 178/794'de vefât ettiğini belirtmektedir (bk. *et-Tabakât*, VII, 288).

¹¹⁴² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 162.

¹¹⁴³ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 62. Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 84-96; Hûî, *Mu'cem*, IV, 69; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 623-625; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 81 vd.

(ö.235/849), Osmân b. Ebî Şeybe (ö.239/853), Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler hadis rivâyet etmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ali b. Hâşim'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *el-Edebu'l-müfred*'inde ondan nakilde bulunmuştur.¹¹⁴⁴

Ali b. Hâşim ile ilgili olarak, İbn Sa'd, "*sâlihu'l-hadîs, sadûk*",¹¹⁴⁵ Yahyâ b. Maîn, "*sika*",¹¹⁴⁶ Ali b. el-Medînî, "*sadûk*",¹¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, "*herhangi bir be's yoktur*",¹¹⁴⁸ İclî, "*sika*",¹¹⁴⁹ Ebû Hâtim, "*Şiilik eğilimi vardı, hadisi yazılır*",¹¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, "*Şiilik eğilimleri olan sebt bir râvîdir*" demektedir.¹¹⁵¹ İbn Hibbân, Cûzcânî'nin "*kötü mezhebi anlayışında aşırı idi*"¹¹⁵² dediği râvînin Şiî eğilimlere sahip olduğunu ifade ederken,¹¹⁵³ İbn Adî, onun Kûfe'nin bilinen Şiîlerinden olduğunu belirtmiş ve "*Allah'ın izniyle hadiste sadûktur*"¹¹⁵⁴ demiştir. İbn Hacer'in, "*Şiilik eğilimleri olan sadûk bir râvî*" şeklinde nitelediği Ali b. Hâşim,¹¹⁵⁵ 181/797 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁵⁶

Ali b. Hâşim, Şiî ricâl kitaplarında de yer almaktadır. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹¹⁵⁷

¹¹⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 163-164.

¹¹⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 392.

¹¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 116

¹¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 208. İbnu'l-Medînî'nin, onu tevsîk ettiği de rivâyet edilmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 343).

¹¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 489.

¹¹⁴⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 158.

¹¹⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 208.

¹¹⁵¹ Zehebî, *Mizân*, V, 194.

¹¹⁵² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 73. Krş. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 183.

¹¹⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 214. İbn Hibbân, bir başka eserinde ise "*Şiilikte aşırı idi*" demektedir. (bk. *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 110).

¹¹⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 183.

¹¹⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 406.

¹¹⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 392; Buhârî, 189/804 tarihini nakletmektedir (bk. *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 300).

¹¹⁵⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 241. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XII, 219-220; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 600-601.

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitapları tarafından genellikle güvenilir bir râvî olarak kabul edilen Ali b. Hâşim'in, bazı Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde ithâmlar vardır. Bu ithâmlar Şîî ricâl kitapları tarafından kısmen de olsa doğrulanmaktadır.

12. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed, el-Medenî (ö.184/800).¹¹⁵⁸

İbrâhîm b. Muhammed el-Eslemî, İbn Şihâb ez-Zührî (ö.125/742), Abdullâh b. Dînâr, Safvân b. Süleym (ö.132/749), İbn Ebî Zi'b (ö.158/774) gibi muhaddislerden rivâyette bulunmuştur. Süfyân es-Sevrî, İbrâhîm b. Tahmân (ö.168/784), Yahyâ b. Âdem (ö.203/818), Şâfîî, Abdurrazzâk b. Hemmâm, Abdurrahmân b. Sâlih el-Ezdî (ö.235/849) ve İsmâîl b. Mûsâ (ö.245/859) ise kendisinden hadis nakleden bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, İbrâhîm b. Muhammed'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹¹⁵⁹

Mâlik'in "*ne hadiste ne de dininde güvenilir değildir*" dediği İbrâhîm b. Muhammed'i¹¹⁶⁰ Yahya b. Maîn, "*yalancıdır, Râfızî ve Kaderî idi*",¹¹⁶¹ Buhârî¹¹⁶² ve Ahmed b. Hanbel, "*Kaderî, Cehmî, Mutezilî*" gibi nitelendirmelerle cerh etmişlerdir.¹¹⁶³ Sahâbenin bazısına hakaret ettiği rivâyet edilen İbrâhîm'i¹¹⁶⁴ Nesâî, "*metruku'l-hadîs*",¹¹⁶⁵ Belhî, "*Râfızî, Kaderî*" şeklinde nitelemekte¹¹⁶⁶ İbn Adî, rivâyetlerinin tamamına baktığını ve içerisinde münker bir rivâyete rastlayamadığını ifade etmektedir. Ona göre İbrâhîm b. Muhammed hadisi yazılabilecek râvîlerdendir.¹¹⁶⁷ Dârekutnî'nin

¹¹⁵⁸ Kendisini İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Atâ şeklinde zikredenler de bulunmaktadır.

¹¹⁵⁹ Mizzî, *Tehzîb*, II, 184-186.

¹¹⁶⁰ Züheyr b. Harb b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr* (nşr. Salâh b. Fethî Helel), I-IV, Kâhire 1424/2004, II, 359; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 63; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 126.

¹¹⁶¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 63; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 104.

¹¹⁶² Buhârî, *ed-Duafâu's-sağîr*, s. 17.

¹¹⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 217.

¹¹⁶⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 63.

¹¹⁶⁵ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 40.

¹¹⁶⁶ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 381.

¹¹⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 225.

“*daifu’l-hadis, daifu’d-din, Kaderi ve Râfiz*” dediği¹¹⁶⁸ İbrâhîm b. Muhammed 184/800 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁶⁹

İbrâhîm b. Muhammed Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onun Ebû Câfer ve Ebû Abdullâh’tan rivâyette bulunduğunu, sadece kendilerinin (Şîa) hadislerine ihtimam gösterdiği için âlimlerin tamamının onu zayıf kabul ettiğini söylemektedir.¹¹⁷⁰ Tûsî’nin akrânı olan Necâşî ve onun eseri *Tenkîh*’e şerh yazan Ebtahî de Ehl-i Sünnet âlimlerinin onu, sırf Şîîliğinden dolayı zayıf olarak nitelediklerini belirtmektedir.¹¹⁷¹ İbn Dâvûd, ona eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde yer vermiştir.¹¹⁷²

Ehl-i Sünnet âlimleri İbrâhîm b. Muhammed hakkında çeşitli ithâmlarda bulunmuşlardır. Her ne kadar İbn Adî, onun rivâyetleri arasında münker bir rivâyete rastlamadığını belirtse de,¹¹⁷³ Ehl-i Sünnet âlimlerinin neredeyse tamamı onun güvenilirliği hususunda ittifak etmişlerdir. Hakkında Şîîlik ithâmları ise, Şîî bilginlerin kendisine eserlerinde yer vermesi ile doğrulanmaktadır.

13. Ebû Hişâm Âiz b. Habîb el-Absî, el-Kûfî (ö.190/805).

Âiz b. Habîb, el-Haccâc b. Ertât (ö.145/762), İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Ebû Hanîfe (ö.150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/772) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. İsâ b. Necîh (ö.224/838), Züheyr b. Harb (ö.234/848), İshâk b. Râhûye (ö.238/852) ve Ahmed b. Hanbel kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir.

¹¹⁶⁸ *Mevsûati akvâli Ebî’l-Hasan ed-Dârekutnî*, s. 47.

¹¹⁶⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 425.

¹¹⁷⁰ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 34. Tûsî ona, *er-Ricâl* isimli eserinde de Câfer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde yer vermektedir (bk. *er-Ricâl*, s. 144).

¹¹⁷¹ Ebtahî, *Tehzibu’l-Makâl*, I, 240-241.

¹¹⁷² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 33. Onunla ilgili geç dönem eserlerine de müracaat edilebilir: Mâmekânî, *Tenkîhu’l-makâl*, IV, 266-275; Hûî, *Mu’cem*, I, 274-275; Tüsterî, *Kâmûs*, I, 264-268; Modaressi, *Tradition and Survival*, I, 286-289.

¹¹⁷³ İbn Adî’in görüşüne muhalif olarak, İbnu’l-Cevzî (ö.597/1202) eserinde onun yer aldığı bir rivâyete yer vermiştir. O, İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Yahyâ’nın “*Kim hasta olarak ölürse, şehit olarak ölmüş olur*” (İbn Mâce, Cenâiz 62) mealindeki hadisin medârı olduğunu ancak tedlîs yapan ve güvenilmeyen biri olduğunu ifade etmiştir (bk. *el-Mevdûât mine’l-ehâdîsi’l-merfûât* [nşr. Nureddîn Boyacılar], I-III, Beyrût 1418/1997, III, 513). Bûsîrî (ö.840/1436) de İbn Mâce’de rivâyetin senedini ilgili râvîden dolayı zayıf kabul etmiştir (bk. *el-Bûsîrî*, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl, *Misbâhu’z-züccace* [nşr. Kemal Yusûf el-Hût], I-II, Beyrût 1406/1986, I, 289-290).

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Nesâî ve İbn Mâce, Âiz b. Habîb'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹¹⁷⁴

Âiz b. Habîb'i, İbn Sa'd,¹¹⁷⁵ Yahyâ b. Maîn¹¹⁷⁶ ve İbn Şâhîn "sika",¹¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim "leyse bihi be's",¹¹⁷⁸ diyerek tevsîk etmiştir. Cûzcânî'nin, "aşırıdır, (haktan) sapmıştır",¹¹⁷⁹ Ukaylî'nin "Zeydî olduğu söylenmiştir",¹¹⁸⁰ Zehebî'nin "aşırı Şîi'dir" dediği¹¹⁸¹ Âiz b. Habîb, 190/805 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁸²

Âiz b. Habîb, Şîi ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Berkî, onu el-Ahmesî nisbesiyle Ca'fer es-Sâdık'ın,¹¹⁸³ Tûsî ise, Âiz el-Ahmesî şeklinde Ali b. el-Hüseyin¹¹⁸⁴ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹¹⁸⁵

Sonuç olarak hem Sünnî hem de Şîi ricâl eserlerinde yer alan Âiz b. Habîb'in, bazı Sünnî eserlerde Şîi eğilimlere sahip olduğu dile getirilmiştir. Şîi ricâl eserlerinde de yer alması, Âiz b. Habîb'in bazı Şîi eğilimlere sahip olduğunu göstermektedir.

14. Ebû Abdillâh Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî, el-Kûfî (ö.195/810).

Haccâc b. Ertât, Hişâm b. Urve, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Süleymân el-'Ameş, Zekeriyâ b. Ebî Zâide ve Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Fudayl'ın hadis rivâyet ettiği bazı hocalarıdır. Kendisinden rivâyette öne çıkan muhaddisler içerisinde ise, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye (ö.238/852), Kuteybe b. Sâid ve Ahmed b. Hanbel'i

¹¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 95-96.

¹¹⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 397.

¹¹⁷⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 501; Dârimî, *et-Târih*, s. 177. Yahyâ b. Maîn'nin, onun için "suveylih" (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 17), "zındık", "yalancı" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 478).

¹¹⁷⁷ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 259.

¹¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 17; krş. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 361.

¹¹⁷⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 64.

¹¹⁸⁰ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 411. krş. Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 421.

¹¹⁸¹ Zehebî, *Mizân*, IV, 22.

¹¹⁸² Zehebî, *el-Kâşif*, II, 59.

¹¹⁸³ Berkî, *et-Tabakât*, s. 339.

¹¹⁸⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 98.

¹¹⁸⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 263.

zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Muhammed b. Fudayl'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹¹⁸⁶

Muhammed b. Fudayl ile ilgili olarak, İbn Sa'd, "*sika, sadûk, çok hadisi olan Şîi eğilimli biri idi*",¹¹⁸⁷ Yahyâ b. Maîn, "*sika*",¹¹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, "*Şîilik eğilimi vardı, hasenu'l-hadîs idi*",¹¹⁸⁹ İclî, "*sikadır, Şîilik eğilimi vardı*",¹¹⁹⁰ Ebû Dâvûd, "*samimi bir Şîi idi*" demektedir,¹¹⁹¹ İbn Kuteybe, onu Şîi ricâl içerisinde zikretmektedir.¹¹⁹² Ebû Zür'a, onu "*ilim ehlinden sadûk bir kimse idi*" diyerek nitelerken¹¹⁹³ İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ında yer vermiştir.¹¹⁹⁴ Zehebî'nin, "*sikadır, Şîi'dir*",¹¹⁹⁵ İbn Hacer'in, "*sadûk, ârif, Şîi eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*" dediği¹¹⁹⁶ Muhammed b. Fudayl, 195/810 senesinde vefât etmiştir.¹¹⁹⁷

Muhammed b. Fudayl, Şîi ricâl eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde "*sika*" diyerek zikretmiştir.¹¹⁹⁸ İbn Dâvûd da, Tûsî takip ederek, eserinin güvenilir râvîlere yer verdiği kısmında ona yer vermiştir.¹¹⁹⁹

Görüldüğü üzere Muhammed b. Fudayl, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmektedir. Ancak hakkında Şîi eğilimler sahip olduğu yönünde

¹¹⁸⁶ Mizzî, *Tehzib*, XXVI, 293-296.

¹¹⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389.

¹¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 58; Zehebî, *Siyer*, IX, 173.

¹¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 57.

¹¹⁹⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 250.

¹¹⁹¹ Zehebî, *Siyer*, IX, 174.

¹¹⁹² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde Ashâbu'l-hadîs önde gelen isimlerine yer verirken Muhammed b. Fudayl'ı da zikretmekte ancak herhangi bir Şîilik eğiliminden bahsetmemektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 510).

¹¹⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 58.

¹¹⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 84.

¹¹⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 89; Zehebî, başka bir eserinde "*sadûk bir Şîi'dir*" demektedir (bk. *Zikru esmâi men tüküllime fîhi ve huve muvessak*, s. 167).

¹¹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 502.

¹¹⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 389; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 208.

¹¹⁹⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 297.

¹¹⁹⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 181. Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 128-129; Hûî, *Mu'cem*, XVII, 148; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 370-375.

ithâmlar vardır ve bu ithâmlar erken dönemden beri yoğun bir şekilde dile getirilmiştir. Şîî ricâl eserlerinin de ona yer vermesi bu ithâmları doğrulamaktadır.

D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ubeydullâh b. Mûsâ el-‘Absî, el-Kûfî (ö.213/828).

Ubeydullâh b. Mûsâ, Hişâm b. Urve, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Süleymân el-‘Ameş, Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Sâlih b. Hayy, Süfyân b. Uyeyne gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Yahyâ b. Maîn, İshâk b. Râhûye, Osmân b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ise kendisinin rivâyette bulunan onlarca muhaddisten bazılarıdır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Ubeydullâh b. Mûsâ’nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁰⁰

Yahyâ b. Maîn’in, “*sika*”,¹²⁰¹ İclî’nin, “*sika, sadûk, Şîilik eğilimi vardı*”,¹²⁰² Ebû Hâtim’in, “*sadûk, hasenu’l-hadîs*”,¹²⁰³ İbn Kuteybe¹²⁰⁴ ve İbn Hibbân’ın, “*Şîilik eğilimi vardı*” dediği Ubeydullâh b. Mûsâ,¹²⁰⁵ Fesevî’nin nakline göre, Şîî’dir, eğer ki birisi ona Râfîzî’dir derse bu da yadırganmamalıdır, münkeru’l-hadîstir.¹²⁰⁶ Muâviye isminde kimseleri evine almadığı ve onlara hadis rivâyet etmediği ifade edilen râvîyi¹²⁰⁷ Şehristânî, Şîî ricâl içerisinde zikretmiş,¹²⁰⁸ Zehebî, onun, Şîî eğilimlerini yaşadığı coğrafyadan aldığını söylemiştir.¹²⁰⁹ 213/828 senesinde vefât eden Ubeydullâh b. Mûsâ¹²¹⁰ için İbn Hacer “*sikadır, Şîilik eğilimi vardı*” demektedir.¹²¹¹

¹²⁰⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 164-167.

¹²⁰¹ Dârimî, *et-Târîh*, s. 63; Zehebî, *Siyer*, IX, 555.

¹²⁰² İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 114; krş. I, 39.

¹²⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 335.

¹²⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 519. İbn Kuteybe, ona Şîî ricâl içerisinde de yer vermektedir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 624).

¹²⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 152.

¹²⁰⁶ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, III, 140.

¹²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 556-557.

¹²⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

¹²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 555; Zehebî diğer eserlerinde “*Şîiliği ve bidatine rağmen otorite isimlerden biridir*” (*el-Kâşif*, II, 234), “*özünde sika birisidir ancak tam anlamıyla Şîî’dir (شيعي متحرق)*” (*Mîzân*, V, 21) demektedir.

Öte yandan Ubeydullâh b. Mûsâ Şîf ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Tûsî, onu, Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹²¹²

Görüldüğü üzere Sünnî ricâl kitapları güvenilir bir râvî olarak kabul edilen Ubeydullâh b. Mûsâ'nın Şîf olduğu ile ilgili birçok bilgi içermektedir. Şîf ricâl eserlerinin ona az da olsa yer veriş, ithâmın bir aslının olabileceğini düşündürmektedir.

2. Ebû'l-Hasan Ali b. Ğurâb el-Fezârî, el-Kûfî (ö.234/848).¹²¹³

Ali b. Ğurâb el-Kâdî, Eş'as b. Abdilmelik (ö.142/759), Hişâm b. Urve (ö.145/762), İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) ve Süfyân es-Sevrî'den (ö.161/777) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Mervân b. Muâviye (ö.193/808), Sehl b. Osmân (ö.235/849), Ahmed b. Hanbel ve Ziyâd b. Eyyûb'u (ö.252/866) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Nesâî ve İbn Mâce, Ali b. Ğurâb'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²¹⁴

Ali b. Ğurâb ile ilgili olarak, İbn Sa'd, "*sadûk, kendisinde zayıflık vardı*",¹²¹⁵ Yahyâ b. Maîn, "*sika*",¹²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, "*tedlîs yapardı ancak sadûk idi*",¹²¹⁷ Ebû Zür'a, "*sadûk*" derken,¹²¹⁸ İbn Adî, onun hadisinin yazılabileceğini,¹²¹⁹ Dârekutnî, hadisine itibar edileceğini ifade etmiştir.¹²²⁰ İbn Hibbân, Cûzcânî'nin "*sâkıt*" dediği râvînin,¹²²¹ aşırı Şîf görüşlere sahip olduğunu, sika râvîlerden uydurma rivâyetler

¹²¹⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 402. İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 184.

¹²¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 375.

¹²¹² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 229. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XI, 86-87; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 94-95.

¹²¹³ Ubû Velîd olarak da künyelenmiştir, kendisine Ali b. Abdulazîz de denilmiştir.

¹²¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 90-92.

¹²¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 392.

¹²¹⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 270. Onun, "*bir beis yoktur* (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adîl*, VI, 200) *ancak Şîilik eğilimi vardı*" dediği de nakledilmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 45).

¹²¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 297; Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 292; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adîl*, VI, 200.

¹²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adîl*, VI, 200.

¹²¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 206.

¹²²⁰ Berkânî, *Suâlât*, s. 112.

¹²²¹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 61. Hatîb, "*zannediyorum İbrâhîm (Cûzcânî), ona mezhebi dolayısıyla eleştiride bulundu. Çünkü onun Şîi eğilimleri vardı*" demiştir (bk. *Târîh*, XII, 45).

naklettiğini belirtmektedir.¹²²² İbn Hacer'in, “*sadûk, tedlis yapardı, Şîlik eğilimine sahipti*” dediği¹²²³ Ali b. Ğurâb, 234/848 senesinde vefât etmiştir.¹²²⁴

Ali b. Ğurâb, Şîî ricâl eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde Ali b. Abdulazîz el-Fezârî şeklinde kaydetmiş ve bir kitabı olduğundan bahsetmiştir.¹²²⁵ İbn Nedîm de, onu, kendisinden fıkıh rivâyet edilen Şîa'nın şeyhlerinden kabul etmiştir.¹²²⁶

Sünnî eserlere göre, sadûk bir râvî olan Ali b. Ğurâb'ın bazı Şîî eğilimlere sahip olduğu dile getirilmiştir. Râvînin Şîî ricâl eserlerinde yer alması, bu ithâmlarda haklılık payı olabileceğini düşündürmektedir.

3. Ebû's-Salt Abdusselâm b. Sâlih el-Kuraşî (ö.236/850).

Abdusselâm b. Sâlih el-Herevî, Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Mâlik b. Enes (ö.179/795), İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813), Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/826) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. Râfî' (ö.245/859), Ahmed b. Seyyâr (ö.268/881) ve Abbâs b. Muhammed (ö.271/884) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Abdusselâm b. Sâlih'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹²²⁷

İbn Seyyâr'ın, aşırı biri olmadığını, Hz. Ebû Berk'i (Hz. Ali'ye) takdîm ettiğini, sahâbeyi ise iyi bir surette andığını söylediği Abdusselâm b. Sâlih¹²²⁸ ile ilgili olarak Cûzcânî “*doğru yoldan çıkmaya meyilli idi*”,¹²²⁹ Ebû Hâtim, “*zayıf*”,¹²³⁰ Ukaylî, “*pis bir Râfîzî idi*” demiş,¹²³¹ İbn Hibbân, onun Ehl-i Beyt ve Hz. Ali'nin faziletleri ile ilgili

¹²²² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 105.

¹²²³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 404.

¹²²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 392.

¹²²⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 233. Ayrıca bk. a.mlf, *el-Fihrist*, s. 160-161.

¹²²⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 271. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XII, 111-112; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 530-532.

¹²²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 73-75.

¹²²⁸ Zehebî, *Siyer*, XI, 447.

¹²²⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 205.

¹²³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 48.

¹²³¹ Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, III, 70. İbn Hacer, ayrıca Ukaylî'nin onun için “*kezzâb*” dediğini nakletmekte ancak bu ithâmın ağır olduğunu belirtmektedir (bk. *Takrîb*, s. 355).

garîb rivâyetler naklettiğini, infirâd ettiği zaman kendisiyle ihticâcın câiz olmayacağını ifade etmiştir.¹²³² İbn Şâhîn'in, "sadûktur, sikadır ancak kendisinde Şiilik eğilimi vardı",¹²³³ Zehebî'nin, "aşırı derecede zayıftır, Şiî'dir",¹²³⁴ İbn Hacer'in, "sadûktur, bazı münker rivâyetleri vardır, kendisinde Şiilik eğilimi vardı" dediği¹²³⁵ Abdusselâm b. Sâlih, 236/850 senesinde vefât etmiştir.¹²³⁶

Abdusselâm b. Sâlih, Şiî ricâl kitaplarında yer alan bir râvîdir. Keşşî'nin naklettiği bir rivâyette o, "negıyyu'l-hadıs,¹²³⁷ Şiilikte aşırı idi, kendisinden herhangi bir yalan görülmedi" şeklinde zikredilmekte,¹²³⁸ Necâşî, onun için "sikadır, sahîhu'l-hadîstir" demektedir.¹²³⁹ Tûsî, onu Ali er-Rızâ'nın ashâbı içerisine "Âmmî" diyerek kaydetmiş,¹²⁴⁰ İbn Dâvûd, eserinin mecrûh râvîlerine ayırdığı bölümde ona yer vermiş ve "Âmmî" olduğunu belirtmiştir.¹²⁴¹ Allâme Hillî ise, onun sika bir râvî olduğu kanaatindedir.¹²⁴²

Görüldüğü üzere Abdusselâm b. Sâlih, Sünnî ricâl kitaplarında çeşitli ithâmlara maruz kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla o, güvenilir bir râvî değildir. Hakkında sıkça dile getirilen bir ithâm da, onun Şiî oluşu ile ilgilidir. Bu ithâmın, Şiî ricâl kaynakları tarafından doğrulanması, râvîde bazı eğilimlerin olduğunu göstermektedir.

¹²³² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 151.

¹²³³ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 227.

¹²³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 195.

¹²³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 355.

¹²³⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 195.

¹²³⁷ Negıyyu'l-hadıs: Şiî ricâl ilminde medih lafzı olarak kullanılmaktadır (bk. Hâlid Züveybî, *Nakdu'r-ricâl inde 'ş-Şiati'l-Ca'feriyye* (doktora tezi, 2008), Cezâyir/Batna, s. 389).

¹²³⁸ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 615.

¹²³⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 61.

¹²⁴⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 380. Hûî, Tûsî'nin onu bu şekilde vasfetesini şu şekilde değerlendirmiştir: "İşin doğrusu bu, Tûsî'nin saygıya değer kaleminden kaynaklanan bir hatadır" (bk. *Mu'cem*, X, 17).

¹²⁴¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 257.

¹²⁴² Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 117. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, X, 16-18; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 159-165.

E. DEĞERLENDİRME

Araştırmayda kısa biyografilerine yer verilen 201 râvînin, 33'ünün Şîî eğilimli olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Bu râvîlerin, 3'ü (% 6.5) 50/670-100/718; 13'ü (% 41) 100/718-150/767; 14'ü (% 44) 150/767-200/815; 3 râvî (% 9) 200/815-250/864 tarihleri arasında vefât etmiştir. Şîî eğilimli olduğu anlaşılan 33 râvînin 26'sının (% 77.5) Kûfe; 2'sinin (% 6.5) Basra; 2'sinin (% 6.5) Medîne; 3'nün (% 10) ise farklı bölgelerle ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu verileri tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

	50-100	100-150	150-200	200-250
Kûfe	2	12	10	2
Basra			2	
Medîne	1		1	
Diğer		1	1	1

Hakkında Şîîlik ithâmı bulunan ve çeşitli tetkiklerden sonra bu ithâmın doğru olduğuna kanaat getirilen râvîlerin 30'u (% 91) hicrî 100-200 yılları arasında vefât etmiştir. Hem bu oran hem de mezkûr râvîlerin Kûfe olan ilişkileri dikkat çekicidir. Aşırı Şîî eğilimli olduğu tespit edilen râvîlerle ilgili değerlendirmeler burada yeniden hatırlanmalıdır.

Şîî eğilimli oldukları tespit edilen 33 râvînin, 7'sinden Buhârî; 13'ünden Müslim; 17'sinden Ebû Dâvûd; 23'ünden Tirmizî; 19'undan Nesâî; 24'ünden İbn Mâce hadis rivâyet etmişlerdir. Bu da *Kütüb-i Sitte*'de bazı Şîî eğilimli râvîlerin yer aldığını göstermektedir.

III. Şİİ EĞİLİMLERİ ZAYIF OLAN RÂVİLER

Bu başlık altında kısa biyografilerine yer verilecek olan râvîlerin, az da olsa Şîilik eğilimi taşıdığı düşünülmektedir. Bu düşüncenin oluşmasında ise, râvî hakkındaki ithâmların ya bir tek müelliften gelmesi ya da birkaç müelliften gelmekle beraber aşırı Şîi veya Şîi eğilimler taşımak ile ithâm edilmek için yeterli olmadığı kanaatinin oluşmasıdır. Bununla birlikte Şîi ricâl eserlerinde bu râvîlere yer verilmiştir. “Az da olsa Şîi eğilimler taşıma” ifadesinin yukarıda verilen çerçevede anlaşılması uygun olacaktır. Bu râvîlerin ithamlara maruz kalmasında ise, hilâfet, tafdîl, meselesi veya daha başka siyasî meselelerde aşırılık arz etmeyen Şîi görüşleri etkili olmuş olmalıdır.

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Amr b. el-Hamig b. el-Kâhin el-Huzâî’ (ö.50/670).

Cübeyr b. Nüfeyr (ö.80/699), Abdullâh b. Âmir ve Rifâa b. Şeddâd, sahâbî olan Amr b. el-Hamig’den¹²⁴³ hadis rivâyetinde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden ise Nesâî ve İbn Mâce, Amr b. Hamig’in rivâyetlerine *Sünen*’lerinde yer vermişlerdir.¹²⁴⁴

İbn Habîb’in (ö.245/860) propaganda yapan bir Şîi olduğunu ifade ettiği¹²⁴⁵ Amr b. el-Hamig, Hudeybiye anlaşmasından sonra¹²⁴⁶ Medîne’ye hicret etmiş ve Hz. Peygamber’den bazı hadisler ezberlemiştir. Kendisinin Hz. Osmân’ın evine giren dört kişiden biri olduğu,¹²⁴⁷ daha sonra ise Hz. Ali’nin *şîasına* katıldığı¹²⁴⁸ ve onunla bütün

¹²⁴³ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 313; İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, III, 257; İbnu’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, III, 367; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe* (nşr. âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, Beyrût 1425/1995, IV, 514.

¹²⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 596-598.

¹²⁴⁵ Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydârâbâd 1361/1942, s. 490.

¹²⁴⁶ Müslüman oluşunun veda haccında olduğu da söylenmiştir (İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 292; Taberî, *el-Müntehab*, s. 546). Ancak diğer görüş daha doğrudur.

¹²⁴⁷ İbn Sa’d, onun Hz. Osmân’ın katline yardımcı olanlardan olduğunu belirtmektedir (bk. *et-Tabakât*, VI, 25).

¹²⁴⁸ İbn Hibbân da, onun Hz. Ali’nin ashâbından olduğunu ifade etmektedir (bk. *es-Sikât*, III, 275).

savaşlara iştirak ettiği belirtilmiştir. Önce Kûfe’de bulunan daha sonra Mısır’a giden Amr b. el-Hamig 50/670 senesinde vefât etmiştir.¹²⁴⁹

Amr b. el-Hamig, Şîf ricâl kitaplarında kendisine önem atfedilen bir isimdir. Berkî onu, Hz. Ali’nin ashâbından, şurtatu’l-hamîs içerisinde;¹²⁵⁰ Tûsî, Hz. Ali’nin¹²⁵¹ ve Hz. Hasan’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹²⁵² İbn Şehr Âşûb’un rivâyet ettiğine göre, Hz. Ali’nin komutanları arasında yer almakta,¹²⁵³ onu öven şiirleri bulunmaktadır.¹²⁵⁴ İbn Dâvûd ise, onun Hz. Ali’nin ashâbından olduğu bilgisini tekrarlamakta ve Hz. Hüseyin’in onun kulluğuna şahit olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵⁵

Görüldüğü üzere Amr b. el-Hamig, Hz. Peygamber’in ashâbındandır. Ancak O’nun vefâtının ardından Hz. Ali’nin çevresi ile yakınlaştığı anlaşılmaktadır. Mezhebî anlamda bir Şîflikten söz edilemese de, onun Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e ileri derecede muhabbet duyduğunu söylemek mümkündür.

2. Ebû Amr/Talha Sa’saa’ b. Sûhân el-Abdî, el-Kûfî (ö.60/679).

Sa’saa’ b. Sûhân, Hz. Osmân, Hz. Ali ve Abdullâh b. Abbâs’dan rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise, Âmir eş-Şa’bî Abdullâh b. Büreyde, Amr b. Abdillâh es-Sebî’ ve el-Minhâl b. Amr hadis rivâyet etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Nesâî, Sa’saa’ b. Sûhân’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁵⁶

¹²⁴⁹ İbn Abdilberr, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, III, 257-258. O, Emevî valilerinden Abdurrahmân b. Abdillâh (ö.66/685) (bk. Ziriklî, *el-‘Alâm*, III, 312) tarafından öldürülmüştür (bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 25; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 235). Vefâtıyla ilgili olarak Halîfe b. Hayyât 51/81 tarihini vermektedir (bk. *et-Tabakât*, I, 235, 307) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XLV, 490-504.

¹²⁵⁰ Berkî, *et-Tabakât*, s. 41. Keşşî’nin naklettiğine göre Amr b. el-Hamig, kıyamet günü Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde olacaktır (bk. *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 9).

¹²⁵¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 47.

¹²⁵² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 69.

¹²⁵³ Muhammed b. Ali b. Şehr Âşûb *et-Tabersî, Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, I-IV, Beyrût 1405/1985, III, 169.

¹²⁵⁴ İbn Şehr Âşûb, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, III, 161. Ayrıca Hz. Ali’nin ilk Müslüman olan kimse olduğuna dair yer verdiği rivâyetin râvîlerini sıralarken ona da yer vermiştir (bk. *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, II, 7).

¹²⁵⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 145. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, XIII, 87-91.

¹²⁵⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 167-168. Mizzî, onun sadece Nesâî’nin *Sünen*’inde rivâyeti olduğunu ifade etmiştir. Ancak Sa’saa’ b. Sûhân’ın hem Ebû Dâvûd hem de Nesâî’de rivâyetleri bulunmaktadır.

Cemel savaşında Hz. Ali ile birlikte olan¹²⁵⁷ ve muhadram olduğunu ifade edilen Sa'saa' b. Sûhân'ı, İbn Sa'd,¹²⁵⁸ Zehebî¹²⁵⁹ ve İbn Hacer, "sika" diyerek,¹²⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vererek tevsik etmişlerdir.¹²⁶¹ Cûzcânî'nin, Hâriciler,¹²⁶² İbn Kuteybe'nin, Şîî ricâl içerisinde zikrettiği¹²⁶³ Sa'saa' b. Sûhân, Yezîd b. Muâviye'nin hilâfetine yetişerek 60/679 senesinde vefât etmiştir.¹²⁶⁴

Diğer taraftan Şîî ricâl kitapları Sa'saa' b. Sûhân'a yer vermişlerdir. Berkî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmiş,¹²⁶⁵ Keşşî, onu övücü mahiyette nakillerde bulmuştur.¹²⁶⁶ Tûsî, Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde,¹²⁶⁷ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde ona yer vermiş,¹²⁶⁸ Allâme Hillî, onun Hz. Ali'nin ashâbı içerisindeki önemli konumuna dikkat çekmiştir.¹²⁶⁹

Görüldüğü üzere Sa'saa' b. Sûhân, Sünnî ricâl eserleri tarafından sika bir râvî olarak nitelenmekte, Hârici veya Şîî olduğu yönünde ise zayıf ithâmlar bulunmaktadır. Şîî ricâl eserlerinin onu Şîî bir râvî olarak kabul etmeleri, râvîde bazı Şîî eğilimlerin olduğu kanaati uyandırmaktadır.

3. Ebû'l-Hâris Hübeyra b. Yerîm eş-Şibâmî/eş-Şeybânî, el-Kûfî (ö.66/685).

Hübeyra b. Yerîm, Abdullâh b. Mes'ûd, Talha b. Ubeydillâh (ö.36/656), Hz. Ali, Abdullâh b. Abbâs gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Amr b.

¹²⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 221; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 400.

¹²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 221.

¹²⁵⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 28. Zehebî, bir başka eserinde "Hz. Ali'nin ashâbının büyüklerindendi" demiştir (bk. *Siyer*, III, 528).

¹²⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 276.

¹²⁶¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 383.

¹²⁶² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 35.

¹²⁶³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹²⁶⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IV, 319. Sa'saa' b. Sûhân hakkında geniş bilgi için bk. İbn Asâkir, *Târih*, XXIV, 79-100.

¹²⁶⁵ Berkî, *et-Tabakât*, s. 54.

¹²⁶⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 67-69.

¹²⁶⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 45. Necâşî, ona el-Abdî nisbesiyle yer vermiştir (bk. *er-Ricâl*, I, 447).

¹²⁶⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 111.

¹²⁶⁹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 89. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IX, 104-106; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 492-500.

Abdillâh es-Sebî' ve Saîd b. A'lâka rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Hübeyra b. Yerîm'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁷⁰

Cûzcânî'nin, “*Muhtârî idi, Sıffin günü (يوم الحازر) yaralıları öldürüyordu*”¹²⁷¹ dediği Hübeyra b. Yerîm ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, “*hadisinde bir beis yoktur*”,¹²⁷² İclî, “*sika*” demektedir,¹²⁷³ Ebû Hâtim, hadisiyle ihticâc edilemeyeceği, belirtmektedir.¹²⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında zikrettiği râvinin¹²⁷⁵ Muhtâr ile birlikte olduğunu ifade etmekte¹²⁷⁶ İbn Adî, “*onda bir beis olmadığını umuyorum*” demektedir.¹²⁷⁷ Şehristânî'nin, “*Şîa ve İmâmiyye'nin Diğer Sınıflarından Olanlar*” başlığı altında yer verdiği Hübeyra b. Yerîm¹²⁷⁸ ile ilgili olarak İbn Hacer, “*lâ be'se bih*” demektedir ve onda Şîilik namına bir şeylerin olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷⁹ Hübeyra b. Yerîm, 66/685 senesinde vefât etmiştir.¹²⁸⁰

Hübeyra b. Yerîm, Şîi ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî onu, “*el-Himyerî*” nisbesiyle,¹²⁸¹ Tûsî ise Hübeyra b. Meryem şeklinde Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹²⁸²

Görüldüğü üzere Hübeyra b. Yerîm, Sünnî ricâl kitaplarındaki bilgilere göre orta dereceli bir râvîdir. Ancak kendisinin Muhtâr es-Sekafî ile olan yakınlığı erken

¹²⁷⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 150-151.

¹²⁷¹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 46. Ona niçin böyle yaptığı sorulduğunda “*onlar helâl kılınmıştır (أنهم محلون)*” dediği rivâyet edilmiştir (bk. Âcurrî, *Suâlat*, s. 139). Buradaki yer isminin “*خازر*”, “*جازر*” ve “*جارود*” şeklinde yazılmıştır. Ancak doğrusunun “*خازر*” olduğu söylenmiştir. Musul ile Erbil arasında bir nehirdir (bk. Âcurrî, *Suâlat*, s. 139, dn. 1).

¹²⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 109.

¹²⁷³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 325.

¹²⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 110.

¹²⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 511.

¹²⁷⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 107. Krş. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 241.

¹²⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 133.

¹²⁷⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

¹²⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 570.

¹²⁸⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 339.

¹²⁸¹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 63.

¹²⁸² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 61.

dönemlerden beri dile getirilmiştir. Râvînin Şîî ricâl eserlerinde de yer alması, onda bazı Şîî eğilimlerin olduğunu göstermektedir.

4. Ebû'l-Esved ed-Düelî/ed-Dîlî el-Basrî el-Kâdî (ö.69/688).¹²⁸³

Ebû'l-Esved ed-Düelî, Übey b. Ka'b, Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652), Ebû Zer el-Ğifârî (ö.32/652), Hz. Ali, Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687) gibi sahâbîlerden hadis nakletmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Saîd b. Abdirrahmân, Yahyâ b. Ya'mur, Ebû Harb b. Ebî'l-Esved (ö.108/726) ve Abdullâh b. Büreyde'yi (ö.105/723-115/733) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁸⁴

Yahyâ b. Maîn, Ebû'l-Esved ed-Düelî'yi “*sika*” olarak nitelemekte ve onun, nahiv konusunu Basra'da ilk defa ortaya koyan kişi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸⁵ Onun için İbn Sa'd, “*Şîî eğilimleri olan bir şâîr idi, hadisinde sika idi*”,¹²⁸⁶ Câhız, biraz da edebî bir üslupla “*o, âlim bir hatipti, aklın gücünü, fikrin isabetini ve dilin mükemmelliğini bir araya toplamıştı. Bütün bu dallar içerisinde (mahir) sayılırdı. Şîa'dan kabul edilirdi...*” demiştir.¹²⁸⁷ İclî¹²⁸⁸ ve İbn Hacer'in de “*sika*” diyerek,¹²⁸⁹ İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde yer vererek¹²⁹⁰ tevsik ettiği Ebû'l-Esved ed-Düelî, 69/688 senesinde 85 yaşında iken vefât etmiştir.¹²⁹¹

¹²⁸³ Onun ismi hakkında pek çok rivâyet bulunmaktadır, örneği isminin Zâlim b. Amr, Amr b. Süfyân, Amr b. Osmân ya da Osmân b. Amr olduğu söylenmiştir.

¹²⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 37.

¹²⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 503. İbn Kuteybe'nin nakline göre, bu konuda ilk eser telif eden kimsedir (bk. *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ* [nşr. Ahmed Muhammed Şâkir], I-II, Kâhire 1402/1982, I, 729).

¹²⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 99. İbn Sa'd'ın işaret ettiği Şîîlik eğilimi, Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin Hz. Ali'nin faziletine dair söylemlerinden mülhem olabilir (bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 177-178).

¹²⁸⁷ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 217. Câhız, bir başka eserinde, onu “*hakîm, edîb, dâhî*” şeklinde nitelemektedir (bk. *el-Buhalâ*, s. 15-16, krş. Zehebî, *Siyer*, IV, 84).

¹²⁸⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 484.

¹²⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 619.

¹²⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 178.

¹²⁹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 211. Onun vefâtı ile ilgili olarak İbn Kuteybe, 99/717 tarihini vermiştir (bk. *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ*, I, 729).

Diğer taraftan Ebû'l-Esved ed-Düelî, Zâlim b. Zâlim ismiyle Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Tûsî, onu Hz. Ali,¹²⁹² Hz. Hasan,¹²⁹³ Hz. Hüseyin¹²⁹⁴ ve Ali b. Hüseyin'in ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹²⁹⁵ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde ona yer vermektedir.¹²⁹⁶

Görüldüğü üzere Ebû'l-Esved ed-Düelî, Sünnî ricâl kitapları tarafından sika bir râvî olarak nitelenmektedir. Şîî ricâl eserlerini onun ile ilgili tutumundan anlaşılan, kendisinin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt mensuplarına karşı muhabbet besleyen biri olduğudur.

5. Ebû'l-Bahterî Saîd b. Feyrûz et-Tâî, el-Kûfî (ö.82/701).¹²⁹⁷

Saîd b. Feyrûz, Hz. Ömer, Abdullâh b. Mes'ûd, Selmân el-Fârisî (ö.34/654), Hüzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Hz. Ali, Ebû Saîd el-Hudrî (ö.63/682), Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer'den (ö.73/692) hadis rivâyet etmiştir. Amr b. Mürre (ö.118/736), Habîb b. Ebî Sâbit, Atâ b. Sâib (ö.136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753) ve Hilâl b. Habbâb (ö.144/761) ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Saîd b. Feyrûz'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹²⁹⁸

Saîd b. Feyrûz ile ilgili olarak Hilâl b. Habbâb, "*Kûfe'nin en faziletliyelerindendi*",¹²⁹⁹ Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a "*sika*", Ebû Hâtim "*sadûk*",¹³⁰⁰ İclî, "*tâbîdir, sikadır, kendisinde bazı Şîî eğilimler vardı*" demektedir.¹³⁰¹ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ta zikrettiği râvîyi,¹³⁰² Dârekutnî "*sika, sadûk*" şeklinde nitelemektedir.¹³⁰³ İbn Hacer'in, sika olduğunu, kendisinde çok az Şîîlik eğilimi bulunduğunu, çok fazla irsâl

¹²⁹² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 46.

¹²⁹³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 69.

¹²⁹⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 75.

¹²⁹⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 95.

¹²⁹⁶ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 112. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IX, 171; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 579-584.

¹²⁹⁷ Onun İbn Ebî İmrân olduğu söylenmiştir.

¹²⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 32-33.

¹²⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 33.

¹³⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 55.

¹³⁰¹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 386.

¹³⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 286.

¹³⁰³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 34.

yaptığını söylediği¹³⁰⁴ Saîd b. Feyrûz, 82/711 senesinde Cemâcim¹³⁰⁵ hâdisesinde öldürülmüştür.¹³⁰⁶

Saîd b. Feyrûz, Şîî ricâl eserlerinde de yer almaktadır. Nitekim Berkî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹³⁰⁷ Tûsî, ona Saîd b. 'İmrân ismiyle Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde yer vermiştir.¹³⁰⁸

Görüldüğü üzere Saîd b. Feyrûz, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmiştir. Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde ise bazı ithâmlar vardır. Onun erken dönem Şîî eserlerinde yer alması, kendisinde bazı Şîî eğilimlerin olduğunu göstermektedir. Ancak bu mezhebi anlamda bir Şîîlik olduğunu söylemek zordur.

6. Ebû İsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Evsî el-Kûfî (ö.83/702).

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Übey b. Ka'b (ö.19/640-32/652), Hz. Ömer (ö.23/643), Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652), Osmân b. Affân (ö.35/655), Hz. Ali (ö.40/660), Zeyd b. Erkam (ö.66/685), Enes b. Mâlik (ö.93/711) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722), Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728), el-Hakem b. Uteybe (ö.115/733), Kays b. Müslim (ö.120/737), Amr b. Abdillâh es-Sebîî' (ö.129/746), İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763) ve Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³⁰⁹

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ile ilgili olarak Abdullâh b. İsâ (ö.130/747), "*Alevî idi*",¹³¹⁰ Yahyâ b. Maîn¹³¹¹ ve İclî¹³¹² ve İbn Hacer, "*sika*",¹³¹³ Ebû Hâtim, "*lâ be'se bih*"

¹³⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 240.

¹³⁰⁵ Cemâcim: Bu tâbir İbn Eş'as ile Haccâc arasındaki çatışmayı ifade etmek için kullanılmaktadır (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 689).

¹³⁰⁶ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 350.

¹³⁰⁷ Berkî, *et-Tabakât*, s. 62.

¹³⁰⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 43. Geç dönem eserleri de ona yer vermişlerdir (bk. Hûî, *Mu'cem*, VIII, 129; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 113-114).

¹³⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 372-375.

¹³¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 201.

¹³¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 301.

¹³¹² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 86.

demıştır.¹³¹⁴ Ayrıca İclî eserinin bir başka yerinde onun Alevî olduğunu nakletmektedir.¹³¹⁵ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ında zikrettiği¹³¹⁶ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as ile beraber Haccâc'a isyân etmiş ve 83/702 senesinde öldürülmüştür.¹³¹⁷

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Şîf ricâl eserlerinde kendisine önem atfedilen bir isimdir. Berkî¹³¹⁸ ve Tûsî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmiş,¹³¹⁹ İbn Dâvûd¹³²⁰ ve Allâme Hillî, eserlerinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği kısmında ona yer vermişlerdir.¹³²¹

Sonuç olarak Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ile ilgili Sünnî kaynaklarda kanaat uyandıracak nitelikte bir ithâm yoktur. Sadece onun Alevî oluşu dile getirilmiştir. Şîf ricâl eserleri ise onun Hz. Ali ile bazı savaflara katılmış olmasından¹³²² hareketle onu kendi râvîleri olarak benimsemişlerdir. Bu da râvînin ilk dönem örfünde olduğu şekliyle Hz. Ali'ye muhabbet beslediğini göstermektedir.

7. Sâlim b. Ebî'l-Ca'd, Râfî' el-Ğatafânî, el-Eşcaî' (ö.97-98/715-716).

Sâlim b. Ebî'l-Ca'd, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer, Câbir b. Abdillâh (ö.78/697), Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Katâde b. Diâme, Amr b. Dînâr (ö.126/743), Husayn b. Abdurrahmân (ö.136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753) ve Süleymân el-'Ameş ondan rivâyette bulunan bazı

¹³¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 349.

¹³¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 301.

¹³¹⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 480. Benzer bir ibare İbn Sa'd tarafından, "*Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Ali'yi, Abdullâh b. Ukaym Osmân'ı seviyordu*" şeklinde nakledilmiştir (bk. *et-Tabakât*, VI, 114).

¹³¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 100.

¹³¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 113; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed), I-II, Halep 1396/1977, I, 180.

¹³¹⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 57.

¹³¹⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 48.

¹³²⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 128.

¹³²¹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 113. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IX, 298-299; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 83-85.

¹³²² Berkî, *et-Tabakât*, s. 57; Tûsî, *er-Ricâl*, s. 48.

muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Sâlim b. Ebî'l-Ca'd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³²³

Yahyâ b. Maîn,¹³²⁴ İclî¹³²⁵ ve Ebû Zür'a'nın¹³²⁶ “sika” lafzıyla değerlendirdiği Sâlim b. Ebî'l-Ca'd'ı, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsik etmiştir.¹³²⁷ İbn Kuteybe¹³²⁸ ve Şehristânî'nin Şîî ricâl içerisinde yer verdikleri,¹³²⁹ Zehebî¹³³⁰ ve İbn Hacer'in¹³³¹ sika bir râvî olduğunu ancak tedlîs ve irsâl yaptığını ifade ettiği Sâlim b. Ebî'l-Ca'd, 97/715 veya 98/716 senesinde vefât etmiştir.¹³³²

Sâlim b. Ebî'l-Ca'd, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Hz. Ali'nin özel yakınları¹³³³ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde “*Âmmî/Sünnî*” diyerek zikretmiş,¹³³⁴ Tûsî, Hz. Ali¹³³⁵ ve es-Seccâd'ın (Ali b. el-Hüseyin) ashâbı içerisinde ona yer vermiştir.¹³³⁶ İbn Dâvûd, Tûsî'ye uyararak, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde onu zikretmiştir.¹³³⁷

Görüldüğü üzere Sâlim b. Ebî'l-Ca'd, Sünnî ricâl kitapları tarafından irsal yapmakla birlikte sika bir râvî olarak nitelenmektedir. Hakkındaki Şîîlik ithâmı ise

¹³²³ Mizzî, *Tehzîb*, X, 130-132.

¹³²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 181.

¹³²⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 382.

¹³²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 181.

¹³²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305.

¹³²⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin başka bir yerinde, Ebû'l-Ca'd'ın altı çocuğu olduğunu, bu çocuklardan ikisinin Mürcî, ikisinin Şîî, ikisinin ise Hâricî görüşlere sahip olduğunu ifade etmektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 452).

¹³²⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

¹³³⁰ Zehebî, *Mizân*, III, 162; a.mlf, *Siyer*, V, 108.

¹³³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 226.

¹³³² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 107; a.mlf, *et-Târîhu's-sağîr*, I, 211. İbn Sa'd, 100/718 veya 101/719 senelerini vermektedir (bk. *et-Tabakât*, VI, 291; krş. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 452).

¹³³³ Berkî, *et-Tabakât*, s. 51.

¹³³⁴ Berkî, *et-Tabakât*, s. 247. Bu ismin farklı biri olduğuna dair bk. Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 596. Râvînin vefât tarihi göz önüne alındığı zaman, bu değerlendirmede doğruluk payının olduğu düşünülebilir.

¹³³⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 43.

¹³³⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 91.

¹³³⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 101. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, VIII, 12-13; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 595-596.

İbn Kuteybe ve Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâmlar kanaat oluşturacak nitelikte olmasa da, Şîî ricâl eserlerinin onu Şîî bir râvî olarak kabul etmeleri, râvîde az da olsa Şîîlik eğiliminin olabileceğini düşündürmektedir.

B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Abdîrrahmân Tâvus b. Keysân el-Yemânî, el-Fârisî (ö.106/724).

Tâvus b. Keysân, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe (ö.58/677), Zeyd b. Erkam, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer, Câbir b. Abdillâh gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), el-Hakem b. Uteybe, Amr b. Dînâr, İbn Cüreyc ve Üsâme b. Zeyd el-Leysî'yi (ö.153/770) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Tâvus b. Keysân'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³³⁸

Süfyân b. Sevri'nin “Şîîlik eğilimi olan biri idi” dediği¹³³⁹ Tâvus b. Keysân'ı Yahyâ b. Maîn,¹³⁴⁰ İclî,¹³⁴¹ Ebû Zür'a¹³⁴² ve İbn Hacer “sika” diyerek,¹³⁴³ İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.¹³⁴⁴ İbn Kuteybe¹³⁴⁵ ve Şehristânî'nin¹³⁴⁶ Şîî ricâl içerisinde yer verdiği, Tâvus b. Keysân, 106/724 senesinde vefât etmiştir.¹³⁴⁷

¹³³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 357-359.

¹³³⁹ Taberî, *el-Müntehab*, s. 636.

¹³⁴⁰ Dârimî, *et-Târîh*, s. 117.

¹³⁴¹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 477.

¹³⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 501.

¹³⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 281.

¹³⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 391.

¹³⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde onun biyografisini vermektedir. Ancak burada herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 455).

¹³⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

¹³⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 542; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 84; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, II, 732; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 365.

Tâvus b. Keysân, Şîf ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Ali b. el-Hüseyin'in (es-Seccâd) ashâbı içerisinde zikretmiş,¹³⁴⁸ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde ona yer vermiştir.¹³⁴⁹ Mut'a nikahına cevaz verenlerden olduğu rivâyet edilen râvînin¹³⁵⁰ Şîliği Tüsterî'ye göre İmâmîlik'ten daha genel bir anlam taşımaktadır.¹³⁵¹

Görüldüğü üzere Tâvus b. Keysân, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Ancak bununla beraber onun bazı Şîf eğilimlere sahip olduğu da iddia edilmiştir, Sünnî kaynaklardaki bu iddia kanaat uyandıracak bir nitelikte olmasa da, Şîf kaynaklarının ona yer verışı, râvîde bazı Şîf eğilimlerin olabileceğini göstermektedir.

2. Ebû'l-Hasan Atıyye b. Sa'd el-Avfî el-Cedelî el-Kûfî (ö.111/729).

Atıyye b. Sa'd, Ebû Saîd el-Hudrî (ö.63/682), Zeyd b. Erkam, Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687), Abdullâh b. Ömer (ö.73/692) gibi sahâbilerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Ammâr ed-Dühnî, Haccâc b. Ertât (ö.145/762), İsmâîl b. Ebî Hâlid ve Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) gibi muhaddisler hadis rivâyet etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Atıyye b. Sa'd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermiş, Buhârî ise *el-Edebu'l-müfred*'de ondan nakilde bulunmuştur.¹³⁵²

İbn Sa'd'ın, “Allah'ın izni ile sikadır, sâlih rivâyetleri vardır. Ancak âlimlerden onunla ihticâc etmeyenler de bulunmaktadır”,¹³⁵³ dediği Atıyye b. Sa'd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn,¹³⁵⁴ Ahmed b. Hanbel¹³⁵⁵ ve Ebû Hâtim “zayıf”,¹³⁵⁶ Cûzcânî “(haktan

¹³⁴⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 94. İbn Asâkir'in naklettiği bir haber, Tâvus'un, es-Seccâd'a babası vasıtasıyla ulaştığına delalet etmektedir (bk. *Târîh*, XLII, 290).

¹³⁴⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 112.

¹³⁵⁰ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 553.

¹³⁵¹ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 552.

¹³⁵² Mizzî, *Tehzib*, XX, 145-147.

¹³⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 304; krş. Taberî, *el-Müntehab*, s. 641. Yine İbn Sa'd, onun İbnu'l-Eş'as isyânına katıldığını ifade etmektedir.

¹³⁵⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 359; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 369; Yahyâ b. Maîn'in “sâlih” dediği de nakledilmiştir (bk. Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 717).

¹³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 383.

¹³⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 383.

sapmaya) meyilli idi”,¹³⁵⁷ Ebû Dâvûd “kendisine itimad edilecek biri değildir” demiştir.¹³⁵⁸ İbn Kuteybe, onu Şîî ricâl içerisinde zikretmekte,¹³⁵⁹ Sâcî “hüccet değildir, her durumda Ali’yi öncelerdi”,¹³⁶⁰ İbn Hibbân “onunla ihticâc ve hadisini yazmak helâl olmaz” demektedir.¹³⁶¹ Zehebî’nin, “Şîî idi”,¹³⁶² İbn Hacer’in, “çok hata yapan sadûk bir râvîdir, tedlîs yapan bir Şîî idi” dediği¹³⁶³ Atıyye b. Sa’d, 111/729 senesinde vefât etmiştir.¹³⁶⁴

Atıyye b. Sa’d, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Berkî, Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde Atıyye el-Avfî isimli bir râvîye yer vermiştir.¹³⁶⁵ Necâşî’nin, Ebân b. Tağlib’in biyografisini zikrederken naklettiği bir habere göre Atıyye b. Sa’d, Muhammed Bâkır ile görüşmüştür.¹³⁶⁶ Tûsî ise bu isme hem Hz. Ali’nin¹³⁶⁷ hem de Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde yer vermektedir.¹³⁶⁸ Ancak Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde yer verilen isim “*el-Bikâlî*” nisbesiyle kaydedilmiştir. Hem bu künyenin bizim incelediğimiz râvîye ait olmayışı hem de Atıyye b. Sa’d doğduğu zaman ismini ona, o sırada hilâfette bulunan Hz. Ali’nin verdiği düşünülürse,¹³⁶⁹ onun Hz. Ali’nin

¹³⁵⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 56

¹³⁵⁸ Âcurrî, *Suâlât*, s. 105.

¹³⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu’l-hadis içerisinde yer vermiş burada da onun Şîî eğilimler taşıdığından söz etmiştir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 518).

¹³⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 139.

¹³⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 176.

¹³⁶² Zehebî, *Siyer*, V, 326.

¹³⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 393.

¹³⁶⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 304; Halîfe b. Hayyât, ise 127/744 tarihini vermektedir (bk. *et-Tabakât*, I, 371).

¹³⁶⁵ Berkî, *et-Tabakât*, s. 117. Berkî’nin eserinin muhakkiki Sâmîr Kâzım, bu ismin aynı zamanda Hz. Ali’nin ashâbından olduğu notunu düşmüştür (s. 117). Ancak 344. sayfada Atıyye el-Kûfî isimli Ca’fer es-Sâdık’ın yer verilen râvînin de aynı isim olduğunu düşünmektedir. İncelediğimiz râvînin vefâtının 111/729 olduğunu düşündüğünde, onun Hz. Ali ashâbından olmasının zor bir ihtimal olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹³⁶⁶ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 73.

¹³⁶⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 51.

¹³⁶⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 129.

¹³⁶⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 304.

ashâbından olması düşük bir ihtimaldir. Geç dönem eserlerinde aynı isimde birden fazla isim kaydedilmiştir.¹³⁷⁰

Görüldüğü üzere Atıyye b. Sa'd, genel olarak zayıf bir râvî olarak kabul edilmiştir. Erken dönem Sünnî kaynaklarda sadece Cûzcânî'nin bir ithâmı bulunurken geç dönem eserlerinde onun Şîî olduğu daha fazla vurgulanmıştır. Şîî ricâl eserlerinde ise o, Muhammed Bâkır'ın ashâbı içerisinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla râvîde az da olsa Şîîlik eğilimi olduğu düşünülebilir.

3. Ebû Yahyâ Seleme b. Küheyl et-Tinî', el-Kûfî (ö.122/739).

Seleme b. Küheyl el-Hadramî, Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö.87/705), İbrâhîm b. Yezîd (ö.92/710), Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Âmir eş-Şa'bî, Âmir b. Vâsile ve Atâ b. Ebî Rabâh hadis rivâyet etmiştir. Saîd b. Mesrûk (ö.126/743), İsmâîl b. Ebî Hâlid, Süleymân el-'Ameş, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Seleme b. Küheyl'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³⁷¹

Seleme b. Küheyl ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, "sika",¹³⁷² Ahmed b. Hanbel "mutkinu'l-hadîs",¹³⁷³ İclî "sikadır, hadiste sebtir, kendisinde çok az Şîîlik eğilimi vardı",¹³⁷⁴ Ebû Zür'a "sika, me'mûn, zeki", Ebû Hâtim, "sikadır, mutkindir" demiştir.¹³⁷⁵ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ında zikretmekte,¹³⁷⁶ bir başka eserinde "*Kûfe âlimlerinin seçkinlerindedir*" demektedir.¹³⁷⁷ İbn Kuteybe¹³⁷⁸ ve Şehristânî'nin Şîî ricâl içerisinde

¹³⁷⁰ Hûî, *Mu'cem*, XI, 149; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 209-211. Modern çalışmalarda da, Atıyye b. Sa'd'ın Şîîliği Sünnî eserlerden yapılan nakillerle gösterilmeye çalışılmıştır (bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 116-117; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 271-274).

¹³⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 313-315. Aynî, Ebû Hanîfe'nin ondan rivâyette bulunduğunu belirtmektedir (bk. *Meğâni'l-ahyâr*, I, 361).

¹³⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 170.

¹³⁷³ Zehebî, *Siyer*, V, 299; İbnu'l-Mebriid, *Bahru'd-dem*, s. 182. Ahmed b. Hanbel'in onunla ilgili "*metrûku'l-hadîs*" dediği de nakledilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, *Suâlât*, s. 308).

¹³⁷⁴ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 421-422.

¹³⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 170; Zehebî, *Siyer*, V, 299.

¹³⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 317.

¹³⁷⁷ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 110.

¹³⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

zikrettiği,¹³⁷⁹ Zehebî¹³⁸⁰ ve İbn Hacer, “*sika*” dediği¹³⁸¹ Seleme b. Küheyl, 122/739 senesinin âşûra gününde vefât etmiştir.¹³⁸²

Diğer yandan Şîî ricâl kitapları da Seleme b. Küheyl’e yer vermektedirler. Nitekim Berkî, ona Hz. Ali’in seçkin ashâbı içerisinde;¹³⁸³ Tûsî, Hz. Ali,¹³⁸⁴ Hz. Hüseyin,¹³⁸⁵ Muhammed Bâkır¹³⁸⁶ ve Ca’fer es-Sâdık’ın¹³⁸⁷ ashâbı içerisinde yer vermektedir. Ancak 121/738 senesinde vefât etmesi sebebiyle Hz. Ali’nin ashâbından olması düşük bir ihtimaldir.¹³⁸⁸ Keşşî’nin eserinden Tûsî’nin yaptığı derlemede onun Bütriyye’den olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸⁹ İbn Dâvûd, ona eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde yer vermiş,¹³⁹⁰ mecrûh râvîleri zikrederken de Bütriyye’den olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹¹ Allâme Hillî de, onun “Bütrî” olduğu bilgisini tekrarlamıştır.¹³⁹²

Görüldüğü üzere Seleme b. Küheyl, hem Sünnî hem de Şîî ricâl kitaplarında yer almaktadır. Sünnî eserler onun güvenilir bir râvî olduğunda hemfikirdir. Hakkındaki tek ithâm ise İclî tarafından dile getirilmiştir. Şîî eserler ise, onu kendi râvîleri olarak benimsemiş gözükmektedirler.

¹³⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

¹³⁸⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 386.

¹³⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 248.

¹³⁸² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 316; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 377. Bazı kaynaklarda ise 121/738 tarihi verilmektedir (bk. Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, IV, 74; Taberî, *el-Müntehab*, s. 644; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, s. 110).

¹³⁸³ Berkî, *et-Tabakât*, s. 48.

¹³⁸⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 43.

¹³⁸⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 91.

¹³⁸⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 124.

¹³⁸⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 211.

¹³⁸⁸ Bu konudaki tartışmalar için bk. Hûî, *Mu’cem*, VIII, 209-210; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 219-222.

¹³⁸⁹ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 233. krş. Hakânî, *Ricâlu’l-Hakânî*, s. 130.

¹³⁹⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 105.

¹³⁹¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 248.

¹³⁹² Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 227.

4. Ebû Muhammed Abdullâh b. İsâ el-Ensârî, el-Kûfî (ö.130/747).

Abdullâh b. İsâ, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/702), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), ‘Âmir eş-Şa‘bî, İkrime (ö.104/722), Zeyd b. Ali (ö.122/739) ve Hişâm b. Urve’dan (ö.145/762) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Şu‘be b. el-Haccâc (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî, Züheyr b. Muâviye (ö.172/788) ve Süfyân b. Uyeyne’yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abdullâh b. İsâ’nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹³⁹³

Abdullâh b. İsâ’yı, Yahyâ b. Maîn,¹³⁹⁴ İclî¹³⁹⁵ ve Zehebî “*sika*”,¹³⁹⁶ Ebû Hâtim, “*sadûk*” şeklinde nitelerken,¹³⁹⁷ İbn Maîn’in onun için ayrıca “*Şiîlik eğilimi vardı*” dediği rivâyet edilmiştir.¹³⁹⁸ İbn Hibbân’ın, *es-Sikât* adlı eserinde yer verdiği,¹³⁹⁹ İbn Hacer’in, “*sikadır, kendisinin bazı Şiî görüşleri vardı*” dediği¹⁴⁰⁰ Abdullâh b. İsâ 130/747 senesinde vefât etmiştir.

Şiî ricâl kitaplarında yapılan taramada, Abdullâh b. İsâ el-Has‘amî el-Kûfî şeklinde bir kayda Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde rastlanmıştır.¹⁴⁰¹

Sünnî ricâl eserleri, Abdullâh b. İsâ’nın güvenilir bir râvî olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hakkında ise bazı Şiî eğilimlere sahip olduğu yönünde ithâmlar vardır. Tûsî’nin kendisine yer vermesi, râvîde az da olsa Şiîlik eğilimi olduğunu düşündürmektedir.

¹³⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 412-413.

¹³⁹⁴ Dârimî, *et-Târîh*, s. 160

¹³⁹⁵ İclî, *Ma‘rifetu’s-sikât*, II, 51.

¹³⁹⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 117.

¹³⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 126.

¹³⁹⁸ Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, II, 538.

¹³⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 32.

¹⁴⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 317.

¹⁴⁰¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 229. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, IX, 273.

5. Mansûr b. el-Mu'temir es-Sülemî, el-Kûfî (ö.131/748).¹⁴⁰²

Mansûr b. el-Mu'temir, Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), İbrâhîm en-Nehaî (ö.96/714), Ribî' b. Hirâş (ö.100/718), Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Âmir eş-Şa'bî, Hasan el-Basrî (ö.110/728), Atâ b. Ebî Rabâh gibi şahsiyetlerden rivâyette bulunmuştur. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/748), Süleymân el-'Ameş, İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), Şu'be b. el-Haccâc, Zâide b. Kudâme (ö.160/776) ve Süfyân es-Sevrî ise kendisinden hadis nakleden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Mansûr b. el-Mu'temir'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁴⁰³

Mansûr b. el-Mu'temir ile ilgili olarak Hammâd b. Zeyd, “*onun Haşebiyye'den olduğunu zannediyorum*”,¹⁴⁰⁴ Abdurrahmân b. Mehdî, “*Kûfe'de, hafızası Mansûr'dan iyi olan kimse yoktur*”,¹⁴⁰⁵ Buhârî, “*insanların en sağlamlarından*”,¹⁴⁰⁶ İclî, “*sika, hadiste sebttir, ..., kendisinde çok az Şîlik eğilimi vardı, aşırı biri olmadı*” demiş,¹⁴⁰⁷ İbn Kuteybe, onu Şî ricâl içerisinde zikretmiştir.¹⁴⁰⁸ Ebû Hâtim'in, “*sika*” diyerek nitelediği¹⁴⁰⁹ râvîye İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında yer vermekte ve Şîlik eğilimi olduğundan bahsetmektedir.¹⁴¹⁰ İbn Hacer'in “*sika, sebt, 'Ameş'in tabakasından tedlîs yapmazdı*” dediği¹⁴¹¹ Mansûr b. el-Mu'temir, 131/748 senesinde vefât etmiştir.¹⁴¹²

Mansûr b. el-Mu'temir'in, erken dönem Şî ricâl eserlerinden Tûsî'nin *er-Ricâl* adlı eserinde, Muhammed Bâkır'ın ashâbı içerisinde “*“Bütrî”*”,¹⁴¹³ Ca'fer es-Sâdık'ın

¹⁴⁰² Mansûr b. Mu'temir b. Attâb da denilmiştir.

¹⁴⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 546-549.

¹⁴⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 337; Zehebî, *Siyer*, V, 408.

¹⁴⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 177.

¹⁴⁰⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 346.

¹⁴⁰⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 299. Zehebî, bu Şîlik eğilimin sadece sevgi ve muhabbet olduğunu ifade etmektedir (bk. *Siyer*, V, 407).

¹⁴⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹⁴⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 179.

¹⁴¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 474.

¹⁴¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 547.

¹⁴¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 346. Onun 132/750 senesinin sonunda (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 337) ve 133/751 senesinde vefât ettiği de nakledilmektedir (bk. Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-kudât*, I-III, Beyrût, ts, III, 138).

¹⁴¹³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 137.

ashâbı içerisinde ise “*tâbi*” denilerek zikredildiği görülmektedir.¹⁴¹⁴ İbn Dâvûd, onu eserinin mecrûh râvîlere tahsis ettiği bölümünde “Bütrî” şeklinde kaydetmiştir.¹⁴¹⁵

Görüldüğü üzere Sünnî ricâl kitapları, Mansûr b. el-Mu'temir'in güvenilir bir râvî olduğu hususunda ittifak halindedir. Hakkında ise çok az Şiîlik eğilimi olduğuna dair bazı nakiller vardır. Şiî ricâl eserleri ise onu kendi râvîleri olarak görmekte ancak zayıf olduğunu belirtmektedirler.

6. Eclah b. Abdillâh b. Huceyye el-Kûfî (ö.145/762).¹⁴¹⁶

Eclah b. Abdillâh, Âmir eş-Şa'bî, İkrime, Abdullâh b. Büreyde, el-Hakem b. Uteybe, Nâfi' (ö.117/735), Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), Amr b. Abdillâh, gibi şahsiyetlerden hadis nakletmiştir. Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, Ebû Bekr b. Ayyâş (ö.194/809) ve Yahyâ el-Kattân (ö.198/813) ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, onun rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *el-Edebu'l-müfred*'inde ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁴¹⁷

İbn Sa'd'ın zayıf olduğunu belirttiği Eclah b. Abdillâh¹⁴¹⁸ ile ilgili olarak Yahyâ b. Saîd el-Kattân içerisinde bir huzursuzluk olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹⁹ İclî, “*sika bir Kûfeli'dir*”, “*câizu'l-hadîstir*” dediği râvîyi hadis imamlarının kuvvetli kabul etmediklerini belirtmektedir.¹⁴²⁰ Ebû Hâtim'in “*sağlam değildir, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁴²¹ İbn Adî'in, “*umarım ki onda Kûfe'nin Şiîleri arasında sayılması dışında herhangi bir be's yoktur. Benim nezdimde o, müstakîmu'l-hadîstir,*

¹⁴¹⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 312.

¹⁴¹⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 281.

¹⁴¹⁶ Kendisine Eclah b. Abdillâh b. Muâviye de denir, el-Kindî, el-Kûfî, Ebû Huceyye. İsminin Yahyâ olduğu söylenmiştir. Eclah lakabıdır.

¹⁴¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, II, 275-276.

¹⁴¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 350.

¹⁴¹⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 123.

¹⁴²⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 212.

¹⁴²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, II, 347.

sadûktur”,¹⁴²² Zehebî’nin “*Şîr*”,¹⁴²³ İbn Hacer’in “*Şîi’dir, sadûktur*” dediği Eclah b. Abdillâh,¹⁴²⁴ 145/762 senesinde vefât etmiştir.¹⁴²⁵

Tûsî, onu Câfer b. Yahyâ b. Abdillâh b. Muâviye el-Kindî el-Eclah, Ebu Huceyye şeklinde Muhammed es-Sâdik’in ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁴²⁶ Eclah b. Abdillâh’a geç dönem Şîi eserler de yer vermiştir. Nitekim *Kâmûsu’r-ricâl*’de onun isminin Tûsî’nin belirttiği gibi Yahyâ olduğu belirtilmiş, onun hakkında Ehl-i Sünnet kitaplarında geçen Şîi olduğuna dair ibareler zikredilmiştir.¹⁴²⁷

Sonuç olarak Eclah b. Abdillâh hem Sünnî hem de Şîi ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir şahıstır. Erken dönem Sünnî ricâl kitaplarında onun Şîi oluşu ile ilgili vurgu yoğunluk arz etmezken, geç dönem eserlerde Şîi olduğu ifade edilmiştir. Şîi ricâl eserlerinin de kendisine yer veriş, onda az da olsa Şîilik eğilimi olabileceğini düşündürmektedir.

7. Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Esedî, el-Kûfî el-‘Ameş (ö.147/764).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Süleymân el-‘Ameş’in hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta’dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duyulmamıştır.¹⁴²⁸ Burada sadece onun hakkındaki çeşitli eleştirilere ve Şîilik ithâmlarına yer verilecektir.

Cûzcânî, farklı senedlerle, Kûfe ehlinin hadisinin Ebû İshâk es-Sebî’ ve ‘Ameş tarafından ifsat edildiğine dair nakilde bulunmaktadır.¹⁴²⁹ İclî, onunla ilgili olarak “*kendi zamanında Kûfe ehlinin muhaddisi idi... Hadiste sikadır, sebtir, çok hadisi vardı... Dil*

¹⁴²² İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 429.

¹⁴²³ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 99.

¹⁴²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 96.

¹⁴²⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 359; Halife b. Hayyât, onun vefâtı ile ilgili 140/757 tarihini vermiştir (bk. *et-Tabakât*, I, 388).

¹⁴²⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 335.

¹⁴²⁷ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 359.

¹⁴²⁸ Onun hoca-talebeleri ve hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XII, 76-83; Zehebî, *Siyer*, VI, 226 vd.

¹⁴²⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 81.

hatası yapmazdı, ferâiz ilmini çok iyi bilirdi. Kendisinin bazı Şîî görüşleri vardı (كان فيه تشيع)” demiş,¹⁴³⁰ İbn Kuteybe¹⁴³¹ ve Şehristânî Şîî ricâl içerisinde ona vermiştir.¹⁴³²

Öte yandan Süleymân el-‘Ameş, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁴³³ Şehîdu’s-sânî (ö.1011/1602), Sünnî bilginlerin ‘Ameş’deki Şîîlik eğilimini kabul etmekle birlikte eserlerinde onun için övgü dolu ifadeler kullandıklarını, bununla birlikte Şîî ricâl müelliflerinin eserlerinde ona yer vermediklerini belirtmektedir.¹⁴³⁴ İbn Şehr Âşûb, onun ismini Ca‘fer es-Sâdık’ın özel ashâbı içinde zikrederken,¹⁴³⁵ İbn Dâvûd, Tûsî’ye atfen ona, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümde yer vermiştir.¹⁴³⁶

Süleymân el-‘Ameş hakkındaki Şîîlik ithâmı çerçevesinde nakledilebilecekler görebildiğimiz kadarıyla bunlardan ibarettir. Sünnî eserlerde onun ciddi anlamda Şîî eğilimler duyduğuna dair kanaat oluşturacak bir ithâm yoğunluğu yoktur. İclî’nin, onu bazı Şîî görüşlere sahip olmakla nitelediği görülürken, İbn Kuteybe ve Şehristânî’nin verdikleri listeler ise tam anlamıyla güvenilir kabul edilebilecek nitelikte değildir. Bununla birlikte Şîî eserler, onu Şîî bir râvî olarak kabullenmişlerdir. Bu da râvîde çok az Şîîlik eğilimi olabileceğini göstermektedir.

C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. er-Rabî’ b. Habîb el-Mellâh el-Absî el-Kûfî (ö.150-160/767-776).

¹⁴³⁰ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 432-434 (Alıntı özetlenerek aktarılmıştır).

¹⁴³¹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde onun biyografisine yer vermiş, ancak burada herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 490-491).

¹⁴³² Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 191.

¹⁴³³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 206.

¹⁴³⁴ Hûî, *Mu‘cem*, VIII, 281. Şehîdu’s-sânî, bu sözleri, Hillî’nin bir râvîyi tevsik ederken ‘Ameş’in tezkiyesine dayanması üzerine söylemiştir.

¹⁴³⁵ İbn Şehr Âşûb, *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, IV, 281.

¹⁴³⁶ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 106. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, VIII, 280-282; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 297-299; Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 99-101; el-Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93; Tabsî, *Ricâlu’s-Şîâ*, s. 164-172

er-Rabî' b. Habîb, Nevfel b. Abdilmelik, Yahyâ b. Kays et-Tâîfi'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Vekî' b. el-Cerrâh ve Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828) hadis rivâyet etmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, er-Rabî' b. Habîb'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁴³⁷

Yahyâ b. Maîn'in güvenilir kabul ettiği er-Rabî' b. Habîb¹⁴³⁸ hakkında Ahmed b. Hanbel "*Ubeydullâh ondan münker hadisler nakletmiştir*",¹⁴³⁹ Buhârî,¹⁴⁴⁰ Ebû Hâtim¹⁴⁴¹ ve Nesâî "*münkeru'l-hadîs*" demiş,¹⁴⁴² Ebû Zür'a onun Şîi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴³ Dârekutnî'nin *ed-Duafâ*'sında zikrettiği,¹⁴⁴⁴ Zehebî'nin "*münkeru'l-hadîs, Şîi'dir*",¹⁴⁴⁵ İbn Hacer'in "*sadûktur, Nevfel b. Abdilmelik'den rivâyeti dolayısıyla zayıf kabul edilmiştir*" dediği¹⁴⁴⁶ er-Rabî' b. Habîb, 150-160/767-776 yılları arasında vefât etmiştir.¹⁴⁴⁷

er-Rabî' b. Habîb, Şîi ricâl müelliflerinden Berkî tarafından Ca'fer es-Sâdik'ın,¹⁴⁴⁸ Tûsî tarafından ise İmâm Bâkir¹⁴⁴⁹ ve Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde zikredilmiştir.¹⁴⁵⁰

Görüldüğü üzere hem Sünnî hem de Şîi ricâl eserleri er-Rabî' b. Habîb'e yer vermişlerdir. Sünnî eserlerde sadece Ebû Zür'a'nın dile getirdiği bir Şîilik ithâmı

¹⁴³⁷ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 67.

¹⁴³⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 353.

¹⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 361. Ahmed b. Hanbel, bir başka yerde, onda herhangi bir be's görmediğini söylemektedir (bk. *el-İlel*, II, 491).

¹⁴⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 277.

¹⁴⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 458.

¹⁴⁴² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 105.

¹⁴⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 458.

¹⁴⁴⁴ Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 90.

¹⁴⁴⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 303.

¹⁴⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 206.

¹⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 148.

¹⁴⁴⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 290.

¹⁴⁴⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 121.

¹⁴⁵⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 192. Geç dönem eserleri Tûsî ve Berkî'deki bilgileri tekrar etmekle yetinmişlerdir (bk. Hûî, *Mu'cem*, VII, 168; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 332-333).

vardır, geç dönem eserlerinde ise bu husus daha da vurgulanmıştır. Râvînin Şîî ricâl eserlerinde yer alması, onun bazı Şîî eğilimlerinin olduğunu göstermektedir.

2. Sa‘d b. Tarîf el-İşkâf, el-Hazzâ el-Hanzalî el-Kûfî.

Sa‘d b. Tarîf, el-Esbağ b. Nubâte, Mîgsem b. Bûcra (ö.101/719), Mûsâ b. Talha (ö.103/721), İkrime, Muhammed Bâkır, el-Hakem b. Uteybe ve Amr b. Abdillâh’dan rivâyette bulunmuştur. İsrâîl b. Yûnus, Ca‘fer b. Süleymân (ö.178/794), Halef b. Halîfe (ö.181/797), İsmâîl b. Uleyye (ö.193/808), Mervân b. Muâviye (ö.193/808), İsmâîl b. Zekeriyâ (ö.196/811) ve Süfyân b. Uyeyne ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Sa‘d b. Tarîf’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁴⁵¹

Yahyâ b. Maîn’in, kendisinden rivâyette bulunmanın helâl olmayacağını ifade ettiği¹⁴⁵² Sa‘d b. Tarîf ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel,¹⁴⁵³ Amr b. Ali (ö.249/863)¹⁴⁵⁴ ve İclî “zayıf”,¹⁴⁵⁵ Buhârî, “*kuvvetli bir râvî değildir*”,¹⁴⁵⁶ Ebû Hâtim “*münkeru’l-hadîs*”,¹⁴⁵⁷ Nesâî “*metrûku’l-hadîs*” demektedir.¹⁴⁵⁸ Şîîlikte aşırı olduğunu rivâyet edilen râvîyi¹⁴⁵⁹ İbn Adî zayıf kabul etmektedir.¹⁴⁶⁰ İbn Hibbân’ın, hadis uydurduğunu belirttiği¹⁴⁶¹ Sa‘d b. Tarîf ile ilgili olarak Dârekutnî “*kezzâb*”,¹⁴⁶² Zehebî, “*Şîî’dir, vâhi, âlimler onu zayıf*

¹⁴⁵¹ Mizzî, *Tehzîb*, X, 271-273.

¹⁴⁵² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 420. İbn Maîn bir başka yerde “*leyse bi şey*” demektedir (bk. *et-Târîh*, III, 453).

¹⁴⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 349.

¹⁴⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 87.

¹⁴⁵⁵ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 391.

¹⁴⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 453.

¹⁴⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 87.

¹⁴⁵⁸ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 130.

¹⁴⁵⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 120.

¹⁴⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 352.

¹⁴⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, s. 357.

¹⁴⁶² Berkânî, *Suâlât*, s. 82.

kabul ettiler” demektir.¹⁴⁶³ İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin metrûk ve Râfîzî olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁶⁴

Diğer taraftan Sa‘d b. Tarîf, Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir râvîdir. Berkî, onu Muhammed Bâkır’ın ashâbından kabul etmektedir.¹⁴⁶⁵ Tûsî, onu Ali b. el-Hüseyn’in ashâbı içerisinde “*sahîhu’l-hadîs*” diyerek anmakta,¹⁴⁶⁶ ayrıca Muhammed Bâkır¹⁴⁶⁷ ve Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁴⁶⁸ *el-Fihrist*’inde ise onun bir hadis derlemesi (kitâb) olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁶⁹ Necâşi, buna ilaveten onun bir de kitabından bahsetmektedir.¹⁴⁷⁰ Ğadâirî onun zayıf olduğu kanaatinde iken,¹⁴⁷¹ İbn Dâvûd, onu güvenilir râvîler içerisinde zikretmektedir.¹⁴⁷²

Görüldüğü gibi Sa‘d b. Tarîf, Sünnî ricâl eserleri tarafından zayıf bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki oldukça ağır ithâmlardan biri de, Şîî eğilimleri ile ilgilidir. Şîî ricâl eserleri ise, onu kendi râvîleri olarak kabul etmişlerdir.

3. Ebû’l-Hasan Bessâm b. Abdillâh es-Sayrafî, el-Esedî, el-Kûfî.

İkrime, Âmir b. Vâsile (ö.110/728), Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732), Muhammed Bâkır (ö.114/732), Zeyd b. Ali ve Câfer es-Sâdık (ö.148/765), Bessâm b. Abdillâh’ın rivâyette bulunduğu şahsiyetlerden bazılarıdır. Kendisinden ise Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797), Ubeydullâh el-Eşcaî’ (ö.182/798), Vekî’ b. el-Cerrâh (ö.196/811), Şebâbe b. Sevvâr (ö.204/819), Ya’lâ b. Ubeyd (ö.209/824), el-Hasan b. Atıyye (ö.211/826), Hallâd b. Yahyâ (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn (ö.218/833) rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte*

¹⁴⁶³ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 352.

¹⁴⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 231.

¹⁴⁶⁵ Berkî, *et-Tabakât*, s. 83.

¹⁴⁶⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 92.

¹⁴⁶⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 124.

¹⁴⁶⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 203.

¹⁴⁶⁹ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 137.

¹⁴⁷⁰ Necâşi, *er-Ricâl*, I, 404. Ayrıca bk. İbn Şehr Âşûb, *Meâlimu’l-ulemâ*, s. 55; Modarressi, *Tradition and Survival*, I, 118-120.

¹⁴⁷¹ Ğadâirî, *Ricâlu’l-Ğadâirî*, III, 104.

¹⁴⁷² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 101. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, VIII, 67-72; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 43-47; Modarressi, *Tradition and Survival*, I, 118-121

müelliflerinden sadece Nesâî, Bessâm b. Abdillâh'ın rivâyetlerine *es-Sünen*'inde yer vermiştir.¹⁴⁷³

Bessâm b. Abdillâh ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*sâlih*” ve “*sika*”,¹⁴⁷⁴ Ebû Hâtim, “*lâ be'se bih, sâlihu'l-hadîs*”,¹⁴⁷⁵ İbn Hibbân, “*hata ederdî*” demiştir.¹⁴⁷⁶ İbn Hacer, beşinci tabakadan ve sadûk bir râvî olduğunu söylediği Bessâm'ı,¹⁴⁷⁷ İbn Ukde (ö.322/933),¹⁴⁷⁸ Necâşî (ö.450/1058) ve Tûsî'nin Şîî ricâl arasında zikrettiklerini ifade etmektedir.¹⁴⁷⁹

İbn Hacer'in işaret ettiği üzere Bessâm b. Abdillâh, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Necâşî, onun bir kitabının varlığından bahsetmiş,¹⁴⁸⁰ Tûsî onu Câfer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁴⁸¹ İbn Dâvûd da ona makbûl râvîler arasında yer vermektedir.¹⁴⁸²

Görüldüğü üzere Bessâm b. Abdillâh hakkında Sünnî ricâl kitaplarında Şîîliği yönünde açık bir cerh ibaresi yer almasa da, Şîî ricâl kitapları onu kendi râvîleri olarak benimsemiş ve eserlerinde yer vermişlerdir.

4. Yûnus b. Ebî Ya'fûr el-Abdî el-Kûfî.¹⁴⁸³

Yûnus b. Ebî Ya'fûr , Avn b. Ebî Cuhayfe (ö.116/734), Zührî, Ammâr ed-Dühnî (ö.133/750), el-Leys b. Ebî Süleym (ö.148/765), Süfyân es-Sevrî gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, İsmâîl b. Ebân, Muhammed b. Saîd (ö.220/835), Saîd b. Mansûr

¹⁴⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, IV, 58-59.

¹⁴⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 434.

¹⁴⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 434.

¹⁴⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 119.

¹⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 121.

¹⁴⁷⁸ Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Ukde el-Kûfî. Hâfızdır, Zeydî'dir. Kûfe'de doğmuş orada vefât etmiştir. Pek çok eseri vardır (bk. Ziriklî, *el-'Alâm*, I, 207).

¹⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 333.

¹⁴⁸⁰ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 282.

¹⁴⁸¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 159.

¹⁴⁸² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 56. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, III, 298-299; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 302.

¹⁴⁸³ Râvînin ismi Vagdân'dır, ancak Vâkıd de denilmektedir

(ö.227/841) ve Osmân b. Ebî Şeybe'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim ve İbn Mâce, Yûnus b. Ebî Ya'fûr'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁴⁸⁴

Yûnus b. Ebî Ya'fûr ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn¹⁴⁸⁵ ve Nesâî, "zayıf",¹⁴⁸⁶ Ebû Hâtim, "sadûk",¹⁴⁸⁷ Sâcî, "kendisinde zayıflık vardı, aşırı Şîî görüşleri olanlardandı",¹⁴⁸⁸ İbn Hibbân, "sika râvîlerden, onlarınkilere benzemeyen rivâyetler naklederdi, bana göre haberlerde infirâd ettiğinde hadisiyle ihticâc edilmez" derken¹⁴⁸⁹ İbn Adî, hadisinin yazılabileceği kanaatindedir.¹⁴⁹⁰ İbn Hacer, sekizinci tabakadan olan râvî ile ilgili "sadûk, çokça hata yapardı" demektedir.¹⁴⁹¹

Diğer taraftan Yûnus b. Ebî Ya'fûr, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın,¹⁴⁹² Tûsî, ise hem Muhammed Bâkır¹⁴⁹³ hem de Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁴⁹⁴

Yapılan nakillerden anlaşıldığı üzere Yûnus b. Ebî Ya'fûr, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmiştir. Sadece Sâcî'nin aşırı Şîî görüşlere sahip olmakla eleştirdiği Yûnus b. Ebî Ya'fûr'un Şîî ricâl eserlerinde yer alması, bu ithâmın doğru olabileceğini düşündürmektedir.

5. Muhammed b. Ubeydillâh el-Hâşimî, el-Kûfî (ö.157/773).

Muhammed b. Ubeydillâh, Dâvûd b. el-Husayn (ö.135/752), Zeyd b. Eslem (ö.136/753) ve babasından hadis nakletmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler

¹⁴⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 558-559.

¹⁴⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 363; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 460; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 247.

¹⁴⁸⁶ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 248.

¹⁴⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 247.

¹⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 278.

¹⁴⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 139. İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ta da (bk. VII, 651) yer vermiştir.

¹⁴⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 176.

¹⁴⁹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 614.

¹⁴⁹² Berkî, *et-Tabakât*, s. 226.

¹⁴⁹³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 140. Ancak burada isim Yûnus b. Ebî Ya'kûb şeklinde kaydedilmiştir. Eserin muhakkikine göre doğrusu Yûnus b. Ebî Ya'fûr olmalıdır (bk. Tûsî, *er-Ricâl*, s. 338, dn. 6).

¹⁴⁹⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 338.

içerisinde Mendel b. Ali el-Anezî (ö.167/783), Abdullâh b. Lehîa (ö.174/790) ve İsmâil b. Ayyâş'ın (ö.181/797) isimlerini zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Muhammed b. Ubeydillâh'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁴⁹⁵

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrettiği¹⁴⁹⁶ Muhammed b. Ubeydillâh ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*”,¹⁴⁹⁷ Buhârî, “*münkeru 'l-hadîs*”,¹⁴⁹⁸ Ebû Hâtim “*daifu 'l-hadîs, münkeru 'l-hadîs, zâhib*” demektedir.¹⁴⁹⁹ İbn Adî, “*o, Kûfe'nin Şiîlerinden sayılır, mütâbisi olmayan fazilet dair şeyler rivâyet ederdi*”,¹⁵⁰⁰ Dârekutnî, “*metrûktur, bazı mu'dal rivâyetleri vardır*” demiştir.¹⁵⁰¹ Zehebî, âlimlerin onu zayıf kabul ettiklerini belirtmektedir.¹⁵⁰² İbn Hacer'in “*zayıf*” dediği Muhammed b. Ubeydillâh,¹⁵⁰³ 157/773 senesinde vefât etmiştir.¹⁵⁰⁴

Muhammed b. Ubeydillâh, Şîf ricâl eserlerinde de yer alan bir râvîdir. Nitekim Necâşî, eserinde ona yer vermiş,¹⁵⁰⁵ Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁵⁰⁶

Görüldüğü üzere Muhammed b. Ubeydillâh, Sünnî ricâl kitaplarında zayıf olmakla eleştirilmiş bir râvîdir. Buna ilaveten kendisinin Kûfe'nin Şiîlerinden sayıldığı da İbn Adî tarafından dile getirilmiştir. Râvînin Şîf ricâl kitaplarındaki konumu bu iddiayı doğrulamaktadır.

¹⁴⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 36-37.

¹⁴⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 400.

¹⁴⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 2; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 104. Yahyâ b. Maîn'in onunla ilgili ağır eleştirilerde bulunduğu da söylenmiştir (bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 249).

¹⁴⁹⁸ Buhârî, *ed-Duafâ 's-sağîr*, s. 108.

¹⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 2.

¹⁵⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 114.

¹⁵⁰¹ Berkânî, *Suâlât*, s. 132.

¹⁵⁰² Zehebî, *el-Kâşif*, III, 83.

¹⁵⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 494.

¹⁵⁰⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 293.

¹⁵⁰⁵ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 250.

¹⁵⁰⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 293. Geç dönem eserleri ise bu bilgileri tekrarlamakla yetinmiştir (bk. Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 127-128; Hûî, *Mu'cem*, XVI, 268, 270; Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 368-370. Emînî de, onu Sünnî kitaplardaki Şîf ricâl içerisinde zikretmektedir (bk. Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93).

6. Ebû Muhammed Kays b. er-Rabî' el-Esedî, el-Kûfî (ö.168/784).¹⁵⁰⁷

Kays b. er-Rabî', Hammâd b. Ebî Süleymân (ö.120/737), Câbir el-Cu'fî, Hişâm b. Urve (ö.145/762), Süleymân el-'Ameş, Şu'be b. el-Haccâc ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Şu'be b. el-Haccâc, Cerîr b. Abdi'l-humeyd (ö.188/803), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdurrazzâk b. Hemmâm, Fadl b. Dükeyn ve Vekî' b. el-Cerrâh ise kendisinden hadis alan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Kays b. er-Rabî''in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁰⁸

Vekî' b. el-Cerrâh'ın zayıf kabul ettiği,¹⁵⁰⁹ Yahyâ el-Kattân'ın kendisiyle ilgili eleştiri yaptığı rivâyet edilen¹⁵¹⁰ Kays b. er-Rabî' ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*”,¹⁵¹¹ Ahmed b. Hanbel, “*Şiilik eğilimi vardı, hatası çoktu, münker rivâyetleri vardı*”,¹⁵¹² İclî, “*hadisle meşhûrdur, sadûktur, oğlunun kitaplarının ifsad etmesinden sonra insanlar onu terk ettiler*”,¹⁵¹³ Ebû Hâtim “*mahalluhu sıdk, kuvvetli bir râvî değildir, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁵¹⁴ Nesâî, “*metrûku'l-hadîs*”¹⁵¹⁵ demiştir. İbn Adî, onun rivâyetlerinin tamamının müstakîm olduğunu, Şu'be'nin dediği gibi herhangi bir beisi olmadığını ifade etmektedir.¹⁵¹⁶ İbn Hacer'in sadûk olduğunu, yaşlandığı zaman hafızasının bozulduğunu ve telkine açık hale geldiğini söylediği¹⁵¹⁷ Kays b. er-Rabî' 168/784 senesinde vefât etmiştir.¹⁵¹⁸

¹⁵⁰⁷ Râvî Hâris b. Kays el-Esedî şeklinde de kaydedilmiştir.

¹⁵⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 25-28.

¹⁵⁰⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VII, 156.

¹⁵¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 217.

¹⁵¹¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 278; Dârimî, *et-Târih*, s. 193; Âcurrî, *Suâlât*, s. 117.

¹⁵¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 39; Zehebî, *Mizân*, V, 477.

¹⁵¹³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 220.

¹⁵¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 98.

¹⁵¹⁵ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 202.

¹⁵¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 46-47.

¹⁵¹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 457.

¹⁵¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 377; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 396. Buhârî 167/783 tarihini vermektedir (bk. *et-Târihu'l-kebir*, VII, 156-157).

Kays b. er-Rabî', Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Keşşî, Kays b. er-Rabî''in ''Bütrî'' olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹⁹ Tûsî, onu Muhammed Bâkır'ın ashâbı içerisinde ''Bütrî'' diyerek¹⁵²⁰ ve ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁵²¹ İbn Dâvûd da, Keşşî'ye uyararak onu eserinin mecrûh râvîlere ayırdığı bölümünde yer vermekte ve ''Bütrî'' oluşunu tekrarlamaktadır.¹⁵²²

Görüldüğü üzere Kays b. er-Rabî', Sünnî ricâl kitapları tarafından eleştirilen bir râvîdir. Şîî eğilimleri olduğu noktasındaki tek ithâm ise Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilmiştir. Sünnî ricâl kitaplarındaki ithâm kanaat oluşturacak nitelikte olmasa da, Şîî ricâl eserlerinin ona yer verışı, râvîde bazı eğilimlerin olabileceği kanaati uyandırmaktadır.

7. Ebû Abdillâh Muhammed b. Mûsâ el-Fitrî, el-Medenî (ö.170/780'ler).

Muhammed b. Mûsâ, Saîd b. Ebî Saîd (ö.120/737), Abdullâh b. Abdillâh b. Ebî Talha (ö.134/751), Muhammed b. Abdillâh'dan (ö.145/762) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Ma'n b. Îsâ (ö.198/813), Abdullâh b. Nâfî' (ö.206/821), Hâlid b. Mahled (ö.213/828) ve Kuteybe b. Sâid (ö.240/854) rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Muhammed b. Mûsâ'nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵²³

Muhammed b. Mûsâ ile ilgili olarak Ebû Hâtim, ''*sadûk, sâlihu'l-hadîs*'', İbn Ebî Hâtim, ''*Şîîlik eğilimi vardı*'' demiştir.¹⁵²⁴ İbn Hibbân¹⁵²⁵ ve İbn Şâhîn onu *es-Sikât* adlı eserlerinde zikretmekte,¹⁵²⁶ Zehebî, onun güvenilir bir râvî olduğunu düşünmektedir.¹⁵²⁷

¹⁵¹⁹ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 390.

¹⁵²⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 133.

¹⁵²¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 274.

¹⁵²² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 267.

¹⁵²³ Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 523-524.

¹⁵²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 82.

¹⁵²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 53.

¹⁵²⁶ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 291.

¹⁵²⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 101.

İbn Hacer, yedinci tabakada¹⁵²⁸ yer aldığını ifade ettiği râvînin, sadûk olduğunu ve Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini söylemektedir.¹⁵²⁹

Diğer taraftan Muhammed b. Mûsâ, Şîî ricâl kitaplarında da yer alan bir isimdir. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁵³⁰

Görüldüğü üzere Muhammed b. Mûsâ hakkında çok fazla bilgi yoktur. O, Sünnî kitaplar tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmektedir ancak kendisi hakkında çok yoğun olmasa da Şîîlik ithâmı söz konusudur. Tûsî'nin ona yer vermesi, râvîde bazı Şîî görüşlerin olduğu izlenimi vermektedir.

8. Ebû Ma'mer Saîd b. Huseym b. Rüşd el-Hilâlî, el-Kûfî (ö.180/796).

Saîd b. Huseym, Zeyd b. Ali, Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Abdullâh b. Şübrûme ve Hanzala b. Ebî Süfyân'dan (ö.151/768) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Mâlik b. İsmâîl (ö.217/832), Abdullâh b. Muhammed (ö.234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849), Osmân b. Ebî Şeybe (ö.239/853), Ahmed b. Hanbel, İsmâîl b. Mûsâ (ö.245/859) ve Abdullâh b. Saîd el-Eşecc zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve Nesâî, Saîd b. Huseym'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵³¹

Saîd b. Huseym'i, Yahyâ b. Maîn¹⁵³² ve İclî, “*sika*”,¹⁵³³ Ebû Zür'a, “*lâ be'se bih*” diyerek¹⁵³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında zikrederek tevsîk ederken,¹⁵³⁵ İbn Adî, onun mahfûz olmayan rivâyetlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁵³⁶ İbn Hacer'in

¹⁵²⁸ Zehebî, onun 170'li yıllarda vefât ettiğini belirtmektedir (bk. *Siyer*, VIII, 164).

¹⁵²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 509.

¹⁵³⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 299. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XVII, 287; Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 129; Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 376-377.

¹⁵³¹ Mizzî, *Tehzîb*, X, 413-414. Her ne kadar, kitaptaki rumuzlar Nesâî'nin de *Sünen*'inde ondan rivâyette bulunduğunu gösteriyorsa da, Nesâî, onun rivâyetlerine *es-Sünen-i Kübrâ*'sında yer vermiştir).

¹⁵³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 17. Bir başka yerde Yahyâ b. Maîn'in onunla ilgili “*sika bir Şîî'dir*” dediği rivâyet edilmiştir (bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 196).

¹⁵³³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 397.

¹⁵³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 17.

¹⁵³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 359.

¹⁵³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 410.

“*sadûktur, Şîî olmakla ithâm edilmiştir, bazı yanlış (rivâyetleri) vardır*” dediği Saîd b. Huseym 180/796 senesinde vefât etmiştir.¹⁵³⁷

Öte yandan Saîd b. Huseym, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.¹⁵³⁸ Necâşî, onun zayıf olduğunu ve Zeydiyye davetçisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁵³⁹ İbn Dâvûd, eserinin zayıf râvîlere ayırdığı bölümünde onu kaydetmektedir.¹⁵⁴⁰

Görüldüğü üzere Saîd b. Huseym, hem Sünnî hem Şîî ricâl kaynaklarında yer almaktadır. Sünnî kitaplardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla o, güvenilebilecek bir râvîdir ancak Şîî olduğu yönünde bilgiler de mevcuttur. Her ne kadar zayıf bir râvî olarak kabul etseler de Şîî ricâl eserlerinin ona yer verışı, râvîde bazı Şîî eğilimlerin olabileceğini düşündürmektedir.

9. Mansûr b. Ebî'l-Esved el-Leysî el-Kûfî.

Mansûr b. Ebî'l-Esved, Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Habîb b. Ebî Amra (ö.142/759), Amr b. Ubeyd (ö.143/760), İsmâîl b. Ebî Hâlid ve Süleymân el-‘Ameş gibi isimlerden rivâyette bulunmuştur. Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Ma'n b. Îsâ (ö.198/813), Vâkıdî (ö.207/822), Mâlik b. İsmâîl (ö.217/832) ve Fadl b. Dükeyn kendisinden hadis nakleden isimler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî, Mansûr b. Ebî'l-Esved'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁴¹

Ebû Hâtim'in, “*hadisi yazılır*”,¹⁵⁴² Yahyâ b. Maîn, “*sika*”¹⁵⁴³ diyerek, İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk ettiği Mansûr b. Ebî'l-Esved ile ilgili

¹⁵³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 235.

¹⁵³⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 204.

¹⁵³⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 408.

¹⁵⁴⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 238. Geç dönem eserlerinde de aynı bilgiler tekrarlanmaktadır (bk. Hûî, *Mu‘cem*, VIII, 118; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 93-94. Tüsterî'nin eserinde râvî “*Ebû Muammer*” şeklinde künyelenmiştir).

¹⁵⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 518-519.

¹⁵⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 170.

¹⁵⁴³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 272; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 170.

olarak¹⁵⁴⁴ İbn Maîn'in ayrıca "*Şîa'nın büyüklerindendi*" dediği rivâyet edilmektedir.¹⁵⁴⁵ Zehebî¹⁵⁴⁶ ve İbn Hacer, sekizinci tabakadan olan râvînin sadûk ve Şîî eğilimlere sahip olduğu kanaatindedir.¹⁵⁴⁷

Mansûr b. Ebî'l-Esved, Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Necâşî, onunla ilgili olarak "*Kûfeli'dir, sikadır, kitapları vardır*" demektedir.¹⁵⁴⁸ Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmekte,¹⁵⁴⁹ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde ona yer vermektedir.¹⁵⁵⁰

Görüldüğü üzere Mansûr b. Ebî'l-Esved, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkında ise sadece Yahyâ b. Maîn'den gelen ve geç dönem eserlerinde de yer alan bir Şîîlik ithâmı söz konusudur. Tek başına bu ithâm kanaat oluşturacak nitelikte olmasa da, Şîî ricâl eserlerinin ona yer verişleri râvîde bazı Şîî eğilimlerin olabileceğini düşündürmektedir.

10. Mus'ab b. Sellâm et-Temîmî el-Kûfî.

Mus'ab b. Sellâm, Abdullâh b. Şübrüme (ö.144/761), Câfer es-Sâdık, İbn Cüreyc (ö.150/767), Hamza b. Habîb (ö.156/772) ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Muhammed b. İsâ b. Necîh (ö.224/838), Ahmed b. Hanbel, el-Velîd b. Şucâ' (ö.243/857) ve Abdullâh b. Saîd el-Eşecc'i (ö.257/870) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Mus'ab b. Sellâm'ın rivâyetlerine *es-Sünen*'inde yer vermiştir.¹⁵⁵¹

Mus'ab b. Sellâm ile ilgili olarak İbnu'l-Medîni "*o Şîa'dandır*",¹⁵⁵² Yahyâ b. Maîn, "*leyse bihi be's*",¹⁵⁵³ İclî, "*sika*",¹⁵⁵⁴ Ebû Hâtim, "*şeyh, mahalluhu sîdk*"

¹⁵⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 375.

¹⁵⁴⁵ Zehebî, *Mizân*, VI, 517.

¹⁵⁴⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 175.

¹⁵⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 546.

¹⁵⁴⁸ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 353.

¹⁵⁴⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 313.

¹⁵⁵⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 192.

¹⁵⁵¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 28-29.

¹⁵⁵² Hatib el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 108; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 30.

demiştir.¹⁵⁵⁵ Ebû Dâvûd, onun bazı hadislerinden dolayı zayıf kabul edildiğini, İbn Şübrûme'den olan rivâyetlerinde kalb olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁵⁶ İbn Hibbân, onun bilgi sahibi olmaksızın hadislerde kalb yaptığını, Şu'be'den olan nakilleri ile ihticâc edilemeyeceğini söylemekte,¹⁵⁵⁷ İbn Adî, mablûb rivâyetlerine dikkat çekmekte, ğarîb rivâyetleri olduğundan bahsetmekte ve “*umarım bir be's yoktur*” demektedir.¹⁵⁵⁸ İbn Hacer, sekizinci tabakadan olduğunu ifade ettiği râvîyi “*sadûktur bazı vehimleri vardı*” şeklinde nitelemektedir.¹⁵⁵⁹

Diğer taraftan Mus'ab b. Sellâm, Şîî ricâl kitaplarında da yer alan bir râvîdir. Tûsî, onu Câfer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiş¹⁵⁶⁰ ve *el-Fihrist*'inde onun bir kitabının varlığından bahsetmiştir.¹⁵⁶¹ Necâşî, eserinde ona yer vermiş,¹⁵⁶² İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı kısmında onu zikretmiştir.¹⁵⁶³

Görüldüğü üzere Mus'ab b. Sellâm hakkında Sünnî ricâl kitaplarında farklı görüşler vardır. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise İbnu'l-Medîni'den rivâyet edilmiştir. Tek başına kanaat oluşturmayan bu ithâmın yanı sıra, Şîî ricâl eserlerinin de ona yer vermeleri, râvîde bazı Şîî eğilimlerin olduğu kanısını doğurmaktadır.

¹⁵⁵³ Yahyâ b. Mâin, *et-Târih*, III, 316. İbn Maîn'in, onun için “*sadûk*” ve “*zayıf*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târih*, XIII, 108).

¹⁵⁵⁴ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 280.

¹⁵⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 308.

¹⁵⁵⁶ Âcurrî, *Suâlât*, s. 105-106.

¹⁵⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 28. Buhârî (bk. *et-Târihu'l-kebir*, VII, 354) ve Ahmed b. Hanbel de, onun kalb yaptığını kanaatindedir (bk. *el-İlel*, III, 296; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 308).

¹⁵⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 363.

¹⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 533.

¹⁵⁶⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 317.

¹⁵⁶¹ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 253-254. İbn Şehr Âşûb da, Tûsî gibi, onun bir kitabı olduğunu nakletmektedir (bk. *Me'âlimu'l-ulemâ*, s. 125).

¹⁵⁶² Necâşî, *er-Ricâl*, II, 370.

¹⁵⁶³ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 189. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XVIII, 172.

E. DEĞERLENDİRME

Şîî eğilimlerinin zayıf olduğuna kanaat getirilen ve kısa biyografilerine yer verilen 24 râvînin; 7'si (% 29) 50/670-100/718; 7'si (% 29) 100/718-150/767; 10'u (% 42) 150/767-200/815 tarihleri arasında vefât etmiştir. Bunlardan bir şekilde Kûfe ile ilişkisi olan râvî sayısı 21'dir (% 87.5). Basra, Medîne ve Yemen'li birer râvî bulunmaktadır. Bu bilgileri tablo halinde göstermek gerekirse;

	50-100	100-150	150-200
Kûfe	6	6	9
Basra	1		
Medîne			1
Yemen		1	

Şîî eğilimlerinin zayıf olduğu tespit edilen 24 râvînin, 8'inden Buhârî; 11'inden Müslim; 16'sından Ebû Dâvûd; 17'sinden Tirmizî; 17'sinden Nesâî; 18'inden İbn Mâce hadis rivâyet etmişlerdir. Bu rakamlar *Kütüb-i Sitte*'de Şîî eğilimleri az olan bazı Şîî eğilimli râvîlerin yer aldığını göstermektedir.

IV. GENEL DEĞERLENDİRME

Kütüb-i Sitte ricâlinden olup hakkında Şîîlik ithâmı bulunan 201 râvînin 70'inin (% 35) çeşitli yoğunluklarda Şîî eğilimler taşıdığı tespit edilmiştir. Diğer bir bakış açısıyla Şîîlik ithamlarının % 65'inin doğrulanmadığı görülmektedir. Şîîlik eğilimi taşıdığı düşünülen bu 70 râvînin, 13'ü (% 19) 50/670-100/718; 26'sı (% 37) 100/718-150/767; 27'si (% 39) 150/767-200/815; 4'ü (% 6) 200/815-250/864 tarihleri arasında vefât etmiştir.

Bu rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla râvîlerin % 94'ü 200/815 senesinden önce vefât etmiştir. Bu iki asırlık dönem ise İslam düşüncesi içerisinde yer alan pek çok itikâdi ekolün ortaya çıktığı ve sistemleştiği bir zamana tekabül etmektedir. Her bir ekolün kendi dışındakileri “yanlış yolda olmak”la suçladığı bu dönemde, çoğunlukla Ehi-i Hadîs’e mensup olan cerh-ta’dîl alimleri, hadis râvîlerinin itikâdi durumlarını olabildiğince ayrıntılı bir surette tespit etmeye gayret göstermişlerdir. Ancak râvîlerin % 66 hakkındaki Şîlik ithamlarının doğrulanmaması, zaman zaman hatalı ithamların vuku bulabildiğini göstermektedir.

Çeşitli yoğunluklarda Şîlik eğilimi taşıyan 70 râvînin 60’ı Kûfe (% 86); 3’ü (% 4) Basra; 3’ü (% 4) Medîne ile ilişkili iken, 4 (% 6) diğer farklı beldelere mensupturlar. Bu istatistikler ise Şîlik ile itham edilen râvîlerin büyük bir bölümünün belli bir bölgeye mensup olduğunu göstermektedir. Bu tespitle birlikte Şîa taraftarlarının daha ziyade Kûfe bölgesine yerleştikleri, hakkında Şîlik ithamların doğrulanmış hadis râvîleri kanalıyla tespit edilmiş olmaktadır. Bu bilgileri aşağıdaki tablo ile şu şekilde gösterebiliriz:

	50-100	100-150	150-200	200-250
Kûfe	10	24	22	3
Basra	1		2	
Medîne	1		2	
Diğer		2	1	1

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ise bu râvîlerin *Kütüb-i Sitte*'de dağılımlarıdır. Çeşitli yoğunluklarda Şîî eğilimler taşıdıkları anlaşılan 70 râvînin, 17'sinden Buhârî; 28'inden Müslim; 39'undan Ebû Dâvûd; 47'sinden Tirmizî; 42'sinden Nesâî; 49'undan İbn Mâce hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu durum *Kütüb-i Sitte* ricâli içerisinde çeşitli yoğunluklarla Şîî eğilimler taşıyan râvîlerin yer aldığı

göstermektedir. Bu tarz ithamlara maruz kalan râvîlere en az yer veren müellifin Buhârî olduğu da ayrıca kaydedilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİÎ EĞİLİMLER TAŞIMAYAN RÂVİLER

Çalışmanın *Üçüncü Bölümünde*, hakkında çeşitli Şîlik ithâmı bulunmakla beraber, yapılan araştırma sonucunda Şî eğilimler taşımadığı kanaatine ulaşılan râvîlerin kısa biyografilerine yer verilmiştir. Öncelikle râvîler hakkındaki cerh-ta‘dîl ifadeleri zikredilmiş, özellikle Şîlik ithâmının kim/ler/den, hangi lafızlarla geldiği ve ne yoğunlukta olduğu belirtilmeye çalışılmıştır. Ancak Sünnî âlimlerce yapılan Şîlik ithâmının râvîyi Şî eğilimli bir râvî olarak nitelirmede yeterli olmayacağı düşünüldüğünden, Şî ricâl eserleri de ithâmın sıhhatini ölçmede önemli bir kriter olarak istimâl edilmiştir. Her bir biyografinin sonunda ise kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Eğer ki, râvî hakkındaki ithâm sadece Sünnî müelliflerden gelmişse ve Şî ricâl eserleri de o râvîye yer vermemişlerse, râvî hakkındaki ithâmın kanaat oluşturmayacak bir nitelik arz ettiği düşünülmüştür. Râvîler, bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere 50’şer yıllık tabakalar içerisinde imkân ölçüsünde vefât tarihlerine göre sıralanmıştır.

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû'l-Mikdâm Şurayh b. Hânî el-Hârisî el-Kûfî (ö.78/697).

Şurayh b. Hânî el-Mezhicî, Hz. Ömer (ö.23/643), Hz. Ali (ö.40/660), Sa‘d b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Ebû Hureyre (ö.58/677), Hz. Âişe (ö.58/677) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde ise, Âmir eş-Şa‘bî (ö.104/722), el-Kâsım b. Mühaymira (ö.100/718), Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737) ve Yûnus b. Ebî İshâk’ı (ö.152/769) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Şurayh b. Hânî’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, *el-Edebu’l-müfred*’de ondan nakilde bulunmuştur.¹⁵⁶⁴

Hz. Ali’nin ashâbından olan ve onunla birlikte savaşımlara katılan Şurayh b. Hânî ile ilgili olarak Kâsım b. Muhaymira, “*ondan daha hayırlı bir Hârisî görmedim*”,¹⁵⁶⁵ İbn

¹⁵⁶⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 452-453.

¹⁵⁶⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 128; Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, IV, 228.

Sa‘d¹⁵⁶⁶ ve Yahyâ b. Maîn, “*sika*”,¹⁵⁶⁷ Câhız, “*uzun ömürlü idi, Şîî idi*” demiştir.¹⁵⁶⁸ İbn Hibbân’ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek¹⁵⁶⁹ Zehebî¹⁵⁷⁰ ve İbn Hacer’in “*sika*”¹⁵⁷¹ diyerek tevsîk ettiği Şurayh b. Hânî, Ubeydillâh b. Ebî Bekra ile birlikte Sicistân’da, 78/697 senesinde öldürülmüştür.¹⁵⁷²

Son dönem Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen Şurayh b. Hânî¹⁵⁷³ ilk dönem eserlerinde yer almamaktadır.

Sonuç olarak Şurayh b. Hânî ile ilgili tek ithâm Mutezilî âlim Câhız’dan gelmiştir. Ancak hem bu ithâmın şâz oluşu hem de erken dönem Şîî ricâl eserlerinde bu ismin yer almayışı, râvî hakkındaki ithâmı ihtiyatla karşılamayı gerektirmektedir.

2. Abdullâh b. Züreyr el-Ğâfigî el-Mısrî (ö.81/700).

Hiz. Ömer ve Hiz. Ali’den hadis nakleden Abdullâh b. Züreyr’dan, Abdullâh b. Mâlik (ö.77/696), Mersed b. Abdillâh (ö.90/708), Abdullâh b. Hübeyra (ö.126/743), Hâris b. Yezîd (ö.130/747) ve Ayyâş b. Abbâs (ö.133/750) gibi muhaddisler hadis rivâyet etmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce ise, Abdullâh b. Züreyr’in rivâyetlerine *es-Sünen*’lerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁷⁴

Abdullâh b. Züreyr’i, İbn Sa‘d¹⁵⁷⁵ ve İclî¹⁵⁷⁶ “*sika*” diyerek, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vererek¹⁵⁷⁷ tevsîk etmişlerdir. İbn Hacer’in, Şîîlikle ithâm edildiğini

¹⁵⁶⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 128.

¹⁵⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 333.

¹⁵⁶⁸ Câhız, *el-Osmâniyye*, s. 124

¹⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 353.

¹⁵⁷⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 9.

¹⁵⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

¹⁵⁷² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 128; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 337; İbnu’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, II, 425.

¹⁵⁷³ Hûî, *Mu‘cem*, IX, 18; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 409-410.

¹⁵⁷⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 517-518.

¹⁵⁷⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 510.

¹⁵⁷⁶ İclî, *Ma‘rifetu’s-sikât*, II, 30.

¹⁵⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 24.

belirtmekle birlikte güvenilir kabul ettiği Abdullâh b. Züreyr,¹⁵⁷⁸ 81/700 senesinde vefât etmiştir.¹⁵⁷⁹

Anlaşılacağı üzere hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Abdullâh b. Züreyr, Sünnî ricâl kitapları tarafından genellikle güvenilir bir râvî kabul edilmektedir. İbn Hacer'in Şîlik ithâmını destekleyen herhangi bir bilgi Sünnî ve Şîi ricâl kaynaklarında yer almamaktadır.

3. Yezîd b. Bâbenûs Basrî.

Yezîd b. Bâbenûs, Hz. Âişe'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Abdumelik b. Hamîd'in (ö.128/745) hadis naklettiği bilinmektedir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Nesâî *es-Sünen*'lerinde, Buhârî *el-Edebu'l-müfred*'inde, Tirmizî ise *Şemâil*'inde, Yezîd b. Bâbenûs'un rivâyetlerine yer vermişlerdir.¹⁵⁸⁰

Yezîd b. Bâbenûs ile ilgili olarak Buhârî, “o, Hz. Ali'nin yanında savaşan Şîa'dandı”,¹⁵⁸¹ Ebû Hâtim, “*mechûl*”,¹⁵⁸² Ebû Dâvûd, “*Şîi idi*” demiş,¹⁵⁸³ İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ta yer vermiştir.¹⁵⁸⁴ Üçüncü tabakadan olan râvî için İbn Adî, “*Âişe'den (r.anhâ) meşhûr hadisleri vardır*”,¹⁵⁸⁵ Dârekutnî ise, “*lâ be'se bih*” demektedir.¹⁵⁸⁶

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan ve Şîi ricâl kitaplarında yer almayan Yezîd b. Bâbenûs, Buhârî ve daha sonra da Ebû Dâvûd tarafından Şîi olmakla ithâm edilmiştir. Ancak diğer Sünnî eserlerde, bu ithâmı destekleyecek bilgilerin olmaması ve Şîi ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

¹⁵⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 303. Berkî'nin (?) “*Şîliğe nispet edilmiştir ancak zayıf kabul edilmemiştir*” dediği nakledilmektedir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 135).

¹⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 510; Halîfe b. Hayyât (bk. *et-Tabakât*, II, 754) ve İbn Hibbân 83/702 tarihini vermektedir (bk. *es-Sikât*, V, 24).

¹⁵⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 92.

¹⁵⁸¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 323. Bu söz *Mîzân*'da, Dûlâbî'ye de atfedilmektedir (Zehebî, *Mîzân*, VII, 235). Buhârî ve Zehebî tarafından “*كان من الشيعة الذين قاتلوا عليا*” şeklinde kaydedilen söz, Ukaylî tarafından “*كان من السبعة الذين قاتلوا عليا*” şeklinde verilmiştir (bk. *ed-Duafâ*, IV, 364).

¹⁵⁸² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 194.

¹⁵⁸³ Zehebî, *Mîzân*, VII, 235.

¹⁵⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 548.

¹⁵⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 278.

¹⁵⁸⁶ Berkânî, *Suâlât*, s. 145.

4. Ebû Sâlim Süfyân b. Hânî b. Cebr el-Mısırî (ö.80/700'ler).

Süfyân b. Hânî el-Ceyşânî, Ebû Zer el-Ğifârî (ö.32/652), Hz. Ali, Ukbe b. Âmir, Zeyd b. Hâlid (ö.68/687), Abdullâh b. Amr (ö.68/687) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Yahyâ b. Meymûn (ö.114/732), Abdullâh b. Hübeyra (ö.126/743), Yezîd b. Ebî Habîb (ö.128/745), Hâris b. Yezîd ve Ubeydullâh b. Ebî Ca'fer (ö.132/749) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Süfyân b. Hânî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁸⁷

Sahâbî olduğu da söylenen, Hz. Ali'nin elçiliğini yapan ve ona arkadaşlık eden¹⁵⁸⁸ Süfyân b. Hânî'yi İclî, “*sika*” diyerek¹⁵⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsik etmiştir.¹⁵⁹⁰ İbn Yûnus'un “*Alevî*”¹⁵⁹¹ İbnu'l-Esîr'in “*Aleviyyu'l-mezheb*” dediği¹⁵⁹² Zehebî'nin “*sika ve meşhûr*” olarak nitelediği Süfyân b. Hânî,¹⁵⁹³ Abdülazîz b. Mervân'ın¹⁵⁹⁴ Mısır valiliği esnasında, yani 80/700'li yılların başında vefât etmiştir.¹⁵⁹⁵

Sünnî ricâl eserleri tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilen Süfyân b. Hânî, Şîî ricâl kitaplarında yer almamaktadır. Kendisinin Hz. Ali ile olan yakınlığı dolayısıyla “*Alevî*” şeklinde nitelendiği anlaşılmaktadır. Ancak hem çok erken bir dönemde yaşaması hem de Şîî ricâl eserlerinde yer almaması, onun Şîî eğilimlere sahip bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

¹⁵⁸⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 199. Zehebî, *Siyer*, IV, 74.

¹⁵⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 213-214; Aynî, *Meğânî'l-ahyâr*, I, 355.

¹⁵⁸⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 418; II, 404.

¹⁵⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 319; V, 565.

¹⁵⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 363.

¹⁵⁹² İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 342.

¹⁵⁹³ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 379.

¹⁵⁹⁴ Abdülazîz b. Mervân: Ömer b. Abdilazîz'in babasıdır. Medîne'de doğmuştur. 65/684 senesinde Mısır valisi olmuştur. Cesur, siyaset bilen iyi bir yönetici olduğu belirtilen Abdülazîz b. Mervân 85/704 senesinde vefât etmiştir (bk. Ziriklî, *el-'Alâm*, IV, 28).

¹⁵⁹⁵ Aynî, *Meğânî'l-ahyâr*, I, 355.

5. Şakîk b. Seleme, Ebû Vâil el-Kûfî (ö.83/702).

Şakîk b. Seleme, Abdullâh b. Mes'ûd, Hz. Ali, Cerîr b. Abdillâh (ö.51/671), Üsâme b. Zeyd (ö.54/674), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/675), Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer gibi pek çok sahâbîden hadis rivâyet etmiştir. Âmir eş-Şa'bî, el-Hakem b. Uteybe, Hammâd b. Ebî Süleymân, Amr b. Abdillâh ve Süleymân el-'Ameş ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Şakîk b. Seleme'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁹⁶

Vekî' b. el-Cerrâh,¹⁵⁹⁷ İbn Sa'd,¹⁵⁹⁸ Yahyâ b. Maîn,¹⁵⁹⁹ İclî¹⁶⁰⁰ ve İbn Hacer, "sika" demek¹⁶⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmek suretiyle¹⁶⁰² Şakîk b. Seleme'yi tevsik etmişlerdir. İclî ayrıca, Hz. Peygamber zamanına yetişen ancak ondan hadis rivâyette bulunamayan ve 83/702 senesinde vefât eden Şakîk b. Seleme'nin¹⁶⁰³ önce Alevî, sonra Osmânî olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁰⁴

Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁶⁰⁵ Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*'da ise onun Osmânî olduğuna dair rivâyetlere ve Şîî öğretilerle örtüşmeyen nakillerine yer vermektedir.¹⁶⁰⁶

Görüldüğü gibi Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Sünnî âlimlerce tevsik edilmiş bir râvîdir. Hakkında ise kanaat oluşturmayaacak nitelikte "Alevî" olduğu yönünde bir ithâm

¹⁵⁹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 548-551.

¹⁵⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 371.

¹⁵⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 102.

¹⁵⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 371.

¹⁶⁰⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 459.

¹⁶⁰¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 268.

¹⁶⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 354.

¹⁶⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 96; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IX, 90.

¹⁶⁰⁴ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 460. Ona "Ali'ye mi yoksa Osmân'a mı daha çok muhabbet besliyorsun" denildiğinde, önceleri Hz. Ali derken sonradan Hz. Osmân dediği rivâyet edilmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, IV, 164).

¹⁶⁰⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 45.

¹⁶⁰⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 436.

vardır. Ancak bu ithâmın aksine delalet eden ibarelerin oluşu¹⁶⁰⁷ ve Şîî ricâl eserlerinde de onunla ilgili ihtilaf bulunması bu ithâmın kabul edilebilmesini güçleştirmektedir.

6. Mısdâ' Ebû Yahyâ el-'Arec el-Kûfî.

Mısdâ', Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin, Hz. Âişe ve Abdullâh b. Abbâs'dan hadis rivâyet etmiştir. Mes'ûd b. Mâlik (ö.85/704), Saîd b. Ebî'l-Hasan (ö.100/718), Hilâl b. Yesâf, Ammâr ed-Dühnî (ö.133/750) kendisinde rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, eserlerinde Mısdâ' el-'Arec'den rivâyette bulunmuşlardır.¹⁶⁰⁸

Bişr b. Mervân'ın, Şîîlik eğilimlerinden dolayı Mısdâ' ile irtibatını kestiği rivâyet edilmiştir.¹⁶⁰⁹ Onunla ilgili olarak Cûzcânî, “*haktan sapmış, yoldan çıkmış biridir*”,¹⁶¹⁰ İclî, “*sika bir tâbiüdür*”,¹⁶¹¹ İbn Hibbân, “*güvenilir râvîlere muhalefet eden, sikalardan, terki gerektirecek ziyade lafızlarla rivâyette bulunup infirâd eden ve sikalarla uyum arz ettiği zaman rivâyeti itibâr için kullanılabilen kimselerdendir*”,¹⁶¹² Zehebî, “*sadûk*” demiştir.¹⁶¹³ İbn Hacer, üçüncü tabakadan olduğunu ifade ettiği râvî için “*makbûl*” demektedir.¹⁶¹⁴

Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Mısdâ' el-'Arec hakkında Sünnî eserlerde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak mevcut nakillerden, onun makbûl bir râvî olduğu anlaşılmaktadır. Hem hakkında Şîîlik ithâmının kanaat oluşturacak nitelikte olmaması hem de Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

¹⁶⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 105; Zehebî, *Siyer*, IV, 168.

¹⁶⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 14-15.

¹⁶⁰⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 266.

¹⁶¹⁰ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 144.

¹⁶¹¹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 280.

¹⁶¹² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 39.

¹⁶¹³ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 147. Bir başka eserinde “*hakkında eleştiriler yapılmıştır*” demektedir (bk. *Mîzân*, VI, 433).

¹⁶¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 533.

7. Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd en-Nehaî, el-Kûfî (ö.96/714).

İbrâhîm en-Nehaî'nin Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden, hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.¹⁶¹⁵ Burada sadece onun hakkındaki çeşitli eleştirilere ve Şîlik ithâmlarına yer vermeye çalışılacaktır.

İbn Kuteybe'nin, Şîi ricâl içerisinde zikrettiği İbrâhîm en-Nehaî'nin¹⁶¹⁶ Arap diline tam hakim olmadığı, bazen dil yanlışları yaptığı belirtilmiştir.¹⁶¹⁷ Ona İbnu'l-Eş'as isyânı esnasında nerede olduğu sorulunca, evinde olduğunu söylemiş, kendisine Alkame'nin Hz. Ali ile birlikte Sıffin'de yer aldığı hatırlatılınca, “*hangimiz Ali b. Ebî Tâlib ve çevresindekiler gibi olabiliriz ki*” demiştir.¹⁶¹⁸ İbn Hacer ise, “*sika*” şeklinde nitelediği râvînin, çok fazla irsâl yaptığını ifade etmiştir.¹⁶¹⁹ Kal'acî, onun Ehl-i Beyt'i ve özellikle de Hz. Ali'yi seven bunu açıktan açığa söyleyen biri olduğunu, Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a tafdîl ettiğini ancak Hz. Osmân'ın faziletini eksik göstermeye çalışmadığını, Muâviye'nin, hilâfeti haksız olarak, ümmetin rızası olmadan ele geçirdiğini düşünen biri olduğunu ve eğer bu da Şîlik olarak anlaşılacaksa, İbrâhîm en-Nehaî'nin Şîi olduğunu dile getirmektedir.¹⁶²⁰

İbrâhîm en-Nehaî, Şîi ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Tûsî, onu Hz. Ali¹⁶²¹ ve Ali b. el-Hüseyin'in (es-Seccâd) ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁶²² Ancak Tüsterî bu duruma “*İbrâhîm en-Nehaî'nin Nâsıbilîği meşhurdur*” diyerek ve

¹⁶¹⁵ Onun hoca-talebeleri ve hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mizzî, *Tehzîb*, II, 233 vd; Zehebî, *Siyer*, IV, 520 vd.

¹⁶¹⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹⁶¹⁷ Zehebî, *Mizân*, I, 204.

¹⁶¹⁸ Zehebî, *Siyer*, IV, 526.

¹⁶¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 95.

¹⁶²⁰ Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsûatu fihî İbrâhîm en-Nehaî*, I-II, Beyrut 1406/1986, I, 142-143.

¹⁶²¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 35. Ancak, İbrâhîm en-Nehaî'nin 38/658 senesinde doğduğuna dair rivâyet esas alınsa dahi Hz. Ali'nin vefâtı esnasında sadece 2 yaşında olacaktır. Dolayısıyla onun Hz. Ali'nin ashâbından sayılmasına imkân yoktur (krş. Şükrü Özen, “Nehaî”, *DİA*, XXXII, 536).

¹⁶²² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 83.

daha başka deliller zikrederek itiraz etmektedir.¹⁶²³ Ancak diğer bazı muâsır âlimler onu Şîî bir râvî olarak görmektedirler.¹⁶²⁴

Görüldüğü üzere İbrâhîm en-Nehaî'nin Şîî olduğuna dair tek ithâm İbn Kuteybe'den gelmektedir.¹⁶²⁵ Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî'nin, ona eserinde yer verışı ise eleştiri konusu olmuştur. Gerçekten de İbrâhîm en-Nehaî'nin, mest üzerine mesh etmeyi kabul etmeyen kimsenin Hz. Peygamber'in sünnetinden yüz çevirmiş sayılacağını söylemesi ve râvîlerden birini “*Şîî olmakla ithâm edilirdi*” şeklinde cerh etmesi, onun mezhebî anlamda Şîî düşünceleri benimsemediğini göstermektedir.¹⁶²⁶

8. Mînâ b. Ebî Mînâ ez-Zührî el-Hazzâz.

Mînâ b. Ebî Mînâ, Abdurrahmân b. Avf (ö.32/652), Abdullâh b. Mes'ûd, Hz. Ali, Hz. Âişe, Ebû Hureyre'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Hemmâm b. Nâfî' hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Mînâ b. Ebî Mînâ'nın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁶²⁷

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde yer verip,¹⁶²⁸ bir başka eserinde “*münkeru'l-hadîs*” diye nitelediği¹⁶²⁹ Mînâ b. Ebî Mînâ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*sika değildir, Allah onu uzak eylesin*”,¹⁶³⁰ Cûzcânî, “*gidiş tarzının kötülüğünden dolayı âlimler onun hadisini münker kabul ettiler*”,¹⁶³¹ Ebû Zür'a, “*kuvvetli bir râvî değildir*”, Ebû Hâtim, “*münkeru'l-hadîs, yalan söylerdi*”,¹⁶³² Nesâî “*sika değildir*” demektedir.¹⁶³³ Ukaylî'nin, kendisinden mütâbisi olmayan münker hadisler nakledildiğini ifade ettiği

¹⁶²³ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 342.

¹⁶²⁴ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 77-78; Hûî, *Mu'cem*, I, 356; Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93; Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 35-38.

¹⁶²⁵ Sönmez Kutlu'ya göre İbn Kuteybe'nin onu Şîî ricâl içerisinde zikretmesinin nedeni, onun Hz. Ali'yi Hz. Osmân'dan daha çok sevmesidir (bk. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002, s. 46).

¹⁶²⁶ Şükrü Özen, “Nehaî”, *DİA*, XXXII, 536.

¹⁶²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 245-246.

¹⁶²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 455.

¹⁶²⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 22.

¹⁶³⁰ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 600; III, 80.

¹⁶³¹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 148.

¹⁶³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 395.

¹⁶³³ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 231.

râvî için¹⁶³⁴ İbn Adî, “onun hadisi, aşırı Şîî eğilimlere sahip olduğunu göstermektedir” demiş¹⁶³⁵ İbn Hacer, ikinci tabakadan olan râvînin, metrûk olduğunu ve Râfîzî olmakla ithâm edildiğini ifade etmiştir.¹⁶³⁶

Muâsır âlimlerden Tabsî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan, Mîna b. Ebî Mîna'nın Şîîliğini, Sünnî esere dayanarak göstermeye çalışmaktadır.¹⁶³⁷

Yapılan nakillerden anlaşıldığı üzere zayıf bir râvî olan Mîna b. Ebî Mîna'nın Şîî eğilimler taşıdığı yönünde iddialar vardır. Ancak Şîî ricâl kitaplarının onun ismine yer vermeyişleri ithâm hakkında ihtiyatlı olmak gerektiğini düşündürmektedir.

9. Ebû Hişâm Abdullâh b. Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib (ö.99/717).

Abdullâh b. Muhammed el-Hâşimî, babası olan Muhammed b. el-Hanefîyye'den rivâyette bulunmuştur. Sâlim b. Ebî'l-Ca'd (ö.97/715), Muhammed b. Ali (ö.124/741), ez-Zührî (ö.125/742) ve Amr b. Dînâr ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abdullâh b. Muhammed'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁶³⁸

İbn Sa'd, Abdullâh b. Muhammed'in ilim sahibi ve sika olduğunu söylemekte, çok fazla hadisinin olmadığını ifade etmektedir. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Abdullâh b. Muhammed, vefâtına yakın bir sırada imâmeti Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'a vasiyet etmiştir. Bundan dolayı Şîîler ondan yüz çevirmiştir.¹⁶³⁹ Buhârî'nin, Sebeîlerin rivâyetlerine eğilim gösterdiğini belirttiği râvîyi¹⁶⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta zikretmekte,¹⁶⁴¹ başka bir eserinde ise onunla ilgili olarak “*Ehl-i Beyt'in*

¹⁶³⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 253.

¹⁶³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 460.

¹⁶³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 556.

¹⁶³⁷ Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 396-397.

¹⁶³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 85-86.

¹⁶³⁹ İbn Sa'd, İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 328. (İbn Sa'd ile kendisinden yapılan nakiller arasında bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır, bk. Zehebî, *Siyer*, IV, 129).

¹⁶⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 187.

¹⁶⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 2.

kâriyelerindendir” demektedir.¹⁶⁴² İbn Hacer, 99/717 senesinde vefât ettiğini belirttiği râvînin “*sika*” olduğunu söylemektedir.¹⁶⁴³

Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Abdullâh b. Muhammed, bir hadis râvîsi olarak güvenilir kabul edilmiştir. Hakkındaki tek ithâm ise Buhârî tarafından dile getirilmiştir. Ancak bundan çok daha fazla dikkat çekilen husus, onun siyasî hareketi olmuştur. Belki de, imâmeti Abbâsoğullarına vasiyet etmesinden dolayı Şîî ricâl eserleri ona yer vermemişlerdir. Ya da başka bir künye, nisbe veya isimle kaydedildiğinden bu kitaplarda tespit edememiştir. Sonuç itibariyle Abdullâh b. Muhammed’i Şîî eğilimli bir râvî olarak nitelemek zordur.

10. Hibbân b. Atıyye es-Sülemî.

Sadece Sa’d b. Ubeyde’nin kendisinden rivâyette bulunduğu Hibbân b. Atıyye’nin¹⁶⁴⁴ rivâyetlerine *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca Buhârî, eserinde yer vermiştir.¹⁶⁴⁵

Buhârî’nin naklettiği bir rivâyette Sa’d b. Ubeyde şöyle demektedir: Ebû Abdirrahmân ile Hibbân b. Atıyye tartışılar. Ebû Abdirrahmân, Hibbân’a “*senin arkadaşının (Hz. Ali’yi kastediyor) ne kadar kan dökmeye cüret ettiğini gayet iyi biliyorum*” demiş, Hibbân ise buna şöyle cevap vermiştir: “*Babasız kalasıca! O böyle bir şey yapmadı.*”¹⁶⁴⁶ Buhârî, eserinin bir başka yerinde İbn Atıyye’nin “*Alevî*” olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴⁷ İbn Hacer, onunla ilgili herhangi bir cerh veya ta’dîl ifadesine rastlamadığını belirtmekte,¹⁶⁴⁸ *Fethu’l-Bârî*’de de Hibbân b. Atıyye ile ilgili bilgiler vermekte, bu iki ismin aralarındaki tartışma sebebinin Hz. Osmân ile Hz. Ali arasındaki tafdîl ile ilgili olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴² İbn Hibbân, *Meşâhîru ulamâi’l-emsâr*, s. 127.

¹⁶⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 321. Ayrıca bk. T. Nagel, “Abû Hâsem ‘Abdallâh”, *Elr*, I, 314; Hasan Onat, “Ebû Hâşim Abdullâh b. Muhammed”, *DİA*, X, 146.

¹⁶⁴⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 201.

¹⁶⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, V, 338.

¹⁶⁴⁶ Buhârî, *Kitâbu istitâbeti’l-mürteddîn* 8.

¹⁶⁴⁷ Buhârî, *Cihâd*, 195.

¹⁶⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 487.

¹⁶⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VII, 647.

Tâbiînin büyüklerinden olan ve herhangi bir Şîî ricâl eserinde yer almayan Hibbân b. Atıyye hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Anlaşıldığı kadarıyla o, Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a tafdîl etmektedir, bu ise erken devirde çokça karşılaşılabilen bir durumdur.

11. Ebû'l-Esved Cumey' b. Umeyr et-Teymî el-Kûfî.

Cumey' b. Umeyr, Ebû Bürde b. Niyâr (ö.41/661), Hz. Âişe ve Abdullâh b. Ömer gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Sâlim b. Ebî Hafsa (ö.140/757?), Süleymân el-'Ameş, Sadaka b. Saîd ve el-Avâm b. Havşeb hadis nakletmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce Cumey' b. Umeyr'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.¹⁶⁵⁰

Tâbiînden olan Cumey' b. Umeyr' ile ilgili Buhârî, “*hakkında olumsuz görüşler vardır*”,¹⁶⁵¹ İclî “*kuvvetli bir râvî değildir, hadisi yazılır*”,¹⁶⁵² Ebû Hâtim, “*Şîa'nın azatlılarından ve mahalluhu sıdk*” demektedir.¹⁶⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta yer verdiği râvî için,¹⁶⁵⁴ bir başka eserinde “*Râfizî idi, hadis uydururdu*” demiştir.¹⁶⁵⁵ İbn Hacer, İbn Adî'in, mütâbîsi olmayan rivâyetler naklettiğini belirttiği¹⁶⁵⁶ Cumey' b. Umeyr'i “*sadûk ve Şîilik eğilimi vardı*” diyerek nitelemektedir.¹⁶⁵⁷

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Cumey' b. Umeyr'in, *Usûl-u Erbâa* içerisinde yer alan *el-Usûl mine'l-Kâfi*'de bir rivâyetine yer verilmiştir.¹⁶⁵⁸ Geç dönem eserleri ise ona yer vererek Şîî bir râvî olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, V, 124-125.

¹⁶⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 242.

¹⁶⁵² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 272.

¹⁶⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 532.

¹⁶⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 115.

¹⁶⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, s. 218.

¹⁶⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 167.

¹⁶⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 142.

¹⁶⁵⁸ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, I, 213.

¹⁶⁵⁹ Hûî, *Mu'cem*, IV, 146; Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 86; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 712; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 85. Bu eserlerde onun Şîîliği Sünnî kitaplardan yapılan alıntılarla gösterilmeye çalışılmıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Cumey' b. Umeyr ile ilgili çok fazla bilgi yoktur. Sünnî ricâl eserlerinde onun Şîliği ile ilgili ithâmlar olsa da, bu ithâm, erken dönem Şî ricâl eserleri tarafından doğrulanmamaktadır.

12. Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, el-Kûfî (ö.104/722).¹⁶⁶⁰

Âmir eş-Şa'bî'nin Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden, burada onun hakkındaki ta'dîl ifadelerini zikretmeye gerek duymuyoruz.¹⁶⁶¹ Sadece kendisi ile ilgili Şîlik ithâmları konu edinilecektir.

Haccâc'a karşı İbnu'l-Eş'as'ın yanında isyâna katıldığı ifade edilen Şa'bî ile ilgili olarak¹⁶⁶² İbn Sa'd, "bir divânı vardı, Şî idi, Şîilerin yaptığı bazı işleri gördü, söylediklerini ve aşırı görüşlerini işitti, bunun üzerine onların görüşlerini terk etti ve onları ayıpladı" demektedir.¹⁶⁶³ Şehristânî'nin, "Şîa ve İmâmiyye'nin Diğer Sınıflarından Olanlar" başlığı altında zikrettiği¹⁶⁶⁴ râvîden Şî anlayışı zem sadedinde bazı rivâyetler de gelmiştir.¹⁶⁶⁵

Görebildiğimiz kadarıyla erken dönem Şî ricâl eserler müelliflerinden Keşşî, onu eleştiri mahiyetinde bir rivâyete yer vermektedir. Buna göre Şa'bî, Hz. Ali sevmenin kişiye bir yarar, ona buğz etmenin herhangi bir zarar getirmeyeceğini kanaatindedir.¹⁶⁶⁶ İbn Dâvûd, Necâşî'ye atfen Şa'bî'ye eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde yer vermiştir.¹⁶⁶⁷ Ancak Tefrîşî, Necâşî'nin eserinin kendisindeki nüshasında bu isme rastlayamadığını, onun kendilerine göre kınanan biri olduğunu söylemektedir.¹⁶⁶⁸ Hûî ise, İbn Dâvûd'un onu eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği

¹⁶⁶⁰ Kendisine İbnu Abdillâh b. Şerâhîl veya İbn Şerâhîl b. Abd de denilmiştir.

¹⁶⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 246 vd; İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 335-430; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 28 vd; Zehebî, *Siyer*, IV, 204 vd.

¹⁶⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 246; Taberî, *Târîh* V, 374-375; Zehebî, *Siyer*, IV, 306.

¹⁶⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 248.

¹⁶⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

¹⁶⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 248; İbn Asâkir, *Târîh*, XXV, 373.

¹⁶⁶⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 82.

¹⁶⁶⁷ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 113.

¹⁶⁶⁸ Hûî, *Mu'cem*, IX, 193. Necâşî'nin eserinin çalışma esnasında başvuru farklı nüshalarında ona tesadüf edilememiştir.

bölümünde zikredişini ilginç bulmakta, Şa‘bî’yi, “*pis, yalancı, fâcir*” şeklinde nitelemektedir.¹⁶⁶⁹

Görüldüğü üzere, mevcut ithâmlardan hareketle Şa‘bî’yi Şîî eğilimli biri olarak nitelemeye imkân yoktur. Şîî eserlerin onunla ilgili zikrettikleri, sadece Şehristânî tarafından dile getirilen ithâmı geçersiz kılmaktadır.

B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Sâdık el-Ezdî el-Kûfî, Müslim b. Yezîd.¹⁶⁷⁰

Ebû Sâdık el-Ezdî, Hz. Ali, Ebû Hureyre (ö.58/677), Ebû Mahzûra el-Kuraşî (ö.59/678), Mihnef b. Süleym (ö.64/683) ve Abdurrahmân b. Yezîd’den (ö.83/702) hadis rivâyet etmiştir. el-Hakem b. Uteybe, Seleme b. Küheyl ve Şuayb b. el-Habhâb (ö.131/748) ise kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce *es-Sünen*’inde ona yer vermiştir. Nesâî ise *Hasâisu Ali*’de ondan nakilde bulunmuştur.¹⁶⁷¹

Ebû Sâdık el-Ezdî ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*hakkında eleştiriler vardır*” demiş,¹⁶⁷² İbn Kuteybe, onu Şîî ricâl içerisinde zikretmiştir.¹⁶⁷³ Ya‘kûb b. Şeybe’nin, “*sika*”,¹⁶⁷⁴ Ebû Hâtim’in, “*müstakîmu’l-hadîs*” dediği râvîyi¹⁶⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*’ında yer vererek tevsîk etmiştir.¹⁶⁷⁶ İbn Hacer, dördüncü tabakadan olan râvînin “*sadûk*” olduğu kanaatindedir.¹⁶⁷⁷

Şîî ricâl kitaplarında yer almayan ve hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ebû Sâdık el-Ezdî hakkında sadece İbn Kuteybe’den gelen bir Şîîlik ithâmı vardır. Hem bu

¹⁶⁶⁹ Hûî, *Mu‘cem*, IX, 193.

¹⁶⁷⁰ İsminin Abdullâh b. Nâcez olduğu da söylemiştir.

¹⁶⁷¹ Mizzî, *Tehzib*, XXXIII, 412.

¹⁶⁷² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 296.

¹⁶⁷³ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 624.

¹⁶⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 363.

¹⁶⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 199.

¹⁶⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 573.

¹⁶⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 649.

ithâmın Sünnî eserlerde yalnız kalması hem de Şîî ricâl eserlerinin Ebû Sâdık el-Ezdî'ye yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

2. Lâhık b. Humeyd el-Basrî (ö.110/728).

Hız. Ömer, Hüzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö.60/679), Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687) ve Enes b. Mâlik, Lâhık b. Humeyd'in rivâyette bulunduğu bazı sahâbîlerdir. Kendisinden rivâyeti olan öne çıkan şahsiyetler içerisinde ise, Katâde b. Diâme, Enes b. Sîrîn (ö.118/736), Eyyûb es-Sahtiyânî, Süleymân et-Teymî (ö.143/760) ve Habîb b. eş-Şehîd'i (ö.145/762) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, eserlerinde Lâhık b. Humeyd'in rivâyetlerine yer vermişlerdir.¹⁶⁷⁸

İbn Sa'd,¹⁶⁷⁹ İclî,¹⁶⁸⁰ Ebû Zür'a,¹⁶⁸¹ Zehebî¹⁶⁸² ve İbn Hacer, "sika"¹⁶⁸³ diyerek, İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında yer vererek Lâhık b. Humeyd'i tevsîk etmiştir.¹⁶⁸⁴ İclî ayrıca onun Hz. Ali'yi sevdiğini ifade etmektedir. Şu'be'nin, "bize ondan öyle hadisler gelirdi ki, kendisine Şii'dir, öyleleri de gelirdi ki Osmânî'dir derdik",¹⁶⁸⁵ Yahyâ b. Maîn'in, "muztaribu'l-hadîs" dediği¹⁶⁸⁶ Lâhık b. Humeyd, Hasan el-Basrî'den çok az bir zaman önce 110/728'de vefât etmiştir.¹⁶⁸⁷

Sonuç olarak Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Lâhık b. Humeyd, Sünnî ricâl kitaplarına göre sika bir râvîdir. Şu'be'nin onunla ilgili eleştirisi, rivâyet ettiği metinlerle ilgili iken, İclî, onun Hz. Ali'yi sevdiğini ifade etmektedir. Mevcut bilgiler râvîyi Şîî eğilimi olarak nitelemeyi zorlaştırmaktadır.

¹⁶⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 176-177.

¹⁶⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 216.

¹⁶⁸⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 230.

¹⁶⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 124.

¹⁶⁸² Zehebî, *el-Kâşif*, III, 247; bir başka eserinde tedlîs yaptığını belirtmiştir (bk. *Mizân*, VII, 152).

¹⁶⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 586.

¹⁶⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 518.

¹⁶⁸⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 372; İbn Asâkir, *Târîh*, LXIV, 28-29.

¹⁶⁸⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 372; İbn Asâkir, *Târîh*, LXIV, 28; Zehebî, *Mizân*, VII, 152.

¹⁶⁸⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 499; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 258.

3. Ebû Abdillâh Mekhûl b. Ebî Müslim eş-Şâmî (ö.112/730).

Mekhûl eş-Şâmî, Übey b. Ka'b, Hz. Ömer, Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652), Hz. Osmân, Hz. Ali, Zeyd b. Erkam (ö.66/685), Enes b. Mâlik, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/712), Tâvus b. Keysân (ö.106/724) gibi sahâbî ve tâbiîlerden hadis rivâyet etmiştir. Eyyûb b. Mûsâ (ö.132/749), Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Yahyâ b. Saîd, Haccâc b. Ertât, Muhammed b. Aclân ve Üsâme b. Zeyd (ö.153/770) ise kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Mekhûl eş-Şâmî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.¹⁶⁸⁸

Dilinin çok fasih olmadığı ifade edilen¹⁶⁸⁹ Mekhûl eş-Şâmî için İclî, “*sika*” demiş,¹⁶⁹⁰ İbn Rüste, onu Şîî ricâl içerisinde zikretmiştir.¹⁶⁹¹ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ında yer verip “*Şam ehlinin fakihlerinden*” dediği¹⁶⁹² İbn Hacer'in, sika bir râvî olduğunu ancak çokça irsâl yaptığını ifade ettiği¹⁶⁹³ Mekhûl eş-Şâmî, 112/730 senesinde vefât etmiştir.¹⁶⁹⁴

Sünnî ricâl eserleri tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenen Mekhûl eş-Şâmî hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise İbn Rüste tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî eserlerinde hem de onun Şîî ricâl eserlerinde yer almayı, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

4. Ebû İdrîs el-Hemdânî el-Mürhibî el-Kûfî, Sevvâr/Müsâvir.

Ebû İdrîs el-Hemdânî, Müslim b. Safvân ve el-Müseyyeb b. Necbe'den (ö.65/684) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), Seleme b. Küheyl, Hakîm b. Cübeyr, Eclah b. Abdillâh (ö.145/762) ve Kesîr en-Nevvâ nakilde

¹⁶⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 464-468.

¹⁶⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 452.

¹⁶⁹⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 296.

¹⁶⁹¹ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, s. 218.

¹⁶⁹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 447.

¹⁶⁹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 545.

¹⁶⁹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 21.

bulunmuşlardır. *Kütüb-i Sitte* râvîlerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû İdrîs el-Hemdânî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁶⁹⁵

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ta zikrettiği Ebû İdrîs el-Hemdânî¹⁶⁹⁶ ile ilgili olarak Ebû Hâtim, “*Şîa'nın azatlılarından*”,¹⁶⁹⁷ İbn Abdilberr, “*Kûfe'nin sikalarındandı, kendisinde bazı Şîi görüşler vardı, bu Kûfeliler arasında olan bir şeydir*” demiştir.¹⁶⁹⁸ Dördüncü tabakadan olan ve Zehebî'nin, “*sika*”¹⁶⁹⁹ şeklinde nitelediği râvî için İbn Hacer, “*Şîi eğilimleri olan sadûk bir râvîdir*” demektedir.¹⁷⁰⁰

İlk dönem Şîi ricâl kitaplarında Ebû İdrîs el-Hemdânî ismine rastlanmazken, muâsır âlimlerden Tabsî, onun Şîi bir râvî olduğunu, Sünnî kitaplardan hareketle göstermeye çalışmaktadır.¹⁷⁰¹

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan ve Şîi eğilimlere sahip olduğu söylenen Ebû İdrîs el-Hemdânî, anlaşıldığı kadarıyla sadûk bir râvîdir. Hem Şîilik ithâmının kanaat oluşturacak bir nitelikte olmaması hem de Şîi ricâl eserlerinin ona yer vermemesi ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

5. Adiy b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî (ö.116/734).

Adiy b. Sâbit, Berâ b. ‘Âzib (ö.72/691), Zir b. Hubeyş (ö.81/700), Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö.87/705), Saîd b. Cübeyr, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş‘arî'den (ö.104/722) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddisler içerisinde ise, Ebân b. Tağlib (ö.140/757), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö.144/761), Haccâc b. Ertât, Süleymân el-‘Ameş ve Şu‘be b. el-Haccâc'ı zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Adiy b. Sâbit'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷⁰²

¹⁶⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 21.

¹⁶⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 338.

¹⁶⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 270.

¹⁶⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 21.

¹⁶⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 309.

¹⁷⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 617.

¹⁷⁰¹ Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 459-460.

¹⁷⁰² Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 522-523.

Adiy b. Sâbit ile ilgili olarak, Yahyâ b. Maîn, “Şiîlikte aşırı davranırdı”,¹⁷⁰³ Ahmed b. Hanbel, “sikadır, ancak Şiîlik eğilimi vardı”,¹⁷⁰⁴ İclî “sika”,¹⁷⁰⁵ Ebû Hâtım “sadûktur, Şîa mescidinin imamıdır”,¹⁷⁰⁶ Belhî, “Şiîlikte aşırı gidiyordu” demiş,¹⁷⁰⁷ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁷⁰⁸ Dârekutnî’nin, “Râfızî”,¹⁷⁰⁹ Zehebî’nin, “sikadır ancak Şîa’nın vazilerindendi ve mescidlerinde imamdı”,¹⁷¹⁰ İbn Hacer’in, “sikadır, Şiî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir” dediği râvî, 116/734 senesinde vefât etmiştir.¹⁷¹¹

İlk dönem Şiî ricâl kitapları Adiy b. Sâbit’e yer vermezken, son dönem eserlerinden *Kâmûs*’da, Sünnî eserlerden yapılan alıntılarla onun Şiî bir râvî olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹⁷¹²

Anlaşıldığı kadarıyla Sünnî eserler, Adiy b. Sâbit’in güvenilir bir râvî olduğu kanaatindedirler. Ancak bunun yanında onun Şiî eğilimlere sahip olduğu ile ilgili de ağır ithâmlar vardır. Bununla beraber Şiî ricâl kaynaklarının kendisine yer vermeyişi, Adiy b. Sâbit’in Şiî eğilimli bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

6. Saîd b. Amr b. Eşva’ el-Hemdânî el-Kûfî el-Kâdî.

Saîd b. Amr, Şurayh b. Hânî (ö.78/697), ‘Âmir eş-Şa‘bî, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ (ö.104/722), Ebû Seleme b. Abdîrahmân (ö.104/722) ve Alkame b. Vâil’den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Saîd b. Mesrûk (ö.126/743), Amr b. Abdillâh es-Sebî’, Eş‘âs b. Sevvâr (ö.136/753), Abdümelik b. Umeyr

¹⁷⁰³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 523; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 372.

¹⁷⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 490; Ahmed b. Hanbel’in sadece “sika” dediği de nakledilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VII, 2. Zehebî, *Siyer*, V, 188).

¹⁷⁰⁵ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 132.

¹⁷⁰⁶ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VII, 2.

¹⁷⁰⁷ Belhî, *Kabûlu’l-ahbâr*, II, 392.

¹⁷⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 270.

¹⁷⁰⁹ Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihî ve huve muvessak*, s. 134. Dârekutnî’nin “sika” dediği de nakledilmiştir (bk. Berkânî, *Suâlât*, s. 117).

¹⁷¹⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 259. Zehebî, bir başka eserinde onun Şiî bir âlim olduğunu belirtmekte ve “eğer Şîa onun gibi olsaydı, kötülükleri azalırdı” demektedir (bk. *Mizân*, V, 78).

¹⁷¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 388.

¹⁷¹² Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 180.

(ö.136/753), el-Haccâc b. Ertât, Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö.147/764) ve Süfyân es-Sevrî'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim ve Tirmizî, Saîd b. Amr'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷¹³

Kûfe'nin kâdîsı olarak bilinen Saîd b. Eşva'¹⁷¹⁴ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn "meşhurdur, insanlar onu tanır",¹⁷¹⁵ Cûzcânî "haktan sapmış (zâiğ) aşırı (ğâl)" demektedir.¹⁷¹⁶ İclî'nin, sika olduğunu belirttiği¹⁷¹⁷ râvîden hem hadis hem de fıkıh rivâyet edilmiştir.¹⁷¹⁸ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş,¹⁷¹⁹ İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği Saîd'in sika olduğunu ve Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini belirtmiştir.¹⁷²⁰ Saîd b. Amr, Hâlid b. Abdillâh'ın (ö.126/743)¹⁷²¹ Kûfe emirliğinin sonuna doğru vefât etmiştir.¹⁷²²

Şîî ricâl kitaplarında Saîd b. Amr isminde birden fazla râvîye yer verilmiştir.¹⁷²³ Ancak herhangi bir şekilde bu râvînin, oldukça meşhur olan özelliklerine değinilmemiştir. Ne kâdî oluşundan bahsedilmiş ne de birçok kitapta geçtiği üzere "Saîd b. Eşva'" şeklinde anılmıştır.

Görüldüğü üzere Saîd b. Amr b. Eşva', Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki tek Şîilik ithâmı ise Cûzcânî tarafından dile getirilmiştir. Ancak bu ithâm, diğer Sünnî eserler tarafından da, Şîî ricâl eserleri tarafından da doğrulanmamıştır.

¹⁷¹³ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 15-16.

¹⁷¹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 500.

¹⁷¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 50.

¹⁷¹⁶ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 66. İbn Hacer bu sözü "Şîilik konusunda" diyerek tasrih etmiştir (bk. *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 330).

¹⁷¹⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 404.

¹⁷¹⁸ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 11.

¹⁷¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 369.

¹⁷²⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 239.

¹⁷²¹ Velîd b. Abdilmelik'in 89/707'de Mekke'ye, Hişâm'ın 105/723 senesinde Kûfe ve Basra valiliklerine atadığı Hâlid b. Abdillâh, yine Hişâm tarafından 120/737 senesinde valilikten azledilmiştir (bk. Zirikî, *el-'Alâm*, II, 296-297).

¹⁷²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 327; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 374.

¹⁷²³ Bk. Hûî, *Mu'cem*, VII, 126-127; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 111.

7. Hakîm b. Cübeyr el-Esedî es-Sekafî el-Kûfî.

Hakîm b. Cübeyr, Alkame b. Kays (ö.62/681), Ali b. el-Hüseyin, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî, Sâlim b. Ebî'l-Ca'd (ö.97/715), Mücahid b. Cebr (ö.101/719), Zekvân Ebû Sâlih (ö.101/719), Âmir b. Vâsile (ö.110/728) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Süleymân el-'Ameş, Ali b. Sâlih b. Hayy, İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), Şu'be b. el-Haccâc, Zâide b. Kudâme ve Süfyân es-Sevrî nakilde bulunmuşlardır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Hakîm b. Cübeyr'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷²⁴

Şu'be b. el-Haccâc'ın, Hakîm b. Cübeyr hakkında olumsuz görüşlere sahip olduğu¹⁷²⁵ Süfyân es-Sevrî'nin onu zayıf kabul ettiği nakledilmektedir.¹⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel'in hoşnut olmadığı râvî hakkında,¹⁷²⁷ Yahyâ b. Maîn "*leyse b. şey*",¹⁷²⁸ Cûzcânî "*kezzâb*",¹⁷²⁹ Bezzâr, "*aşırı Şîî eğilimleri olan biri idi*",¹⁷³⁰ Nesâî, "*zayıf*",¹⁷³¹ İbn Hibbân, "*Şîîlikte aşırı idi, vehmi çoktu*",¹⁷³² Dârekutnî "*daîfu'l-hadîs*" demiştir.¹⁷³³ Zehebî, onda az da olsa Şîîlik olduğunu düşünürken,¹⁷³⁴ İbn Hacer, beşinci tabakadan olan râvînin zayıf ve Şîî olmakla ithâm edildiğini ifade etmektedir.¹⁷³⁵

Şîî müelliflerden Tûsî, Hakîm b. Cübeyr'i Ali b. Hüseyin'in ashâbı içerisinde, Hakîm b. Cübeyr b. Mut'im b. Adiy b. Abdi Menâf el-Kuraşî el-Medenî şeklinde zikretmektedir.¹⁷³⁶ Görüldüğü üzere bu haliyle râvî, sahâbî olan Cübeyr b. Mut'im

¹⁷²⁴ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 165-167.

¹⁷²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 16; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 16; Tirmizî, Zekât 22.

¹⁷²⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 316.

¹⁷²⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, s. 246.

¹⁷²⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 287.

¹⁷²⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 48.

¹⁷³⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 289.

¹⁷³¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 81.

¹⁷³² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 246.

¹⁷³³ ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelu'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (nşr. Mahfuzu'r-rahmân Selefi), I-X, Riyâd 1405-1414/1985-1994, VI, 271.

¹⁷³⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, 350.

¹⁷³⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 176.

¹⁷³⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 87.

(ö.58/677) evladı olmaktadır. Geç dönem eserleri de onu, Hakîm b. Cübeyr b. Mut‘im şeklinde kaydetmektedirler.¹⁷³⁷

Sünnî ricâl kitaplarındaki değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hakîm b. Cübeyr, güvenilir bir râvî değildir ve hakkında oldukça ağır cerh ifadeleri vardır. Şîlik ithâmı ise dikkat çekicidir. Şîî ricâl eserleri onu, sahâbî evladı olarak kaydetmişlerdir. Şîî ricâl eserlerinde yer verilen râvînin, burada biyografisi verilen râvî olup olduğundan emin olunamamıştır. Eğer biyografisine yer verilen râvî sahâbî evladı olsaydı, babasından bir şekilde rivâyette bulunmuş olması veya Sünnî ricâl kitaplarında buna dair bir bilgi olması gerekirdi. Ancak böyle bir durum tespit edilememiştir. Ayrıca râvîye atfedilen nisbeler de Sünnî ve Şîî eserlerde farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla Şîî ricâl eserlerinde zikredilen isim, Sünnî ricâl kaynaklarında zikredilen râvîden başkası olmalıdır.

8. Büreyde b. Süfyân b. Ferve el-Eslemî.

Büreyde b. Süfyân, Süfyân b. Ferve el-Eslemî, Târik b. Muhâşin el-Eslemî ve Mes‘ûd b. Hübeyra’dan hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Eflah b. Saîd el-Kubâî (ö.154/770) ve Muhammed b. İshâk rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Nesâî, Büreyde b. Süfyân’ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁷³⁸

Muhammed b. İshâk, “*Büreyde b. Süfyân’ı içki içerken*” gördüm demiştir. Ancak onun, Büreyde b. Süfyân’ı nebiz içerken gördüğü ve bunu içki olarak ifade ettiği belirtilmiştir.¹⁷³⁹ Sahâbî olduğu da söylenen¹⁷⁴⁰ Büreyde b. Süfyân ile ilgili olarak Buhârî, “*hakkında bazı eleştiriler vardır (فيه نظر)*”,¹⁷⁴¹ Cûzcânî, “*mezhebi bozuk biridir*”,¹⁷⁴² Ebû Dâvûd “*Osmân (r.a.) hakkında (ileri-geri) konuşurdu*”,¹⁷⁴³ Ebû Hâtim “*daîfu’l-hadîs*”,¹⁷⁴⁴ Nesâî “*kuvvetli bir râvî değildir*” derken,¹⁷⁴⁵ İbn Adî, onun

¹⁷³⁷ Hûî, *Mu‘cem*, VI, 184-185; Tüsterî, *Kâmûs*, III, 627-629.

¹⁷³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, IV, 56.

¹⁷³⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 70.

¹⁷⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 81.

¹⁷⁴¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 141.

¹⁷⁴² Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 125.

¹⁷⁴³ Zehebî, *Mîzân*, II, 14.

¹⁷⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 424.

rivâyetleri içerisinde münker olanına rastlamadığını ifade etmektedir.¹⁷⁴⁶ Dârekutnî onun “*metrûk*” olduğunu ifade etmiş,¹⁷⁴⁷ İbn Hacer, altıncı tabakadan olan râvînin, bazı Râfîzî görüşlere sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴⁸

Öte yandan ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Büreyde b. Süfyân’ın Şîî olduğu, geç dönem eserlerinden *Kâmûsu’r-ricâl*’de, Zehebî ve İbn Hacer’den yapılan nakillerle gösterilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁴⁹

Sonuç olarak Büreyde b. Süfyân, Sünnî âlimler tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmiştir. Hakkındaki Şîîlik ithâmları tam anlamıyla kanaat uyandıracak nitelikte değildir, zaten râvînin erken dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almaması da bunu teyit etmektedir.

9. Ebû Zür’a Amr b. Câbir el-Hadramî el-Mısırî (ö.120/737’den sonra).

Amr b. Câbir, Câbir b. Abdillâh (ö.78/697), Sehl b. Sa’d (ö.88/706) ve Süleymân el-‘Ameş’den hadis rivâyet etmiştir. Saîd b. Ebî Eyyûb (ö.161/777), Abdullâh b. Lehîa ve Dımâm b. İsmâîl (ö.185/801) ise kendisinden hadis rivâyetinde bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Amr b. Câbir’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷⁵⁰

Amr b. Câbir ile ilgili olarak Abdullâh b. Lehîa, “*aklı zayıftır, Hz. Ali’nin bulutta olduğuna inanırdı*”,¹⁷⁵¹ İclî, “*sika bir tâbiüdür, Şîî görüşlerde aşırı giderdi*”,¹⁷⁵² Ebû Hâtim, “*sâlihu’l-hadîs*”,¹⁷⁵³ Nesâî, “*sika değildir*” demiştir.¹⁷⁵⁴ İbn Hibbân, onun Hz. Ali’nin bulutta olduğuna inandığını, kendisiyle ihticâcın helâl olmayacağını ve ondan

¹⁷⁴⁵ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 66.

¹⁷⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 62.

¹⁷⁴⁷ Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 70.

¹⁷⁴⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 121.

¹⁷⁴⁹ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 293.

¹⁷⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 559-560.

¹⁷⁵¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 263; Zehebî, *Mîzân*, V, 303.

¹⁷⁵² İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 173.

¹⁷⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-t’adîl*, VI, 224.

¹⁷⁵⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 184.

ancak hayrete düşmek için rivâyette bulunulabileceğini söylerken,¹⁷⁵⁵ İbn Adî, âlimlerin onu Hz. Ali ile ilgili düşüncesi ve rivâyetteki zayıflığı dolayısıyla eleştirdiğini ifade etmektedir.¹⁷⁵⁶ İbn Hacer, hicrî 120’den sonra vefât ettiğini belirttiği râvî için “*zayıftur, Şiî’dir*” demiştir.¹⁷⁵⁷

Şiî ricâl kitaplarında yer almayan Amr b. Câbir, Sünnî ricâl kitapları tarafından çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Kaynakların çoğunda, onun Hz. Ali ile ilgili kabul edilemeyecek görüşlere sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak Şiî ricâl eserlerinde bu ithâmları doğrulayacak herhangi bir bilgiye rastlanamaması dolayısıyla ithâm hakkında ihtiyatlı olmak gerekmektedir.

10. Âsım b. Amr/Avf el-Becelî el-Kûfi.

Âsım b. Amr, Ebû Ümâme el-Bâhilî’den (ö.86/705) hadis rivâyet etmiştir. Âmir eş-Şa‘bî, Amr b. Abdillâh es-Sebî’ (ö.129/746), el-Haccâc b. Ertât (ö.145/762), Mâlik b. Miğvel (ö.159/775) ve Şu‘be b. el-Haccâc ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Âsım b. Amr’ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁷⁵⁸

Buhârî’nin, *ed-Duafâu’s-sağîr* adlı eserinde zikrettiği Âsım b. Amr¹⁷⁵⁹ için Ebû Hâtim, “*sadûk*”,¹⁷⁶⁰ Zehebî, “*inşallah lâ be’se bih*”¹⁷⁶¹ demekte, İbn Hibbân, ona *es-Sikât*’ta yer vererek¹⁷⁶² tevsîk etmektedir. İbn Hacer, üçüncü tabakadan olduğunu ifade ettiği râvî için “*sadûk, Şiîlik ile ithâm edilmiştir*” diyerek nitelemektedir.¹⁷⁶³

İlk dönem Şiî ricâl kitaplarında yer almayan Âsım b. Amr, geç dönem eserlerinde Âsım b. Ömer şeklinde kaydedilmiştir.¹⁷⁶⁴ Ancak ismin bu şekilde

¹⁷⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 68.

¹⁷⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 114.

¹⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 419.

¹⁷⁵⁸ Mizzî, *Tezhib*, XIII, 533; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 348.

¹⁷⁵⁹ Buhârî, *ed-Duafâu’s-sağîr*, s. 94.

¹⁷⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 348.

¹⁷⁶¹ Zehebî, *Mizân*, IV, 12.

¹⁷⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 236.

¹⁷⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 286.

¹⁷⁶⁴ Hûî, *Mu‘cem*, IX, 185-186; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 598-599.

kaydedilmesi, râvînin, İmâm Bâkır'a Kâbe ile ilgili bir soru sorduğuna dair *el-Kâfi*'deki rivâyetten kaynaklanıyor olsa gerektir.¹⁷⁶⁵

Görüldüğü üzere Âsım b. Amr, oldukça geç dönem kaynaklarında Şîilikle ithâm edilmiştir. Ancak hem bu ithâmın ikna edici olmaması hem de erken dönem Şîi ricâl eserlerinin bu ithâmı doğrulamaması nedeniyle, râvînin Şîi eğilimli bir râvî olduğunu söylemek güçtür.

11. Ebû Abdurrahmân Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî, el-Kûfî (ö.122/739).

Zübeyd b. el-Hâris, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö.83/702), Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehaî', Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Şa'bî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Abdullâh b. Şubrûme, Amr b. Kays (ö.146/763), Süleymân el-‘Âmeş, Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, el-Hasan b. Sâlih b. Hayy (ö.169/785) ve Cerîr b. Hâzım'ı (ö.170/786) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Zübeyd b. el-Hâris'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷⁶⁶

Yahyâ el-Kattân'ın, sebt olduğunu ifade ettiği Zübeyd b. el-Hâris¹⁷⁶⁷ ile ilgili olarak İbn Sa'd,¹⁷⁶⁸ Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim “*sika*”,¹⁷⁶⁹ İclî “*hadiste sika-sebttir. Alevî idi, nebîzin sünnet olduğunu iddia ederdi*”,¹⁷⁷⁰ Ya'kûb b. Süfyân “*sikadır ancak Şîiliğe meylli vardı*” demiştir.¹⁷⁷¹ Rivâyet edildiğine göre Mansûr b. el-Mu'temir, onun yanına gelir ve Ehl-i Beyt'ten bahsederdi. Bunun üzerine Zeyd b. Ali'nin (ö.122/739) yanında olmayı isteyen Zübeyd gözyaşı dökerdi.¹⁷⁷² İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ında zikretmekte, çok takvâlı ve âbid birisi olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷³ Zehebî'nin “*çok az*

¹⁷⁶⁵ Küleynî, *el-Fürû' mine'l-kâfi*, IV, 239-240.

¹⁷⁶⁶ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 289-291. Aynî, Ebû Hanîfe'nin da ondan rivâyette bulunduğunu belirtmektedir (bk. *Meğâni'l-ahyâr*, I, 277).

¹⁷⁶⁷ Zehebî, *Mizân*, III, 97.

¹⁷⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 310.

¹⁷⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, III, 623.

¹⁷⁷⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 367, 480.

¹⁷⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 188.

¹⁷⁷² Zehebî, *Siyer*, V, 297.

¹⁷⁷³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 341. krş, a.mlf, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 166.

Şiilik eğilimi vardı”,¹⁷⁷⁴ İbn Hacer’in “*sika, sebt*” dediği Zübeyd b. el-Hâris,¹⁷⁷⁵ 122/739 senesinde vefât etmiştir.¹⁷⁷⁶

Sonuç olarak Zübeyd b. el-Hâris, oldukça güvenilir bir râvîdir. Hakkında ise bazı Şiilik ithâmları vardır. Ancak râvînin Şiî ricâl kitaplarında yer almaması ve eleştirilerin kanaat oluşturmayacak nitelikte olması, onun Şiî olma ihtimalini düşürmektedir. Yapılan bazı nakillerden onun, Ehl-i Beyt’e muhabbet duyduğu anlaşılmaktadır.

12. Eş’as b. Ebî’l-Şa’sâ Süleym el-Muhâribî el-Kûfî (ö.125/742).

Eş’as b. Ebî’l-Şa’sâ, Amr b. Meymûn el-Evdî (ö.74/693), Ubeyd b. Nudayle (ö.74/693), el-Esved b. Yezîd (ö.74/693), el-Esved b. Hilâl (ö.84/703), Saîd b. Cübeyr, Şakîk b. Seleme ve daha başkalarından hadis rivâyet etmiştir. el-Leys b. Ebî Süleym (ö.148/765), Ali b. Sâlih b. Hayy (ö.151/768), İsrâîl b. Yûnus, Zâide b. Kudâme (ö.160/776), Şu’be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî ve Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı Eş’as b. Ebî’l-Şa’sâ’nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁷⁷⁷

Eş’as b. Ebî’l-Şa’sâ’yı, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim, “*sika*” diyerek nitelerken,¹⁷⁷⁸ İbn Hacer’in nakline göre İclî onun için, “*Kûfe’nin hadis âlimlerinin güvenilirlerindendi, çok fazla hadisi yoktu ancak (Şiilikte) aşırıya giden bir âlim (شيخ غال) idi*” demektedir.¹⁷⁷⁹ Ancak bu ibare İclî’nin *Ma’rifetu’s-sikât*’ında “*çok fazla hadisi yoktu ancak büyük bir âlim (شيخ عال) idi*” şeklindedir.¹⁷⁸⁰ Aynı ibare bazı bilginler tarafından ise (شيخ عالم) nakledilmektedir.¹⁷⁸¹ Sonuç olarak burada İbn Hacer

¹⁷⁷⁴ Zehebî, *Mizân*, III, 97.

¹⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 213.

¹⁷⁷⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 450. Halîfe b. Hayyât, bu tarihi 123/740 olarak vermektedir (bk. *et-Tabakât*, I, 374).

¹⁷⁷⁷ Mizzî, *Tehzîb*, III, 271-272.

¹⁷⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 271.

¹⁷⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 283 Eserin diğer neşirlerinde de durum aynıdır (bk. *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 355 [1326 bs.]; *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 225 [1991 bs.]).

¹⁷⁸⁰ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 232.

¹⁷⁸¹ Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, I, 60.

veya daha kuvvetli bir ihtimalle müstensihlerden kaynaklanan bir hata vardır.¹⁷⁸² Dolayısıyla râvî hakkında ise herhangi bir Şîilik ithâmı söz konusu değildir. Eş'as b. Ebî'l-Şa'sâ Yûsuf b. Ömer'in¹⁷⁸³ emirliği esnasında Kûfe'de vefât etmiştir.¹⁷⁸⁴

13. Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî, el-Esram (ö.126/743).

Amr b. Dînâr, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Urve b. ez-Zübeyr, Saîd b. Cübeyr, Saîd b. el-Müseyyeb, Zekvân, Sâlim b. Abdillâh (ö.106/724), Tâvûs b. Keysân ve daha pek çok önemli şahsiyetten hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Katâde, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbn Cüreyc Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccâc, Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Amr b. Dînâr'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.¹⁷⁸⁵

İbn Uyeyne,¹⁷⁸⁶ İclî,¹⁷⁸⁷ Ebû Züra', Ebû Hâtim,¹⁷⁸⁸ Nesâî,¹⁷⁸⁹ ve İbn Hacer,¹⁷⁹⁰ "sika" diyerek, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek¹⁷⁹¹ Amr b. Dînâr'ı tevsik etmişlerdir. Rivâyet edildiğine göre Yahyâ b. Maîn, "*Ehl-i Medîne Amr'dan razı olmaz ve onu Şîi eğilimler duymak ve İbnu'z-Zübeyr'e eleştiride bulunmakla suçlardı, o ise bu denilenlerden uzaktır*" demiştir.¹⁷⁹² Zehebî, onun hakkında Şîilik ithâmı olsa da, bu iddianın batıl olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹³ 46/666 senesinde dünyaya gelen Amr b. Dînâr,¹⁷⁹⁴ 126/743 senesinde vefât etmiştir.¹⁷⁹⁵

¹⁷⁸² Bu hatanın İbn Hacer'den kaynaklanması düşük bir ihtimaldir. Çünkü o, aynı râvînin biyografisine yer verdiği *Takrîb*'de böyle bir ithâmdan bahsetmemektedir (bk. *Takrîb*, s. 113).

¹⁷⁸³ Yûsuf b. Ömer 121/738-127/744 yılları arasında Irâk valiliği yapmıştır (bk. Zirikî, *el-'Alâm*, VIII, 243).

¹⁷⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 319.

¹⁷⁸⁵ Mizzî, *Tehzib*, XXII, 5 vd.

¹⁷⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 231.

¹⁷⁸⁷ İclî, *Ma'rifetu'r-ricâl*, II, 176.

¹⁷⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 231.

¹⁷⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, V, 304.

¹⁷⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 421.

¹⁷⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 167.

¹⁷⁹² Zehebî, *Siyer*, V, 302.

¹⁷⁹³ Zehebî, *Mizân*, V, 314.

¹⁷⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 167; Zehebî, *Siyer*, V, 300.

Amr b. Dînâr Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu “*faziletli, âlim, sika*” diyerek İmâm Bâkır’ın,¹⁷⁹⁶ ayrıca Cafer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁷⁹⁷ İbn Dâvûd da, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde ona yer vermiştir.¹⁷⁹⁸

Sonuç olarak, Sünnî ricâl eserlerinde Amr b. Dînâr’ın Şîî eğilimler taşıdığına dair açık bir ithâm yoktur. Şîî ricâl eserlerinin onu kabulü ise tek başına râvîyi Şîî olarak nitelemek için yeterli değildir.

14. Gâbûs b. Ebî Zabyân el-Cenbî el-Kûfî (ö.129/746).

Gâbûs b. Ebî Zabyân, Husayn b. Cündeb’den (ö.90/708) hadis nakletmiştir. Haccâc b. Ertât, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Züheyr b. Muâviye, Cerîr b. Abdî’l-Humeyd ve Şucâ’ b. el-Velîd (ö.204/819) ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce, eserlerinde Gâbûs b. Ebî Zabyân’ın rivâyetlerine yer vermişlerdir. Buhârî ise, *el-Edebu’l-müfred*’inde ondan nakilde bulunmuştur.¹⁷⁹⁹

Yahyâ b. Maîn’in “*sika*”,¹⁸⁰⁰ İclî’nin “*lâ be’se bih*”¹⁸⁰¹ dediği Gâbûs b. Ebî Zabyân ile ilgili olarak, İbn Sa’d, “*kendisinde zayıflık vardır, hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁸⁰² Ebû Hâtim “*leyyin, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁸⁰³ Nesâî “*kuvvetli bir râvî değildir*” demiştir.¹⁸⁰⁴ Sâcî, onun sebt olmadığını, Hz. Ali’yi Hz. Osmân’a öncelediğini ve bu yüzden İbn Ebî Leylâ ile tartıştığını nakletmekte,¹⁸⁰⁵ İbn

¹⁷⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 328.

¹⁷⁹⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 131.

¹⁷⁹⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 246.

¹⁷⁹⁸ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 145. ayrıca bk. Hûî, *Mu’cem*, XIII, 97

¹⁷⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 327-328.

¹⁸⁰⁰ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 274. Onun, Gâbûs b. Ebî Zabyân için “*daîfu’l-hadis*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 29; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 145).

¹⁸⁰¹ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 210.

¹⁸⁰² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 339.

¹⁸⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 145.

¹⁸⁰⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 201.

¹⁸⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 490.

Hibbân, kötü bir hafızaya sahip olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰⁶ Dârekutnî'nin “*zayıftır ancak terk edilmez*”¹⁸⁰⁷ dediği Gâbûs b. Ebî Zabyân, 129/746 senesinde vefât etmiştir.¹⁸⁰⁸

Sonuç olarak Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Gâbûs b. Ebî Zabyân, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilemeyecek bir râvî olarak nitelenmektedir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Sâcî tarafından dile getirilmiştir. Buna göre o, Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a öncelemektedir. Bu ise, teşeyyu' kavramının ilk nesillerdeki kullanımınıdır. Ancak bu ithâm diğer Sünnî kaynaklarca da, Şîî ricâl eserleri tarafından da doğrulanmamaktadır.

15. Ebû'l-Hasan Ali b. Zeyd b. Abdillâh el-Basrî (ö.131/748).

Ali b. Zeyd, Enes b. Mâlik (ö.93/711), Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/712), Saîd b. Cübeyr (ö.95/713) ve Hasan el-Basrî'den (ö.110/728) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Katâde b. Diâme (ö.117/735), Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, İsmâîl b. Uleyye (ö.193/808) ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddisler hadis nakletmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ali b. Zeyd'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *el-Edebu'l-müfred*'de ondan nakilde bulunmuştur.¹⁸⁰⁹

Ali b. Zeyd ile ilgili olarak Yezîd b. Zürey' (ö.182/798), “*Râfızî*”,¹⁸¹⁰ İbn Sa'd, “*kendisinde bazı zayıflıklar vardı, hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁸¹¹ Yahyâ b. Maîn, “*hüccet değildir*”,¹⁸¹² Ahmed b. Hanbel “*leyse bi şey*”,¹⁸¹³ Cûzcânî, “*hadisi yok hükmündedir, kendisinde doğru yoldan sapma vardır, hadisiyle ihticâc edilmez*”,¹⁸¹⁴ İclî¹⁸¹⁵ ve Ebû Hâtim “*kuvvetli bir râvî değildir, Şîîlik eğilimi vardı*”,¹⁸¹⁶ İbn Hibbân, “*...meşhur*

¹⁸⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 216.

¹⁸⁰⁷ Berkânî, *Suâlât*, s. 121.

¹⁸⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 216.

¹⁸⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 434-437.

¹⁸¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 196; Zehebî, *Mizân*, V, 156.

¹⁸¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 252.

¹⁸¹² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 341.

¹⁸¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 196.

¹⁸¹⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 114.

¹⁸¹⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 154.

¹⁸¹⁶ İbn Ebî Hârim, *el-Cerh*, VI, 187.

âlimlerden münker hadisler rivâyet edince terk edilmeyi ve ihticâc edilmemeyi hak etti” demiştir.¹⁸¹⁷ İbn Adî’in, “*aşırı Şîî eğilimleri vardı, kendisindeki zayıflığa rağmen hadisi yazılabilir*”,¹⁸¹⁸ İbn Hacer’in “*zayıf*” dediği¹⁸¹⁹ Ali b. Zeyd, 131/748 senesinde vefât etmiştir.¹⁸²⁰

Nakillerden anlaşılacağı üzere Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Ali b. Zeyd b. Cüd’ân, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki çeşitli ithâmlardan biri de, onun Şîî eğilimler taşıması ile ilgilidir. Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişleri, onu Şîî eğilimli bir râvî olarak nitelemeyi güçleştirmektedir.

16. Muhammed b. Cuhâde el-Evdî/el-Eyyâmî, el-Kûfî (ö.131/748).

Muhammed b. Cuhâde, Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî, Racâ b. Hayve (ö.112/730), el-Hakem b. Uteybe, Katâde b. Diâme, Amr b. Abdillâh es-Sebîî, Süleymân el-‘Ameş’den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, İsrâîl b. Yûnus, Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne’yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Muhammed b. Cuhâde’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸²¹

Muhammed b. Cuhâde ile ilgili olarak Vaddâh b. Abdillâh (ö.175/791), “*aşırı Şîî eğilimleri vardı*”,¹⁸²² Yahyâ b. Maîn,¹⁸²³ Ahmed b. Hanbel,¹⁸²⁴ İclî¹⁸²⁵ ve Ebû Hâtim

¹⁸¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 103.

¹⁸¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 201.

¹⁸¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 401.

¹⁸²⁰ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 517. Zirikî 129/746 tarihini vermektedir (bk. *el-‘Alâm*, IV, 289).

¹⁸²¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 575-578.

¹⁸²² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 93, 238; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 44.

¹⁸²³ Dârimî, *et-Târîh*, 207; İbnu’l-Cüneyd, *Suâlât*, s. 433; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 222.

¹⁸²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 96; Zehebî, *Siyer*, VI, 175.

¹⁸²⁵ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 234.

“sika” demiştir.¹⁸²⁶ İbn Hibbân’ın, âbid biri olduğunu belirttiği,¹⁸²⁷ İbn Hacer’in, “sika” diyerek nitelediği râvî 131/748 senesinde vefât etmiştir.¹⁸²⁸

Muâsır âlimlerden Tabsî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Muhammed b. Cuhâde’nin Şîî bir râvî olduğunu Sünnî eserlerdeki ithâmdan hareketle göstermeye çalışmıştır.¹⁸²⁹

Sonuç olarak Muhammed b. Cuhâde hakkındaki tek Şîîlik ithâmı Ebû ‘Avâne Vaddâh b. Abdillâh tarafından dile getirilmiştir. Sünnî ve Şîî kaynaklarca doğrulanmayan bu ithâm dolayısıyla râvînin Şîî eğilimlere sahip olduğunu ifade etmek zordur.

17. Ebû Abdillâh Ali b. Bezîme el-Cezerî, el-Kûfî (ö.133/750).

Ali b. Bezîme, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719) ve Âmir eş-Şa‘bî’den hadis rivâyet etmiştir. Süleymân el-‘Ameş, Ma’mer b. Râşid (ö.153/770), Şu‘be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ali b. Bezîme’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸³⁰

Ali b. Bezîme ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn,¹⁸³¹ İclî¹⁸³² ve Ebû Zür‘a “sika”,¹⁸³³ Ahmed b. Hanbel, “sâlihu’l-hadîs, Şîî eğilimlere sahip olmada önde gelen biridir”,¹⁸³⁴ Ebû Hâtim “sâlihu’l-hadîs” demiş,¹⁸³⁵ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir.¹⁸³⁶ Zehebî’nin, “sika bir Şîî’dir”,¹⁸³⁷ İbn Hacer’in, “sikadır, Şîî eğilimlere

¹⁸²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 222.

¹⁸²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 404.

¹⁸²⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 471.

¹⁸²⁹ Tabsî, *Ricâlu’ş-Şîâ*, s. 356-358.

¹⁸³⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 328-329.

¹⁸³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 176;

¹⁸³² İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 152.

¹⁸³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 176.

¹⁸³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 116; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 227.

¹⁸³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 176.

¹⁸³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 207-208.

¹⁸³⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 279.

sahip olmakla ithâm edilmiştir” dediği Ali b. Bezîme,¹⁸³⁸ 133/750 senesinde vefât etmiştir.¹⁸³⁹

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde Ali b. Bezîme ismi tespit edilememiştir. Geç dönem kaynaklarından *Kâmûs*’da ise, onun Şîî bir râvî olduğu Zehebî’den nakille gösterilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁴⁰

Görüldüğü üzere Ali b. Bezîme, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki Şîîlik ithâmları ise Şîî ricâl eserleri tarafından doğrulanmamaktadır.

18. Ebû Hârûn Umâre b. Cüveyn el-Abdî el-Basrî (ö.134/751).

Umâre b. Cüveyn, Abdullâh b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö.63/682) rivâyette bulunmuştur. Abdullâh b. Avn, Ma’mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Nûh b. Kays (ö.183/799) ve Abdulazîz b. Abdissamed (ö.187/802) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Umâre b. Cüveyn’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise *Halku efâli’l-ibâd*’ında ondan nakilde bulunmuştur.¹⁸⁴¹

Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın rivâyetini terk ettiği¹⁸⁴² Umâre b. Cüveyn ile ilgili olarak İbn Sa’d,¹⁸⁴³ Ebû Hâtim ve Ebû Zür’a “*hadiste zayıf*”,¹⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel “*leyse bi şey*”,¹⁸⁴⁵ Cûzcânî, “*yalancı, iftiracı*”,¹⁸⁴⁶ Nesâî¹⁸⁴⁷ ve Zehebî, “*metrûk*”,¹⁸⁴⁸ İbn Hibbân,

¹⁸³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 398.

¹⁸³⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 262; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, s. 166.

¹⁸⁴⁰ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 377.

¹⁸⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 232-234.

¹⁸⁴² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 499.

¹⁸⁴³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 246.

¹⁸⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, VI, 364.

¹⁸⁴⁵ İbnü’l-Mebriid, *Bahru’d-dem*, s. 308.

¹⁸⁴⁶ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 97.

¹⁸⁴⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 192.

¹⁸⁴⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 301.

“*Râfızî*” demektir.¹⁸⁴⁹ İbn Hacer, 134/751’de vefât ettiğini belirttiği râvînin metrûk ve Şîî olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁵⁰

Şîî ricâl eserlerinde Umâre b. Cüveyn, görüldüğü üzere Sünnî âlimler tarafından güvenilemeyecek bir râvî olarak nitelenmektedir. Hakkındaki çeşitli ithâmlar biri de, onun Râfızî-Şîî oluşu ile ilgilidir. Ancak hem bu ithâmın kanaat uyandıracak nitelikte olmaması, hem de râvînin Şîî ricâl eserlerinde yer almayışı, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

19. Ebû Hişâm el-Muğîra b. Mıksem ed-Dabbî, el-Kûfî (ö.136/753).

el-Muğîra b. Mıksem, İbrâhîm en-Nehaî, İkrime, Ziyâd b. Küleyb (ö.119/737), Hammâd b. Ebî Süleymân (ö.120/738), Simâk b. Harb gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Süleymân et-Teymî, Şu‘be b. el-Haccâc, Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Züheyr b. Muâviye, Hüseyim b. Beşîr ve Ebû Bekr b. Ayyâş ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, el-Muğîra b. Mıksem’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸⁵¹

el-Muğîra b. Mıksem ile ilgili olarak İbn Sa‘d,¹⁸⁵² Yahyâ b. Maîn¹⁸⁵³ ve Ebû Hâtim, “*sika*”,¹⁸⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, “*sâhibu’s-sünne, zeki, hâfız*” demiş, İbrâhîm en-Nehâî’den tek başına rivâyette bulunduğu onu zayıf kabul etmiştir.¹⁸⁵⁵ İclî’nin, “*Osmânî idi, ... tedlîs yapardı... Hz. Ali’ye yönelik bazı eleştirileri vardı*” dediği râvî,¹⁸⁵⁶ İbn Hibbân’a göre, “*müdelîs*”tir.¹⁸⁵⁷ İbn Kuteybe¹⁸⁵⁸ ve Şehristânî’nin Şîî ricâl içerisinde

¹⁸⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 177.

¹⁸⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 408.

¹⁸⁵¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 397-398.

¹⁸⁵² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 337.

¹⁸⁵³ Zehebî, *Siyer*, VI, 12.

¹⁸⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 229.

¹⁸⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 207.

¹⁸⁵⁶ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 293-294.

¹⁸⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 464.

¹⁸⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe bu ismi mutlak olarak “*المغيرة*” şeklinde vermektedir. *el-Ma’ârif*’in M. İsmâîl es-Sâvî tarafından yapılan neşrinde ibare “*المغيرة صاحب ابراهيم*” şeklinde iken (bk. *el-Ma’ârif*, s. 268) Servet Ukkâşe neşrinde “*صاحب ابراهيم ، المغيرة*” şeklindedir (*el-Ma’ârif*, s. 624). Yani eğer ibare ilk şekliyle okunursa İbrâhîm en-Nehaî ile irtibatı olan birinin araması gerekecektir. Ki İbn Kuteybe, eserinin bir başka yerinde el-Muğîra b. Mıksem’in biyografisine yer

yer verdiği,¹⁸⁵⁹ İbn Hacer'in "sika, mutkin ancak tedlis yapardı" dediği¹⁸⁶⁰ el-Muğîra b. Mıksem, 136/753 senesinde vefât etmiştir.¹⁸⁶¹

Sonuç olarak Şîî ricâl eserlerinde yerlamayan el-Muğîra b. Mıksem, Sünnî ricâl eserleri tarafından "sika" bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki Şîîlik ithâmı ise İbn Kuteybe ve Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâmlar Sünnî ve Şîî eserlerce doğrulanmadığı gibi, râvî ile ilgili İclî tarafından dile getirilen Osmânîlik ithâmı vardır.

20. Ebû Abdillâh Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Kuraşî el-Kûfî (ö.136/753).

Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Hâşimî, Abdullâh b. el-Hâris b. Nevfel (ö.79/698), İbrâhîm en-Nehaî, Zekvân (ö.101/719), İkrime, Atâ b. Ebî Rabâh'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Zâide b. Kudâme, Cerîr b. Abdi'l-humeyd (ö.188/803), Ebû Bekr b. Ayyâş, İsmâîl b. Zekeriyâ (ö.196/811), Süfyân b. Uyeyne'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, *Ta'likler*'de ondan rivâyette bulunmuştur.¹⁸⁶²

Yezîd b. Ebî Ziyâd için Muhammed b. Fudayl (ö.195/810), "Şîa'nın büyük imamlarındandı",¹⁸⁶³ İbn Sa'd, "özünde sika birisidir ancak ömrünün sonuna doğru ihtilât etti ve enteresan hadisler nakletti",¹⁸⁶⁴ Yahyâ b. Maîn, "hadisiyle ihticâc edilmez",¹⁸⁶⁵ İclî, "sika, câizu'l-hadîs, ömrünün sonlarında telkine açık hale gelmişti",¹⁸⁶⁶

verirken, onu "راوية ابراهيم" (İbrâhîm en-Nehaî'nin has talebesi) olarak kaydetmiştir (*el-Ma'ârif*, s. 474 [1981]). Eğer bu okunuş değil de, "المغيرة ، صاحب ابراهيم" ibaresi doğru kabul edilirse el-Muğîra isminde başka bir râvî aranılacaktır, ki Sabri Kızılkaya tercihinin bu yönde kullanmış ve bu ismi el-Muğîra b. Müslim şeklinde tespit etmiş, "صاحب ابراهيم" ibaresini ise ayrı bir isim olarak kabul etmiş yanına ise tespit edilemedi anlamında "?" koymuştur (bk. *Cerh ve Ta'dil'de Mezhep Taassubu*, s. 186).

¹⁸⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

¹⁸⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 543.

¹⁸⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 337; Buhârî, 133/750 tarihini vermektedir (bk. *et-Târihu'l-kebir*, VII, 322).

¹⁸⁶² Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 135-137.

¹⁸⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 275.

¹⁸⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 340.

¹⁸⁶⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, IV, 60; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 265. Yahyâ b. Maîn, onun için "kuvvetli bir râvî değildir" (bk. Dârimî, *et-Târih*, s. 94, 229) demiş, "zayıf" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 380; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 275).

Cûzcânî, “âlimlerin onun hadisini zayıf kabul ettiklerini işittim”,¹⁸⁶⁷ Ebû Zür‘a, “leyyin, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez”, Ebû Hâtîm¹⁸⁶⁸ ve Nesâî, “kuvvetli bir râvî değildir” demiştir.¹⁸⁶⁹ İbn Hibbân, onun sadûk bir râvî olduğunu, ancak ömrünün sonuna doğru hafızasının kötülediğini ve telkine açık hale geldiğini söylemektedir.¹⁸⁷⁰ İbn Adî’in, “Kûfe ehlinin Şiîlerindedir, zayıflığına rağmen hadisi yazılır”,¹⁸⁷¹ Zehebî’nin, “âlim bir Şiî’dir, sadûktur, hafızası kötüdür, terk edilmez”,¹⁸⁷² İbn Hacer’in, “zayıf, ..., Şiî idi” dediği¹⁸⁷³ 47/667 senesinde dünyaya gelen Yezîd b. Ebî Ziyâd, 136/753 senesinde vefât etmiştir.¹⁸⁷⁴

Şiî hadis kitaplarında ondan nakledilen bazı rivâyetler olsa da,¹⁸⁷⁵ görebildiğimiz kadarıyla erken dönem Şiî ricâl eserleri Yezîd b. Ebî Ziyâd’a yer vermemişlerdir. Muâsır âlimlerden Tabsî’nin, onun Şiî eğilimlere sahip olduğunu Sünnî kitaplardan göstermeye çalışmıştı, ardından Şiî kitaplarındaki konumu için Tûsî’nin *er-Ricâl* adlı çalışmasının iki yerine atıf yaptığı gözükmektedir. Buna göre Yezîd b. Ebî Ziyâd, hem Muhammed Bâkır hem de Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde yer almaktadır.¹⁸⁷⁶ Ancak yazarın işaret ettiği, Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde isim Yezîd b. Ziyâd’dır.¹⁸⁷⁷ Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde ise bu isimde bir râvî yer almamaktadır.

Sünnî eserlerden anlaşıldığı kadarıyla, Yezîd b. Ebî Ziyâd bilhassa ömrünün sonlarına doğru hafızasının zayıflamasıyla telkine açık hale gelmiş ve çeşitli eleştirilere

¹⁸⁶⁶ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 364.

¹⁸⁶⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 92.

¹⁸⁶⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IX, 265.

¹⁸⁶⁹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 256.

¹⁸⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 100.

¹⁸⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 276.

¹⁸⁷² Zehebî, *el-Kâşif*, III, 278.

¹⁸⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 601.

¹⁸⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 340; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 334; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 100.

¹⁸⁷⁵ Hûî, *Mu‘cem*, XX, 105.

¹⁸⁷⁶ Tabsî, *Ricâlu’s-Şiâ*, s. 455.

¹⁸⁷⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 140. Bu durum düşük bir ihtimal de olsa, Tabsî ile bizim kullandığımız nüshaların farklılığından da kaynaklanmış olabilir. Müsevî de, onun Şiî bir râvî olduğu kanaatindedir (bk. *el-Mürâcaât*, s. 138).

uğramıştır. Yine kendisinin bazı Şîf eğilimlere sahip olduğu da dile getirilmiştir. Ancak onun ilk dönem Şîf ricâl eserlerinde yer almayışı, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

21. er-Rabî' b. Enes el-Bekrî (ö.137/754).¹⁸⁷⁸

er-Rabî' b. Enes, Ümmü Seleme (ö.62/681), Safvân b. Muhriz (ö.74/693), Rufey' b. Mihrân (ö.90/708), Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içersinde ise, Süleymân et-Teymî, Süleymân el-Âmeş, el-Leys b. Ebî Süleym (ö.148/765), Hüseyin b. Vâgîd (ö.159/775), Süfyân es-Sevrî ve Abdullâh b. el-Mübârek'i zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, er-Rabî' b. Enes'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸⁷⁹

İbn Ömer ve Câbir b. Abdillâh ile görüştüğü rivâyet edilen er-Rabî' b. Enes¹⁸⁸⁰ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn “aşırı derecede Şîflik eğilimi vardı” demiştir.¹⁸⁸¹ İclî'nin, “sika”,¹⁸⁸² Ebû Hâtim'in, “sadûk”,¹⁸⁸³ Nesâî'nin “leyse bihi be's”¹⁸⁸⁴ dediği râvîye İbn Hibbân, *es-Sikât*'ta yer vermiş ve Ebû Ca'fer'den rivâyet ettiği zaman insanların ona güvendiğini ifade etmiştir.¹⁸⁸⁵ İbn Hacer'in, evhamları olan sadûk bir râvî olduğunu ve Şîflik eğilimine sahip olmakla ithâm edildiğini belirttiği¹⁸⁸⁶ er-Rabî' b. Enes 137/754 senesinde vefât etmiştir.¹⁸⁸⁷

Sonuç olarak Şîf ricâl eserlerinde yer almayan er-Rabî' b. Enes'deki Şîflik eğilimi ile ilgili olarak Sünnî ricâl kitaplarında bazı ithâmlar vardır. Ancak bu ithâmlar

¹⁸⁷⁸ Râvî el-Horâsânî, el-Hanefî, el-Basrî nisbeleriyle de anılmıştır.

¹⁸⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 60-61.

¹⁸⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 369.

¹⁸⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 146.

¹⁸⁸² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 350.

¹⁸⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 454.

¹⁸⁸⁴ Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, I, 262.

¹⁸⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 228; krş. a.mlf, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 126.

¹⁸⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 205.

¹⁸⁸⁷ es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. heyet), I-XXX, Wiesbaden 1962-2004, XIV, 80.

kanaat uyandıracak yoğunlukta değildir. Şîf ricâl eserlerinin, onun biyografisine yer vermeyişleri, onun Şîf eğilimli bir râvî olarak nitelenmesini güçleştirmektedir.

22. Abdullâh b. Miknef el-Ensârî, el-Hârisî.

Enes b. Mâlik'ten hadis rivâyet eden Abdullâh b. Miknef'den, el-Misver b. Rifâa' ve Muhammed b. İshâk (ö.150/767) nakilde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Abdullâh b. Miknef'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.¹⁸⁸⁸

Abdullâh b. Miknef ile ilgili olarak Buhârî, "*hakkında tartışmalar vardır*" demekte,¹⁸⁸⁹ İbn Hibbân, hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini, kendisinin Muhtârî olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁹⁰ Zehebî'nin, "*ileri derecede zayıftır*" dediği râvî¹⁸⁹¹ İbn Hacer'e göre, beşinci tabakadan mechûl bir kimsedir.¹⁸⁹²

Şîf ricâl kitaplarında yer almayan Abdullâh b. Miknef hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla mechûl olan râvî ile ilgili tek Şîflik ithâmı İbn Hibbân tarafından dile getirilmiştir. Bu iddiaya göre Abdullâh b. Miknef Muhtârî'dir. Ancak hem diğer Sünnî kaynaklarda bu konu hakkında bilgi olmaması hem Şîf ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

23. Ebû'l-Mu'temir Süleymân b. Tarhân et-Teymî el-Basrî (ö.143/760).

Süleymân b. Tarhân, Enes b. Mâlik, Tâvûs b. Keysân, Hasan el-Basrî, Katâde b. Diâme, Amr b. Abdillâh, Süleymân el-'Ameş gibi şahsiyetlerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden hadis nakleden muhaddisler içerisinde ise, Zâide b. Kudâme, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, İsmâîl b. Uleyye, Ebû Bekr b. Ayyâş, Hafs b. Giyâs, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ı zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Süleymân b. Tarhân'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸⁹³

¹⁸⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 176.

¹⁸⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 193.

¹⁸⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 6.

¹⁸⁹¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 134.

¹⁸⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 320.

¹⁸⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 5-7; Zehebî, *Siyer*, VI, 195-196.

Süleymân b. Tarhân ile ilgili olarak İbn Sa‘d “*sikadır, pek çok hadisi vardır... Hz. Ali’ye meyli vardı*”,¹⁸⁹⁴ Yahya b. Maîn,¹⁸⁹⁵ Ahmed b. Hanbel,¹⁸⁹⁶ İclî¹⁸⁹⁷ ve İbn Hacer¹⁸⁹⁸ “*sika*” demiştir. İbn Uleyye, tedlîs yaptığı söylenen Süleymân b. Tarhân’ın¹⁸⁹⁹ Basra’nın hafızlarından olduğunu ifade ederken,¹⁹⁰⁰ İbn Hibbân da, onu “*güvenilir; hıfz, itkân ve sünnet sahibi*” diyerek nitelemiştir.¹⁹⁰¹ Hem ilim hem de amel bakımından tâbiînin büyüklerinden olan Süleymân b. Tarhân,¹⁹⁰² 143/760 senesinde vefât etmiştir.¹⁹⁰³

İlk dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Süleymân b. Tarhân’a, son dönem eserlerinden *Kâmûs*’da yer verilmiştir.¹⁹⁰⁴

Süleymân et-Teymî, tedlîs yaptığı söylenmekle birlikte Sünnî ricâl kitaplarında güvenilir bir râvî olarak kabul edilmiştir. Râvînin, Hz. Ali’ye meyli olduğu ise sadece İbn Sa‘d tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâmı destekleyen başka nakillerin olmaması ve erken dönem Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermemesi, onun Şîî eğilimli bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

24. Ebû Umeyr Mücâlid b. Saîd el-Hemdânî el-Kûfî (ö.144/761).

Mücâlid b. Saîd, Mürra el-Hemdânî (ö.76/695), Kays b. Ebî Hâzım, Âmir eş-Şa‘bî (ö.104/722), Vebera b. Abdirrahmân (ö.116/734) ve Ziyâd b. Alâka’dan (ö.135/752) hadis rivâyet etmiştir. Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Abdullâh b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ı ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler arasında zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden

¹⁸⁹⁴ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 252.

¹⁸⁹⁵ Dârimî, *et-Târîh*, s. 49. Yahyâ b. Maîn onun tedlîs yaptığını da söylemektedir (bk. *et-Târîh*, IV, 142).

¹⁸⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 125; Zehebî, *Siyer*, VI, 197.

¹⁸⁹⁷ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 430.

¹⁸⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 252.

¹⁸⁹⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Ta’rifu ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîn bi’t-tedlîs* (nşr. Abdulğaffâr Süleymân Bundârî), Beyrût 1407/1987, s. 66.

¹⁹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 125.

¹⁹⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 300.

¹⁹⁰² İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VIII, 376.

¹⁹⁰³ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 252; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, IV, 21.

¹⁹⁰⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 283.

Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Mücâlid b. Saîd'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁹⁰⁵

Yahyâ b. Maîn'in, "sika",¹⁹⁰⁶ İclî'nin, "câizu'l-hadîs, hasenu'l-hadîs" dediği¹⁹⁰⁷ Mücâlid b. Saîd'i, Yahyâ el-Kattân'ın zayıf kabul ettiği, İbn Mehdî'nin ise ondan rivâyette bulunmadığı nakledilmiştir.¹⁹⁰⁸ İbn Sa'd'ın, "hadiste zayıftı",¹⁹⁰⁹ Ebû Saîd el-Eşecc'in (ö.257/870), "Şîr",¹⁹¹⁰ Ebû Hâtim'in, "hadisi kuvvetli bir râvî değildir",¹⁹¹¹ Nesâî'nin "zayıf" dediği,¹⁹¹² İbn Hibbân'ın, hafızasının kötü olduğunu, isnadları kalb, mürselleri ref ettiğini, bu yüzden onun hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini belirttiği¹⁹¹³ Mücâlid b. Saîd 144/761 senesinde vefât etmiştir.¹⁹¹⁴

Şîf ricâl kitaplarında kendisine yer verilmeyen Mücâlid b. Saîd, Sünnî ricâl kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla zayıf bir râvîdir. Kendisi ile ilgili tek Şîflik ithâmı ise Ebû Saîd el-Eşecc tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî kaynakların bu konuda sessiz kalması hem de Şîf ricâl eserlerinin ona yer vermemesi, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

25. Ebû Sehl Avf b. Ebî Cemîle el-'Arâbî el-Abdî el-Basrî (ö.146/763).

Abdullâh b. Şakîk (ö.108/726), Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728) ve Enes b. Sîrîn (ö.118/736) Avf b. Ebî Cemîle el-Hecerî'nin rivâyette bulunduğu bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden rivâyette bulunan öne çıkan muhaddisler içerisinde ise, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, Mu'temir b. Süleymân

¹⁹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 219-221.

¹⁹⁰⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 270. Yahyâ b. Maîn'in, onun için "zayıf" (Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 233) ve "hadisiyle ihticâc edilmez" dediği de rivâyet edilmiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 361).

¹⁹⁰⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 264.

¹⁹⁰⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VIII, 9; Zehebî, *Siyer*, VI, 285. Yahyâ el-Kattân'ın, "içimde onunla ilgili bir rahatsızlık var" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 361).

¹⁹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 349.

¹⁹¹⁰ Zehebî, *Mizân*, VI, 23; Zehebî, *Siyer*, VI, 286.

¹⁹¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 362.

¹⁹¹² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 223; Nesâî'nin, onun için "sika" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, VI, 28).

¹⁹¹³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 10.

¹⁹¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 349; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VIII, 9.

(ö.187/802), İsmâîl b. Uleyye ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ı (ö.198/813) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, eserlerinde Avf b. Ebî Cemîle'nin rivâyetlerine yer vermişlerdir.¹⁹¹⁵

Avf b. Ebî Cemîle ile ilgili olarak İbn Sa'd, "*Şiilik eğilimi vardı*",¹⁹¹⁶ Bündâr (ö.252/866), "*kaderi, Râfîzî, şeytan*" demektedir.¹⁹¹⁷ İbn Kuteybe, ona Şîî ricâl içerisinde yer vermektedir.¹⁹¹⁸ Yahyâ b. Maîn,¹⁹¹⁹ Ahmed b. Hanbel¹⁹²⁰ ve Zehebî'nin "*sika*",¹⁹²¹ Ebû Hâtîm'in, "*sadûk, sâlihu'l-hadîs*"¹⁹²² dediği râvîyi İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmektedir.¹⁹²³ İbn Hacer'in, sika olduğunu ancak Kaderîlikle ve Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini belirttiği Avf b. Ebî Cemîle,¹⁹²⁴ 59/678 senesinde dünyaya gelmiş, 146/763 senesinde ise vefât etmiştir.¹⁹²⁵

Bazı modern çalışmalarda, erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Avf b. Ebî Cemîle'ye eserinde yer verilmiş, Sünnî kitaplardaki ifadelerden hareketle onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışılmıştır.¹⁹²⁶

Sünnî ricâl kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla Avf b. Ebî Cemîle, güvenilir bir râvîdir. Hakkındaki Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde ithâmlar ise, hem bu ithâmların kanaat oluşturacak nitelikte olmaması hem de erken dönem Şîî ricâl eserlerinin kendisine yer vermeyişi nedeniyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

¹⁹¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 437-439.

¹⁹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 258.

¹⁹¹⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 429.

¹⁹¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

¹⁹¹⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 321.

¹⁹²⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 15.

¹⁹²¹ Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fîhi ve huve muvessak*, s. 149.

¹⁹²² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VII, 15.

¹⁹²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 296.

¹⁹²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 433.

¹⁹²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 258; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 527; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 58; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 296.

¹⁹²⁶ Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 123; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 327-330.

26. Ebû Abdillâh Hişâm b. Hassân el-Ezdî el-Basrî (ö.147/764).

İkrime, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732) ve Hişâm b. Urve, Hişâm b. Hassân el-Kurdûsî'nin hadis rivâyet ettiği bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden rivâyette bulunan öne çıkan muhaddisler içerisinde ise, Abdulmelik b. Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Mübârek, Cerîr b. Abdi'l-Humeyd, Ebû Bekr b. Ayyâş, Hafs b. Giyâs, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ el-Kattân'ı zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Hişâm b. Hassân'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁹²⁷

Şu'be'nin, Hişâm b. Hassân'ın Atâ ve Hasan'dan olan hadisinden sakındığı¹⁹²⁸ ve onun için "*Haşebî idi*" dediği rivâyet edilmiştir.¹⁹²⁹ Onunla ilgili olarak İbn Sa'd,¹⁹³⁰ Yahyâ b. Maîn¹⁹³¹ ve İclî, "*sika*",¹⁹³² Ahmed b. Hanbel, "*sâlih*",¹⁹³³ Ebû Dâvûd, "*Atâ ve Hasan'dan olan rivâyetlerini eleştirdiler, çünkü o irsâl yapardı*",¹⁹³⁴ Ebû Hâtim, "*sadûk*"¹⁹³⁵ demiştir. Hişâm b. Hassân'ın Bekkâim'den olduğu rivâyet edilmiştir.¹⁹³⁶ İbn

¹⁹²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 181-184.

¹⁹²⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 335; Zehebî, *Siyer*, VI, 359.

¹⁹²⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 188; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 25. *Tehzîb* ve *Tehzîbu't-Tehzîb*'de "*خشيبا*" şeklinde geçen ibare, Zehebî'nin *Siyer*'i ve *Mizân*'ında "*ختى*" şeklinde verilmiştir (Zehebî, *Siyer*, VI, 359; *Mizân*, VII, 78. İbare İbn Adî'in, *el-Kâmil*'inde de "*ختى*" suretinde zabtedilmiştir [VII, 112]). *Tehzîb* ve *Siyer*'in muhakkikleri ilgili kelimenin altına dipnot düşmüş ve kendi tercihlerinin doğru, diğerinin tahrîf olduğunu savunmuşlardır. Zehebî'nin bir başka eserinde ise ibare, Şuayb b. Harb'den (ö.197/812) "*ختى*" şeklinde nakledilmiştir. Muhakkık, eserin diğer iki yazmasında bu ibarenin "*خبينا*" şeklinde yer aldığını, bunun ise yanlış olduğunu belirtmektedir (*Zikru esmâi men tüküllime fihi ve hüve müvessak*, s. 186). İbare, eserin diğer neşirlerinin birinde "*خبينا*" (*Ma'rifetu'r-ruvâti'l-mutekellem fihim bi mâ lâ yücibu'r-red*, [nşr. İbrâhîm Suaydây İdrîs], Beyrût 1986 s. 182), diğerinde ise "*خشيبا*" şeklinde kaydedilmiştir (*er-Ruvâtu's-sikâtu'l-mutekellem fihim bi mâ lâ yücibu reddehum*, [nşr. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî], Beyrût 1992, s. 174). Sonuç olarak bu konuda net bir kanaate varmak zordur.

¹⁹³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 271.

¹⁹³¹ Dârimî, *et-Târîh*, s. 223, 233. Yahyâ b. Maîn'in onun için "*la be'se bih*" (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 55) dediği, onun Atâ'dan olan rivâyetlerini zayıf kabul ettiği rivâyet edilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 335).

¹⁹³² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 328.

¹⁹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 441.

¹⁹³⁴ Âcurrî, *Suâlât*, s. 284.

¹⁹³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 56.

¹⁹³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 113; Zehebî, *Siyer*, VI, 360.

Hibbân'ın, *es-Sikât*'ta zikrettiği,¹⁹³⁷ İbn Hacer'in "*sikadır, insanların en sağlamıdır*" dediği¹⁹³⁸ Hişâm b. Hassân, 147/764 senesinde vefât etmiştir.¹⁹³⁹

Sonuç olarak Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Hişâm b. Hassân, Sünnî ricâl kitapları tarafından sika bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkında tek Şîîlik ithâmı -eğer lafız doğruysa- Şu'be tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî eserlerin bu ithâmı destekleyecek bilgiler sunmaması hem de Şîî ricâl eserlerinin râvîye yer vermemesi, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

27. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit et-Teymî, el-Kûfî (ö.150/767).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Ebû Hanîfe'nin hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz. Burada sadece onun hakkındaki çeşitli eleştirilere, özellikle de Şîîlik ithâmına yer vermeye çalışacağız. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve Nesâî, bir hadis râvîsi olarak Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁹⁴⁰

Oğlu Hammâd, Zeyd b. Ali, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık gibi Ehl-i Beyt'in ileri gelenleri ile görüştüğü belirtilen Ebû Hanîfe'nin,¹⁹⁴¹ "*Ali bize Osmân'dan daha sevgilidir*" dediğini nakletmektedir.¹⁹⁴² O, Zeyd'in başında olduğu ayaklamının içinde olmayı istemiş ve onun çıkışını Hz. Peygamber'in Bedr günkü çıkışına benzetmiştir.¹⁹⁴³ Buhârî, onunla ilgili olarak "*Mürçî, hakkında bir şey söylemediler*" demekte,¹⁹⁴⁴ bir başka eserinde ise, Süfyân'ın, onun ölümünü işittiğinde "*elhamdulillâh, o İslâm'ı kusurlu kılıyordu, İslâm devrinde ondan daha uğursuzu dünyaya gelmemiştir*"

¹⁹³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 567.

¹⁹³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 572.

¹⁹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 297; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 197.

¹⁹⁴⁰ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 419 vd; Zehebî, *Siyer*, VI, 390 vd.

¹⁹⁴¹ Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrût 1402/1981, I, 143, 148; Muhammed Yûsuf Sâlihî, *'Ukûdu'l-cumân fi menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Haydârabâd 1394/1974, s. 72, 64, 68; Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, *Ebû Hanîfe hayâtuhû ve asruhû ve ârâuhû ve fikhuh*, Kâhire 1395/1976, s. 70-73.

¹⁹⁴² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 162.

¹⁹⁴³ Mekkî, *Menâkıb*, I, 239.

¹⁹⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 81.

dediğini nakletmektedir.¹⁹⁴⁵ İbn Kuteybe'nin Mürcî ricâl içerisinde zikrettiği İmâm Azâm ile ilgili olarak¹⁹⁴⁶ Ukaylî, çeşitli cerh ibarelerine yer vermekte,¹⁹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, eserinin yaklaşık 130 sayfasını onunla ilgili muhtelif görüşlere ayırmaktadır.¹⁹⁴⁸ Şehristânî ise, ona “Şîa Ricâli ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” başlığı altında yer vermiş ve “Bütrî” olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁴⁹

Ebû Hanîfe, Şîi ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen bir isimdir. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.¹⁹⁵⁰ Geç dönem eserlerinden *Mu'cem*'de ise Ebû Hanîfe'yi eleştiri mahiyetinde nakillere yer verilmektedir.¹⁹⁵¹

Ebû Hanîfe'nin hareket tarzından anlaşılan siyasî anlamda Şîilik eğilimi ile dini anlamda Şîilik eğiliminin farklı şeyler olduğudur. Onun Ehl-i Beyt'i sevmeye anlamında bir Şîilik eğilimine sahip olduğu,¹⁹⁵² bu ileri derecedeki sevgiye rağmen herhangi bir Şîi cemâate katılmadığı¹⁹⁵³ anlaşılmaktadır.

28. Ebû Yezîd Dâvûd b. Yezîd el-Evdî, el-Kûfî el-A'rec (ö.151/768).

Dâvûd b. Yezîd, İbrâhîm en-Nehaî, Âmir eş-Şa'bî, el-Hakem b. Uteybe, Ma'bed b. Hâlid (ö.118/736), Simâk b. Harb (ö.123/740) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Halef b. Halîfe (ö.181/797), Hafs b. Gıyâs

¹⁹⁴⁵ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 100.

¹⁹⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 625.

¹⁹⁴⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 268-285.

¹⁹⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 323-453. Zâhid el-Kevserî (ö.1371/1952), Hatîb'in eserinde yer alan ithâmları reddeden müstakil bir eser kaleme almıştır (bk. *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fî Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (nşr. İzzet el-Attâr el-Hüseynî), Kâhire 1361/1942, s. 15 vd). Hatîb'in Ebû Hanîfe aleyhinde naklettiği rivâyetlerin değerlendirmesi için ayrıca bk. Mustafa Öztoprak, *Târîhu Bağdâd'da Ebû Hanîfe İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi, 2006), SÜSBE, s. 51 vd.

¹⁹⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190. Ebû Hanîfe hakkında yapılan eleştiriler ile ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994, s. 230-265.

¹⁹⁵⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 325.

¹⁹⁵¹ Hûî, *Mu'cem*, XIX, 163-165. Bazı Şîi müellifler ise Ebû Hanîfe hakkında daha ağır tenkitlerde bulunmuşlardır: Hansârî, Muhammed Bakır b. Zeynelâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî, *Ravdûtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve'sâdât* (nşr. Esedullâh İsmâiliyyân), I-VIII, Tahrân 1392, VIII, 167-176. Bu tenkitlerde Hansârî'nin temel hareket noktası yine Sünnî eserlerdir.

¹⁹⁵² Krş. İnâyetullâh İblâğ, *el-İmâmu'l-'Azam Ebû Hanîfe el-mütekellim*, Kâhire 1415/1994, s. 190-191.

¹⁹⁵³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 165.

(ö.194/809), Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Hammâd b. Üsâme ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, eserlerinde Dâvûd b. Yezîd'in rivâyetlerine yer vermiştir. Buhârî ise, *el-Edebu'l-müfred*'de kendisinden hadis rivâyet etmiştir.¹⁹⁵⁴

Dâvûd b. Yezîd ile ilgili olarak İbn Sa'd, "zayıftı, bazı sâlih hadisleri vardır",¹⁹⁵⁵ Yahyâ b. Maîn, "hadisi hiçbir sey değildir",¹⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, "daîfu'l-hadîs",¹⁹⁵⁷ İclî¹⁹⁵⁸ ve Ebû Hâtim, "kuvvetli bir râvî değildir",¹⁹⁵⁹ İbn Hibbân, "rec'ati kabul edenlerdendi" demiş,¹⁹⁶⁰ İbn Adî, hadisinin yazılabileceği, sika râvîlerden rivâyet ettiğinde ise hadisinin kabul edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁶¹ İbn Hacer'in "zayıf" dediği Dâvûd b. Yezîd,¹⁹⁶² 151/768 senesinde vefât etmiştir.¹⁹⁶³

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde Dâvûd b. Yezîd ismi tespit edilememiştir. Geç dönem eserlerinden *Mu'cem*'de aynı isimde bir râvînin bazı Şîî hadis kaynaklarında rivâyetleri olduğu belirtilmişse de,¹⁹⁶⁴ bu ismin incelediğimiz râvî olduğu kanaatinde değiliz.

Görüldüğü üzere Dâvûd b. Yezîd Sünnî ricâl âlimleri tarafından zayıf bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki İbn Hibbân'dan tarafından dile getirilen tek Şîîlik ithâmı ise, hem Sünnî eserlerde bunu destekleyen bilgilerin olmayışı hem de Şîî ricâl eserlerinin onun hakkında suskun kalışından dolayı ihtiyatla karşılanmalıdır.

¹⁹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 467-468.

¹⁹⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 363.

¹⁹⁵⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 28; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 42.

¹⁹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 534.

¹⁹⁵⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 342-343.

¹⁹⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 428.

¹⁹⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 289.

¹⁹⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 80.

¹⁹⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 200.

¹⁹⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 289.

¹⁹⁶⁴ Hûî, *Mu'cem*, VII, 133-134.

29. Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö.151/768).

Muhammed b. İshâk, Atâ b. Ebî Rabâh, Muhammed Bâkır, Eyyûb es-Sahtiyânî, Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, Şu'be b. el-Haccâc gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Süfyân es-Sevrî, Cerîr b. Hâzım (ö.170/786), Hammâd b. Zeyd, Hüseyim b. Beşîr, Süfyân b. Uyeyne ve Yezîd b. Hârûn'u (ö.206/821) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Muhammed b. İshâk'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, ta'liklerde ondan nakilde bulunmuştur.¹⁹⁶⁵

Enes b. Mâlik ve Saîd b. el-Müseyyeb'i gördüğü ifade edilen Muhammed b. İshâk¹⁹⁶⁶ ile ilgili olarak Hişâm b. Urve,¹⁹⁶⁷ Mâlik b. Enes¹⁹⁶⁸ ve Yahyâ el-Kattân "yalancı",¹⁹⁶⁹ Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (ö.234/848), "kaderî olmakla ithâm edilmiştir" derken;¹⁹⁷⁰ Şu'be, "hadiste sadûktur",¹⁹⁷¹ İbn Sa'd, "sika... hakkında eleştiri yapan âlimler de vardır",¹⁹⁷² Yahyâ b. Maîn, "sikadır ancak hüccet değildir",¹⁹⁷³ Ebû Hâtim "sadûk" demektedir.¹⁹⁷⁴ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ta zikretmiş,¹⁹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, "âlimlerin tamamı Şiîlik eğiliminin oluşu, kaderî olmakla ithâm edilmesi, hadisinde tedlîs yapması gibi sebeplerden dolayı İbn İshâk'ın rivâyetleri ile ihticâcı terk ettiler. Ancak bunlar onu güvenilir olmaktan çıkarmaz" demiştir.¹⁹⁷⁶ İbn Seyyidi'n-nâs,

¹⁹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 405-411.

¹⁹⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, I, 214.

¹⁹⁶⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 23.

¹⁹⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 103. İmâm Mâlik'in onunla ilgili olarak "deccâllerden bir deccâldir" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 24; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 103). İbn İshâk'ın İmâm Mâlik ile arasındaki soğukluğun muhtemel nedenleri için bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 381-383; Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 229-231.

¹⁹⁶⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 24.

¹⁹⁷⁰ Zehebi, *Mîzân*, VI, 57.

¹⁹⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192

¹⁹⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321.

¹⁹⁷³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 225. Krş. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192. Yahyâ b. Maîn'in "zayıf" dediği de rivâyet edilmiştir (Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 28). Anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ b. Maîn, onun megâzi rivâyetlerinin yazılabileceği kanaatindedir (bk. *et-Târîh*, III, 60, 247)

¹⁹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192.

¹⁹⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 380.

¹⁹⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, I, 224; Zehebî, *Siyer*, V, 39.

bu ithâmın onun rivâyetinin reddini gerektirmeyeceğini, çünkü Şîî ve Kaderî görüşlerden dolayı reddedilmenin ancak dâî olma durumunda vuku bulacağını söylemektedir.¹⁹⁷⁷ Zehebî'nin, “*sadûktur, ilim deryasıdır, bazı ğarîb rivâyetleri vardı*”,¹⁹⁷⁸ İbn Hacer'in, “*sadûktur, Şîî ve kaderî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği¹⁹⁷⁹ İbn İshâk, 151/768 senesinde vefât etmiştir.¹⁹⁸⁰

Muhammed b. İshâk, Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir isimdir. Berkî, Muhammed Bâkir¹⁹⁸¹ ve Ca'fer es-Sâdık'ın,¹⁹⁸² Tûsî ise Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde ona yer vermiştir.¹⁹⁸³ Keşşî'nin, Sünnî olduğunu ancak (Ehl-i Beyt'e?) yoğun bir muhabbet beslediğini ifade ettiği Muhammed b. İshâk'a¹⁹⁸⁴ İbn Dâvûd, eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde yer vermiştir.¹⁹⁸⁵

Abdülazîz Muhammed Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu' 'alâ rivâyâti't-târîhiyye fî karni'l-evveli'l-hicrî* adlı tezinde İbn İshâk'a “Şîî Eğilimlere Sahip Olmakla İthâm Edilmekle Beraber Bundan Uzak Olanlar” başlığı altında yer vermektedir.¹⁹⁸⁶ Anlaşıldığı kadarıyla Sünnî kitapların tamamından çıkan sonuç, Nûr Velî'nin kanısını destekleyecektir. Çünkü ciddi tek ithâm Hatîb'den gelmektedir. Ancak bu itham kanaat oluşturacak nitelikte değildir. Kaldı ki, bunun yanında İbn İshâk, Şîî öğretilerle bağdaştırılması oldukça güç olan nakillerde de bulunmuştur.¹⁹⁸⁷ Şîî ricâl eserlerinde ise, bir ittifak söz konusu değildir. Onun bazı imamlarla görüşmüş olması, Şîî eğilimlere sahip olduğunu düşündürmüştür olmalıdır.

¹⁹⁷⁷ Muhammed b. Muhammed b. Seyyidi'n-nâs, *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İyd Hatrâvî, Muhyiddîn Mustu), I-II, Medîne 1412/1992, I, 63.

¹⁹⁷⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 19.

¹⁹⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 467.

¹⁹⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321. Vefâtı ile ilgili olarak 150/767, 151/768 (İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 380) veya 152/769 tarihleri de verilmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, I, 234).

¹⁹⁸¹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 86.

¹⁹⁸² Berkî, *et-Tabakât*, s. 157.

¹⁹⁸³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 281.

¹⁹⁸⁴ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 390.

¹⁹⁸⁵ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 165. ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XV, 85-86.

¹⁹⁸⁶ Muhammed Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu' 'alâ rivâyâti't-târîhiyye*, s. 204-206.

¹⁹⁸⁷ Mesela bk. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 217.

30. Muhavvel b. Râşid en-Nehdî el-Kûfî (ö.140/757 senesinden sonra).

Muhavvel b. Râşid, Muhammed Bâkır, Müslim b. İmrân ve Şurahbîl b. Sa'd'dan (ö.123/740) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Şerîk b. Abdillâh, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Ca'fer b. Ziyâd el-Ahmer (ö.167/783), Vaddâh b. Abdillâh ve Ebû 'Avâne (ö.175/791) hadis nakletmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, eserlerinde Muhavvel b. Râşid'in rivâyetlerine yer vermişlerdir.¹⁹⁸⁸

Ebû Dâvûd'un “*Şiî*” dediği¹⁹⁸⁹ Muhavvel b. Râşid'i, İbn Sa'd,¹⁹⁹⁰ Yahyâ b. Maîn,¹⁹⁹¹ İclî¹⁹⁹² ve Zehebî, “*sika*”,¹⁹⁹³ Ebû Hâtim, “*hadisi yazılır*” diyerek¹⁹⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.¹⁹⁹⁵ İbn Hacer'in, “*sikadır, Şiîliğe nispet edilmiştir, altıncı tabakadandır*” dediği râvî¹⁹⁹⁶ 140/757 senesinden sonra vefât etmiştir.

Muâsır Şiî âlimlerden Tabsî, ilk dönem Şiî ricâl eserlerinde yer almayan Muhavvel b. Râşid'i, İbn Hacer'in ifadesinden hareketle Şiî bir râvî olarak kabul etmektedir.¹⁹⁹⁷

Anlaşıldığı üzere hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Muhavvel b. Râşid güvenilir bir râvîdir. Onunla ilgili tek Şiîlik ithâmı ise İbn Hacer'in eserleri vasıtasıyla bize ulaşmıştır. Hem bu ithâmın diğer Sünnî eserlerce desteklenmemesi hem de ilk dönem Şiî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

¹⁹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 348.

¹⁹⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 375.

¹⁹⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 352.

¹⁹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 398.

¹⁹⁹² İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 268.

¹⁹⁹³ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 129.

¹⁹⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 398-399.

¹⁹⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 515.

¹⁹⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 524.

¹⁹⁹⁷ Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 378-379.

31. Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Huddânî el-Basrî (ö.153/770).

Kütüb-i Sitte'nin tamamında rivâyetleri bulunan Ma'mer b. Râşid'in, Sünnî literatürdeki konumu iyi bir surette bilindiğinden, hoca-öğrenci ve hakkındaki ta'dil ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.¹⁹⁹⁸ Burada onun hakkındaki bazı ithâmlara ve Şîlik ithâmına yer verilecektir.

Ma'mer b. Râşid ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “zayıf”,¹⁹⁹⁹ Ebû Hâtim, “Basra'da naklettiği hadislerin içerisinde bazı yanlışlar vardır” demiştir.²⁰⁰⁰ Hammâd b. Üsâme'nin (ö.201/816) “kendisinde Şîlik eğilimi vardı... Kûfe'de olup da bu eğilime sahip olmayan ne az kişi var” dediği Ma'mer'e²⁰⁰¹ İbn Kuteybe, Şî ricâl içerisinde yer vermektedir.²⁰⁰²

İlk dönem Şî ricâl kitaplarında yer almayan Ma'mer b. Râşid'in bazı rivâyetlerinin, Şî hadis kaynaklarında yer aldığı belirtilmiştir²⁰⁰³

Sonuç olarak Ma'mer b. Râşid ile ilgili tespit edilebilen tek Şîlik ithâmı Ebû Üsâme tarafından yapılmıştır. Hem diğer Sünnî eserlerde bu yönde bir bilgi olmaması, hem de Şî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi bu ithâmın aslının olmadığını göstermektedir.

32. Ebû Yahyâ İsmâîl b. Sâlim el-Esedî, el-Kûfî.

İsmâîl b. Sâlim, Saîd b. el-Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Zekvân (ö.101/719), Âmir eş-Şa'bî, Habîb b. Ebî Sâbit ve Alkame b. Vâil'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Süfyân es-Sevrî, Ebû Avâne b. Abdillâh (ö.175/791), Abdulvâhid b. Ziyâd (ö.176/792), Alâ b. el-Müseyyeb ve Hüseyim b. Beşîr'i zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî İsmâîl

¹⁹⁹⁸ İbn Asâkir, *Târih*, LIX, 390-422; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 303-312; Zehebî, *Siyer*, VII, 5-18.

¹⁹⁹⁹ Zehebî, *Mizân*, VI, 481; Yahyâ b. Maîn'den aksi yönde nakiller için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 257; İbn Asâkir, *Târih*, LIX, 407; Zehebî, *Siyer*, VII, 10

²⁰⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 257.

²⁰⁰¹ İbn Asâkir, *Târih*, LIX, 418; krş. Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-duafâ* (nşr. Nuruddîn Itr), I-II, Haleb 1390/1971, II, 671.

²⁰⁰² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, Ashâbu'l-Hadîs'in önde gelen isimlerine yer verirken Ma'mer'e değinmiş ancak herhangi bir Şîlik ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 506).

²⁰⁰³ Hûî, *Mu'cem*, XVIII, 264-265.

b. Sâlim'in rivâyetlerine eserlerinde yer verirken, Buhârî *el-Edebu'l-müfred*'de ondan hadis nakletmiştir.²⁰⁰⁴

İbn Sa'd,²⁰⁰⁵ Yahyâ b. Maîn,²⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel²⁰⁰⁷ ve Ebû Zür'a²⁰⁰⁸ "sika" diyerek, İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde kendisine yer vererek İsmâîl b. Sâlim'i tevsik etmiştir.²⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel'in "onun yanında Şîilerin hadisleri vardır" dediği ve Şu'be'nin, onun kitaplarında mezkûr hadisleri gördüğü rivâyet edilmiştir.²⁰¹⁰ Altuncu tabakadan olan râvî ile ilgili olarak İbn Hacer, "sika, sebt" demektedir.²⁰¹¹

İsmâîl b. Sâlim, Şîi ricâl edebiyatı içerisinde sadece son dönem eserlerinden *Kamûsu'r-ricâl*'de yer almaktadır. Müellif burada Tûsî'nin, *er-Ricâl*'inde Câfer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde yer verdiği İsmâîl b. Sâlim isminin²⁰¹² İsmâîl b. Sâlim'den bozulmuş olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹³

İsmâîl b. Sâlim'in yaşadığı dönem itibariyle Câfer es-Sâdık'la görüşmüş olması ihtimal dâhilindedir. Ancak Sünnî ricâl kitaplarında onun Şîi olduğuna dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Erken dönem Şîi ricâl eserlerinde de yer almaması, onun Şîiliği hakkında hüküm verirken temkinli olmayı gerektirmektedir.

33. Ebû'l-Yakzân Osmân b. Umeyr el-Becelî, el-Kûfî (ö.150/770'ler).²⁰¹⁴

Osmân b. Umeyr, Enes b. Mâlik, İbrâhîm en-Nehâî, Âmir b. Vâsile, Adiy b. Sâbit'den (ö.116/734) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Haccâc b. Ertât, Süleymân el-'Ameş, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi muhaddisler nakilde bulunmuştur.

²⁰⁰⁴ Mizzî, *Tehzîb*, III, 98-99.

²⁰⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321.

²⁰⁰⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 172; Hatîb, *Târîh*, VI, 215.

²⁰⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 405.

²⁰⁰⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, II, 172.

²⁰⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 256.

²⁰¹⁰ Hatîb, *Târîh*, VI, 214.

²⁰¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 107.

²⁰¹² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 148.

²⁰¹³ Tüsterî, *Kamûsu'r-ricâl*, II, 58.

²⁰¹⁴ Râvînin İbn Ebî Humeyd olduğu da söylenmiştir.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Osmân b. Umeyr'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰¹⁵

Ebû Ahmed ez-Zübeyrî (ö.203/818), Osmân b. Umeyr'in rec'ate inandığını belirtmiş,²⁰¹⁶ İbn Mehdî'nin onun rivâyetlerini terk ettiği rivâyet edilmiştir.²⁰¹⁷ Onunla ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*hadisleri dikkate alınmaz*”,²⁰¹⁸ Cûzcânî, “*mezhebî görüşünde aşırı idi, münkeru'l-hadîs*”,²⁰¹⁹ Ebû Hâtim, “*daîfu'l-hadîs, münkeru'l-hadîs*”,²⁰²⁰ Nesâî, “*kuvvetli bir râvî değildir*” derken,²⁰²¹ İbn Adî kötü bir mezhebî anlayışa sahip olduğunu, Şîilikte aşırı olduğunu ve rec'ate inandığını söylemiştir. Ancak onun zayıflığına rağmen sika râvîlerin kendisinden nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.²⁰²² Dârekutnî'nin, “*zâiğ, hadisiyle ihticâc edilmez*”,²⁰²³ Zehebî'nin, “*Şîi'dir, (âlimler) onu zayıf kabul etmişlerdir*”,²⁰²⁴ İbn Hacer'in, “*zayıftır, ihtilât etmiştir, tedlîs yapardı, Şîilikte aşırı idi*” dediği râvî 150/760'lı yıllarda vefât etmiştir.²⁰²⁵

Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Osmân b. Umeyr, Sünnî ricâl kitaplarında oldukça ağır bir surette eleştirilmiştir. Bunların içerisinde rec'ate inanması, aşırı Şîî eğilimlere sahip olması gibi ithâmlar bulunsa da, Şîî ricâl eserlerin kendisine yer vermeyişi Osmân b. Umeyr'i Şîî bir râvî olarak nitelemeyi zorlaştırmaktadır.

²⁰¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 469-470.

²⁰¹⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 211-212; Zehebî, *Mizân*, V, 65.

²⁰¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 163.

²⁰¹⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 458; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 212.

²⁰¹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 49.

²⁰²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 161.

²⁰²¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 175.

²⁰²² İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 168.

²⁰²³ Hâkim, *Suâlât*, s. 245.

²⁰²⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 255.

²⁰²⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 386.

C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. el-‘Alâ b. Sâlih, et-Teymî, el-Esedî, el-Kûfî.

el-‘Alâ b. Sâlih, el-Hakem b. Uteybe, Adiy b. Sâbit, Seleme b. Küheyl (ö.122/739) ve Büreyd b. Ebî Meryem’den (ö.144/761) hadis rivâyet etmiştir. Ali b. Hâşim (ö.180/796), Abdullâh b. Nümeyr, Yahyâ b. Ebî Bekr (ö.208/823), Ubeydullâh b. Mûsâ ve Fadl b. Dükeyn’i ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî, el-‘Alâ b. Sâlih’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰²⁶

el-‘Alâ b. Sâlih ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*lâ be’se bih*”,²⁰²⁷ İclî,²⁰²⁸ Ebû Zür‘a, Ebû Hâtim²⁰²⁹ ve Zehebî “*sika*”²⁰³⁰ demiştir. Ayrıca Ebû Hâtim’in “*Şîa’nın azatlılarından*” dediği rivâyet edilmiştir.²⁰³¹ Yedinci tabakadan olan ve İbn Hibbân’ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrettiği²⁰³² râvî için İbn Hacer, “*sadûktur, bazı vehimleri vardır*” demektedir.²⁰³³

Son dönem eserlerinden *Kâmûs*’da, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan el-‘Alâ b. Sâlih’in Şîî bir râvî olduğu Sünnî eserlerdeki ifadelerden hareketle gösterilmeye çalışılmıştır.²⁰³⁴

Görüldüğü üzere el-‘Alâ b. Sâlih hakkındaki Şîîlik ithâmı Ebû Hâtim’den nakledilmiştir. Bu ithâm ise kanaat oluşturacak nitelikte değildir. Şîî ricâl eserlerinin

²⁰²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 511-512.

²⁰²⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, IV, 17; Dârimî, *et-Târih*, s. 138. O, başka yerde “*sika*” demektedir (bk. *et-Târih*, III, 270).

²⁰²⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 149.

²⁰²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 357.

²⁰³⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 360.

²⁰³¹ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kâhire 1963/1382, III, 101. Bizim çalışma boyunca kullandığımız neşrin ilgili yerinde (bk. *Mizân*, V, 125) bu ifade yer almadığı için, eserin bir diğer neşrine başvurmak durumunda kaldık.

²⁰³² İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 268.

²⁰³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 435.

²⁰³⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 244.

râvîye yer vermeyişleri, onun Şîî eğilimli bir râvî olarak nitelenmesini güçleştirmektedir.

2. Ebû'l-Alâ Sâlim b. Abdilvâhid el-Murâdî el-Enu'mî el-Kûfî.

Sâlim b. Abdilvâhid, Ribî' b. Hirâş (ö.100/718), Hasan el-Basrî ve Atıyye el-Avfî'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Abde b. Süleymân (ö.187/802), Mervân b. Muâviye (ö.193/808), Vekî' b. el-Cerrâh ve Ya'lâ b. Ubeyd (ö.209/824) ise ondan hadis rivâyet eden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca Tirmizî, Sâlim b. Abdilvâhid'in rivâyetlerini tahrîc etmiştir.²⁰³⁵

Yahyâ b. Maîn²⁰³⁶ ve Nesâî'nin zayıf kabul ettiği,²⁰³⁷ Belhî'nin, Şîî ricâl içerisinde yer verdiği²⁰³⁸ Sâlim b. Abdilvâhid ile ilgili olarak İclî, “*sika*”,²⁰³⁹ Ebû Hâtim, “*hadisi yazılabilir*” demiş,²⁰⁴⁰ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.²⁰⁴¹ İbn Hacer ise, onun altıncı tabakadan makbûl ve Şîî bir râvî olduğu kanaatindedir.²⁰⁴²

Tüsterî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Sâlim b. Abdilvâhid'in Şîîliğinin, İmâmîlikten daha genel bir anlama sahip olduğu belirtilmektedir.²⁰⁴³

Sünnî ricâl kitaplarında Sâlim b. Abdilvâhid ile ilgili hem cerh hem de ta'dîl ifadeleri bulunmaktadır. Şîîliği ile ilgili ithâmlar ise, erken dönem Şîî ricâl eserleri tarafından doğrulanmamaktadır.

3. Abdulazîz b. Siyâh el-Esedî el-Himmânî el-Kûfî.

Âmir eş-Şa'bî (ö.104/722), el-Hakem b. Uteybe (ö.115/733), Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) Abdulazîz b. Siyâh'ın rivâyette bulunduğu

²⁰³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, X, 160.

²⁰³⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 129.

²⁰³⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 115.

²⁰³⁸ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 401.

²⁰³⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 383.

²⁰⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 186.

²⁰⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 410.

²⁰⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 227.

²⁰⁴³ Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 612.

bazı şahıslardır. Kendisinden hadis nakleden muhaddisler içerisinde ise Vekî' b. el-Cerrâh (ö.196/811), Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814), Ya'lâ b. Ubeyd (ö.209/824), Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn'i zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Abdulazîz b. Siyâh'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰⁴⁴

İbn Sa'd'ın, “*insanların hayırlularındandır*”,²⁰⁴⁵ Yahyâ b. Maîn²⁰⁴⁶ ve İclî'nin, “*sika*”,²⁰⁴⁷ Ebû Hâtim'in, “*mahalluhu sıdk*” dediği Abdulazîz b. Siyâh'ı,²⁰⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât* isimli eserinde zikretmektedir.²⁰⁴⁹ Onunla ilgili olarak Ebû Zür'a, “*lâ be'se bih, Şîa'nın ileri gelenlerindendi*”,²⁰⁵⁰ Zehebî ise, “*sadûk bir Şîi'dir*” demektedir.²⁰⁵¹ İbn Hacer ise, yedinci tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin sadûk ve Şîilik eğilimlerine sahip olduğunu söylemektedir.²⁰⁵²

Görebildiğimiz kadarıyla ilk dönem Şîi ricâl eserleri Abdulazîz b. Siyâh'ın biyografisine yer vermemişlerdir. Son dönem müelliflerinden Tüsterî ise, İbn Hacer'den nakille râvînin Şîiliğini göstermeye çalışmaktadır.²⁰⁵³

Sünnî ricâl eserleri Abdulazîz b. Siyâh'ı güvenilir bir râvî olarak görmektedir. Onun Şîiliği ile ilgili ithâm ise ilk olarak Ebû Zür'a tarafından dile getirilmiş, daha sonra ise Zehebî ve İbn Hacer onu takip etmişlerdir. Ancak hem bu ithâmın kanaat oluşturacak nitelikte olmaması hem de erken dönem Şîi ricâl eserlerinde râvînin yer almaması, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

²⁰⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 144-145.

²⁰⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 363.

²⁰⁴⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 395; Dârimî, *et-Târih*, s. 53.

²⁰⁴⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 97.

²⁰⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 383.

²⁰⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 114.

²⁰⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 383.

²⁰⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 199.

²⁰⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 357.

²⁰⁵³ Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 178.

4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî el-Huzâî' (ö.160/776'dan sonra).

Muhammed b. Râşid ed-Dımaşkî, Mekhûl b. Ebî Müslim (ö.112/730), Abdülkerîm b. Ebî'l-Mühârîg (ö.126/743), Amr b. Ubeyd (ö.143/760), Avf b. Ebî Cemîle (ö.146/763) ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî (akrânıdır), Abdullâh b. Mübârek, Bakıyye b. el-Velîd (ö.197/812), Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrazzâk b. Hemmâm ve Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Muhammed b. Râşid'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰⁵⁴

Şu'be, Muhammed b. Râşid'le karşılaştığını ancak sadûk olmasına rağmen ondan hadis yazmadığını, çünkü onun Şîî veya Kaderî olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵⁵ Onunla ilgili olarak Yahyâ el-Kattân, “*Şîî, Kaderî idi*”,²⁰⁵⁶ Nesâî, “*kuvvetli bir râvî değildir*”,²⁰⁵⁷ Belhî, “*Râfizi*” demiş,²⁰⁵⁸ İbn Hibbân, münker rivâyetlerinin fazla olduğunu, bu yüzden de rivâyetiyle ihticâc edilmediğini belirtmiştir.²⁰⁵⁹ Abdurrazzâk'ın, “*hadiste ondan daha dikkatli birini görmedim*”,²⁰⁶⁰ Yahyâ b. Maîn²⁰⁶¹ ve Ahmed b. Hanbel'in, “*sika*”,²⁰⁶² Cûzcânî'nin, “*pek çok bid'atle ilişkisi vardı ancak hadisinde doğruluğu araştıran biriydi*”,²⁰⁶³ Ebû Hâtim'in, “*sadûk, hasenu'l-hadîs*”,²⁰⁶⁴

²⁰⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 186-188.

²⁰⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 504; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 66; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 271; İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 9, 13. Zehebî'nin naklinde şekk bildiren “veya” ibaresi yoktur (bk. *Siyer*, VII, 344). Bir başka yerde Şu'be'nin onun için “*Mutezilî, Haşebî, Râfizi*” dediği nakledilmektedir (İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 14).

²⁰⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 201.

²⁰⁵⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 222.

²⁰⁵⁸ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 400.

²⁰⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 253.

²⁰⁶⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 81; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 253.

²⁰⁶¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 366.

²⁰⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 156; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 253; İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 8.

²⁰⁶³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 161; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 273; İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 14.

²⁰⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 253. Ebû Hâtim'in onun için “*Râfizi*” dediği de nakledilmektedir (Zehebî, *Mizân*, VI, 143). Zehebî onunla ilgili Râfizilik ithâmını şöyle değerlendirmektedir: “*Bu söz*

Dârekutnî'nin, “*kendisine itibar edilir*”,²⁰⁶⁵ İbn Hacer'in, “*sadûk, vehme düşerdi, Kaderî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği Muhammed b. Râşid²⁰⁶⁶ 160/776 senesinden sonra vefât etmiştir.²⁰⁶⁷

İlk dönem Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî, eserinde Muhammed b. Râşid el-Basrî isimli bir râvîye rastlanmaktadır.²⁰⁶⁸ Ancak bu râvî kendisinden İbn Mâce'nin rivâyette bulunduğu et-Temîmî ve el-Minkarî nisbeleri ile bilinen, sekizinci tabakadan başka bir râvîdir.²⁰⁶⁹ Muâsır âlimlerden Tabsî ise, biyografisine yer verilen râvînin Şîî eğilimlerini Sünnî eserlerden hareketle göstermeye çalışmaktadır.²⁰⁷⁰

Sonuç olarak sadûk bir râvî olan Muhammed b. Râşid ile ilgili Kaderî ve Şîî eğilimler taşıdığı yönünde ithâmlar varsa da, mevcut ithâmlar yoğunluk arz etmemektedir. Onun Şîî ricâl eserlerinde net bir surette tespit edilemeyişi de Şîîlik ithâmı hakkında daha ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

5. Ebû Muhammed Mûsâ b. Kays el-Hadramî el-Ferrâ el-Kûfî.

Mûsâ b. Kays, Atıyye b. Sa'd, Seleme b. Küheyl (ö.122/739) ve Muhammed b. Aclân'dan (ö.148/765) hadis rivâyet etmiştir. Abdurrahmân b. Muhammed (ö.195/810), Vekî' b. el-Cerrâh, Hallâd b. Yahyâ (ö.213/828), Gabîsa b. Ukbe (ö.215/830) ve Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinde Ebû Dâvûd ve Nesâî, Mûsâ b. Kays'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰⁷¹

Ukaylî'nin “*Râfızîlikte aşırı olanlardandır*” ve “*bâtıl hadisler rivâyet ederdi*” diyerek cerh ettiği²⁰⁷² Mûsâ b. Kays'ı, Yahyâ b. Maîn, “*sika*”,²⁰⁷³ Ahmed b. Hanbel

tartışmalıdır. Dimaşklı olup da Basra'ya yerleşen birisi, nasıl Râfızî olabilir ki! Ancak sonra düşündüm, onun Huzâ kabilesine mensup olduğunu gördüm, Huzâlular Ehl-i Beyt'e sempati duyuyorlardı” (bk. *Mizân*, VI, 143).

²⁰⁶⁵ Berkânî, *Suâlât*, s. 125

²⁰⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 478.

²⁰⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, LIII, 16.

²⁰⁶⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 287. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XVI, 78-79.

²⁰⁶⁹ Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 478.

²⁰⁷⁰ Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 359-361.

²⁰⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 134-135.

²⁰⁷² Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 164-165.

“onunla ilgili sadece hayr bilirim”,²⁰⁷⁴ Ebû Hâtim “*lâ be’se bih*” diyerek²⁰⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.²⁰⁷⁶ Onunla ilgili olarak Zehebî, “*sikadır, Şîi’dir*” demektedir,²⁰⁷⁷ İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, sadûk olduğunu ve Şîi eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini belirtmektedir.²⁰⁷⁸

Şîi ricâl kitaplarında yer almayan Mûsâ b. Kays, Sünnî ricâl eserleri tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Onun hakkındaki Şîilikle ilgili tek ithâm ise Ukaylî tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî kaynaklarca desteklenmemesi hem de Şîi ricâl eserlerinde Mûsâ b. Kays’a yer verilmeyişi bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

6. Müstelim b. Saîd es-Sekafî, el-Vâsıtî.

Müstelim b. Saîd, Mansûr b. Zâzân (ö.129/746), Hubeyb b. Abdirrahmân (ö.132/749), el-Hakem b. Ebân (ö.154/770) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Mendel b. Ali (ö.167/783), Abdullâh b. Mübârek, Yezîd b. Hârûn, Hâşim b. el-Kâsım’ı (ö.207/822) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Müstelim b. Saîd’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁰⁷⁹

Müstelim b. Saîd ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*suveylîh*”, Ahmed b. Hanbel, “*sika*” demiş,²⁰⁸⁰ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*’ında zikrederek tevsîk etmiştir.²⁰⁸¹ Şehristânî ise *el-Milel*’inde “Şîa Ricâlî ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” başlığı altında

²⁰⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 157.

²⁰⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 390; II, 78.

²⁰⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 158.

²⁰⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 455.

²⁰⁷⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 188.

²⁰⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 553.

²⁰⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 429-430.

²⁰⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 439.

²⁰⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 520.

ona yer vermiştir.²⁰⁸² Dokuzuncu tabakadan olan râvî ile ilgili olarak İbn Hacer ise, “*sadûktur, bazen vehme düşerdi*” demektedir.²⁰⁸³

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Müstelim b. Saîd, Şîî ricâl kitaplarında yer almamaktadır. Mevcut bilgilerden hareketle sadûk olduğu söylenebilecek olan râvî hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Şehristânî’den gelmiştir. Ancak hem diğer Sünnî eserlerin bu ithâmı destekleyecek bilgiler sunmaması, hem de Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâmın sıhhatini düşürmektedir.

7. Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd es-Sevrî el-Kûfî (ö.161/777).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Süfyân es-Sevrî’nin hoca-öğrencileri ve hakkındaki ta’dîl ifadeleri burada zikredilmeyecektir.²⁰⁸⁴ Burada sadece onun hakkındaki Şîîlik ithâmına yer verilmeye çalışılacaktır.

Taberî’nin naklettiğine göre Ammâr b. Ruzayk, Süleymân b. Garm, Ca’fer b. Ziyâd el-Ahmer ve Süfyân es-Sevrî hadis talep ve kendilerinde Şîîlik eğilimi bulunan eden dört kişidir. Ancak Süfyân, Basra’ya gelip de İbn Avn ve Eyyûb ile karşılaşınca Şîî görüşleri terk etmiştir.²⁰⁸⁵ Süfyân es-Sevrî’nin “*Hz. Ali ile Hz. Osmân’ın sevgisi ancak çok seçkin insanların kalbinde birleşir*” dediği rivâyet edilmiştir.²⁰⁸⁶ İbn Kuteybe ise, onu Şîî ricâl içerisinde zikretmektedir.²⁰⁸⁷ Bunun yanı sıra bazı Sünnî eserlerde, onun halîfeleri sıralarken sergilediği tavır şu şekilde kaydedilmiştir: Süfyân es-Sevrî, Ebû Bekr, Ömer, Osmân der, sonra susardı.²⁰⁸⁸

Süfyân es-Sevrî hem erken hem de geç Şîî ricâl eserlerinde biyografisine yer verilen bir isimdir. Keşşî, *Ma’rifetu’r-ricâl*’de, Süfyân’dan gelen rivâyetleri ayrı bir

²⁰⁸² Şehristânî, *el-Milel ve’nihal*, I, 190.

²⁰⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 527.

²⁰⁸⁴ Onun hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XI, 154-164; Zehebî, *Siyer*, VII, 229 vd.

²⁰⁸⁵ Taberî, *el-Müntehab*, s. 657.

²⁰⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 15; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 501; Zehebî, *Siyer*, VII, 273.

²⁰⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu’r-rey’in ileri gelenlerini zikrederken de yer vermiştir. Ancak burada herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 497).

²⁰⁸⁸ Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, II, 806.

başlık altında vermiş,²⁰⁸⁹ Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁰⁹⁰ İbn Dâvûd, önce onu güvenilir râvîler arasında kaydedip kendisinden nakledilen rivâyetler olduğunu belirtmekte,²⁰⁹¹ eserinin zayıf râvîlere ayırdığı ikinci kısmında ise Süfyân için “*ashâbımızdan değildir*” demektedir.²⁰⁹² Geç dönem eserlerinden *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*'te, Keşşî'deki bilgiler aktarılmakla yetinilmiştir.²⁰⁹³ *Kâmûs*'da ise, Süfyân'a atfedilen bazı sözler ele alınmakta ve bu nakillerden hareketle makbûl bir râvî olmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır.²⁰⁹⁴

Görüldüğü üzere, Süfyân es-Sevrî'nin Şîî olduğuna dair Sünnî eserlerde ikna edici herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Şîî eserlerde ise, durum biraz daha karışıktır. Tûsî'nin onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmesi ile Süfyân'dan yapılan bazı nakillerin uyum arz etmemesi, geç dönem müelliflerini zor durumda bırakmışa benzemektedir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bazı Şîî müellifler de onu kendi râvîleri olarak kabul etmemektedirler. Zaten onunla ilgili Fesevî naklettiği haber, onun Şîî eğilimli bir râvî olamayacağını ortaya koymaktadır.

8. Ebû Abbâd Hişâm b. Sa'd el-Medenî (ö.160/770'ler).

Hişâm b. Sa'd el-Kuraşî, Nâfi' (ö.117/735), İbn Şihâb ez-Zührî, Atâ b. Ebî Müslim (ö.135/752) ve Zeyd b. Eslem (ö.136/753) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd (ö.175/791), Abdurrahmân b. Mehdî (ö.198/813), Vekî' b. el-Cerrâh, Câfer b. Avn (ö.206/821) ve Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Hişâm b. Sa'd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise Sahîh'inin *ta'liklerinde* ondan hadis nakletmiştir.²⁰⁹⁵

²⁰⁸⁹ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 392-397.

²⁰⁹⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 212.

²⁰⁹¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 104.

²⁰⁹² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 248.

²⁰⁹³ Hûî, *Mu'cem*, VIII, 151-154.

²⁰⁹⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 143-152.

²⁰⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 204-206.

Hişâm b. Sa'd ile ilgili olarak İbn Sa'd, "Ebû Tâlib ailesine (muhabbetinden dolayı) Şiîlik eğilimi olan biri idi",²⁰⁹⁶ Yahyâ b. Maîn²⁰⁹⁷ ve Nesâî, "zayıf" demiş,²⁰⁹⁸ Ahmed b. Hanbel'in ondan râzı olmadığı rivâyet edilmiştir.²⁰⁹⁹ Onun için İclî, "câizu'l-hadîs, hasenu'l-hadîs",²¹⁰⁰ Ebû Hâtim, "hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez",²¹⁰¹ İbn Hibbân, "sikalardan yaptığı rivâyetlerde onlara olan muhalefeti artınca, onun rivâyetiyle ihticâc edilmedi, ancak hadisi farklı kanallarla desteklenirse sorun yoktur",²¹⁰² İbn Adî, "zayıf olmakla beraber hadisi yazılır" demiştir.²¹⁰³ İbn Hacer'in, "sadûktur, bazı vehimleri vardır, Şiî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir" dediği²¹⁰⁴ Hişâm b. Sa'd, Mehdî'nin hilâfetinin başlarında, 160/770'lerde vefât etmiştir.²¹⁰⁵

Şiî ricâl eserlerinde yer almayan Hişâm b. Sa'd, Sünnî ricâl kitaplarında çeşitli ithâmlara maruz kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla o, zayıf bir râvîdir. Hakkındaki tek Şiîlik ithâmı ise, İbn Sa'd tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî ricâl eserlerinin bu ithâmı desteklememesi hem de Şiî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

9. Ebû İshâk İbrâhîm b. Saîd el-Medenî.

²⁰⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-kebîr*, VII, 576. İbn Sa'd'dan naklettiğimiz bu ibare bizim çalışma boyunca kullandığımız nüshada yer almamaktadır. O yüzden *Tabakât*'ın Kâhîre 1420/2001 baskısını da kullanmak durumunda kaldık (Avvâd Ma'rûf da, *Tehzîb*'in neşrinde Hişâm b. Sa'd'ın biyografisi için *et-Tabakât*'ın yazmasına atf yapmıştır, bk. Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 208-209, dn. 5).

²⁰⁹⁷ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 335. Krş. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 341; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 89. Yahyâ b. Maîn'in onun için "sâlih, metrûku'l-hadîs değildir" (bk. İbn Ebî Hayseme, *et-Târîh*, III, 335; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 61) ve "leyse bi şey" dediği (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 108) de ifade edilmiştir.

²⁰⁹⁸ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 242.

²⁰⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 61. O, Yahyâ el-Kattân'ın, Hişâm'dan rivâyette bulunmadığını da ifade etmektedir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 507).

²¹⁰⁰ İclî, *Ma'rîfetu's-sikât*, II, 329.

²¹⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 61.

²¹⁰² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 89.

²¹⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 110.

²¹⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 572.

²¹⁰⁵ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, II, 686; Zehebî, *Siyer*, VII, 346.

İbrâhîm b. Saîd, Nâfi'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Kuteybe b. Saîd ve Zekeriyâ b. Yahyâ hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Ebû Dâvûd, İbrâhîm b. Saîd'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²¹⁰⁶

İbn Adî'in, "*ma'rûf değildir*" dediği İbrâhîm b. Saîd'i,²¹⁰⁷ Şehristânî, "*Şîa Ricâlî ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler*" başlığı altında zikretmiştir.²¹⁰⁸ Onunla ilgili olarak Zehebî, "*münkeru'l-hadîs*",²¹⁰⁹ İbn Hacer ise, "*mechûlu'l-hâl*" demiştir.²¹¹⁰

İbrâhîm b. Saîd, erken dönem Şîi ricâl eserlerinden Tûsî'nin *er-Ricâl*'inde Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde yer almaktadır.²¹¹¹ Mâmekânî, onun İmâmî ancak mechûl,²¹¹² Tüsterî ise Sünnî bir râvî olduğu kanaatinde dir.²¹¹³

Görüldüğü üzere Sünnî kaynaklar İbrâhîm b. Saîd hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Anlaşıldığı üzere o, mechûl bir râvîdir. Şîi kaynaklar ise, onun Şîi bir râvî olup olmadığı hususunda farklı görüşler barındırmaktadır. Mevcut bilgilerden hareketle onu, Şîi eğilimli bir râvî olarak nitelemek güçtür.

11. Ebû Abdillâh Mindel b. Ali el-Anazî el-Kûfî (ö.168/784).²¹¹⁴

Mindel b. Ali, Saîd b. Mesrûk (ö.126/743), Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Hişâm b. Urve, Süleymân el-'Ameş, Abdulmelik b. Cüreyc (ö.150/776) ve Muhammed b. İshâk b. Yesâr gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden nakilde bulunan kimseler arasında ise, Fadl b. Dükeyn, Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus (ö.227/841), Zeyd b. el-Hubâb (ö.230/844) zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve İbn Mâce, Mindel b. Ali'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²¹¹⁵

²¹⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, II, 98.

²¹⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 258.

²¹⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'nihal*, I, 190. Şehristânî'nin zikrettiği ismin, bizim biyografisine yer verdiğimiz İbrâhîm b. Saîd olduğunu düşünüyoruz. Ancak düşük bir ihtimal de olsa, bu isim hicrî 250'li yıllarda vefât eden İbrâhîm b. Saîd el-Cevherî, el-Bağdâdî de olabilir.

²¹⁰⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, 154.

²¹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 89.

²¹¹¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 144.

²¹¹² Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, IV, 24.

²¹¹³ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 189.

²¹¹⁴ Râvînin İsminin Amr, lakabının ise Mindel olduğu da söylenmiştir.

²¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 493-494.

İbn Sa‘d, Mindel b. Ali’de bir zayıflık bulunduğunu ancak Ehl-i Sünnet’den hayırlı, faziletli biri olduğunu belirtmekte,²¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel,²¹¹⁷ Nesâî²¹¹⁸ ve İbn Hacer onu “*zayıf*” diyerek tad‘îf etmektedir.²¹¹⁹ Onunla ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bihi be’s*”,²¹²⁰ İclî, “*câizu’l-hadîs, Şiîlik eğilimi vardı*”,²¹²¹ Ebû Zür‘a, “*leyyin*”, Ebû Hâtim, “*şeyh*”,²¹²² İbn Hibbân, “*hafızasındaki kötülük yüzünden rivâyetinde sikalara muhalefet ederdi, bu yüzden terk edildi*” derken²¹²³ İbn Adî, onun ferd ve ğarîb rivâyetlerinin olduğunu ancak hadisinin yazılabileceğini düşünmektedir.²¹²⁴ Mindel b. Ali, 168/784 senesinde vefât etmiştir.²¹²⁵

Mindel b. Ali, Şiî ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Berkî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde “*Sünnî, Arap, Kûfeli*” diyerek zikretmektedir.²¹²⁶ Necâşî, onun sika bir râvî olduğunu ve bir kitabının olduğunu belirtmektedir.²¹²⁷ Tûsî onu, Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde “*Amr b. Ali*” şeklinde kaydetmiş, Mindel şeklinde meşhur olduğunu ifade etmiştir.²¹²⁸ İbn Dâvûd ise, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümde ona yer verirken Necâşî’deki bilgileri tekrarlamış,²¹²⁹ zayıf râvîler içerisinde onu zikrederken ise “*sika*” nitelemesine “*Sünnî*” ibaresini de eklemiştir.²¹³⁰

²¹¹⁶ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 381.

²¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 412.

²¹¹⁸ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 230.

²¹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 545.

²¹²⁰ Dârimî, *et-Târih*, s. 92. Yahyâ b. Maîn’in, onunla ilgili olarak “*leyse bi şey*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 435).

²¹²¹ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 297.

²¹²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 435.

²¹²³ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 25.

²¹²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 457.

²¹²⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 381; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 396.

²¹²⁶ Berkî, *et-Tabakât*, s. 340.

²¹²⁷ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 374-375.

²¹²⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 246.

²¹²⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl* s. 192.

²¹³⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl* s. 281. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, XVIII, 331-332.

Yukarıda yapılan nakillerden anlaşıldığı kadarıyla Mindel b. Ali, Sünnî ricâl eserlerine göre zayıf bir râvîdir. Hakkındaki tek Şîlik ithâmının İclî tarafından dile getirilmesi ve şâz kalması, Şîî ricâl kitaplarının ise kendisine ile ilgili “Sünnî” nitelmesi yapması, ithâmın sıhhatini düşürmektedir.

11. İsmâîl b. Halîfe el-Absî el-Mülâî el-Kûfî (ö.169/785).²¹³¹

İsmâîl b. Halîfe, Abdurrahmân b. el-Esved (ö.99/717), Fudayl b. Amr (ö.110/728), Atıyye b. Sa‘d (ö.111/729), Talha b. Musarrîf (ö.112/730), el-Hakem b. Uteybe, İsmâîl b. Abdurrahmân (ö.127/744), İsmâîl b. Ebî Hâlid gibi şahsiyetlerden hadis nakletmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Süfyân es-Sevrî, Vekî’ b. el-Cerrâh, Ubeydullâh b. Mûsâ, Fadl b. Dükeyn, Hişâm b. Abdilmelik (ö.227/841) ve Yahyâ b. Abdilhümejd’i (ö.228/842) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, İsmâîl b. Halîfe el-Absî’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²¹³²

Yahyâ b. Maîn, “*sâlih*” diyerek tevsîk ettiği İsmâîl b. Halîfe²¹³³ için Abdurrahmân b. Mehdi²¹³⁴ ve Behz b. Esed “*Osmân’a hakaret ederdi*” demiş,²¹³⁵ Buhârî, *ed-Duafâu’s-sağîr*’inde onu zikretmiştir.²¹³⁶ İbn Kuteybe’nin Şîî ricâl arasında yer verdiği²¹³⁷ râvî ile ilgili olarak Cûzcânî, “*müfter, zâiğ*”,²¹³⁸ Ebû Hâtim, “*hasenu’l-hadîstir, bazı hataları vardır, hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez, hafızası kötüdür*”, Ebû Zür’a “*sadûk bir Kûfeli’dir ancak gulûv görüşü vardır*”,²¹³⁹ Nesâî “*sika değildir*” demiş,²¹⁴⁰ İbn Hibbân, Râfîzî olduğunu Hz. Peygamber’in ashâbına hakaret

²¹³¹ Râvîye bazı kaynaklarda Ebû İsrâîl b. Ebî İshâk şeklinde de rastlanabilmektedir. Ayrıca isminin Abdülazîz olduğu da söylenmiştir.

²¹³² Mizzî, *Tehzîb*, III, 77-78.

²¹³³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, II, 166. Onun “*sika*” (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 289), “*zayıf*” ve “*insanlar onun hadisini yazmazlardı*” dediği de rivayet edilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 77).

²¹³⁴ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, II, 153; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 76.

²¹³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 288.

²¹³⁶ Buhârî, *ed-Duafâu’s-sağîr*, s. 19. Ayrıca Ukaylî, Buhârî’nin “*o Osmân’a sövüyordu*” dediğini nakletmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 76).

²¹³⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624.

²¹³⁸ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 52.

²¹³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, II, 166.

²¹⁴⁰ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 152.

ettiğini dile getirmiştir.²¹⁴¹ Dârekutnî'nin, “*zayıf*”,²¹⁴² Zehebî'nin, “*H. Osmân'ı tekfir eden aşırı Şiîlerdendir*”,²¹⁴³ İbn Hacer'in, “*sadûk, hafızası kötü idi, aşırı Şiî görüşleri olduğu söylenmiştir*” dediği²¹⁴⁴ İsmâil b. Halife, 169/785 senesinde vefât etmiştir.²¹⁴⁵

Diğer taraftan Tüsterî, ilk dönem Şiî ricâl eserlerinde yer almayan İsmâil b. Halife'nin Şiîliğini, Sünnî ricâl kitaplarından yaptığı nakillerle göstermeye çalışmaktadır.²¹⁴⁶

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitaplarında İsmâil b. Halife ile ilgili oldukça ağır ithâmlar yer almıştır, ancak buna rağmen Şiî ricâl kitaplarında kendisine yer verilmemesi, ithâmlar hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

12. Ebû Alî Hibbân b. Alî el-‘Anezî, el-Kûfî (ö.171/787).

Dırâr b. Mürra (ö.132/749), Eş‘âs b. Sevvâr (ö.136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Abdullâh b. Şübrüme (ö.144/761), Hişâm b. Urve, Süleymân el-‘Ameş ve Süfyân es-Sevrî, Hibbân b. Ali'nin rivâyette bulunduğu bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden ise Abdullâh b. Mübârek, el-Esved b. ‘Âmir (ö.208/823), İsmâil b. Ebân el-Varrâk (ö.216/831), Hişâm b. Abdilmelik (ö.227/841) ve Muhammed b. es-Sabbâh (ö.227/841) rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca İbn Mâce, Hibbân b. Ali'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²¹⁴⁷

Hibbân b. Ali ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*hadiste zayıftır*”,²¹⁴⁸ Yahyâ b. Maîn “*leyse bi şey*”,²¹⁴⁹ İbnu'l-Medînî, “*Hibbân b. Ali'den de kardeşi Mendel'den de hadis yazmadım*” demiştir.²¹⁵⁰ Buhârî'ye göre Kûfeliler nezdinde kuvvetli olmayan bir râvî

²¹⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 124.

²¹⁴² Dârekutnî, *el-İlel*, VI, 159.

²¹⁴³ Zehebî, *Mizân*, VII, 326. Bu ifadelerinde muhtemelen İbn Adî'e dayanmıştır (bk. *el-Kâmil*, I, 289). Zehebî başka bir eserinde onun zayıf olduğunu belirtmiştir (bk. *el-Kâşif*, I, 122).

²¹⁴⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 107.

²¹⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, III, 81.

²¹⁴⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 53. Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 79; Tabsî, *Ricâlu'ş-Şîa*, s. 51.

²¹⁴⁷ Mizzî, *Tehzîb*, V, 339-341.

²¹⁴⁸ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 381.

²¹⁴⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 60; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 270.

²¹⁵⁰ Zehebî, *Mizân*, II, 187.

olan²¹⁵¹ Hibbân b. Ali hakkında İclî, “*sadûk, câizu’l-hadîs, Şiîlik eğilimi vardır*”,²¹⁵² Ebû Hâtîm “*hadisi yazılır ancak hadisiyle ihticâc edilmez*”,²¹⁵³ Nesâî “*zayıf*” demiş,²¹⁵⁴ İbn Hibbân, kendisinde Şiîlik eğilimi olduğunu belirtmiştir.²¹⁵⁵ İbn Adî’in, “*hadisleri içerisinde sâlih rivâyetler vardır, ancak rivâyet ettiklerinin tamamı ferd ve ğarîb rivâyetlerdir*”,²¹⁵⁶ Dârekutnî²¹⁵⁷ ve İbn Hacer’in “*zayıf*” diyerek tad’îf ettiği²¹⁵⁸ Hibbân b. Ali, 171/787 senesinde vefât etmiştir.²¹⁵⁹

İlk dönem Şiî ricâl eserlerinde yer almayan Hibbân b. Ali’ye, son dönem eserlerinden *Kâmûs*’da yer verilmiş ve Taberî’nin ondan yaptığı bir nakille kendisinin Şiîliği gösterilmeye çalışılmıştır.²¹⁶⁰

Sünnî ricâl kitaplarındaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, Hibbân b. Ali güvenilir bir râvî değildir. Onun hakkında dile getirilen cerh ibarelerinden biri de kendisindeki Şiîlik eğilimi ile ilgilidir. Ancak râvînin erken dönem Şiî ricâl eserlerinde yer almayışı onun Şiî eğilimli bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

13. Ebû Ziyâd İsmâîl b. Zekeriyâ el-Hulkânî el-Kûfî (ö.174/791).

Lakâbı Şakûsâ olan İsmâîl b. Zekeriyâ, Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Mutarrîf b. Tarîf (ö.141/758), İsmâîl b. Ebî Hâlid, Süleymân el-‘Ameş, Muhammed b. Aclân (ö.148/765), Osmân b. el-Esved’den (ö.150/767) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden nakilde bulunan muhaddisler içerisinde ise, Saîd b. Mansûr, Muhammed b. Sabâh (ö.227/841), İbrâhîm b. Ziyâd (ö.228/842), Süleymân b. Dâvûd (ö.234/848) ve Muhammed b. Bekkâr’ı (ö.238/852) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte*

²¹⁵¹ Buhârî, *ed-Duafâu’s-sağîr*, s. 40.

²¹⁵² İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 281.

²¹⁵³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, III, 271.

²¹⁵⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 91.

²¹⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 240-241. İbn Hibbân, bir başka eserinde ise onunla ilgili olarak “*fâhişu’l-hata, onun durumu hakkında tevakkuf etmek gerekir*” demektedir (bk. *Kitâbu’l-mecrûhîn*, s. 261).

²¹⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 429.

²¹⁵⁷ *Mevsûatu akvâl...*, s. 184.

²¹⁵⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 149.

²¹⁵⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 381; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 396.

²¹⁶⁰ Tüsterî, *Kâmûs*, III, 71.

müelliflerinin tamamı İsmâîl b. Zekeriyâ'nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²¹⁶¹

Yahyâ b. Maîn'in, İsmâîl b. Zekeriyâ'yı bir seferinde kuvvetli kabul ettiği, bir seferinde ise zayıf saydığı belirtilmektedir.²¹⁶² Ahmed b. Hanbel, onunla ilgili "herhangi bir be's yoktur" derken,²¹⁶³ Ukaylî, ondan, aşırı Şîliğine delil olabilecek bazı rivâyetlerde bulunmaktadır.²¹⁶⁴ Zehebî'nin, "sadûktur, Şî'dir",²¹⁶⁵ İbn Hacer'in, "sadûktur az hata yapar"²¹⁶⁶ ve "Kûfeli'dir, Şî'dir" dediği İsmâîl b. Zekeriyâ,²¹⁶⁷ 173/790 veya 174/791 senesinde doksan beş yaşında iken Bağdâd'da vefât etmiştir.²¹⁶⁸

Öte yandan Tüsterî, ilk dönem Şî ricâl kitaplarında yer almayan İsmâîl b. Zekeriyâ'nın, Şî bir râvî olduğu Zehebî'den alıntılarla göstermeye çalışılmıştır.²¹⁶⁹

Sonuç olarak ilk dönem Sünnî âlimlerin kanaatlerine dair yapılan nakillerde İsmâîl b. Zekeriyâ'nın Şî olduğuna dair doyurucu bilgiler bulunmazken, geç dönem eserlerinde Şîliğinden bahsedilmektedir. İlk dönem Şî ricâl kitaplarında onunla ilgili bilgi olmaması, onun Şî eğilimli bir râvî olarak nitelenmesini zorlaştırmaktadır.

²¹⁶¹ Mizzî, *Tehzîb*, III, 92-93; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VI, 215-216.

²¹⁶² Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihi ve hüve müvessak*, s. 45. Yahyâ b. Maîn'den nakledilen farklı görüşler için bk. Hatîb, *Târîh*, VI, 217.

²¹⁶³ Hatîb, *Târîh*, VI, 216.

²¹⁶⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 78. Zehebî bu rivâyetlere "isnâdı sorunludur. Belki de buradaki İsmâîl, *Hulkânî'nin dışında biri, bir zındıktır*" demektedir (bk. *Siyer*, VIII, 476).

²¹⁶⁵ Zehebî, *Mizân*, I, 385. Bir başka eserinde "Şî ve sika" demektedir (bk. *Zikru esmâi men tüküllime fihi ve hüve müvessak*, s. 45).

²¹⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 108.

²¹⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VIII, 213.

²¹⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 326; Hatîb, *Târîh*, VI, 217. Vefâtı bazı kaynaklarda 173/790 veya 174/791 şeklinde verilirken, bazılarında 194/809 olarak belirtilmiştir. Mizzî, *Tehzîb*'de bu tarihi 174/791 şeklinde vermesine rağmen, İbn Hacer, 194/809 şeklinde kaydeder (bk. *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 247). Zehebî de 174/791 tarihini tercih etmiştir (bk. *Siyer*, VIII, 476).

²¹⁶⁹ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 55-56. Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 79.

14. Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Lehîa' el-'Udûlî (ö.176/792).²¹⁷⁰

Abdullâh b. Lehîa', İkrime, Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732), Amr b. Dînâr (ö.126/743), Abdurabbih b. Saîd (ö.139/756) ve daha pek çok kimseden rivâyette bulunmuştur. Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. Vehb (ö.197/812) ve Kuteybe b. Sâid (ö.240/854) ise kendisinden nakilde bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mace, eserlerinde Abdullâh b. Lehîa'nın rivâyetlerine yer vermişlerdir.²¹⁷¹

Yahyâ b. Maîn,²¹⁷² Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a²¹⁷³ ve Nesâî,²¹⁷⁴ Abdullâh b. Lehîa'yı zayıf kabul etmektedir. İbn Kuteybe, Cûzcânî'nin, hadisi ile ihticâc edilemeyeceği söylediği²¹⁷⁵ râvîyi Şîî ricâl içerisinde zikretmektedir.²¹⁷⁶ İbn Hibbân'ın, "sâlih bir şeyhtir, ancak kitaplarının yanmasından önce zayıf râvîlerden tedlîs yapardı" dediği râvînin²¹⁷⁷ hadisinin yazılabileceğini söyleyen İbn Adî,²¹⁷⁸ eserinde naklettiği bir rivâyetten sonra "bu hadis münkerdir. Belki de ondaki sorun aşırı Şîî olan İbn Lehîa'dan kaynaklanmaktadır" demektedir.²¹⁷⁹ Zehebî, ise İbn Lehîa'nın Mısır'ın büyük âlimleri arasında yer aldığını, aslında âdil bir râvî olduğunu fakat münker rivâyetlerine dikkat etmek gerektiğini ifade etmektedir.²¹⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*'de onun sadûk

²¹⁷⁰ Onun künyesinin Ebû Nadr, nisbesinin ise el-Ğâfikî, el-Mısırî ve el-Hadramî olduğu da söylenmektedir.

²¹⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 487-490.

²¹⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 147. Yahyâ b. Maîn'in, onunla ilgili olarak "Hadiste kuvvetli değildir" (Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 295) ve "hadisiyle ihticâc edilmez" dediği de nakledilmiştir (Zehebî, *Siyer*, VIII, 21; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 144).

²¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 147. Ahmed b. Hanbel'in "Mısır'da Abdullâh b. Lehîa'dan başka muhaddis yoktur" dediği (bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 13) ve onun kitaplarının yandığını ifade ettiği de nakledilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, *Suâlât*, s. 246).

²¹⁷⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 153; Nesâî'nin "sika değildir" dediği de nakledilmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, VIII, 21).

²¹⁷⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 155.

²¹⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. Ancak İbn Kuteybe, hadis ashâbı içerisinde onun biyografisine yer verirken herhangi bir ithâm zikretmemektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 505).

²¹⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 11.

²¹⁷⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 144-154.

²¹⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 450.

²¹⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 14.

olduğunu ancak kitaplarını yaktıktan sonra rivâyetleri karıştırdığını söylemekte,²¹⁸¹ bir başka eserinde ise, Şîî olmakla ithâm edildiğini nakletmektedir.²¹⁸² 96/714 senesinde dünyaya gelen İbn Lehîa', 176/792 senesinde vefât etmiştir.²¹⁸³

İlk dönem Şîî ricâl eserleri Abdullâh b. Lehîa'ya yer vermemişlerdir. Geç dönem kaynaklarından *Kâmûs*'da ise, Zehebî'nin naklettiği bir rivâyetten²¹⁸⁴ hareketle onun Şîî olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.²¹⁸⁵

Sünnî kitaplarda yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Abdullâh b. Lehîa'yı tevsîk eden bazı âlimler olsa da, çoğunluk zayıf olduğunu düşünmektedir. Kendisinin Şîî eğilimlere sahip olduğu yönündeki iddialar ise, hem bu ithâmın kanaat oluşturacak nitelikte olmaması, hem de İbn Lehîa'nın Şîî ricâl eserlerinde yer almaması nedeniyle ihtiyatla karşılanmalıdır.

15. Ebû Abdillâh Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî el-Kûfî (ö.177/793).

Şerîk b. Abdillâh el-Kâdî, Câbir el-Cu'fî (ö.128/745), Amr b. Abdillâh, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Abdullâh b. Şübrûme, el-Haccâc b. Ertât, Hişâm b. Urve, Süleymân el-'Ameş, Şu'be b. el-Haccâc gibi muhaddislerden hadis nakletmiştir. Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ el-Kattân, İshâk b. Mansûr (ö.204/819), Fadl b. Dükeyn, Saîd b. Süleymân (ö.225/839), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Kuteybe b. Sâid kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetlere örnek olarak zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Şerîk b. Abdillâh'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise ta'lîklerinde ondan nakilde bulunmuştur.²¹⁸⁶

Râfîzî ve Mürcîlerin şehâdetlerini caiz görmediği rivâyet edilen²¹⁸⁷ Şerîk b. Abdillâh ile ilgili olarak İbn Sa'd, "*sika, me'mûn, çok hata yapardı*",²¹⁸⁸ Yahyâ b.

²¹⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 319.

²¹⁸² Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Raf'u'l-'ısr 'an kudâti Mısr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kâhire 1418/1998, s. 196.

²¹⁸³ Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, II, 763; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 183, Zehebî, *Siyer*, VIII, 12.

²¹⁸⁴ Zehebî, *Mizân*, IV, 173-174.

²¹⁸⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 565-566.

²¹⁸⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 463-467.

²¹⁸⁷ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 162.

²¹⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 378.

Maîn'in "sika",²¹⁸⁹ Ahmed b. Hanbel "sadûktur, bidatçilere karşı çok sertti",²¹⁹⁰ İclî, "sika, hasenu'l-hadîs",²¹⁹¹ Ebû Hâtîm²¹⁹² ve İbn Hacer, "sadûk" demiş,²¹⁹³ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.²¹⁹⁴ Sâcî, Cûzcânî'nin "hafızası kötüdür, muztaribu'l-hadîs, (batıla) eğilimi vardı (مانل)",²¹⁹⁵ dediği râvînin aşırı Şîilikle ithâm edildiğini söylemektedir.²¹⁹⁶ İbn Kuteybe'nin, Şîi ricâl içerisinde zikrettiği²¹⁹⁷ Şerîk b. Abdillâh, kendisine "sen Fâtumî misin" diyen Hârûn er-Reşîd'e "Fâtuma'yı da, Fâtima'nın babasını da, eşini de, evlatlarını da seviyorum" şeklinde cevap vermiş;²¹⁹⁸ kendisine "Ebû Bekr ve Ömer'e hakaret ediyormuşsun" denildiğinde ise, "bunu İbn Zübeyr'in için bile helâl saymıyorum, nasıl olur da Ebû Bekr ve Ömer için helâl addederim" demiştir.²¹⁹⁹ 95/713 senesinde dünyaya gelen Şerîk, 177/793 veya 178/794 senesinde Kûfe'de vefât etmiştir.²²⁰⁰

İlk dönem Şîi ricâl eserlerinde yer almayan Şerîk b. Abdillâh'ın Şîiliği, son dönem eserlerinde Sünnî eserlerden yapılan nakillerle tartışılmaktadır.²²⁰¹ Tüsterî, onun İmâmî olamayacağı kanaatindedir.²²⁰²

²¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 367.

²¹⁹⁰ Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, II, 194.

²¹⁹¹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 453.

²¹⁹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 367.

²¹⁹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

²¹⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 444. Bir başka eserinde ise, "kitabından rivâyet etmediği zaman, ara sıra vehme düşerdi" demektedir (bk. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 170).

²¹⁹⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 92.

²¹⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 493.

²¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu'l-Hadîs'in ileri gelenlerini zikrederken de yer vermiştir. Ancak burada herhangi bir Şîilik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 508).

²¹⁹⁸ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 160.

²¹⁹⁹ Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 156; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 287.

²²⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 378; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 397; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 237; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 444. Şerîk b. Abdillâh hakkında geniş bilgi için bk. Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, III, 149-175.

²²⁰¹ Hûî, *Mu'cem*, IX, 24-26; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 416-421.

²²⁰² Tüsterî, *Kâmûs*, V, 421.

Şerîk b. Abdillâh, Sünnî ricâl eserleri tarafından genel olarak güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki Şîlik ithâmı ise hem bu ithâmın kanaat oluşturacak nitelikte olmaması hem de onun erken dönem Şî ricâl eserlerinde yer almaması dolayısıyla ihtiyatla karşılanmalıdır.

16. Ebû Câfer Yahyâ b. Seleme el-Hadramî, el-Kûfî (ö.179/795).

Yahyâ b. Seleme, Seleme b. Küheyl, Âsım b. Behdele (ö.128/745), Ammâr ed-Dühnî (ö.133/750), Yezîd b. Ebî Ziyâd ve İsmâîl b. Ebî Hâlid'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Abdullâh b. Nümeyr, Gabîsa b. Ukbe (ö.215/830), Mâlik b. İsmâîl ve Mûsâ b. Dâvûd'u (ö.217/832) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Yahyâ b. Seleme'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²²⁰³

Yahyâ b. Seleme ile ilgili olarak İbn Sa'd, "gerçekten zayıftır",²²⁰⁴ Yahyâ b. Maîn, "leyse bir şey",²²⁰⁵ Buhârî, "hadisleri içerisinde münker rivâyetler vardır",²²⁰⁶ İclî, "daîfu'l-hadîs, aşırı Şî görüşleri vardı",²²⁰⁷ Ebû Hâtim, "münkeru'l-hadîstir, kuvvetli bir râvî değildir",²²⁰⁸ Nesâî, "metrûku'l-hadîs" demiştir.²²⁰⁹ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ta zikretmekte,²²¹⁰ başka bir eserinde ise, "münkeru'l-hadîs" şeklinde nitelemektedir.²²¹¹ İbn Adî'in, "zayıflığına rağmen hadisi yazılır",²²¹² Zehebî'nin "zayıf",²²¹³ İbn Hacer'in, "metrûktur, Şî idi" dediği²²¹⁴ Yahyâ b. Seleme, 179/795 senesinde vefât etmiştir.²²¹⁵

²²⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 361-362.

²²⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 380.

²²⁰⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 277; Dârîmî, *et-Târih*, s. 234. Yahyâ b. Maîn, onun için "hadisi yazılmaz" (bk. Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 314; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 405) ve "daîfu'l-hadîs" (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 154) de demektedir.

²²⁰⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 278.

²²⁰⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 353.

²²⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 154.

²²⁰⁹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 250

²²¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 595.

²²¹¹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 112.

²²¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 197.

²²¹³ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 257.

²²¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 591.

Muâsır âlimlerden Tabsî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Yahyâ b. Seleme'nin Şîî eğilimli bir râvî olduğunu Sünnî eserlerdeki Şîîlik ithâmılarından hareketle göstermeye çalışmaktadır.²²¹⁶

Sonuç olarak Sünnî ricâl eserleri tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilen Yahyâ b. Seleme hakkında Şîîlik ithâmı söz konusudur. Ancak, Şîî ricâl eserleri tarafından doğrulanmaması, bu ithâmı hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

17. Ebû Muhammed el-Hakem b. Zuheyr el-Fezârî (ö.180/800'ler).²²¹⁷

İsmâîl b. Abdîrahmân (ö.127/744), Âsım b. Behdele (ö.128/745), Alkame b. Mersed ve Mis'ar b. Kıdem (ö.153/770), el-Hakem b. Zuheyr el-Kûfî'nin hadis naklettiği bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden ise Süfyân es-Sevrî, Amr b. Muhammed (ö.199/814), el-Heysen b. Cemîl (ö.213/828), Ahmed b. Abdillâh (ö.227/841), Muhammed b. Sabâh (ö.227/841), İsmâîl b. İbrâhîm (ö.236/850) ve İsmâîl b. Mûsâ (ö.245/859) gibi muhaddisler rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, el-Hakem b. Zuheyr'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²²¹⁸

el-Hakem b. Zuheyr ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*sika değildir*”, “*hadisi hiçbir şey değildir*”,²²¹⁹ Buhârî²²²⁰ ve Ebû Hâtim “*münkeru'l-hadîs*”,²²²¹ Nesâî “*metrûku'l-hadîs*” demektedir.²²²² İbn Hibbân, onun sahâbeye hakaret eden biri olduğunu,²²²³ İbn Adî, hadislerinin mahfûz olmadığı söylerken,²²²⁴ İbn Şâhîn “*sadûktur, hadisiyle ihticâc edilmez*” demiştir.²²²⁵ İbn Hacer'in, metrûk bir râvî olduğunu ve

²²¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 595. İbn Hibbân, bir başka eserinde 168/784 tarihini vermektedir (bk.. *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 113)

²²¹⁶ Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 437-438.

²²¹⁷ O, İbn Ebî Leylâ'dır. Kendisinin el-Hakem b. Ebî Hâlid olduğu da ifade edilmiştir.

²²¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 99-101.

²²¹⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 277; III, 549; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 259. Yahyâ'nın onun için “*kezzâb*” dediği rivâyet edilmektedir (İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 208).

²²²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 345.

²²²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 119.

²²²² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 81.

²²²³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 250.

²²²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 209.

²²²⁵ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 97.

Râfızîlikle ithâm edildiğini belirttiği el-Hakem b. Zuheyr'in,²²²⁶ 180/800'lere kadar yaşadığı ifade edilmiştir.

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan el-Hakem b. Zuheyr'in Şîî bir râvî olduğu, son dönem eserlerinden *Kâmûs*'da, Sünnî ricâl kitaplarından yapılan nakillerle gösterilmeye çalışılmıştır.²²²⁷ Her ne kadar muâsır âlimlerden Hûî, Necâşî'nin onu, eserinde zikrettiğini söylese de,²²²⁸ biz Necâşî'nin, eserinde el-Hakem b. Zuheyr'e değil, oğlu İbrâhîm'e yer verildiğini tespit edebildik.²²²⁹

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Sünnî ricâl kitaplarına göre el-Hakem b. Zuheyr güvenilir bir râvî değildir. Onun hakkındaki ithâmlardan biri de, ashâba hakaret etmek ile ilgilidir, bu ifade ise Şîîliği çağrıştırmaktadır. Zaten geç dönem eserlerinde de onun Râfızîlikle ithâm edildiği dile getirilmiştir. Ancak bu ithâmlar, râvînin erken dönem Şîî ricâl eserlerinde de yer almaması dolayısıyla kanaat uyandıracak bir niteliğe sahip değildir.

18. Ebû Muâviye Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (ö.183/799).²²³⁰

Hüşeym b. Beşîr el-Vâstî, Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/748), Humejd et-Tavîl (ö.142/759), Haccâc b. Ertât, Süleymân el-'Ameş, Muhammed b. İshâk, Şu'be b. el-Haccâc gibi şahsiyetlerden rivâyette bulunmuştur. Abdullâh b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdî, Saîd b. Mansûr (ö.227/841), Züheyr b. Harb (ö.234/848), Dâvûd b. Rüşeyd (ö.239/853), Kuteybe b. Sâid ve Ahmed b. Hanbel ise kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler içerisinde zikredilmektedir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, eserlerinde Hüşeym b. Beşîr'in rivâyetlerine yer vermişlerdir.²²³¹

İbn Sa'd',²²³² İclî,²²³³ Ebû Hâtim,²²³⁴ Zehebi²²³⁵ ve İbn Hacer'in,²²³⁶ “*sika, sebt*” gibi lafızlarla tevsîk ettikleri ve tedlîs yaptığını belirttikleri Hüşeym'in bazı eserlerinin

²²²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 175.

²²²⁷ Tüsterî, *Kâmûs*, III, 609-610.

²²²⁸ Hûî, *Mu'cem*, VI, 171.

²²²⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, s. 15.

²²³⁰ Onun, İbn Beşîr b. Ebî Hâzim veya İbn Ebî Hâzim olduğu söylenmiştir.

²²³¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 272-277.

²²³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 313.

²²³³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 334.

varlığından bahsedilmiştir.²²³⁷ İbn Kuteybe²²³⁸ ve Şehristâni'nin Şîî ricâl içerisinde zikrettiği Hüseyim b. Beşîr,²²³⁹ 104/722 senesinde dünyaya gelmiş, 183/799'da ise vefât etmiştir.²²⁴⁰

İlk dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Hüseyim b. Beşîr'e, muâsır âlimlerden Mûsevî, eserinde yer vermiş ve İbn Kuteybe'nin ithâmına binâen onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışmıştır.²²⁴¹

Görüldüğü üzere Hüseyim b. Beşîr, Sünnî ricâl kitapları tarafından tedlîs yaptığı ifade edilmekle birlikte sika bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki Şîîlik ithâmı ise İbn Kuteybe ve Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî eserlerin bu ithâmı desteklememesi, hem de ilk dönem Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermemesi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

19. Ebû Ravh Nûh b. Kays el-Ezdî el-Hudânî/et-Tâhî (ö.183/719).

Amr b. Mâlik (ö.129/746), Eyyûb es-Sahtiyânî, Umâre b. Cüveyn (ö.134/751) ve Abdullâh b. Avn (ö.150/767), Nûh b. Kays el-Basrî'nin hadis rivâyet ettiği bazı şahsiyetlerdir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddislere ise, Yezîd b. Hârûn (ö.206/821), Affân b. Müslim (ö.219/834'den sonra), Saîd b. Mansûr, Müsedded b. Müserhed (ö.228/842) ve Kuteybe b. Sâid örnek olarak zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Nûh b. Kays'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²²⁴²

Nûh b. Kays'ı, Yahyâ b. Maîn, “*sâlih*”,²²⁴³ Ahmed b. Hanbel²²⁴⁴ ve İclî, “*sika*”,²²⁴⁵ Zehebî, “*hasenu'l-hadis*” diyerek,²²⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı çalışmasında

²²³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 115.

²²³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 224.

²²³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 574.

²²³⁷ Mustafa Ertürk, “Hüseyim b. Beşîr”, *DİA*, XIX, 64.

²²³⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²²³⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²²⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 313; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 242.

²²⁴¹ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 135-136. Ayrıca bk. Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 418-424.

²²⁴² Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 53-55.

²²⁴³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 123; Dârimî, *et-Târîh*, s. 219.

kendisine yer vererek tevsik etmiştir.²²⁴⁷ Ebû Dâvûd'un, “*Şiilik eğilimi vardı*”²²⁴⁸ İbn Hacer'in, “*sadûktur, Şiî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği²²⁴⁹ Nûh b. Kays, 183/719 veya 184/720 senesinde vefât etmiştir.²²⁵⁰

Muâsır âlimlerden Müsevî, ilk dönem Şiî ricâl kitaplarında yer almayan Nûh b. Kays'ın Şiî bir râvî olduğunu Sünnî eserlere dayanarak göstermeye çalışmaktadır.²²⁵¹

Yapılan nakillerden anlaşılacağı üzere Nûh b. Kays, Sünnî ricâl kitapları tarafından tevsik edilmiş bir râvîdir. Hakkındaki tek Şiîlik ithâmı ise Ebû Dâvûd tarafından dile getirilmiş, İbn Hacer tarafından tekrarlanmıştır. Ancak hem diğer Sünnî eserlerin bu ithâmı desteklemeyişi hem de Şiî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâmın hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

20. Ebû Abdillâh Cerîr b. Abdi'l-Humeyd ed-Dabbî el-Kûfî (ö.188/803).

Cerîr b. Abdi'l-Humeyd er-Râzî, Abdullâh b. Şübrüme (ö.144/761), Hişâm b. Urve (ö.145/762), Süleymân el-'Ameş, Muhammed b. İshâk, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi şahıslardan hadis nakletmiştir. Abdullâh b. Mübârek, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), Saîd b. Mansûr (ö.227/841), Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı Cerîr b. Abdi'l-Humeyd'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²²⁵²

Cerîr b. Abdi'l-Humeyd ile ilgili olarak İbn Sa'd²²⁵³ ve İclî “*sika*”,²²⁵⁴ Ebû Zür'a “*ilim ehli sadûk bir kimse*”,²²⁵⁵ İbn Şâhîn, “*sadûk-sika*” demiştir.²²⁵⁶ Kuteybe b. Saîd,

²²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 408; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 483.

²²⁴⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 320.

²²⁴⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 211.

²²⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 210.

²²⁴⁸ Âcurrî, *Suâlât*, s. 335; Mizzî, *Tehzib*, XXX, 55.

²²⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 567.

²²⁵⁰ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 234.

²²⁵¹ Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 133. Krş. Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 402-404.

²²⁵² Mizzî, *Tehzib*, IV, 540-543; Zehebî, *Siyer*, X, 9 vd.

²²⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 381.

²²⁵⁴ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 267.

ömrünün sonuna doğru hafızası kötileyen Cerîr'in,²²⁵⁷ açık bir şekilde Muâviye'ye hakaret ettiğini söylemekte,²²⁵⁸ İbn Kuteybe, onu Şîî ricâl arasında zikretmektedir.²²⁵⁹ 107/725 senesinde Kûfe'de doğmuş ve orada yetmişmiş olan Cerîr b. Abdi'l-Humeyd, Rey'de 188/803 senesinde vefât etmiştir.²²⁶⁰

Cerîr b. Abdi'l-Humeyd, erken dönem Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî, onu Câfer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²²⁶¹ Ancak Tûsî'nin bu tutumu, bir başka Şîî âlim Tüsterî tarafından eleştirilmiştir. Çünkü ona göre Cerîr, Câfer'in ashâbından değildir. Sadece onun bayram günü sesini yükselterek tekbir getirdiğini ve siyah elbise giydiğini görmüştür. Tüsterî'ye göre İbn Kuteybe'nin onu Şîî ricâl arasında zikretmesinin nedeni ise, Cerîr'in Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tafdîl etmesidir.²²⁶² Yine Tüsterî, Câbir el-Cu'fî'yi rec'ate inandığı, İbn Cüreyc'i ise mut'a nikahını câiz gördüğü için terk etmesini,²²⁶³ onun Şîî olamayacağına delil olarak zikretmektedir.²²⁶⁴

Sonuç olarak Cerîr b. Abdi'l-Humeyd'in Şîî eğilimleri olduğu hakkında Kuteybe b. Saîd ve İbn Kuteybe tarafından dile getirilen bir ithâm vardır. Şîî ricâl âlimlerinden Tûsî'nin ona Câfer'in ashâbı içerisinde yer vermesine ise itiraz edilmiştir. Râvînin, bazı sahâbîler hakkında olumsuz kanaatler serdetme, Hz. Ali'yi Hz. Osmân'a tafdîl gibi erken dönem Şîîlik anlayışı içerisinde değerlendirilebilecek olan tavırlarından hareketle az da olsa Şîî eğilimler taşıdığı kanaatine ulaşılabilir. Ancak Şîî ricâl eserlerinde tam

²²⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 507.

²²⁵⁶ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 79.

²²⁵⁷ Berekat b. Ahmed b. el-Keyyâl, *el-Kevakibu'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtalata mine'r-ruvât* (nşr. Abdulkayyûm Abdurabbinnebí), Mekke 1401/1981, s. 122.

²²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 428.

²²⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²²⁶⁰ Halîfe b. Hayât, *et-Tabakât*, I, 398; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 381. Doğumu ile ilgili Buhârî 110/728 tarihini vermektedir (blz: *et-Târîhu'l-kebir*, II, 214).

²²⁶¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 163.

²²⁶² Tüsterî, *Kâmûs*, II, 584. Tüsterî buna delil olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği “*Cerîr şöyle derdi: Ebû Bekr, Ömer sonra Ali, (o) bana Osmân'dan daha sevimli gelmektedir*” rivâyetini zikretmektedir (bk. *Târîh*, VII, 258).

²²⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VII, 255; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 543-544.

²²⁶⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 584.

anlamıyla bir görüş birliğinin olmaması, onun hakkında bir sonuca varmayı güçleştirmektedir.

21. Ebû Sehl Abbâd b. el-Avvâm b. Ömer el-Kilâbî (ö.189/804).

Abbâd b. el-Avvâm, Humeyd et-Tavîl (ö.142/759), Haccâc b. Ertât (ö.145/762), İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Abdullâh b. Avn, Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/772), Şerîk b. Abdillâh gibi şahıslardan hadis nakletmiştir. İsmâîl b. Uleyye (ö.193/808), Fadl b. Dükeyn (ö.218/833), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (ö.235/849), Osmân b. Ebî Şeybe (ö.239/853) ve Ahmed b. Hanbel ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Abbâd b. el-Avvâm'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²²⁶⁵

İbn Sa'd'ın, Şîî eğilimli olduğunu ifade ettiği Abbâd b. el-Avvâm'ın,²²⁶⁶ Hârûn er-Reşîd'in (ö.193/808) kendisini bir müddet hapsedmesinden sonra bu görüşlerinden döndüğü rivâyet edilmiştir.²²⁶⁷ Yahyâ b. Maîn,²²⁶⁸ İclî,²²⁶⁹ Ebû Hâtîm,²²⁷⁰ Ebû Dâvûd²²⁷¹ ve İbn Hacer²²⁷² onu “*sika*” lafzıyla, İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ında zikrederek tevsîk ederken,²²⁷³ Ahmed b. Hanbel, onun İbn Ebî Arûbe'den naklinde “*muztaribu'l-hadîs*” olduğunu belirtmiştir.²²⁷⁴ Şehristânî, Şîî ricâl içerisinde zikrettiği²²⁷⁵ Abbâd b. el-Avvâm, 189/804 senesinde vefât etmiştir.²²⁷⁶

²²⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 140-142.

²²⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 330.

²²⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 104.

²²⁶⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 208.

²²⁶⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 18.

²²⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, VI, 83.

²²⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 104; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 262.

²²⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 290.

²²⁷³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 162.

²²⁷⁴ İbnü'l-Mebriid, *Bahru'd-dem*, s. 228.

²²⁷⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²²⁷⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 42; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 162. İbn Sa'd, (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 330) ve Halîfe b. Hayyât 185 tarihi vermektedir (bk. *et-Tabakât*, II, 852).

Görebildiğimiz kadarıyla erken dönem Şîî ricâl eserleri Abbâd b. el-Avvâm'a yer vermemişlerdir. Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*'da ise ona çok kısa değinilmiştir.²²⁷⁷

İbn Sa'd ve Şehristânî'nin Şîî eğilimlerinden bahsettiği Abbâd b. el-Avvâm'ın bu görüşlerinden Hârûn er-Reşîd'in baskıları ile döndüğünü nakletmektedir. Hem ithâmların ikna edici bir yoğunlukta olmaması hem de Abbâd b. el-Avvâm'ın erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almaması, dile getirilen Şîîlik ithâmının doğruluğunu azaltmaktadır.

22. Ebû Sellâm Abdumelik b. Müslim el-Kûfî.

Abdumelik b. Müslim, 'İmrân b. Zabyân (ö.157/773), Müslim b. Sellâm ve İsa b. Hittân'dan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. el-Cerrâh, Selm b. Kuteybe (ö.200/815), Yezîd b. Hârûn (ö.206/821), Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn gibi muhaddisler rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve Nesâî, Abdumelik b. Müslim'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²²⁷⁸

Yahyâ b. Maîn, "*leyse bihi be's*"²²⁷⁹ ve Ebû Hâtim'in, "*lâ be'se bih*" lafızlarıyla tevsik ettiği²²⁸⁰ Abdumelik b. Müslim'e, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vermektedir.²²⁸¹ Abdurrahmân b. Yûsuf b. Hırâş'ın, Şîa'dan olduğunu ifade ettiği Abdumelik b. Müslim,²²⁸² İbn Hacer'e göre, yedinci tabakadan sika ve Şîî bir râvîdir.²²⁸³

Son dönem kaynaklarda, Şîî bir râvî olduğuna dikkat çekilen Abdumelik b. Müslim, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almamaktadır.²²⁸⁴

²²⁷⁷ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 642-653.

²²⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 415-416; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 398.

²²⁷⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 407.

²²⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 368.

²²⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 107.

²²⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 398; krş. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 489.

²²⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 365.

²²⁸⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 23. Burada râvînin Şîîliği, Hatîb el-Bağdâdî'nin nakledilen habere dayanılarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak Abdulmelik b. Müslim, Sünnî ricâl kaynakları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki tek Şîlik ithâmı ise Hatîb tarafından aktarılmıştır. Ancak bu ithâm diğer Sünnî ve Şîî kaynaklardan tarafından doğrulanmadığından ihtiyatla karşılanmalıdır.

23. Seleme b. el-Fadl el-Ebraş el-Ensârî (ö.191/806).

Seleme b. el-Fadl, Haccâc b. Ertât, Muhammed b. İshâk, Süfyân es-Sevrî, Muhammed b. Meymûn (ö.167/783), İbrâhîm b. Tahmân (ö.168/784), Züheyr b. Muâviye gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Yahyâ b. Maîn, Ali b. Bahr (ö.234/848), Abdullâh b. Ömer (ö.239/853), Osmân b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Amr (ö.240/854) ve Yûsuf b. Mûsâ'yı (ö.253/867) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî Seleme b. el-Fadl'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²²⁸⁵

Seleme b. el-Fadl ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn “*sikadır, ondan (rivâyet) yazdık, zeki birisi idi, megâzî kitabı ondan daha tam olan yoktu*”²²⁸⁶ ve “*Şîlik eğilimi vardı*” demiştir.²²⁸⁷ İshâk b. Râhûye²²⁸⁸ ve Ali (b. el-Medînî)'nin onu zayıf kabul ettiği, onun bazı rivâyetlerinin münker olduğunu ifade edilmiştir.²²⁸⁹ İbn Adî, Ebû Hâtîm'in, “*sâlih, mahalluhu sâdk, kuvvetli bir râvî değildir*”,²²⁹⁰ Nesâî'nin “*zayıf*”,²²⁹¹ İbn Hibbân'ın, “*muhalif rivâyetleri vardı, hata ederdi*” dediği²²⁹² râvînin rivâyetleri içerisinde ferd ve ğarîb rivâyetlerin olduğunu ancak ölçüyü aşacak oranda bir münkerliğe rastlamadığını ifade etmektedir.²²⁹³ İbn Hacer'in, “*sadûktur, hatası çoktu*” dediği²²⁹⁴ Seleme b. el-Fadl hicrî 191/806 senesinde vefât etmiştir.²²⁹⁵

²²⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 305-306.

²²⁸⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 169.

²²⁸⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 150; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 307; Zehebî, *Siyer*, IX, 50.

²²⁸⁸ Zehebî, *Mizân*, III, 273.

²²⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 84. Buhârî, bir başka eserinde “*hakkında bazı eleştiriler vardır*” demektedir (bk. *ed-Duafâu's-sağîr*, s. 184).

²²⁹⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, IV, 169.

²²⁹¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 118.

²²⁹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 287.

²²⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 341.

²²⁹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 248.

Tüsterî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Seleme b. el-Fadl'ın Şîî bir râvî olduğunu, Sünnî eserlerden nakillerle göstermeye çalışmıştır.²²⁹⁶

Görüldüğü kadarıyla Sünnî ricâl eserleri Seleme b. el-Fadl hakkında bazı eleştiriler içermektedir. Sadûk olduğu düşünülebilecek olan râvî hakkındaki ithâmlardan biri de Şîîlik eğilimine sahip olduğu yönündedir. Ancak hem İbn Maîn'den nakledilen ithâmının Sünnî eserlerde yalnız kalması hem de râvînin erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almaması ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

24. Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî el-Kûfî (ö.196/811).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Vekî' b. el-Cerrâh'ın hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.²²⁹⁷ Burada sadece onun hakkındaki Şîîlik ithâmına ele alınmaya çalışılacaktır.

İbn Kuteybe'nin Şîî ricâl içerisinde zikrettiği Vekî' b. el-Cerrâh²²⁹⁸ ile ilgili olarak Ali b. el-Medîni'nin, "*Vekî'de çok az da olsa Şîîlik eğilimi vardı*" dediği rivâyet edilmektedir.²²⁹⁹ Yahyâ b. Maîn, "*Mervân b. Muâviye'nin (ö.193/808) yanında içerisinde bazı hadislerin ve hadis âlimlerinin isimlerinin yazılı olduğu bir belge gördüm: Falanca şöyledir, filanca Râfîzî'dir diyordu. Sonra bir isimde durdu ve şöyle diyordu: Vekî' Râfîzî'dir.*" demiştir.²³⁰⁰

İlk dönem Şîî ricâl eserleri Vekî' b. el-Cerrâh'a yer vermezken, muâsır âlimlerden Mûsevî, onu *Kütüb-i Sitte*'deki Şîî râvîler içerisinde zikretmiştir.²³⁰¹ Tabsî

²²⁹⁵ Zehebî, *Mizân*, II, 274. Buhârî ise onun vefatının 190/805'ten sonra olduğu kanaatindedir (bk. *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 84).

²²⁹⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 217-218.

²²⁹⁷ Onun hoca-talebeleri ve hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mizzî, *Tehzib*, XXX, 462-470; Zehebî, *Siyer*, IX, 140 vd.

²²⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu'r-rey'in ileri gelenlerini zikrederken de yer vermiştir. Ancak burada herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 498).

²²⁹⁹ Zehebî, *Mizân*, VII, 127.

²³⁰⁰ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 359; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 500; İbn Asâkir, *Târîh*, LXIII, 97; Mizzî, *Tehzib*, XXX, 476; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, III, 1019. Zehebî'nin, konuyla ilgili izahı şu şekildedir: "*Anlaşılan o ki, Vekî'de çok az bir Şîîlik eğilimi vardı, ancak Allah'ın izni ile bu herhangi bir sorun teşkil etmez. Çünkü o, Kûfeliler içerisindeydi. Sahâbenin faziletlerine dair bir kitap tasnif etti, işittiğimize göre Hz. Ali'nin menâkıbını, Hz. Osmân'dan öne almıştı.*" (bk. *Siyer*, IX, 154)

²³⁰¹ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 136-137. Krş. Emînî, *el-Ğadîr*, III, 94.

de, *Ricâlu 'ş-Şîa* isimli eserinde ona yer vermiş ve Şîî bir râvî olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.²³⁰²

Anlaşıldığı üzere, hem Sünnî eserlerde onun Şîîliği ile ilgili doyurucu bilgilerin bulunmaması hem de ilk dönem Şîî ricâl eserlerinin kendisine yer vermemesi, Vekî' b. el-Cerrâh'ı Şîî eğilimlere sahip olmakla nitelemeyi imkânsız hale getirmektedir.

25. Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Kûfî (ö.198/813).²³⁰³

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Süfyân b. Uyeyne'nin hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada burada zikredilmeyecektir.²³⁰⁴ Burada sadece onun hakkındaki bazı ithâmlara ve özellikle Şîîlik ithâmına yer verilmeye çalışılacaktır.

İbn Hacer, Süfyân b. Uyeyne'nin hafızasının ömrünün sonlarına geçtiğini ve bazen tedlîs yaptığını ifade etmektedir.²³⁰⁵ O, bir başka eserinde ise İbn Adî'in Süfyân b. Uyeyne'ye az da olsa Şîî bir eğilim nispet ettiğini belirtmektedir.²³⁰⁶ İbn Hacer'in işarette bulunduğu ibare ise şudur: “*İbn Uyeyne bir hadis rivâyetinde bulunmuştur. Ona 'bu rivâyette Osmân zikrediliyor mu' diye sorulunca 'evet, fakat ben sustum, çünkü ben Kûfeli bir çocuğum' demiştir.*”²³⁰⁷ Sünnî eserlerde görebildiğimiz tek Şîîlik ithâmı bu şekildedir.

Şîî ricâl eserleri de Süfyân b. Uyeyne'ye yer vermişlerdir. Berkî,²³⁰⁸ Necâşî²³⁰⁹ ve Tûsî²³¹⁰ onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedirler. İbn Dâvûd, eserinin

²³⁰² Tabsî, *Ricâlu 'ş-Şîa*, s. 425-434.

²³⁰³ Ona Meymûn el-Hilâlî de denilmiştir.

²³⁰⁴ Onun hoca-talebeleri ve hakkındaki değerlendirmeler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 32-54; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 177-196; Zehebî, *Siyer*, VIII, 454-475.

²³⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 245.

²³⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 362.

²³⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 315.

²³⁰⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 301.

²³⁰⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 426.

²³¹⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 212. Keşşî de, bu ikilinin buluştuğuna dair bir rivâyet nakletmektedir (bk. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 390-391).

güvenilir râvîlere ayırdığı bölümünde onun memdûh bir râvî olduğunu söylemekte,²³¹¹ mecrûh râvîlere ayırdığı bölümde ise “ashâbımızdan değildir” demektedir.²³¹² Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*’da, daha önceki bilgiler tekrarlanmıştır.²³¹³

Görüldüğü üzere Sünnî ricâl kitaplarında Süfyân b. Uyeyne’nin Şîî eğilimler taşıdığına dair kanaat oluşturabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almış olsa da, bazı Şîî müelliflerin de işaret ettiği üzere onun Şîî bir râvî olarak kabul edilmesine imkân yoktur.

26. Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd el-Kattân et-Temîmî (ö.198/813).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden Yahyâ b. Saîd el-Kattân’ın hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta’dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.²³¹⁴ Burada sadece onun hakkındaki Şîîlik ithâmına ele alınmaya çalışılacaktır.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile ilgili görebildiğimiz tek Şîîlik ithâmı İbn Kuteybe tarafından dile getirilmiştir. O, Yahyâ el-Kattân’ı Şîî ricâl içerisinde zikretmiştir.²³¹⁵

Şîî ricâl müelliflerinden Necâşî onunla ilgili olarak “*âmmî/Sünnî’dir, sikadır, Ebû Abdillâh’dan (Ca’fer es-Sâdık) bir nüsha rivâyet etmiştir*” demektedir. Daha sonra da, onun Ca’fer es-Sâdık’tan rivâyette bulunduğu dair bir sened zikretmektedir.²³¹⁶

Görüldüğü üzere Yahyâ el-Kattân’ın Şîîliği hakkındaki tek ithâm İbn Kuteybe’den gelmektedir. Şîî ricâl müelliflerinden Necâşî ise, onun Sünnî bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla ithâmın herhangi bir aslı yoktur.

²³¹¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 104. Hûî, Keşşi’nin ondan yaptığı iki tane naklin, Süfyân b. Uyeyne’nin memdûh sayılmasına delil teşkil etmeyeceği görüşündedir (bk. *Mu’cem*, VIII, 158).

²³¹² İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 248.

²³¹³ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 156-159. Yine modern bir çalışmada, onun Sünnî ve Zeydiyye’nin meşhur muhaddislerinden olduğu, Ehl-i Beyt’in yolundan sapması dolayısı ile Şîî ricâl müellifleri tarafından zayıf kabul edildiği belirtilmiştir (Seyyid Mehdî Hâirî, “Süfyân b. Uyeyne”, *Dâyiratu’l-meârif Teşeyyu’*, Tahrân 1381, IX, 191).

²³¹⁴ Onun hoca ve talebeleri için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 150-151; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, XIV, 135-143; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 329-342; Zehebî, *Siyer*, V, 468-481.

²³¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu’l-Hadis içerisinde de yer vermiştir. Ancak burada onun herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya Şîîliğinden bahsetmemiştir (bk. *el-Ma’ârif*, s. 514).

²³¹⁶ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 415. Muâsır müelliflerden Hûî, bu bilgiyi aktarmakla yetinmiştir (bk. *Mu’cem*, XX, 54-55). Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 138.

27. Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdilkuddûs et-Temîmî.²³¹⁷

Abdullâh b. Abdilkuddûs es-Sa'dî, Câbir el-Cu'fî (ö.128/745), Abdulmelik b. Umeyr (ö.136/753), Süleymân el-'Ameş ve el-Leys b. Ebî Süleym'den (ö.148/765) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden hadis nakleden muhaddisler içerisinde ise, Muhammed b. İsa b. Necîh (ö.224/838), Saîd b. Süleymân (ö.225/839) ve Abbâd b. Ya'kûb (ö.255/868) zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Abdullâh b. Abdilkuddûs'un rivâyetlerine eserlerinde yer vermiş, Buhârî ise ta'liklerinde ondan nakilde bulunmuştur.²³¹⁸

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ta zikrettiği²³¹⁹ Abdullâh b. Abdilkuddûs ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey, pis bir Râfîzî'dir*”,²³²⁰ Ebû Ma'mer Abdullâh b. Amr (ö.224/838), “*Haşebî*”,²³²¹ Nesâî, “*sika değildir*” derken,²³²² İbn Adî, onun bütün rivâyet ettiklerinin Ehl-i Beyt'in faziletleri ile ilgili olduğunu ifade etmekte,²³²³ İbn Hacer, dokuzuncu tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, sadûk olduğunu ve Râfîzî olmakla ithâm edildiğini belirtmektedir.²³²⁴

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde Abdullâh b. Abdilkuddûs ismi tespit edilememiştir. Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*'da ise Zehebî ve İbn Hacer'den yapılan nakillerle onun Şîî bir râvî olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.²³²⁵

²³¹⁷ Râvînin künyesinin Ebû Saîd ve Ebû Sâlih olduğu da söylenmiştir.

²³¹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 242-243. Mizzî, hangi *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin ondan rivâyette bulunduğunu gösteren rumuzlarda Buhârî'nin ta'liklerine ve Tirmizî'ye işaret etmiştir (*Tehzîb*, XV, 242). Bununla birlikte İbn Hacer'in *Tehzîb*'inin baskılarından birinde (ت ve خ) (bk. *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 186 [1996, Halîl Me'mûn Şîhâ, Ömer Selâmî ve Ali bn Mes'ûd Neşri]) diğer ikisinde ise (ت ve خ) rumuzlarına yer verilmiştir (*Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 303 [1326 bs.]; *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 197 [1991 bs.]). Halbuki görebildiğimiz kadarıyla hem Buhârî, ta'liklerinde hem de Ebû Dâvûd ve Tirmizî, eserlerinde Abdullâh b. Abdilkuddûs'un rivâyetlerine yer vermiştir.

²³¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 48.

²³²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 602. krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh*, V, 104.

²³²¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 279; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 529.

²³²² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 145.

²³²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 198.

²³²⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 312.

²³²⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 498.

Sünnî kitaplardaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla güvenilir bir râvî olmayan Abdullâh b. Abdilkuddûs'ün Râfızî ve Haşebî olduğu yönünde ithâmlar vardır. Bu ithâmlara rağmen, ilk dönem Şîî ricâl eserleri ona yer vermemeleri, onun Şîî bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

28. Ebû Hamza Hârûn b. el-Muğîra b. Hakîm el-Becelî er-Râzî.

Hârûn b. el-Muğîra, Haccâc b. Ertât, Amr b. Kays (ö.146/763), Ubeydullâh b. Abdirrahmân (ö.154/770) ve Süfyân es-Sevrî'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Abdullâh b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Muhammed b. Amr (ö.240/854) ve Muhammed b. Humejd'i (ö.248/862) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Hârûn b. el-Muğîra'nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²³²⁶

Hârûn b. el-Muğîra ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*sadûk, sika*”,²³²⁷ Ahmed b. Hanbel, “*leyse bihi be's*”,²³²⁸ Ebû Dâvûd, “*leyse bihi be's, Şîa'dandı*”,²³²⁹ Ebû Hâtim, “*sâlihu'l-hadîs*” demektedir,²³³⁰ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ta zikretmektedir.²³³¹ Onun için Zehebî, “*Şîilik eğilimi olan bir sikadır*” derken,²³³² İbn Hacer, dokuzuncu tabakadan olan râvînin “*sika*” olduğunu ifade etmektedir.²³³³

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Hârûn b. el-Muğîra'nın Şîî eğilimleri, muâsır âlimlerden Tabsî tarafından Sünnî eserlerden yola çıkarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.²³³⁴

Hârûn b. el-Muğîra, Sünnî ricâl kaynakları tarafından sika bir râvî olarak nitelenmektedir. Hakkında ise sadece Ebû Dâvûd'dan nakledilen bir Şîilik ithâmı vardır.

²³²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 110-111.

²³²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 5. Krş. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 95-96.

²³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 371.

²³²⁹ Zehebî, *Mizân*, VII, 66.

²³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 96.

²³³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 238.

²³³² Zehebî, *el-Kâşif*, III, 215.

²³³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 569.

²³³⁴ Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 407-409.

Ancak hem diğer Sünnî kaynakların bu ithâmı desteklemeyişi hem de erken dönem şîf ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

29. Ebû'n-Nadr Yahyâ b. Kesîr.

Yahyâ b. Kesîr, Atâ b. Ebî Rabâh, Eyyûb es-Sahtiyânî, Atâ b. es-Sâib (ö.136/753), Saîd b. İyâs (ö.144/761) ve Abdullâh b. Avn gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Sâlih b. Abdillâh (ö.231/845), Şeybân b. Ferrûh (ö.236/850), Muhammed b. Mirdâs'ı (ö.249/863) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Yahyâ b. Kesîr'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²³³⁵

Yahyâ b. Kesîr ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim,²³³⁶ ve Dârekutnî, “*zayıf*”,²³³⁷ Nesâî, “*sika bir râvî değildir*”,²³³⁸ Sâcî, “*Şîf eğilimleri ile bilinmektedir, daîfu'l-hadîs*” demiştir.²³³⁹ İbn Hibbân, infirâd ettiği zaman hadisiyle ihticâc etmenin caiz olmadığını söylemekte,²³⁴⁰ İbn Adî, “*hadisi yazılabilecek zayıf râvîlerdendir*”,²³⁴¹ Dokuzuncu tabakanın büyüklerinden olan Yahyâ b. Kesîr ile ilgili olarak İbn Hacer de, “*zayıf*” demektedir.²³⁴²

Şîf ricâl kitaplarında yer almayan Yahyâ b. Kesîr, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki tek Şîflik ithâmı ise Sâcî tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî eserlerce bu ithâmın desteklenmemesi, hem de Şîf ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermektedir.

²³³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 502-503.

²³³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 183.

²³³⁷ Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 176.

²³³⁸ Zehebî, *Mizân*, VII, 213.

²³³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 166.

²³⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 130.

²³⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 241.

²³⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 595.

30. Ebû'l-Hasan Alî b. Âsım b. Suhayb el-Vâsıtî, el-Kuraşî (ö.201/816).

Alî b. Âsım et-Teymî, Atâ b. es-Sâib (ö.136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö.136/753), Humejd et-Tavîl (ö.142/759), Habîb b. eş-Şehîd (ö.145/762), İsmâil b. Ebî Hâlid, Abdumelik b. Cüreyc gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Yezîd b. Zuray' (ö.182/798), Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humejd (ö.249/863) ve Ziyâd b. Eyyûb'u (ö.252/866) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Alî b. Âsım'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²³⁴³

Alî b. Âsım ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, "*leyse bi şey*",²³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, "*hadisi yazılır*",²³⁴⁵ Buhârî, "*kuvvetli bir râvî değildir*",²³⁴⁶ İclî, "*sikadır, hadisle bilinir, insanlar ona haksızlık ettiler*",²³⁴⁷ Ebû Hâtım, "*Peygamber'in (s.a.s.) ashâbını küçük görürdü*" demiştir.²³⁴⁸ Zehebî'nin, "*zayıflığına rağmen özünde sadûk bir râvîdir*",²³⁴⁹ İbn Hacer'in "*sadûktur, hata yapardı, hatasında ısrarcıydı, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*" dediği Alî b. Âsım,²³⁵⁰ 201/816 senesinde vefât etmiştir.²³⁵¹

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde ismine rastlanmayan Alî b. Âsım hakkında geç dönem eserlerinde bilgi bulma imkânı vardır.²³⁵²

Görüldüğü üzere Alî b. Âsım ile ilgili netlik arz eden tek ithâm İbn Hacer'den gelmiştir. İbn Hacer bu hükmü verirken Ebû Hâtım'ın ifadesine dayanmış olsa gerektir. Ancak erken dönem Şîî ricâl eserlerinde bu ismin yer almayışı, râvî hakkındaki ithâmları ihtiyatla karşılamayı gerektirmektedir.

²³⁴³ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 504-506.

²³⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 191.

²³⁴⁵ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VI, 199.

²³⁴⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 290.

²³⁴⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 156.

²³⁴⁸ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VI, 199.

²³⁴⁹ Zehebî, *Mizân*, V, 167.

²³⁵⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 403.

²³⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 290. Râvînin 105/723 senesinde doğduğu rivâyet edilmiştir (bk. Zehebî, *Mizân*, V, 165).

²³⁵² Hûî, *Mu'cem*, XII, 66-67; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 487-488.

31. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ya'lâ el-Eslemî el-Katavânî, el-Kûfî.

Yahyâ b. Ya'lâ, İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Süleymân el-'Ameş, Fıtr b. Halîfe, Saîd b. Ebî Arûbe, Saîd b. Ebî Eyyûb (ö.161/777), Kays b. er-Rabî' (ö.168/784), Süfyân b. Uyeyne gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Ahmed b. İşkâb (ö.217/832), Yahyâ b. Abdilhumejd, Kuteybe b. Sâid ve İshâk b. Ebî İsrâfil (ö.245/859) gibi muhaddisler nakilde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî, *Câmi'*inde Yahyâ b. Ya'lâ'nın rivâyetlerine yer vermiş, Buhârî ise *el-Edebu'l-müfred'*inde, onun rivâyetlerini tahrir etmiştir.²³⁵³

Yahyâ b. Ya'lâ ile ilgili olarak Yahya b. Maîn, "*leyse bi şey*",²³⁵⁴ Buhârî, "*muztaribu'l-hadis*",²³⁵⁵ Ebû Hâtim, "*kuvvetli bir râvî değildir, daifu'l-hadis*"²³⁵⁶ derken, İbn Hibbân, onun hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir.²³⁵⁷ Dârekutnî, "*kuvvetli bir râvî değildir*",²³⁵⁸ İbn Adî, "*Kûfe'nin Şiîleri içerisinde yer alır*" demiş,²³⁵⁹ İbnu'l-Cevzî, onu *ed-Duafâ'*sında zikretmiştir.²³⁶⁰ Dokuzuncu tabakadan olan râvî ile ilgili olarak Zehebî, "*zayıf*",²³⁶¹ İbn Hacer, "*zayıf, Şiî*" demektedir.²³⁶²

Muâsır âlimlerden Tabsî ilk dönem Şiî ricâl eserlerinde yer almayan Yahyâ b. Ya'lâ'nın Şiî bir râvî olduğunu Sünnî eserlerdeki ithâmlardan hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır.²³⁶³

Yahyâ b. Ya'lâ, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak nitelenmektedir. Hakkında ise İbn Adî tarafından dile getirilen, İbn Hacer tarafından

²³⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 50-52.

²³⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 233.

²³⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 254; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 435.

²³⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 196.

²³⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 121.

²³⁵⁸ *Mevsûatu akvâli'd-Dârekutnî*, s. 717.

²³⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 233.

²³⁶⁰ Abdurrahmân b. Alî b. el-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Ebû'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî), I-III, Beyrût 1406/1986, III, 205-206.

²³⁶¹ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 283.

²³⁶² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 598.

²³⁶³ Tabsî, *Ricâlu's-Şiâ*, s. 441-443.

tekrarlanan bir Şîî eğilimlere sahip olma ithâmı söz konusudur. Ancak hem diğer Sünnî kaynakların bu ithâmı desteklememesi, hem Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

32. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âsâ et-Temîmî (ö.201/816).²³⁶⁴

Yahyâ b. Âsâ, Süleymân el-‘Ameş, Mis‘ar b. Kıdâm (ö.153/770), Süfyân es-Sevrî gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Âdem b. Ebî İyâs (ö.221/835), Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (ö.234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Yahyâ b. Âsâ’nın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, *el-Edebu’l-müfred*’inde ondan hadis nakletmiştir.²³⁶⁵

Yahyâ b. Âsâ ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “*leyse bi şey*”,²³⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, “*ondan herhangi bir şey yazdığımı bilmiyorum*”,²³⁶⁷ İclî, “*sikadır, kendisinde bazı Şîî görüşler vardı*”,²³⁶⁸ Nesâî, “*kuvvetli bir râvî değildir*” demiştir.²³⁶⁹ İbn Hibbân, onun, hafızası kötüyüp, vehmi artanlardan olduğunu, sikalardan yaptığı rivâyetlerde onlara muhalefet edince, hadisiyle ihticâcın terk edildiğini söylemekte,²³⁷⁰ İbn Adî, “*rivâyetlerinin tamamı, mütâbisi olmayan rivâyetlerdir*” demektedir.²³⁷¹ İbn Hacer’in, “*hata yapan sadûk bir râvî idi, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği²³⁷² Yahyâ b. Âsâ, 201/816 senesinde vefât etmiştir.²³⁷³

²³⁶⁴ Ona İbn Muhammed de denilmiştir. Râvî en-Nehşelî, el-Kûfî, el-Fâhûrî, el-Cerrâr gibi çeşitli nisbelerle anılmıştır.

²³⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 488-490.

²³⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 285; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 178. Yahyâ b. Maîn’nin onun için “*zayıf*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 421).

²³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 488. Ahmed b. Hanbel bir başka yerde, “*hadisine yaklaşmadım*” demektedir (bk. *el-İlel*, III, 49).

²³⁶⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 356.

²³⁶⁹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 250.

²³⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 126.

²³⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 218.

²³⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 595.

²³⁷³ Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, II, 293; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 126.

İlk dönem Şîî ricâl eserleri Yahyâ b. Îsâ'ya yer vermezken, muâsır Şîî âlimlerden Emînî, onu Sünnî eserlerdeki Şîî râvîler içerisinde zikretmekte,²³⁷⁴ Tabsî ise, Sünnî eserlerden hareketle onun Şîî bir râvî olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.²³⁷⁵

Yukarıdaki nakillerden de anlaşıldığı üzere Yahyâ b. Îsâ, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki ithâmlardan biri de, Şîîlik eğilimi taşıması ile ilgilidir. Ancak hem diğer Sünnî kaynakların bu ithâmı doğrulanması hem de ilk dönem Şîî ricâl eserlerinin ona vermemesi de ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

33. Muhammed b. Abdillâh el-Esedî el-Kûfi (ö.203/818).

Muhammed b. Abdillâh, Yûnus b. Ebî İshâk, İsrâîl b. Yûnus, İbrâhîm b. Tahmân (ö.168/784) ve Züheyr b. Muâviye'den hadis rivâyet etmiştir. Züheyr b. Harb, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel ve Hârûn b. Abdillâh (ö.243/857) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Muhammed b. Abdillâh'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²³⁷⁶

Muhammed b. Abdillâh ile ilgili olarak İbn Sa'd²³⁷⁷ ve Ebû Zür'a, "*sadûk*",²³⁷⁸ Yahyâ b. Maîn, "*sika*",²³⁷⁹ İclî, "*sikadır, Şîîlik eğilimi vardı*",²³⁸⁰ Ebû Hâtim, "*hadis hafızıdır ancak bazı vehimleri vardır*" demiştir.²³⁸¹ İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ta zikrettiği,²³⁸² İbn Hacer'in "*sika, sebtir ancak Süfyân es-Sevrî'nin hadisinde hata yapardı*" dediği²³⁸³ Muhammed b. Abdillâh, 203/818 senesinde vefât etmiştir.²³⁸⁴

²³⁷⁴ Emînî, *el-Ğadîr*, III, 94.

²³⁷⁵ Tabsî, *Ricâlu's-Şîâ*, s. 439-441.

²³⁷⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 476-478.

²³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 402.

²³⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 297.

²³⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 297.

²³⁸⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 242.

²³⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 297.

²³⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 58.

²³⁸³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 487.

²³⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 402; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 405; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 133.

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Muhammed b. Abdillâh'a muâsır Şîî âlimlerden Mûsevî ve Tabsî eserlerinde yer vermiş, Sünnî eserlere atıf yaparak onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışmışlardır.²³⁸⁵

Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı İclî tarafından dile getirilen Muhammed b. Abdillâh, Sünnî ricâl kitapları tarafından tevsîk edilmiş bir râvîdir. Bu ithâm diğer Sünnî eserler tarafından da, Şîî kaynaklar tarafından da doğrulanmamaktadır.

34. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem el-Kuraşî, el-Kûfî (ö.203/818).

Yahyâ b. Âdem el-Emevî, Fıtr b. Halîfe (ö.153/770), Süfyân es-Sevrî, Cerîr b. Hâzım (ö.170/786), Abdullâh b. Mübârek, İsmâîl b. Ayyâş, Ebû Bekr b. Ayyâş, Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd gibi şahsiyetler hadis nakletmişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Yahyâ b. Âdem'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²³⁸⁶

Yahyâ b. Maîn'in, Süfyân'dan rivâyette “*sika*” olduğunu söylediği Yahyâ b. Âdem'i,²³⁸⁷ İbn Sa'd,²³⁸⁸ İclî²³⁸⁹ ve İbn Hacer, “*sika*” lafzıyla,²³⁹⁰ İbn Hibbân ise, *es-Sikât* adlı eserinde yer vermek suretiyle tevsîk etmişlerdir. İbn Hibbân, onun mutkin ve fikhî melekelerine sahip biri olduğunu da ifade etmektedir.²³⁹¹ Şehristânî'nin Şîî ricâl içerisinde zikrettiği²³⁹² Yahyâ b. Âdem, 203/818 senesinde vefât etmiştir.²³⁹³

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Yahyâ b. Âdem'in bazı rivâyetlerinin Şîî hadis eserlerinde nakledildiği görülmektedir.²³⁹⁴

²³⁸⁵ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 127; Tabsî, *Ricâlu 'ş-Şiâ*, s. 365-368.

²³⁸⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 188-191.

²³⁸⁷ Dârimî, *et-Târîh*, s. 227; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 129.

²³⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 402.

²³⁸⁹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 347.

²³⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 587.

²³⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 252.

²³⁹² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²³⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 402; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 262.

²³⁹⁴ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, III, 150. Hûî de, bu bilgiye atıf yapmakla yetinmiştir (bk. *Mu'cem*, XX, 17).

Sünnî eserlerdeki nakillerden anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ b. Âdem, sika bir râvîdir. Hakkındaki sadece Şehristânî tarafından dile getirilen Şîlik ithâmı ise hem diğer Sünnî kaynakların bu konuda sessiz kalışı hem de erken dönem Şî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi dolayısıyla kabule şâyan değildir.

35. Zeyd b. el-Hubâb b. Reyyân et-Temîmî el-Kûfî (ö.203/818).²³⁹⁵

Zeyd b. el-Hubâb el-Uklî, Üsâme b. Zeyd, Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Ca‘fer b. Süleymân (ö.178/794), Mâlik b. Enes, Abdullâh b. Mübârek gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Ali b. el-Medînî, Züheyr b. Harb (ö.234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Menî’ (ö.244/858) ve Cûzcânî ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Zeyd b. el-Hubâb’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²³⁹⁶

İbn Kuteybe’nin Şî ricâl içerisinde zikrettiği²³⁹⁷ Zeyd b. el-Hubâb ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn,²³⁹⁸ Ali b. el-Medînî²³⁹⁹ ve Osmân b. Ebî Şeybe²⁴⁰⁰ “sika”, Ahmed b. Hanbel, “*sadûktu, çokça hata ederdî*”,²⁴⁰¹ Ebû Hâtim, “*sadûk, sâlihu’l-hadîs*”,²⁴⁰² İbn Hibbân, “*hata yapanlardandı, hadisine itibâr edilir*” demiştir.²⁴⁰³ İbn Adî, onun pek çok hadisinin olduğunu ve sıdkından şüphe edilmeyecek, Kûfe’nin güvenilir hadis âlimlerinden olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁰⁴ İbn Hacer’in, “*sadûktur, Süfyân’ın*

²³⁹⁵ Râvînin İbn Rûmân olduğu da söylenmiştir.

²³⁹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, X, 40-45.

²³⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 624.

²³⁹⁸ Dârimî, *et-Târîh*, s. 113.

²³⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 561.

²⁴⁰⁰ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi’s-sikât*, s. 135.

²⁴⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 442.

²⁴⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 561.

²⁴⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 250.

²⁴⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 210.

hadislerinde hata ederdi” dediği Zeyd b. el-Hubâb,²⁴⁰⁵ 203/818 senesinde vefât etmiştir.²⁴⁰⁶

Tüsterî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Zeyd b. el-Hubâb’ın Şîîliğin İmâmîlikten daha genel nitelikte olduğunu belirtmektedir.²⁴⁰⁷ Müsevî²⁴⁰⁸ ve Tabsî ise, onu Sünnî eserlerdeki Şîî râvîler içerisinde zikretmişlerdir.²⁴⁰⁹

Görülüşü üzere Zeyd b. el-Hubâb, Sünnî eserler tarafından güvenilir ancak hata yapan bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise İbn Kuteybe’den gelmiştir. Ancak bu ithâm hem diğer Sünnî kaynaklarca doğrulanmamış hem de erken dönem Şîî ricâl eserleri ona yer vermemişlerdir.

36. İshâk b. Mansûr es-Selûfî el-Kûfî (ö.204/819).

İshâk b. Mansûr, Câfer b. Ziyâd (ö.167/783), el-Hasan b. Sâlih, Züheyr b. Muâviye, İbrâhîm b. Sa’d (ö.185/801) ve Abdusselâm b. Harb’den (ö.187/803) hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (ö.234/848), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Osmân b. Ebî Şeybe, Abbâs b. Abdilazîm el-Anberî (ö.240/854) ve Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî’yi (ö.271/884) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı İshâk b. Mansûr es-Selûfî’nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁴¹⁰

İshâk b. Mansûr’la ilgili olarak Yahyâ b. Maîn “*leyse bihi be’s*”,²⁴¹¹ İclî, “*sika bir Kûfeli’dir, kendisinde Şîîlik eğilimi vardı*” demektedir.²⁴¹² İbn Hacer’in de hakkında

²⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 222.

²⁴⁰⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 403; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, III, 391. Onun hicrî 130’larda dünyaya geldiği söylenmektedir (Zehebî, *Siyer*, IX, 393).

²⁴⁰⁷ Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 543.

²⁴⁰⁸ Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 94. Krş. Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93.

²⁴⁰⁹ Tabsî, *Ricâlu’s-Şîâ*, s. 125-131.

²⁴¹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, II, 478-479.

²⁴¹¹ Dârîmî, *et-Târîh*, 70; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, II, 234.

²⁴¹² İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 220.

Şîlik ithâmından bahsettiği²⁴¹³ İshâk b. Mansûr'un, Me'mûn'un hilâfeti zamanında 204/819 veya 205/820 senesinde vefât ettiği belirtilmiştir.²⁴¹⁴

İshâk b. Mansûr'a erken dönem Şîi ricâl kitaplarında yer verilmemiştir. Geç dönem eserlerinden *Kâmûsu'r-ricâl*'de ise İbn Hacer'in *Takrîb*'inden alıntıyla râvînin Şîi olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.²⁴¹⁵

Görüldüğü kadarıyla İshâk b. Mansûr hakkındaki Sünnî ricâl kitaplarında yer alan Şîlik ithâmının kanaat oluşturacak nitelikte değildir. Erken dönem Şîi eserlerinde de kendisine yer verilmemiş olması, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

37. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs el-Kuraşî, eş-Şâfiî (ö.204/819).

Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden İmâm Şâfiî'nin hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz. Burada sadece onun hakkındaki Şîlik ithâmına yer verilecektir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce bir hadis râvîsi olarak Ebû İmâm Şâfiî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise ta'lîkan ondan nakilde bulunmuştur.²⁴¹⁶

Rivâyet edildiğine göre Hârûn er-Reşîd, Yemen ve Mekke'deki Alevîlerin isyân edeceğinden korkmaktadır. Şâfiî'nin de içerisinde bulunduğu Mekke'deki dokuz Alevî'nin, huzuruna getirilmesini emreder. Hârûn er-Reşîd, bu isimlerin boynunu vurmak için kılıcını istediği zaman, İmâm Şâfiî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin şefaatiyle bu durumdan kurtulur.²⁴¹⁷

Aynı zamanda bir divânı bulunan İmâm Şâfiî, Ehl-i Beyt'e olan muhabbetini şu beyitle ifade etmiştir:

²⁴¹³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 103.

²⁴¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 405; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 403; *et-Târîhu's-sağîr*, II, 303.

²⁴¹⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 783.

²⁴¹⁶ Bk. Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 356 vd; Zehebî, *Siyer*, X, 10 vd.

²⁴¹⁷ Ayrıntılı bir anlatım için bk. İbn Asâkir, *Târîh*, LI, 286 vd.

“Eğer âl-i Muhammed’i sevmek Râfızılık ise, İns-ü cin şahitlik etsin ki, ben Râfızî’yim...”²⁴¹⁸

Zehebî’nin nakline göre Ahmed b. Hanbel’e Şâfiî’nin durumu sorulmuş, o ise Şâfiî ile ilgili olarak, “Allah bize onunla lütufta bulundu. O bizim yanımıza gelinceye kadar biz, bir topluluğun sözlerini öğrenir, kitaplarını yazardık. Onu dinleyince, onun herkesten bilgili olduğunu anladık. Onunla gece-gündüz beraber olduk ve ondan sadece iyilik gördük” demiştir. Kendisine, “ey Ebû Abdillâh, Yahyâ ve Ebû Ubeyd, ondan hoşnut olmazlardı -Şiîlik eğilimine işaret ediliyor, o ikisi Şâfiî’yi ona nispet ederlerdi-” denildiğinde ise Ahmed b. Hanbel şöyle cevap vermiştir: “Onların dedikleri hakkında herhangi bir şey bilmiyoruz, Allah’a yemin olsun, biz ondan sadece iyilik gördük.”

Zehebî ise bu alıntının ardından, “Şâfiî’de Şiîlik eğilimi olduğunu iddia eden, ne dediğini bilmeyen iftiracı bir kimsedir” demektedir.²⁴¹⁹

Şiî eserlerinde yer almayan Şâfiî hakkındaki ithâmlar bu şekildedir. Ve görüldüğü üzere Şâfiî’nin durumunu Ehl-i Beyt’e muhabbetin dışında herhangi bir surette değerlendirmek mümkün değildir.

D. 200/815-250/864 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn es-Sülemî, el-Vâsitî (ö.206/821).²⁴²⁰

Yezîd b. Hârûn, Haccâc b. Ertât, Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/772), Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Zeyd, Mâlik b. Enes, İsmâîl b. Ayyâş gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette öne çıkan bazı muhaddislere ise Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Cûzcânî örnek olarak verilebilir. *Kütüb-i Sitte* râvîlerin tamamı, Yezîd b. Hârûn’un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁴²¹

²⁴¹⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbehânî, *Hilyetu’l-evliyâ ve tabakâtu’l-asfiyâ*, I-X, Kâhire 1393/1974, IX, 152-153; İbn Asâkir, *Târîh*, IX, 20; Zehebî, *Siyer*, X, 58.

²⁴¹⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 58.

²⁴²⁰ Râvînin İbn Zâzân b. Sâbit olduğu da söylenmiştir.

²⁴²¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 261-266.

Yezîd b. Hârûn ile ilgili olarak İbn Sa‘d,²⁴²² Yahyâ b. Maîn,²⁴²³ Alî b. el-Medîni²⁴²⁴ ve İclî “*sika*”²⁴²⁵, İbn Hibbân’ın, “*hadis hafızlarının abidlerinin hayırlılarından*”²⁴²⁶ demektir. Şehristânî’nin, Şîî ricâl içerisinde zikrettiği²⁴²⁷ Yezîd b. Hârûn’a, Hz. Ali ve Hz. Osmân’ın durumu sorulduğunda “*Ali daha faziletlidir ancak Osmân da ayıplanamaz*” demiştir.²⁴²⁸ 108/726 senesinde dünyaya gelen ve 206/821’de vefât eden Yezîd b. Hârûn²⁴²⁹ için İbn Hacer, “*sika, mutkin, abid*” diyerek tevsîk etmektedir.²⁴³⁰

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Yezîd b. Hârûn’un bazı rivâyetlerinin Şîî kaynaklarda yer aldığı belirtilmiştir.²⁴³¹

Yukarıdaki nakillerden anlaşıldığı üzere Yezîd b. Hârûn, Sünnî eserlerde “*sika*” bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı Şehristânî’den gelirken, Ahmed b. Hanbel’in onunla ilgili nakli, onun Hz. Ali’ye muhabbet duyduğunu göstermektedir. Şîî ricâl eserlerinde de yer almaması onun Şîî eğilimli bir râvî olarak nitelenemeyeceğini göstermektedir.

2. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî el-Eslemî (ö.207/822).

Vâkıdî, İbn Cüreyc (ö.150/767), Üsâme b. Zeyd (ö.153/770), Ma’mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes’den rivâyette bulunmuştur. Şâfîî, Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), Muhammed b. Sa‘d (ö.230/844) ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ise kendisinden

²⁴²² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 314.

²⁴²³ Yahyâ b. Maîn’in onunla ilgili olarak “*Ehl-i Hadis’ten değildir, çünkü kimden rivâyet ettiğine bakmazdı*” demiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih*, XIV, 338).

²⁴²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, IX, 295. Alî b. el-Medîni’nin, onunla ilgili olarak “*ondan daha hafızını görmedim*” dediği de nakledilmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *Tarih*, XIV, 339)

²⁴²⁵ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 368.

²⁴²⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 632.

²⁴²⁷ Şehristânî, *el-Milel ve’nihal*, I, 190.

²⁴²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 473.

²⁴²⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 314; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 368; İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 368.

²⁴³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 606.

²⁴³¹ Hûî, *Mu’cem*, XX, 120.

hadis rivâyet eden önemli muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁴³²

Vâkıdî ile ilgili olarak, Ali b. Medîni, “*hadis uydururdu*”,²⁴³³ Yahyâ b. Maîn “*leyse bi şey*”, İshâk b. Râhûye²⁴³⁴ ve Ahmed b. Hanbel “*yalancı*”,²⁴³⁵ Ebû Zür‘a “*insanlar onun hadisini terk ettiler*”,²⁴³⁶ Nesâî²⁴³⁷ ve İbn Hacer “*metrûk*”,²⁴³⁸ İbnu'n-Nedîm, “*Şîlik eğilimi vardı, anlayışı iyiydi, takıyyeye devam etti, Hz. Ali'den mucize rivâyetlerinde bulundu*”²⁴³⁹ demiştir. Hadisleri içerisinde pek çok munkatı ve ğarîb rivâyet bulunduğu ifade edilen²⁴⁴⁰ Vâkıdî, 207/822 senesinde vefât etmiştir.²⁴⁴¹

Vâkıdî, İbnu'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde Şîi eğilimlere sahip olmakla nitelenmiştir. Bunun haricinde erken dönem Şîi ricâl eserlerinde onun ismine rastlanmamaktadır. Son dönem müellifleri ise İbnu'n-Nedîm'e uyararak onun Şîi bir râvî olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁴⁴²

Sonuç olarak Vâkıdî, Sünnî hadis âlimleri tarafından oldukça ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Hakkında ayrıca, sadece İbnu'n-Nedîm tarafından dile getirilen bir Şîilik ithâmı söz konusudur. Ancak bu ithâm diğer Sünnî kaynaklarca da, Şîi ricâl eserleri tarafından da doğrulanmamaktadır. Vâkıdî'nin *Megâzi*'si üzerine yaptığı çalışmada Sellûmî, onun hakkındaki Şîilik ithâmını değerlendirmekte ve çeşitli açılardan bu ithâmı tenkide tabi tutmaktadır. Bu gerekçelerden biri de, Şîi kitaplarının

²⁴³² Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 180-182.

²⁴³³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 290. İbn Hibbân'ın onun için “*metrûk*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 21).

²⁴³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 21.

²⁴³⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 108.

²⁴³⁶ Ebû Zür‘a, *ed-Duafâ*, II, 511 (*Ebû Zür‘a er-Râzi ve cuhûduhû fi's-sünneti'n-nebeviyye* içinde). Ebû Zür‘a'nın onun için “*zayıf*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 21).

²⁴³⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 217.

²⁴³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 498.

²⁴³⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 127.

²⁴⁴⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, I, 404.

²⁴⁴¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 178.

²⁴⁴² Hûi, *Mu'cem*, XVII, 72-73; Kâşifu'l-ğitâ, *Aslu's-Şîa ve usûluhâ*, s. 86; Ağâ Büzürk et-Tahrânî, *ez-Zerîa' ilâ tesânîfi's-Şîa*, I, 349.

ona yeterince önem atfetmemesidir.²⁴⁴³ Dolayısıyla onun hakkındaki ithâmı hakkında ihtiyatlı olmak gerekmektedir.²⁴⁴⁴

3. Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Cehm er-Râzî.

Abdullâh b. el-Cehm, Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797), Cerîr b. Abdi'l-humeyd (ö.188/803), Yahyâ b. ed-Darîs'den (ö.203/818) hadis rivâyet etmiştir. Ahmed b. el-Sabbâh (ö.240/850'den sonra) ve Yûsuf b. Mûsâ (ö.253/867) kendisinden hadis rivâyetinde bulunan muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Ebû Dâvûd, Abdullâh b. el-Cehm'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁴⁴⁵

İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* isimli eserinde zikrettiği Abdullâh b. el-Cehm için²⁴⁴⁶ Ebû Zür'a, "sadûktur, onu gördüm ancak kendisinden hadis yazmadım",²⁴⁴⁷ Zehebî "sadûk",²⁴⁴⁸ İbn Hacer, "sadûktur, kendisinin bazı Şîî görüşleri vardır" demektedir.²⁴⁴⁹

Hakkında kısıtlı bilgilerden sadûk olduğu anlaşılan Abdullâh b. el-Cehm Şîî ricâl eserlerinde yer almamaktadır. İbn Hacer tarafından dile getirilen Şîîlik ithâmı ise ne diğer Sünnî kaynaklar, ne de Şîî ricâl kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır.

4. Ebû Abdillâh Hüseyin b. el-Hasan el-Eşgar, el-Kûfî (ö.208/823).

Hüseyin b. el-Hasan el-Fezârî, el-Hasan b. Sâlih, Züheyr b. Muâviye, Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî, Hüşeym b. Beşîr (ö.183/799) ve Süfyân b. Uyeyne'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden hadis nakleden muhaddisler içerisinde ise Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Merzûk (ö.248/862) ve Amr b. Ali'yi (ö.249/863) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Nesâî, Hüseyin b. el-Hasan'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁴⁵⁰

²⁴⁴³ Sellûmî, *el-Vâkîdî ve kitâbuhu'l-Megâzî menhecuhu ve mesâdiruh*, I, 135 vd. Ayrıca bk. Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu' alâ rivâyâti't-târîhiyye*, s. 186-189.

²⁴⁴⁴ Râvînin Şîîliğinin tartışılması için ayrıca bk. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, s. 308-311.

²⁴⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 389.

²⁴⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 344.

²⁴⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 27.

²⁴⁴⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 78.

²⁴⁴⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 299.

²⁴⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, VI, 366-368. Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer, Nesâî'nin onun rivâyetlerine yer verdiğini belirtmişlerse de, biz yaptığımız bütün taramalara rağmen Nesâî'de onun herhangi bir rivâyetine rastlayamadık. Sadece *es-Sünenü'l-kubrâ*'de onun bir rivâyeti bulunmaktadır, bk. *es-Süneni'l-kubrâ*,

Ebû Ma'mer el-Hüzelî (ö.236/850) Hüseyin el-Eşgar'ın yalancı olduğunu söylemiştir.²⁴⁵¹ Ahmed b. Hanbel, ondan rivâyette bulunmuş, kendisinin yalancılardan rivâyet nakletmediğini fakat onun Şîlik eğilimine sahip olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁵² Onunla ilgili olarak Buhârî, “*hakkında eleştiriler vardır*”,²⁴⁵³ Cûzcânî, “*hayırlı insanlara hakaret eden aşırı kimselerdendi*”,²⁴⁵⁴ Ebû Zür'a, “*münkeru'l-hadîs*”, Ebû Hâtim,²⁴⁵⁵ Nesâî²⁴⁵⁶ ve Dârekutnî “*kuvvetli biri değildir*” demiştir.²⁴⁵⁷ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât*'ta zikrettiği,²⁴⁵⁸ İbn Hacer'in “*sadûk, vehme düşerdi, Şîlikte aşırı idi*” dediği²⁴⁵⁹ el-Hüseyin b. el-Hasan, 208/823 senesinde vefât etmiştir.²⁴⁶⁰

Sonuç olarak Şî ricâl eserlerinde yer almayan el-Hüseyin b. el-Hasan el-Eşgar hakkında Sünnî ricâl kitaplarında oldukça ağır ithâmlar vardır. Bu ithâmlardan biri de, onun Şî eğilimler taşıması ile ilgilidir. Ancak Şî ricâl eserlerinin onu zikretmeyişleri, ithâm hakkında ihtiyatlı olmak gerektiğini düşündürmektedir.

5. Abdurrazzâk b. Hemmâm el-Himyerî (ö.211/826).

Abdurrazzâk b. Hemmâm'ın Sünnî literatürdeki konumu gayet iyi bilindiğinden hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.²⁴⁶¹ Burada sadece onun hakkındaki ithâmları özelde ise Şîlik ithâmlarını konu edinemeye çalışacağız.

(nşr. Abdulgaffâr Süleymân el-Bundârî, Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), I-VI, Beyrût 1411/1991, II, 473-474).

²⁴⁵¹ İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 211; el-Halebî, Burhanuddîn İbrâhim b. Muhammed, *el-Keşfu'l-hasîs* (nşr. Subhî Sâmerrâî), Bağdât 1404/1984, s. 148

²⁴⁵² Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 272.

²⁴⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 385.

²⁴⁵⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 71.

²⁴⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 49-50.

²⁴⁵⁶ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 86.

²⁴⁵⁷ Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 83.

²⁴⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 184.

²⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 166.

²⁴⁶⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, 285.

²⁴⁶¹ Abdurrazzâk b. Hemmâm'ın hoca ve öğrencileri hakkında bilgi için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 52-56. ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 160-193.

Ubeydullâh b. Mûsâ'nın, Abdurrazzâk'ın rivâyetini ondaki Şîî eğilimlerden dolayı terk ettiği rivâyet edilmiştir.²⁴⁶² Buhârî, onun, kitabından rivâyet ettiği hadislerin daha sahih olduğunu ifade etmiş,²⁴⁶³ Ahmed b. Hanbel, onun Şîîlikte aşırı olduğuna dair bir şey işitmediğini söylemiştir.²⁴⁶⁴ İclî'nin, “*sikadır, Şîîlik eğilimi vardı*”,²⁴⁶⁵ Ebû Hâtim'in, “*hadisi yazılır ama hadisiyle ihticâc edilmez*” dediği râvîyi,²⁴⁶⁶ İbn Kuteybe, Şîî ricâl içerisinde zikretmiştir.²⁴⁶⁷ Ahmed b. Ezher'in (ö.263/876) nakline göre Abdurrazzâk, “*Şeyhayn'ı, bizâtihi Ali'nin, onları kendisine tafdil etmesinden dolayı tafdil ediyorum. Aksi takdirde Ali'yi sevip de, onun sözüne muhalefet etmek bana günah olarak yeter*” demektedir.²⁴⁶⁸ Nesâî, ondan, ömrünün son döneminde hadis yazan kimse için “*hakkında tartışmalar vardır*” derken,²⁴⁶⁹ İbn Hibbân, ona *es-Sikât*'ında “*kendisinde bulunan Şîîlik eğiliminden dolayı hafızasından rivâyette bulunduğu zaman hata ederdi*” diyerek yer vermektedir.²⁴⁷⁰ İbn Adî, “*onu Şîî olmakla nitelemişlerdir*”²⁴⁷¹ Zehebî, “*sika ve Şîî*” demiş,²⁴⁷² İbn Hacer, sika, hafız, meşhur bir musannif olduğunu, ömrünün sonuna doğru hafızasının kötüleştigi, ayrıca Şîî eğilimlere sahip olduğunu belirtmiştir.²⁴⁷³

²⁴⁶² Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, II, 923; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 189.

²⁴⁶³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 130.

²⁴⁶⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 110.

²⁴⁶⁵ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 93.

²⁴⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 39. Ebû Hâtim'in bu görüşünün tenkidi için bk. Tokpınar, Mirza, “Abdurrazzâk B. Hemmâm (126-211/744-827)'a Yöneltilen Bir Tenkidin Tenkidi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, sy. 24, s. 209-218.

²⁴⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624. Ancak İbn Kuteybe, hadis ashâbı içerisinde onun biyografisine yer verirken herhangi bir ithâm zikretmemektedir (bk. *el-Ma'ârif*, s. 519).

²⁴⁶⁸ Zehebî, *Mizân*, IV, 344.

²⁴⁶⁹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 164.

²⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 412. Tokpınar, bu görüşü “*teşeyyu'un ezberden rivâyeti etkilemesi düşünülemez, çünkü o, hafızayla değil, iradeyle ilgilidir. Başka bir deyişle teşeyyu' dolayısıyla rivâyet, irâdî ve kasdî olarak etkilenir, yanlışla şeklinde bir etkilenme olmaz*” diyerek eleştirmektedir. (“Abdurrazzâk B. Hemmam (126-211/744-827)'in Şîîlikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (I)”, *Dini Araştırmalar*, 2001, III, sy. 9, s. 82)

²⁴⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 315.

²⁴⁷² Zehebî, *Siyer*, IX, 564.

²⁴⁷³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 354.

Abdurrazzâk b. Hemmâm, Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Berkî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde kaydetmiştir.²⁴⁷⁴ Necâşî, Muhammed b. Ebî Bekr’in biyografisi verirken Abdurrazzâk’ı öven bir rivâyet nakletmiş,²⁴⁷⁵ Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁴⁷⁶ Çağdaş Şîî âlimlerden Hûî ise, “Şîî âlimlerinin önde gelenlerinden biridir” demiş ve Necâşî’nin naklini, bu kanaatine delil göstermiştir.²⁴⁷⁷

Hakkındaki çok farklı görüşlerden dolayı Abdurrazzâk b. Hemmâm hakkında herhangi bir kanaate varmak mümkün olmamıştır.²⁴⁷⁸ Ancak konuyu müstakil olarak inceleyen Mirza Tokpınar, çeşitli deliller zikrederek Abdurrazzâk b. Hemmâm’ın Şîî bir râvî olamayacağını belirtmektedir. Bu delillerin içerisinde, Abdurrazzâk’ın Şîî hadis anlayışı ile uyum arz etmemesi, onun sahâbe ile ilgili kanaatleri ve *el-Musannef*’de yer alan rivâyetler zikredilmektedir.²⁴⁷⁹

6. Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Dâvûd el-Hemdânî (ö.213/828).²⁴⁸⁰

Abdullâh b. Dâvûd, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Süleymân el-‘Ameş, Abdulmelik b. Cüreyc (ö.150/767), Fıtr b. Halîfe (ö.153/770), Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813), Bişr b. el-Hâris (ö.227/841), Müsedded b. Müserhed (ö.228/842) ve Ali b. el-Medînî (ö.234/848) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Abdullâh b. Dâvûd’un rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁴⁸¹

²⁴⁷⁴ Berkî, *et-Tabakât*, s. 184.

²⁴⁷⁵ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 296.

²⁴⁷⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 267.

²⁴⁷⁷ Hûî, *Mu‘cem*, X, 13. Ayrıca bk. Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 154-157; Muhsin el-Emîn, *‘Ayânu’ş-Şîa*, VII, 471.

²⁴⁷⁸ Zehebî de onunla ilgili görüşlerin farklılığı ile ilgili “*anlaşılamayan vehimler*” demektedir (bk. *Siyer*, IX, 572).

²⁴⁷⁹ Tokpınar, “Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)’ın Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (I)”, s. 87-92; a.mlf, “Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)’ın Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (II)”, *Dini Araştırmalar*, 2001, IV, sy. 10, s. 71-85. Ayrıca bk. a.mlf, *Abdürrezzak B. Hemmam ve Musanna‘* (doktora tezi, 1998) DEÜSBE, 1998, s. 52-55.

²⁴⁸⁰ Râvî el-Huraybî, eş-Şa‘bî, el-Kûfî nisbeleri ile de anılmaktadır.

²⁴⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 458-461.

İbn Sa‘d,²⁴⁸² Yahyâ b. Maîn,²⁴⁸³ Ebû Zür‘a,²⁴⁸⁴ İbn Hibbân²⁴⁸⁵ ve İbn Hacer, Abdullâh b. Dâvûd’un “*sika*” olduğu kanaatindedir.²⁴⁸⁶ Ebû Hâtim’in, “*reya eğilimi vardı, sadûktu*” dediği râvîyi,²⁴⁸⁷ İbn Kuteybe, Şîf ricâl içerisinde zikretmiştir.²⁴⁸⁸ 126/743 senesinde dünyaya gelen Abdullâh b. Dâvûd,²⁴⁸⁹ 213/828 senesinde vefât etmiştir.²⁴⁹⁰

Diğer taraftan Şîf ricâl kitapları Abdullâh b. Dâvûd’a yer vermişlerdir. Nitekim Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²⁴⁹¹ Tüsterî ise, Sem‘ânî (ö.562/1167) ve İbn Hacer’in onunla ilgili açıklamalarından onun Sünnî bir râvî olduğunun anlaşıldığını söylemektedir.²⁴⁹²

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitapları tarafından “*sika*” bir râvî olarak nitelenen Abdullâh b. Dâvûd hakkındaki tek Şîlik ithâmı İbn Kuteybe tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem diğer Sünnî kaynaklarda bu iddiayı destekleyen bilgilerin olmaması hem de Şîf ricâl kaynaklarının onun hakkında bize net bir bilgi sunmaması, râvînin Şîf eğilimlere sahip biri olarak nitelenmesini güçleştirmektedir.

7. Ebû'l-Hasan Ali b. Kâdim el-Huzâî el-Kûfî (ö.213/828).

Süleymân el-‘Ameş, Yûnus b. Ebî İshâk (ö.152/769), Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/773), Abdulazîz b. Ebî Ravvâd (ö.159/776), Şu‘be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî Ali b. Kâdim’in hadis rivâyet ettiği bazı hocalarıdır. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Abdirrahîm (ö.255/868), Ahmed b. Osmân (ö.261/874), Abbâs b. Muhammed (ö.271/884) ve Ya‘kûb b. Süfyân (ö.277/890) ise kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler içerisinde

²⁴⁸² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 295.

²⁴⁸³ Dârimî, *et-Târîh*, s. 182.

²⁴⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 47.

²⁴⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 60. Bir başka eserinde onunla ilgili olarak “*mutkin*” demiştir (bk. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 163).

²⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 301.

²⁴⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 47.

²⁴⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 624.

²⁴⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XXVIII, 21.

²⁴⁹⁰ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 295; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 536.

²⁴⁹¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 228. Ancak bu ismin Tûsî’nin *er-Ricâl*’inin bazı nüshalarında bulunmadığına işaret edilmiştir (bk. Tûsî, *er-Ricâl*, s. 228, dn. 3; Hûî, *Mu‘cem*, X, 183; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 334).

²⁴⁹² Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 334.

zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Ali b. Kâdim'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermiş, Nesâî ise *Hasâisu Ali*'de ondan nakilde bulunmuştur.²⁴⁹³

İbn Sa'd, "münkeru'l-hadis ve aşırı Şîî eğilimli",²⁴⁹⁴ Yahyâ b. Maîn, "zayıf",²⁴⁹⁵ Ebû Hâtim, "mahalluhu sîdk" diyerek Ali b. Kâdim'i cerh ederken,²⁴⁹⁶ İclî, "sika" demekle,²⁴⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekle onu tevsîk etmişlerdir.²⁴⁹⁸ İbn Adî'in, hadisinin yazılabileceği söylediği,²⁴⁹⁹ İbn Hacer'in, "sadûktur, Şîî eğilimleri vardı" dediği²⁵⁰⁰ Ali b. Kâdim, 213/828 senesinde vefât etmiştir.²⁵⁰¹

İlk dönem Şîî ricâl eserlerinde Ali b. Kâdim ismine rastlanmamıştır. Geç dönem kaynaklarından *Kâmûs*'da ise kendisine yer verilmekte, Sünnî eserlerden alıntılarla onun Şîî bir râvî olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu Şîîliğin İmâmîlik'ten daha geniş anlamda olduğu da belirtilmektedir.²⁵⁰²

Sünnî ricâl kitaplarında görüldüğü üzere Ali b. Kâdim, hakkında farklı kanaatler bulunan bir râvîdir. Kendisinin Şîî eğilimlere sahip olduğu yönündeki ithâmlar ise kanaat oluşturacak nitelikte değildir. Erken dönem Şîî ricâl eserlerinin de ona yer vermeyişleri, ithâmlar hakkında ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermektedir.

8. Ebû'l-Heysem Hâlid b. Mahled el-Gatavânî el-Becelî (ö.213/828).

Hâlid b. Mahled, Ali b. Sâlih b. Hayy, Abdullâh b. Ca'fer (ö.170/828), Abdullâh b. Ömer b. Hafs (ö.171/829), Mâlik b. Enes gibi şahsiyetlerden rivâyette bulunmuştur. Ubeydullâh b. Mûsâ, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye, Osmân b. Ebî Şeybe,

²⁴⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 106-108.

²⁴⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 404.

²⁴⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 253.

²⁴⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adil*, VI, 201.

²⁴⁹⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 157.

²⁴⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 214.

²⁴⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 201.

²⁵⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 404.

²⁵⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 404.

²⁵⁰² Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 533-534.

Abd b. Humeyd, Yûsuf b. Mûsâ (ö.253/867), Buhârî ise ondan rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Hâlid b. Mahled'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁵⁰³

İbn Sa'd'ın aşırı Şîî eğilimli biri olduğunu söylediği Hâlid b. Mahled ile ilgili olarak,²⁵⁰⁴ Yahyâ b. Maîn, "*leyse bihî be's*",²⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, "*münker hadisleri vardır*",²⁵⁰⁶ Cûzcânî, "*kötü mezhebi anlayışı dolayısıyla açık bir şekilde (sahâbeye) hakaret eden biri idi*",²⁵⁰⁷ İclî "*sikadır, kendisinde çok az Şîilik eğilimi vardır*",²⁵⁰⁸ Ebû Dâvûd, "*sadûk idi ancak kendisinde Şîilik eğilimi vardı*" demiştir.²⁵⁰⁹ Ebû Hâtim'in hadisinin yazılabileceğini belirttiği râvîye,²⁵¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiş,²⁵¹¹ İbn Adî, "*benim nezdimde Allah'ın izni ile 'la'be'se bih'tir*" demiştir.²⁵¹² İbn Şâhîn'in "*sikadır, sadûktur*",²⁵¹³ İbn Hacer'in "*sadûktur, Şîilik eğilimi vardır*" dediği²⁵¹⁴ Hâlid b. Mahled, 213/828 senesinde vefât etmiştir.²⁵¹⁵

Öte yandan muâsır âlimlerden Tüsterî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Hâlid b. Mahled'in Şîiliğini, Sünnî eserler üzerinden göstermeye çalışmaktadır.²⁵¹⁶

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı üzere, Sünnî ricâl eserlerinde, Hâlid b. Mahled'in Şîî eğilimleri ile ilgili ithâmlar bulunmaktadır. Belli bir yoğunluk arz eden bu

²⁵⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 163-165.

²⁵⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 406.

²⁵⁰⁵ Dârimî, *et-Târîh*, s. 105.

²⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 17; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 15.

²⁵⁰⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 82.

²⁵⁰⁸ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, I, 332.

²⁵⁰⁹ Zehebî, *Mizân*, II, 425.

²⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 354.

²⁵¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 224.

²⁵¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 35.

²⁵¹³ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 116.

²⁵¹⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 190.

²⁵¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 406.

²⁵¹⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 139.

ithâmlara rağmen Şîî ricâl müelliflerinin ona yer vermeyişleri, ithâmlar konusunda daha ihtiyatlı olmak gerektiğini göstermektedir.

9. Ebû Ali Ahmed b. el-Mufaddal el-Kuraşî, el-Kûfî (ö.215/830).

Ahmed b. el-Mufaddal el-Heferî, İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), Cafer b. Ziyâd (ö.167/783), el-Hasan b. Sâlih (ö.168/784), Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Seleme (ö.179/795) ve Ubeydullâh el-Eşcaî' (ö.182/798) gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Osmân b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Yahyâ es-Sûfî (ö.264/877), Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî (ö.277/890) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir.²⁵¹⁷ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Ahmed b. el-Mufaddal'dan rivâyette bulunmuştur.²⁵¹⁸

Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. el-Mufaddal'ın hakkında “*Şîa önderlerinden sadûk bir kimse idi*” demiştir.²⁵¹⁹ Zehebî²⁵²⁰ ve İbn Hacer, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği râvînin²⁵²¹ sadûk ve Şîî olduğu kanaatindedir.²⁵²² İbn Sa'd onun 215/830 senesinin Zilkade ayında vefât ettiğini bildirmektedir.²⁵²³

Ahmed b. el-Mufaddal ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almamaktadır. Tüsterî ise, râvînin İmâmîlikten daha genel anlamda bir Şîîliğe sahip olduğu görüşündedir.²⁵²⁴

Sonuç itibariyle erken dönem Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişleri, Ahmed b. el-Mufaddal'ı Şîî eğilimli bir râvî olarak nitelemeyi güçleştirmektedir.

²⁵¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, I, 487.

²⁵¹⁸ *Tehzîbu't-Tehzîb*'de onun Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'den, *Tehzîb*'deki ise Ebû Dâvûd ve Nesâî'den rivâyetinin olduğu belirtilmişse de, doğrusu sadece Ebû Dâvûd'da rivâyetinin bulunduğudır.

²⁵¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 77.

²⁵²⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 70.

²⁵²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 28.

²⁵²² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 84.

²⁵²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 410.

²⁵²⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, I, 659.

10. Ebû Zeyd Saîd b. Evs el-Ensârî en-Nahvî el-Basrî (ö.215/830).

Saîd b. Evs, Amr b. Ubeyd (ö.143/769), Abdullâh b. Avn (ö.150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö.156/772), İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776) ve Şu‘be b. el-Haccâc’dan hadis rivâyet etmiştir. Kâsım b. Sellâm, Muhammed b. Sa‘d (ö.230/844), Abbâs b. el-Ferec (ö.257/870) ve Ebû Hâtım er-Râzî ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Saîd b. Evs’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁵²⁵

Saîd b. Evs ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, ve Ebû Hâtım “*sadûk*”,²⁵²⁶ Sâlih Cezera (ö.293/905), “*sika*”,²⁵²⁷ el-Halebî (ö.351/962), “*hadisçiler nezdinde sikadır, me’mundur; dilcilere göre Mutezile ve Şîa’dandı (اهل العدل و التشيع)*” demiştir.²⁵²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*’ta yer verdiği râvî için,²⁵²⁹ bir başka eserinde “*sika râvîlere muvafik olması dışında, haberlerde infirâd ettiği zaman onun rivâyetiyle ihticâc edilmez, itibâr için kullanılmaz*” demektedir.²⁵³⁰ Sâcî’nin “*kaderîdir, zayıftır, sebt değildir*”,²⁵³¹ Zehebî’nin “*sikadır, bazı eserleri vardır*”,²⁵³² İbn Hacer’in “*sadûktur, kaderî olmakla ithâm edilmiştir*” dediği²⁵³³ Saîd b. Evs, 215/830 senesinde, 93 yaşında iken Basra’da vefât etmiştir.²⁵³⁴

Anlaşıldığı üzere, Şîi ricâl eserlerinde yer almayan Saîd b. Evs hakkında çeşitli görüşler serdedilmiştir. Genel olarak rivâyetlerine güvenilebilecek bir râvî olduğu anlaşılan râvî hakkındaki tek Şîilik ithâmı Halebî’den gelmektedir. Ancak hem bu ithâmın diğer Sünnî kaynaklarda desteklenmemesi, hem de Şîi ricâl eserlerinde râvînin yer almaması, bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

²⁵²⁵ Mizzî, *Tehzîb*, X, 330-331.

²⁵²⁶ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’ta’dil*, IV, 5.

²⁵²⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 494.

²⁵²⁸ el-Halebî, Abdülvahid b. Ali el-Lugavi, *Merâtibu’n-nahviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhim), Kahire 1374/1955, s. 42; krş. İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, II, 292.

²⁵²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 351.

²⁵³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, s. 324.

²⁵³¹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, II, 292.

²⁵³² Zehebî, *el-Kâşif*, I, 355.

²⁵³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 233.

²⁵³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 79; Zehebî, *Siyer*, IX, 494.

11. Ebû İshâk İsmâîl b. Ebân el-Varrâk el-Ezdî (ö.216/831).

İsmâîl b. Ebân el-Kûfî, İsrâîl b. Yûnus, Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî, Abdullâh b. Mübârek, Hafs b. Giyâs, Ebû Bekr b. Ayyâş gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Dârimî (ö.255/868), Buhârî, Cûzcânî, Ebû Zür‘a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî zikredilmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî ve Tirmizî eserlerinde onun rivâyetlerine yer vermişlerdir. Ebû Dâvud ise *Merâsil*’inde kendisinin rivâyetlerini nakletmiştir.²⁵³⁵

Yahyâ b. Maîn,²⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel,²⁵³⁷ Ebû Dâvûd,²⁵³⁸ Ebû Hâtim²⁵³⁹ ve Dârekutnî “*sika*” lafzıyla²⁵⁴⁰, İbn Hibbân ise *es-Sikât*’ında zikrederek²⁵⁴¹ İsmâîl b. Ebân’ı tevsik etmişlerdir. Buhârî’nin, “*sadûk*”²⁵⁴² Cûzcânî’nin, “*haktan uzak olmaya eğilimliydi ancak hadiste yalan söylemezdi*” dediği râvî²⁵⁴³ Zehebî’ye göre de sikadır. Ancak Zehebî ondaki Şiîlik eğiliminin çok az olduğunu, onun bulunduğu bölgedeki herkeste bu eğilim var olduğunu da ifade etmektedir.²⁵⁴⁴ İbn Hacer’in “*sikadır Şiî eğilimlere sahip olmakla ithâm olunmuştur*” dediği İsmâîl b. Ebân 216/831 senesinde vefât etmiştir.²⁵⁴⁵

²⁵³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, III, 5-8; Zehebî, *Siyer*, X, 347-348.

²⁵³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 310.

²⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 129; II, 267.

²⁵³⁸ Ebû Lubâbe Hüseyin, *Bâcî ve kitâbuhu et-ta’dîl ve’t-tecrîh*, I, 364.

²⁵³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, II, 161.

²⁵⁴⁰ *Mevsûati akvâli Ebî’l-Hasan ed-Dârekutnî*, s. 120.

²⁵⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 91.

²⁵⁴² Buhârî, *et-Târîhu’s-sağîr*, II, 337.

²⁵⁴³ Cûzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 84. Cûzcânî’nin bu sözle “*Şiî eğilimlere sahip olmayı*” kastettiği ifade edilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 310).

²⁵⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 348.

²⁵⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 105.

İsmâîl b. Ebân Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî'nin Keşşî'nin kitabı üzerine yaptığı çalışmada İsmâîl b. Ebân'ın bir rivâyetine el-Ezdî nisbesiyle yer verilmiştir.²⁵⁴⁶

İsmâîl b. Ebân hakkındaki ithâmlar kanaat uyandıracak nitelikte değildir. İsmâîl b. Ebân isminde birden fazla râvînin olması, bazı Şîî eserlerde yer alan ismin, biyografisine yer verilen râvî olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Sünnî eserlerde onun herhangi bir eserine yer verilmemiş olması ve Tûsî'nin, onun nisbelerinden herhangi birini zikretmeyişi onun zikrettiği râvînin başka bir isim olduğunu düşündürmektedir.

12. Ebû Gassân Mâlik b. İsmâîl en-Nehdî, el-Kûfî (ö.219/834).²⁵⁴⁷

Mâlik b. İsmâîl, İsrâîl b. Yûnus, Necîh b. Abdirrahmân (ö.170/786), Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Abdusselâm b. Harb (ö.187/802) ve Süfyân b. Uyeyne gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî'yi ise kendisinden nakilde bulunan muhaddisler içerisinde zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, eserlerinde Mâlik b. İsmâîl'in rivâyetlerine yer vermişlerdir.²⁵⁴⁸

Yahyâ b. Maîn'in, "*Kûfe'de ondan daha mutkini yoktur*",²⁵⁴⁹ İclî'nin, "*sika, ibadete düşkün, sahîhu'l-kitâb*" diyerek,²⁵⁵⁰ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk ettiği²⁵⁵¹ Mâlik b. İsmâîl ile ilgili olarak İbn Sa'd, "*sika, sadûk, aşırı Şîî eğilimleri bulunan biri idi*",²⁵⁵² Cûzcânî "*hem ibadete düşkünlüğünde hem de kötü mezhebi anlayışında Hasenî -bununla Hasan b. Sâlih b. Hayy'ı kastediyorum- idi*" demektedir.²⁵⁵³ Zehebî'nin, kendisinde Şîîlik eğiliminin en alt durumunun bulunduğunu

²⁵⁴⁶ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 96. Tüsterî'ye göre, Tûsî'nin *el-Fihrist*'inde (s. 51) zikrettiği râvî aynı kişidir (bk. *Kâmûs*, II, 17-18).

²⁵⁴⁷ Onun ismi, İbn Ziyâd b. Dirhem şeklinde de kaydedilmiştir.

²⁵⁴⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 86-89.

²⁵⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 206.

²⁵⁵⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 259.

²⁵⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 164.

²⁵⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 404.

²⁵⁵³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 83.

ifade ettiği,²⁵⁵⁴ İbn Hacer'in, “*sika, mutkin, sahîhu'l-kitâb, âbid*” dediği²⁵⁵⁵ Mâlik b. İsmâîl, 219/834 senesinde vefât etmiştir.²⁵⁵⁶

Mâlik b. İsmâîl, erken dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almazken, son dönem müelliflerinden Hûî, onun Şîî hadis literatürdeki bir rivâyetine atıf yapmaktadır.²⁵⁵⁷

Anlaşıldığı üzere Mâlik b. İsmâîl hakkındaki Şîîlik ithâmı İbn Sa'd ve Cûzcânî tarafından dile getirilmiştir. Ancak bu ithâm kanaat oluşturacak bir nitelikte yaygınlık kazanmamıştır. Râvînin Şîî ricâl kitaplarında da yer almaması, ithâm hakkında daha ihtiyatlı olunması gerektiğini düşündürmektedir.

13. Ebû Yahyâ Esîd b. Zeyd el-Cemmâl (ö.220/835'ten önce).

Esîd b. Zeyd el-Hâşimî, İsmâîl b. Halîfe (ö.169/785), el-Hasan b. Sâlih, Züheyr b. Muâviye (ö.172/788), Amr b. Ebî'l-Mikdâm (ö.172/788), Leys b. Sa'd (ö.175/891), Şerîk b. Abdillâh, Abdullâh b. Mübârek ve Ebû Bekr b. Ayyâş'dan (ö.194/809) hadis nakletmiştir. Abdullâh b. Ömer (ö.239/853), Muhammed b. 'Alâ (ö.247/861), Abbâd b. Velîd (ö.258/871) ve Muhammed b. Müslim (ö.275/888) ise onun rivâyette bulunduğu bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden yalnızca Buhârî, hocası olan Esîd b. Zeyd'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁵⁵⁸

Yahyâ b. Maîn, Esîd b. Zeyd'i yalancı kabul etmiştir.²⁵⁵⁹ Bezzâr (ö.292/904), onun mütâbîleri olmayan hadisler rivâyet ettiğini söylemekte,²⁵⁶⁰ bir başka yerde ise “*kendisindeki aşırı Şîîliğe rağmen (âlimler onun rivâyetlerini) aldılar*” demektedir.²⁵⁶¹ Nesâî, onun “*metrûku'l-hadîs*” olduğunu,²⁵⁶² İbn Hibbân, hadîs çaldığını ve çaldığı hadîsi rivâyet ettiğini,²⁵⁶³ İbn Adî, rivâyetlerinin mütâbîlerinin olmadığını

²⁵⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 432.

²⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 516.

²⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 404; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VII, 315.

²⁵⁵⁷ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 154.

²⁵⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, III, 238-239.

²⁵⁵⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 39; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 318; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 28.

²⁵⁶⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, I, 154.

²⁵⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 277.

²⁵⁶² Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 55.

²⁵⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 180.

belirtmektedir.²⁵⁶⁴ İbn Hacer'in "zayıf" dediği Esîd b. Zeyd,²⁵⁶⁵ 220/835 senesinden önce vefât etmiştir.²⁵⁶⁶

Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Esîd b. Zeyd hakkında Sünnî ricâl kitaplarında çeşitli ithâmlar bulunmaktadır. Onunla ilgili Şîîlik ithâmı ise sadece Bezzâr tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem bu ithâmın Sünnî eserlerde şâz kalışı hem de Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında temkinli olunması gerektiğini göstermektedir.

14. Ali b. Sâbit ed-Dehhân el-Attâr el-Kûfî (ö.219/834).

Ali b. Sâbit, Ali b. Sâlih b. Hayy (ö.151/768), Ya'kûb b. Abdillâh (ö.174/790) ve Fudayl b. 'Iyâz'dan (ö.186/802) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler içerisinde ise, Muhammed b. Mansûr (ö.254/868), Muhammed b. Abdirrahîm (ö.255/869) ve Ahmed b. Osmân'ı (ö.261/874) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Ali b. Sâbit'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Nesâî ise *Hasâisu Ali*'de ondan nakilde bulunmuştur.²⁵⁶⁷

İbn Hibbân'in, *es-Sikât*'nda zikrederek tevsîk ettiği,²⁵⁶⁸ Zehebî'nin, "*sadûktur ancak bilinen bir Şîî'dir*",²⁵⁶⁹ İbn Hacer'in "*sadûk*" dediği Ali b. Sâbit, 219/834 senesinde vefât etmiştir.²⁵⁷⁰

Erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almayan Ali b. Sâbit'e, geç dönem eserlerinde Ebû'd-Devâlîbî künyesiyle yer verilmiştir.²⁵⁷¹

Görüldüğü üzere Ali b. Sâbit hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Zehebî tarafından dile getirilmiştir. Ancak hem ithâmın

²⁵⁶⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 401.

²⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 112.

²⁵⁶⁶ Safedî, *el-Vâfi ve'l-vefeyât*, IX, 259.

²⁵⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 339-340.

²⁵⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 457.

²⁵⁶⁹ Zehebî, *Mîzân*, V, 142.

²⁵⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 398.

²⁵⁷¹ Hûî, *Mu'cem*, XI, 284; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 381.

diğer Sünnî kaynaklarca desteklenmemesi hem de râvînin ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almaması, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

15. Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn el-Kûfî (ö.219/834).²⁵⁷²

Süleymân el-‘Ameş, Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Ebû Hanîfe, Fadl b. Dükeyn’in hadis rivâyet ettiği yüzü aşkın hocadan bazılarıdır. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddislere örnek olarak, Yahya b. Maîn, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd (ö.249/863) ve Buhârî’yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı eserlerinde Fadl b. Dükeyn’in rivâyetlerine yer vermişlerdir.²⁵⁷³

Hakkında oldukça övücü mahiyette pek çok ta’dil ifadesi bulunan Fadl b. Dükeyn’i, İclî,²⁵⁷⁴ Ebû Hâtim,²⁵⁷⁵ İbn Hibbân²⁵⁷⁶ ve İbn Hacer,²⁵⁷⁷ “*hâfız, sika, mutkin, sebt*” gibi lafızlarla tevsîk etmişlerdir. İbn Kuteybe’nin, Şîî ricâl arasında yer verdiği Fadl b. Dükeyn için,²⁵⁷⁸ İbnu’l-Esîr, “*Şîî idi. Ona, Dükeyniyye denilen bir topluluk nispet edilirdi*”²⁵⁷⁹ Zehebî, “*hâfızdır, hüccettir, ancak aşırılığa gitmeye ve hakarete varmayan Şîî eğilimleri vardı*”²⁵⁸⁰ demektedir. 130/747 senesinde dünyaya gelen Fadl b. Dükeyn, 219/834 senesinde vefât etmiştir.²⁵⁸¹

Muâsır Şîî âlimlerden Mûsevî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde ismine rastlanmayan Fadl b. Dükeyn’i eserinde zikretmekte ve Sünnî ricâl kitaplarına dayanarak onun Şîî bir râvî olduğu ortaya koymaya çalışmaktadır.²⁵⁸²

²⁵⁷² İsminin Amr b. Hammâd b. Züheyr b. Dirhem et-Teymî olduğu ifade edilmiştir, Fadl b. Dükeyn ise lakabıdır.

²⁵⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 197-204.

²⁵⁷⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 205.

²⁵⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dil*, VII, 62.

²⁵⁷⁶ İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, s. 174. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 319.

²⁵⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 446.

²⁵⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624.

²⁵⁷⁹ İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, VI, 445.

²⁵⁸⁰ Zehebî, *Mizân*, V, 326; Zehebî, bir başka eserinde ise “*kendisinde çok az Şîîlik eğilimi vardı*” demektedir (bk. *Siyer*, X, 151).

²⁵⁸¹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VII, 118.

²⁵⁸² Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 124. Ayrıca bk. Tabsî, *Ricâlu’s-Şîa*, s. 333-341; el-Emînî, *el-Ğadîr*, II, 93).

Fadl b. Dükeyn, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkında ise kanaat oluşturacak nitelikte olmasa da, Şîlik ithâmları söz konusudur. İlk dönem Şîi ricâl eserleri tarafından doğrulanmaması dolayısıyla, bu ithâmlar hakkında ihtiyatlı olmak daha uygun olacaktır.

16. Ebû Muhammed Amr b. Hammâd el-Kannâd el-Kûfî (ö.222/836).

Amr b. Hammâd, Ali b. Hâşim b. el-Berîd (ö.180/796), Hafs b. Süleymân (ö.180/796), Mutallib b. Ziyâd (ö.185/801) ve Vekî' b. el-Cerrâh'dan hadis rivâyet etmiştir. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İshâk b. Râhûye (ö.238/852), Cûzcânî, Müslim ve Ebû Hâtim er-Râzî kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî, eserlerinde Amr b. Hammâd'ın rivâyetlerine yer vermişlerdir. Buhârî, *el-Edebu'l-müfred*'inde, İbn Mâce ise *Tefsîr*'inde ondan nakilde bulunmuşlardır.²⁵⁸³

Amr b. Hammâd ile ilgili olarak, İbn Sa'd, "*sika*",²⁵⁸⁴ Yahyâ b. Maîn²⁵⁸⁵ ve Ebû Hâtim, "*sadûk*" demiş,²⁵⁸⁶ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.²⁵⁸⁷ Ebû Dâvûd'un, "*Râfîzîlerdendir*",²⁵⁸⁸ Zehebî'nin, "*sadûktur, Râfîzî eğilimleri vardı*",²⁵⁸⁹ İbn Hacer'in, "*sadûktur, Râfîzî olmakla ithâm edilmiştir*" dediği²⁵⁹⁰ Amr b. Hammâd, 222/836 senesinde Kûfe'de vefât etmiştir.²⁵⁹¹

İlk dönem Şîi ricâl kitaplarında Amr b. Hammâd ismine rastlanmamıştır. Geç dönem eserlerinden *Ricâlu's-Şîa*'da ise, Sünnî kitaplardan yapılan nakillerle onun Şîi bir râvî olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.²⁵⁹²

²⁵⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 591-593.

²⁵⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 409.

²⁵⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 228.

²⁵⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 228.

²⁵⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 483.

²⁵⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 594; Zehebî, *Mizân*, V, 309.

²⁵⁸⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 227.

²⁵⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 420.

²⁵⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 408.

²⁵⁹² Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 315-318.

Görüldüğü üzere Amr b. Hammâd, Sünnî ricâl kitapları tarafından sadûk bir râvî olarak kabul edilmiştir. Hakkında ise Râfizî olduğu yönünde bazı ithâmlar söz konusu ise de, erken dönem Şîî ricâl kitaplarında kendisine yer verilmeyişi ithâm hakkında ihtiyatlı olmak gerekmektedir.

17. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd el-Kûfî (ö.229/843).

Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd el-Himmânî, Hammâd b. Zeyd, Abdullâh b. Mübârek, İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797), İbrâhîm b. Sa'd (ö.185/801), Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde ise, Abdulmelik b. Muhammed (ö.276/889), Ebû Hâtim er-Râzî ve Muhammed b. İbrâhîm (ö.290/902) zikredilmektedir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Müslim, eserinde Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁵⁹³

Yahyâ b. Maîn'nin “*sika*” dediği²⁵⁹⁴ Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd ile ilgili olarak Buhârî, “*onun hakkında eleştiri yaparlardı*”,²⁵⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, “*açık bir surette yalan söylüyordu*”,²⁵⁹⁶ Ebû Hâtim, “*leyyin*”,²⁵⁹⁷ Nesâî, “*zayıf*” demiştir.²⁵⁹⁸ Ebû Dâvûd, “*el-Himmânî'de Şîilik eğilimi var mıydı*” sorusuna, “*ona Hz. Osmân'a dair bir hadis sordum, bana “Osmân'ı seviyor musun?” dedi*” şeklinde cevap verirken,²⁵⁹⁹ İbn Adî, “*Müsned'inde ve hadisinde herhangi bir münker rivâyet görmedim, umarım herhangi bir beis yoktur*” demiştir.²⁶⁰⁰ Zehebî'nin, “*Şîilik eğilimi taşıdığı söylenmiştir*”,²⁶⁰¹ İbn

²⁵⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 419-421.

²⁵⁹⁴ Dârimî, *et-Târîh*, s. 186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 169; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 169.

²⁵⁹⁵ Buhârî, *ed-Duafâu's-sağîr*, s. 124.

²⁵⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 169.

²⁵⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 170.

²⁵⁹⁸ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 247.

²⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 424; Zehebî, *Siyer*, X, 530. Ebû Dâvûd'un onun için “*hâfiz*” dediği de rivâyet edilmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIV, 171).

²⁶⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 239.

²⁶⁰¹ Zehebî, *Siyer*, X, 530.

Hacer'in, "hâfızdır ancak kendisini hadis çalmakla ithâm etmişlerdir" dediği,²⁶⁰² Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd, 229/843 senesinde vefât etmiştir.²⁶⁰³

Sonuç olarak Kûfe'de ilk müsned tasnif eden kimse olarak anılan²⁶⁰⁴ ve Şiî ricâl kitaplarında kendisine yer verilmeyen Yahyâ b. Abdi'l-Humeyd, Sünnî ricâl kitapları tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Hakkındaki ithâmlardan biri de, onun Şiîlik eğilimi taşıması ile ilgilidir. Ancak hem Sünnî kitaplarda dile getirilen bu ithâmın kanaat oluşturacak nitelikte olmaması, hem Şiî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

18. Ebû'l-Hasan Ali b. el-Ca'd el-Cevherî (ö.230/844).

Ali b. el-Ca'd el-Bağdâdî, Hammâd b. Zeyd (ö.179/795), Mâlik b. Enes, İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797), Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be b. el-Haccâc gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Yahyâ b. Maîn, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî ve Ebû Dâvûd, hocaları olan Ali b. el-Ca'd'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁶⁰⁵

Yahyâ b. Maîn'in, "sıkadır, sadûktur",²⁶⁰⁶ Müslim'in, "sıkadır, ancak Cehmî idi",²⁶⁰⁷ Ebû Zür'a'nın, "hadiste sadûktu",²⁶⁰⁸ Dârekutnî'nin, "sika"²⁶⁰⁹ dediği Ali b. el-Ca'd'ı, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş,²⁶¹⁰ İbn Adî, güvenilir râvîlerden rivâyet ettiği zaman onun hadisleri içerisinde münker bir hadis görmediğini dile

²⁶⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 593.

²⁶⁰³ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 406. İbn Sa'd, 230/844 (*et-Tabakât*, VI, 411), Hatîb, 228/842 tarihini vermektedir (*Târih*, XIV, 176, Ayrıca bk. Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fî haber men ğaber*. (nşr. Muhammed Zağlûl), I-III, Beyrût 1405/1985, I, 318).

²⁶⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 239; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 433; Zehebî, *Siyer*, X, 537.

²⁶⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 341-344. Zehebî, *Siyer*, X, 459-461.

²⁶⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, XI, 365; Zehebî, *Siyer*, X, 466. Yahyâ b. Maîn'in ona büyük hürmet gösterdiği belirtilmektedir (İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 466).

²⁶⁰⁷ Zehebî, *Mizân*, V, 143.

²⁶⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 178.

²⁶⁰⁹ Hâkim, *Suâlât*, s. 237; Hamza b. es-Sehmî, *Suâlâtu Hamza b. es-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrih mine'l-meşâyih fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Muvaffik b. Abdullâh Abdulkâdî), Riyâd 1404/1984, s. 163.

²⁶¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 466.

getirmiştir.²⁶¹¹ Bu tevsîk ifadelerinin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in, oğlunu Ali b. el-Ca'd'ın rivâyetlerini yazmaktan alıkoyduğu, çünkü onun Hz. Peygamber'in ashâbı hakkında eleştirilerde bulunduğu rivâyet edilmektedir.²⁶¹² İbn Kuteybe'nin Şîi ricâl içerisinde zikrettiği râvî için²⁶¹³ Cûzcânî, “*haktan sapmış biriydi, pek çok bid'ate sarılmıştı*”,²⁶¹⁴ Ebû Hâtîm, “*Şîilik eğilimi olanlardandı*”,²⁶¹⁵ İbn Hacer, “*sika-sebttir, Şîi eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” demektedir.²⁶¹⁶ 136/753 senesinde dünyaya gelen Ali b. el-Ca'd,²⁶¹⁷ 230/844 senesinde Bağdâd'da vefât etmiştir.²⁶¹⁸

Şîi ricâl eserlerinde yer almayan Ali b. el-Ca'd hakkında âlimler farklı kanaatlere sahiptirler. Genelde güvenilir olarak kabul edilen râvî ile ilgili olumsuz değerlendirmeler de vardır. Bunlardan biri ise, onun Hz. Peygamber'in ashâbı ile ilgili bazı olumsuz görüşlere sahip olmasıdır. Ancak hem diğer Sünnî kitaplarda bu ithâmı destekleyecek bilgilerin olmaması, hem de Şîi ricâl kitaplarının ona yer vermeyişi bu ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

19. Ebû'l-Hasan Ali b. Abdillâh el-Medîni (ö.234/848).

Ali b. el-Medîni'nin Sünnî hadis literatüründeki konumu gayet iyi bilindiğinden, hoca-öğrencileri ve hakkındaki ta'dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.²⁶¹⁹ Burada sadece onunla ilgili ithâmlara yer verilmeye çalışılacaktır.

²⁶¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 214.

²⁶¹² Ukaylî, *ed-Duaîfâ*, III, 225. Ahmed b. Hanbel'in “*sika*” dediği de nakledilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 214). Ahmed b. Hanbel'in onunla ilgili daha başka tevsîkleri de bulunmaktadır (bk. Zehebî, *Siyer*, X, 465). Ali b. el-Ca'd'ın, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlere karşı çıkmaması (Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 364) Ahmed b. Hanbel'in bu tavrının nedenlerinden biri olabilir.

²⁶¹³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²⁶¹⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 199.

²⁶¹⁵ Belhî, *Kabûlu'l-ahbâr*, II, 399.

²⁶¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 398.

²⁶¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 338. İbn Adî, onun doğumu için 134/751 tarihini vermektedir (bk. *el-Kâmil*, V, 213).

²⁶¹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 266. Ali b. el-Ca'd hakkındaki ithâmlar ve değerlendirmeler için bk. Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned* (nşr. Abdulmehdî b. Abdilkâdir b. Abdilhâdî), Beyrût 1405/1985, I, 164 vd.

²⁶¹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 5 vd; Zehebî, *Siyer*, XI, 41 vd. Âlimlerin onun hakkındaki kanaatleri için bk. İkrâmullâh İmdâdu'l-Hak, *el-İmâm Ali b. el-Medîni ve menhecuhu fî nakdi'r-ricâl*, Beyrût 1992, s. 157 vd; İbrâhim Muhammed Ali, *el-İmamü'l-hâfîz Ali b. el-Medîni*, Dımaşk 1994, s. 125-145.

Yahyâ b. Maîn'in Ali b. el-Medînî ile ilgili olarak şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ali b. el-Medînî, yanımıza geldiği zaman Sünnî, Basra'ya gittiği zaman ise Şîî eğilimlerini beyan ederdi.”²⁶²⁰ Ebû Zür'a'nın, mihnedeki tutumundan dolayı rivâyetini terk ettiği Ali b. el-Medînî'yi,²⁶²¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*'sında zikretmiş ve hakkındaki bazı olumsuz görüşlere yer vermiştir.²⁶²²

Ali b. el-Medînî erken dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almamaktadır. Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*'da ona yer verilmiş ise de, Lâhîcî'den rivâyetle, onun Sünnî bir âlim olduğu dile getirilmiştir.²⁶²³

Anlaşıldığı üzere Ali b. el-Medînî'nin maruz kaldığı Şîîlik ithâmının herhangi bir gerçekliği yoktur. Basra'daki özel bir durumdan dolayı halka Hz. Ali'nin faziletlerini içeren bazı menkıbeler anlatmasından dolayı onun Şîî eğilimler taşıdığını söylemek çok zordur.²⁶²⁴

20. Ebû Sâlih Abdurrahmân b. Sâlih el-Ezdî, el-Kûfî (ö.235/849).²⁶²⁵

Şerîk b. Abdillâh, Abdullâh b. Mübârek, Yahyâ b. Zekeriyâ (ö.183/799), Îsâ b. Yûnus (ö.187/803), İsmâîl b. Uleyye, Ebû Bekr b. Ayyâş (ö.194/809), Hafs b. Giyâs (ö.194/809), Ahmed b. Beşîr (ö.197/812) ve Hammâd b. Üsâme (ö.201/816) Abdurrahmân b. Sâlih'in rivâyette bulunduğu bazı muhaddislerdir. Kendisinden rivâyette önce çıkan şahsiyetler içerisinde ise, Ebû Zür'a, Abbâs b. Muhammed (ö.271/884), Ebû Hâtim, Fesevî (ö.277/890), Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/902) örnek olarak zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Nesâî'nin, Abdurrahmân b. Sâlih'in rivâyetlerine eserinde yer verdiği belirtilmiştir.²⁶²⁶

²⁶²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 463; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 17; Zehebî, *Siyer*, XI, 47. Zehebî bunun gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır: “Basra'da beyan ettiği şey, İmâm Ali'nin menkıbeleridir. Çünkü Basra'daki insanlar Osmânî idi ve içlerinde Hz. Ali'ye karşı olumsuzluklar vardı” (bk. *Siyer*, XI, 47).

²⁶²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-t'adîl*, VI, 194.

²⁶²² Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 239-240.

²⁶²³ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 500.

²⁶²⁴ Onun, Şîî ve Râfızîlerle ilgili görüşleri için bk. İmdâdu'l-Hak, *el-İmâm Ali b. el-Medînî*, s. 85-88.

²⁶²⁵ Râvînin künyesinin Ebû Muhammed, nisbesinin el-Atekî olduğu da söylenmektedir.

²⁶²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 177 vd. Burada râvînin Nesâî'nin *Hasâisu Ali*'sinde rivâyeti olduğunu gösterir (ص) remzi vardır. İbn Hacer'in *Takrîb*'inde ise, onun Nesâî'nin *Sünen*'inde rivâyeti olduğuna işaret eden (س) rumuzu vardır (bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 343) Ancak *Tehzîb*'deki rumuz (ص) şeklindedir

Ebû Hâtim'in "sadûk" dediği,²⁶²⁷ İbn Hibbân'ın, *es-Sikât* adlı eserinde zikrettiği²⁶²⁸ Abdurrahmân b. Sâlih ile ilgili olarak, Yahyâ b. Maîn'in "sika, sadûk, Şî", Ya'kûb b. Yûsuf'un, "Râfizî", Abbâs ed-Dûrî'nin, (ö.275/888), "Şî idi" dediği nakledilmektedir.²⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel'e, onun Râfizî olduğu söylenince, "ne yani, Nebî'nin Ehl-i Beyt'inden bir topluluğu seven birisine, 'onları sevme mi' diyeceğiz, o sikadır" demiştir.²⁶³⁰ İbn Adiy, onun hadisinde zayıflıkla ithâm edilmediğini ancak kendisinde bazı Şî eğilimlerin olduğunu ifade ederken,²⁶³¹ 235/849 senesinde vefât eden râvî²⁶³² ile ilgili olarak İbn Hacer "Şîlik eğilimi olan sadûk bir râvîdir" demektedir.²⁶³³

Tüsterî, ilk dönem Şî ricâl eserlerinde yer almayan Abdurrahmân b. Sâlih'in Şî bir râvî olduğunu, Sünnî eserlerden yaptığı nakillerle göstermeye çalışmaktadır.²⁶³⁴

Sonuç olarak hem hakkındaki ithâmların kanaat oluşturacak nitelikte olmaması, hem de ilk dönem Şî ricâl eserlerinin kendisine yer vermeyişi, Abdurrahmân b. Sâlih'in Şî bir râvî olarak nitelenmesini zorlaştırmaktadır.

21. Abdullâh b. Ömer el-Cu'fî, Müşküdâne (ö.239/853).

Abdullâh b. Ömer el-Emevî, Abdullâh b. Mübârek, Abde b. Süleymân (ö.187/802), Muhammed b. Hâzim (ö.195/810), Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814) ve Esbât b. Muhammed (ö.200/815) gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Ebû Zür'a (ö.264/877), Ebû Bekr İbn Ebî'd-Dünyâ (ö.281/894) ise ondan nakilde bulunan şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim ve Ebû Dâvûd, hocaları olan Abdullâh b. Ömer'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişler, Nesâî ise *Hasâisu Ali*'de ondan nakilde bulunmuştur.²⁶³⁵

(*Tehzibu't-Tehzib*, III, 356). Doğrusu bu râvînin *Hasâisu Ali*'de bir rivâyetinin bulunduğu. *Takrîb*'deki rumuz ise tashihe muhtaçtır.

²⁶²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 246.

²⁶²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 380.

²⁶²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 261.

²⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, X, 261.

²⁶³¹ İbn Adiy, *el-Kâmil*, IV, 320.

²⁶³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 360.

²⁶³³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 343.

²⁶³⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 117-118.

²⁶³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 345-346.

Ebû Hâtim'in "*sadûk*" diyerek nitelediği Abdullâh b. Ömer'i,²⁶³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât* isimli eserinde zikretmektedir.²⁶³⁷ Sâlih Cezera (ö.293/905) onun için, "*Şîlikte aşırı idi*" derken²⁶³⁸ Zehebî, Şîliğine dair bazı görüşlerin varlığına işaret etmekle birlikte,²⁶³⁹ sika bir râvî olduğunu belirtmiştir.²⁶⁴⁰ İbn Hacer'in "*sadûktur, kendisinde Şîlik eğilimi vardı*" dediği²⁶⁴¹ Abdullâh b. Ömer, 239/853'de vefât etmiştir.²⁶⁴²

Sonuç olarak bazı Sünnî kaynaklarda Şî eğilimli bir râvî olduğu belirtilen Abdullâh b. Ömer, erken dönem Şî ricâl eserlerinde yer almamaktadır.²⁶⁴³ Dolayısıyla onun, Şî eğilimli bir râvî olduğunu söylemek mümkün değildir.

22. Ebû'l-Velîd Hişâm b. Ammâr es-Sülemî (ö.245/859).

Hişâm b. Ammâr ed-Dımeşkî, Mâlik b. Enes, İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797), Velîd b. Müslim (ö.194/809), Bakıyye b. el-Velîd (ö.197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813) gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled (ö.276/889) ve Ebû Hâtim er-Râzî ise kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, aynı zamanda hocaları olan Hişâm b. Ammâr'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁶⁴⁴

İbn Kuteybe, Şî ricâl içerisinde zikrettiği²⁶⁴⁵ Hişâm b. Ammâr ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn²⁶⁴⁶ ve İclî, "*sika*",²⁶⁴⁷ Ebû Hâtim, "*yaşı ilerleyince hafızası bozuldu,*

²⁶³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 111.

²⁶³⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 358. Ancak burada isim Ömer değil Amr şeklinde kaydedilmiştir.

²⁶³⁸ Zehebî, *Mîzân*, IV, 153.

²⁶³⁹ Zehebî, *Siyer*, XI, 156.

²⁶⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 112.

²⁶⁴¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 315.

²⁶⁴² Buhârî, *et-Târîhu 's-sağîr*, II, 381; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 347.

²⁶⁴³ Muhammed Bâkır'ın ashâbı içerisinde Abdullâh b. Amr şeklinde kayıtlı bir râvî varsa da (bk. Tûsî, *er-Ricâl*, s. 131) yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda, bu ismin biyografisine yer verilen râvî olmadığı anlaşılmaktadır. Son dönem kaynaklarda yer alan benzer isimdeki râvîlerin ise, biyografisine yer verilen râvî olduğuna dair herhangi bir karine tespit edilememiştir (Hûî, *Mu'cem*, IX, 267-269; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 532).

²⁶⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 242-247.

²⁶⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

telkine açık hale geldi, eski rivâyetleri daha sahihtir” ve “*sadûk*” derken,²⁶⁴⁸ İbn Hibbân, ona *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir.²⁶⁴⁹ Dârekutnî,²⁶⁵⁰ Zehebî²⁶⁵¹ ve İbn Hacer ise, onun için “*sadûk*” demiştir.²⁶⁵² 153/770 senesinde dünyaya gelen Hişâm b. Ammâr, 245/859’da vefât etmiştir.²⁶⁵³

Hişâm b. Ammâr ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde yer almazken, muâsır âlimlerden Mûsevî, eserinde ona yer vermiş ve İbn Kuteybe’nin ithâmından hareketle onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışmıştır.²⁶⁵⁴

Görüldüğü üzere Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise İbn Kuteybe tarafından dile getirilen Hişâm b. Ammâr, Sünnî ricâl kitapları tarafından sadûk bir râvî olarak nitelenmiştir. Ancak hem diğer Sünnî ricâl eserlerinin bu ithâmı desteklememesi, hem de erken dönem Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâmın sıhhatini düşürmektedir.

23. Ebû Muhammed İsmâîl b. Mûsâ el-Fezzârî el-Kûfî (ö.245/859).

İsmâîl b. Mûsâ es-Süddî, Abdurrahmân b. Ebî’z-Zinâd (ö.174/790), Şerîk b. Abdillâh, Mâlik b. Enes, Hüseyim b. Beşîr, Velîd b. Müslim (ö.194/809), Süfyân b. Uyeyne gibi şahsiyetlerden hadis nakletmiştir. Buhârî, Zekeriyâ es-Sâcî (ö.307/919), Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî (ö.307/919) ve İbn Hüzeyme (ö.311/923) ise kendisinden rivâyette bulunan muhaddislerden içerisinde zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce eserlerinde hocaları İsmâîl b. Mûsâ’nın rivâyetlerine yer vermişlerdir. Buhârî ise *Halku efâli’l-ibâd*’da kendisinden rivâyette bulunmuştur.²⁶⁵⁵

²⁶⁴⁶ İbnu’l-Cüneyd, *Suâlât*, s. 397. Yahyâ b. Maîn’in, onun için “*zekî*” dediği de riayet edilmiştir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 66).

²⁶⁴⁷ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 332.

²⁶⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 66-67.

²⁶⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 233.

²⁶⁵⁰ Hâkim, *Suâlât*, s. 281.

²⁶⁵¹ Zehebî, *Mizân*, VII, 86.

²⁶⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 573.

²⁶⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 233.

²⁶⁵⁴ Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 135. Ayrıca bk. Tabsî, *Ricâlu’s-Şîâ*, s. 413-418.

²⁶⁵⁵ Mizzî, *Tehzîb*, III, 210-211.

İsmâîl b. Mûsâ ile ilgili olarak Ebû Dâvûd²⁶⁵⁶ ve Ebû Hâtim, “*sadûk*”,²⁶⁵⁷ Nesâî, “*lâ be’se bih*” demiş,²⁶⁵⁸ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsik etmiştir.²⁶⁵⁹ İbn Adî, “*Şîlikteki aşırılığınan dolayı münker kabul ettiler*” diyerek değerlendirdiği İsmâîl b. Mûsâ’nın selefe (sahâbeye) hakaret eden fâsık biri olduğuna dair nakilde bulunmaktadır.²⁶⁶⁰ Zehebî’nin bir eserinde “*sadûk bir Şî’dir*”,²⁶⁶¹ bir başka eserinde ise “*(Şîlikte) aşırı olduğu söylenmiştir*”,²⁶⁶² İbn Hacer’in ise “*Râfizî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*”²⁶⁶³ dediği İsmâîl b. Mûsâ, 245/859 senesinde vefât etmiştir.²⁶⁶⁴

Diğer taraftan Tüsterî, ilk dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almayan İsmâîl b. Mûsâ’nın Şîî bir râvî olduğunu Sünnî kaynaklardan yaptığı nakillerle göstermeye çalışmaktadır.²⁶⁶⁵

Sonuç olarak İsmâîl b. Mûsâ hakkında Sünnî ricâl kitaplarında çeşitli Şîîlik ithâmları yer almaktadır. Her ne kadar o, modern bir çalışmada Şîîlikte aşırı olanlar başlığı altında ziredilmiş olsa da,²⁶⁶⁶ erken dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almaması onun Şîî eğilimli bir râvî olma ihtimalini düşürmektedir.

24. Ebû Ubeydillâh Saîd b. Muhammed el-Cermî, el-Kûfî.

Saîd b. Muhammed, Şerîk b. Abdillâh, Hâtim b. İsmâîl (ö.186/802), Yahyâ b. Saîd (ö.194/809), Hammâd b. Üsâme (ö.201/816), Yakûb b. İbrâhîm (ö.208/823) gibi muhaddislerden rivâyette bulunmuştur. Muhammed b. Yahyâ (ö.258/871) ve Ebû Zür’a er-Râzî ise kendisinden hadis nakletmiştir. Kendisinin talebeleri olan Buhârî ve

²⁶⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 271.

²⁶⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 196.

²⁶⁵⁸ Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, I, 56.

²⁶⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 105.

²⁶⁶⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 325.

²⁶⁶¹ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 129.

²⁶⁶² Zehebî, *Siyer*, XI, 176.

²⁶⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 110.

²⁶⁶⁴ Buhârî, *Târîhu’s-sağîr*, II, 382; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 105.

²⁶⁶⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 120. Ayrıca bk. Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 81-82. .

²⁶⁶⁶ Muhammed Nûr Velî, *Eseru’t-teşeyyu’ ‘alâ rivâyâti’t-târîhiyye*, s. 64-66.

Müslim'in yanı sıra *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve İbn Mâce, Saîd b. Muhammed'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁶⁶⁷

Yahyâ b. Maîn'in, "*sadûk*",²⁶⁶⁸ Ahmed b. Hanbel²⁶⁶⁹ ve Ebû Dâvûd'un, "*sika*"²⁶⁷⁰ Ebû Hâtim'in "*şeyh*" dediği Saîd b. Muhammed'e²⁶⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde yer vermektedir.²⁶⁷² Zehebî, Hz. Peygamber'in adı geçerken susup Hz. Ali'nin adı geçtiği zaman salât ettiği rivâyet edilen râvî²⁶⁷³ için, "*sikadır ancak Şîi'dir*" demektedir.²⁶⁷⁴ İbn Hacer, on birinci tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin sadûk olduğunu ve Şîi eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini ifade etmektedir.²⁶⁷⁵

İlk dönem Şîi ricâl eserlerinde yer almayan Saîd b. Muhammed el-Cermî ile ilgili olarak Tüsterî, "*belki de ona, Hz. Ali'ye salât ettiği için kinlerinden ötürü iftira attılar. Çünkü İmâmîler Hz. Ali'ye salât ederler. Ancak Hatîb'in nakli doğruysa (yani Hz. Peygamber'in adı geçerken susup Hz. Ali'nin adı geçerken salât etmesi), bu adam aşırı bir kimse olmalıdır*" demektedir.²⁶⁷⁶

Görüldüğü üzere Saîd b. Muhammed, Sünnî kaynaklar tarafından güvenilir bir râvî olarak tasvir edilmektedir. Şîi olduğu yönündeki en ciddi ithâm ise Hatîb tarafından nakledilmiştir. Râvînin Şîi eğilimlerini gösterecek bundan başka bir ithâmın olmaması ve erken dönem Şîi ricâl eserlerinde bu ismin yer almaması, râvînin Şîi eğilimli olma ihtimalini düşürmektedir.

²⁶⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 45-46.

²⁶⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 87. Yahyâ b. Maîn'in onun için "*lâ be'se bih*" dediği de rivâyet edilmiştir (bk. a.y).

²⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 59.

²⁶⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 87.

²⁶⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 59.

²⁶⁷² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 268.

²⁶⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 87; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 335.

²⁶⁷⁴ Zehebî, *Mîzân*, III, 227.

²⁶⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 240.

²⁶⁷⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, V, 117-118.

25. Ebû Amr Nasr b. Ali el-Ezdî el-Cahdamî el-Basrî (ö.250/864).

Nasr b. Ali, İsmâîl b. Uleyye (ö.193/808), Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ el-Kattân ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den (ö.204/819) hadis rivâyet etmiştir. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim kendisinden hadis rivâyet etmiş olup *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı hocaları olan Nasr b. Ali'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁶⁷⁷

Rivâyet ettiği bir hadisin ardından, devrin halîfesi Mütevekkil'in Nasr b. Ali'yi Râfizî zannederek bin kırbaç vurulmasını emrettiği rivâyet edilmektedir.²⁶⁷⁸ Ebû Hâtim²⁶⁷⁹ ve İbn Hacer'in, “*sika, sebt*” gibi lafızlarla²⁶⁸⁰ İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk ettiği²⁶⁸¹ Nasr b. Ali, 250/864 senesinde vefât etmiştir.²⁶⁸²

İlk dönem Şîî ricâl kitaplarında yer almayan Nasr b. Ali'ye geç dönem eserlerinden *Mu'cem*'de yer verilmekte ve onun Şîî hadis literatürüne giren bir hadisin bahsedilmektedir.²⁶⁸³

Görüldüğü üzere Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak kabul edilen Nasr b. Ali hakkında ciddi herhangi bir ithâm söz konusu değildir. Mütevekkil'in onunla ilgili endişeleri, Nasr b. Ali'nin Sünnî olduğu ifade edilerek giderilirken,²⁶⁸⁴ Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, onu Şîî bir râvî olarak nitelemeyi güçleştirmektedir.

²⁶⁷⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 355-358.

²⁶⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 287; Zehebî, *Siyer*, XII, 135.

²⁶⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 471.

²⁶⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 561.

²⁶⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 214.

²⁶⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 287.

²⁶⁸³ Hûî, *Mu'cem*, XXIX, 139.

²⁶⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 287; Zehebî, *Siyer*, XII, 135

E. 250/864-300/912 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû'l-Hasan Ali b. el-Münzir el-Evdî/el-Esedî el-Kûfî (ö.256/869).

Ali b. el-Münzir et-Tarîkî, Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814), İshâk b. Mansûr (ö.204/819), Ubeydullâh b. Mûsâ ve Fadl b. Dükeyn'den rivâyette bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce eserlerinde, hocaları olan Ali b. el-Münzir'in rivâyetlerine yer vermişlerdir.²⁶⁸⁵

Ali b. el-Münzir için, Ebû Hâtim “*mahalluhu sîdk*”, İbn Ebî Hâtim “*sadûk-sikadır*”,²⁶⁸⁶ Nesâî “*samimi/tam anlamıyla bir Şîî idi, sikadır*” demiş,²⁶⁸⁷ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek tevsîk etmiştir.²⁶⁸⁸ İbn Hacer, 256/869 senesinde vefât ettiğini belirttiği Ali b. el-Münzir'in, Şîî eğilimleri olan sadûk bir râvî olduğu kanaatindedir.²⁶⁸⁹

İlk dönem Şîî ricâl kitaplarında Ali b. el-Münzir ismine rastlanmazken, geç dönem eserlerinden *Kâmûs*'da, onun Şîî bir râvî olduğu Zehebî'ye atıfla gösterilmeye çalışılmıştır.²⁶⁹⁰

Görüldüğü üzere Ali b. el-Münzir hakkında çok fazla malumat yoktur. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Nesâî tarafından dile getirilmiş, İbn Hacer tarafından tekrar edilmiştir. Hem bu ithâmın kanaat oluşturacak nitelikte olmaması hem de Şîî ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

2. Ebû Hafs İmrân b. Zabyân el-Hanefî el-Kûfî (ö.257/870).

İmrân b. Zabyân, Hakîm b. Sa'd el-Hanefî, Adiy b. Sâbit (ö.116/734) ve Yahyâ b. Akîl'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Şerîk b. Abdillâh, İsrâîl b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve daha başkaları hadis rivâyet etmişlerdir. *Kütüb-i*

²⁶⁸⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 145-147.

²⁶⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 206.

²⁶⁸⁷ Zehebî, *Mîzân*, V, 191.

²⁶⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 474.

²⁶⁸⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 405.

²⁶⁹⁰ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 581.

Sitte müelliflerinden sadece Nesâî, İmrân b. Zabyân'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir. Buhârî ise *el-Edebu 'l-müfred*'inde ondan nakilde bulunmuştur.²⁶⁹¹

İmrân b. Zabyân ile ilgili olarak Buhârî, “*hakkında tartışmalar vardır*”,²⁶⁹² Ebû Hâtim “*hadisi yazılabilir*”,²⁶⁹³ Yakûb b. Süfyân “*Kûfe'nin ileri gelenlerinden sika bir râvîdir, Şîî görüşlere eğilimi vardı*” demiştir.²⁶⁹⁴ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekte,²⁶⁹⁵ bir başka eserinde ise infirâd ettiği zaman, rivâyetiyle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir.²⁶⁹⁶ İbn Hacer'in, “*zayıftır ve Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” dediği²⁶⁹⁷ İmrân b. Zabyân, 257/870 senesinde vefât etmiştir.²⁶⁹⁸

Muâsır âlimlerden Tabsî, ilk dönem Şîî ricâl kaynaklarında yer almayan İmrân b. Zabyân ismine yer vermekte ve Sünnî ricâl eserlerinden hareketle onun Şîî bir râvî olduğunu göstermeye çalışmaktadır.²⁶⁹⁹

Sünnî ricâl eserlerinin genelinden anlaşıldığı kadarıyla İmrân b. Zabyân, zayıf bir râvîdir. Hakkında ise Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde ithâmlar vardır. İlk dönem Şîî ricâl kaynakları tarafından doğrulanmaması dolayısıyla bu ithâmlar hakkında daha ihtiyatlı olunması gerekmektedir.

3. Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs el-Hanzalî er-Râzî (ö.277/890).

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin, rivâyetlerine eserlerinde yer verdikleri Ebû Hâtim er-Râzî'nin Sünnî literatür içerisinde konumu gayet iyi bilindiğinden, hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta'dil ifadelerini burada zikretme gereği duymuyoruz.²⁷⁰⁰ Burada sadece hakkındaki ithâmlara yer vermeye çalışacağız.

²⁶⁹¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 334-335.

²⁶⁹² Buhârî, *et-Târîhu 'l-kebîr*, VI, 424.

²⁶⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 300.

²⁶⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu 't-Tehzîb*, VI, 382-383.

²⁶⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 239.

²⁶⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu 'l-mecrûhîn*, II, 124.

²⁶⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 429.

²⁶⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 239.

²⁶⁹⁹ Tabsî, *Ricâlu 'ş-Şîa*, s. 311-312.

²⁷⁰⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 381-384; Zehebî, *Siyer*, XIII, 247 vd.

Ebû Hâtim er-Râzî hakkına görebildiğimiz tek Şîlik ithâmı Mesleme tarafından dile getirilmiştir. O şöyle demektedir: “(Ebû Hâtim er-Râzî) sika ve aşırı giden bir Şîî idi, hadisi müstakimdir.” İbn Hacer, bu adamdan (Mesleme) başka, onu Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm eden kimseyi görmediğini ifade etmektedir.²⁷⁰¹

Ebû Hâtim er-Râzî, ilk dönem Şîî ricâl eserlerinden Tûsî'nin *er-Ricâl*'inde “*imâmlardan rivâyette bulunmayanlar*” başlığı altında yer almaktadır.²⁷⁰² İbn Dâvûd ise, ona eserinin zayıf râvîlere tahsîs ettiği bölümünde yer vermekte ve onun “*Âmmî/Sünnî*” olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁰³

Sonuç olarak Ebû Hâtim er-Râzî hakkındaki tek ithâm Mesleme tarafından yapılmıştır. Ancak bu ithâm Sünnî ve Şîî kaynaklarca doğrulanmamaktadır.

4. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Osmân el-Kuraşî el-Mısri (ö.282/895).

Yahyâ b. Osmân es-Sehmî, Abdulğaffâr b. Dâvûd (ö.224/838), Esbağ b. el-Ferec (ö.225/839), Nuaym b. Hammâd (ö.228/842), Ahmed b. Amr (ö.250/864) gibi muhaddislerden rivâyette bulunmuştur. Ahmed b. İsmâîl ve Abdullâh b. Ahmed ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, hocası Yahyâ b. Osmân'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁷⁰⁴

Yahyâ b. Osmân ile ilgili olarak İbn Ebî Hâtim, “*ben de babam da ondan yazdık, hakkında eleştiriler vardı*” demiştir.²⁷⁰⁵ İbn Hibbân, onu *es-Sikât*'ta zikretmekte,²⁷⁰⁶ Zehebî, “*inşallah sadûktur*”,²⁷⁰⁷ İbn Hacer, “*sadûktur, Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir*” demektedir.²⁷⁰⁸ Yahyâ b. Osmân, 282/895 senesinde vefât etmiştir.²⁷⁰⁹

²⁷⁰¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, V, 23.

²⁷⁰² Tûsî, *er-Ricâl*, s. 512.

²⁷⁰³ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 269. Hûî ise, İbn Dâvûd'dan başka kimsenin onun Sünnîliğini dile getirmediğini söylemektedir (*Mu'cem*, XV, 61).

²⁷⁰⁴ Mizzî, *Tehzib*, XXXI, 462-464.

²⁷⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 175. Zehebî, bu eleştirisi için “*müfesser olmayan bir cerhdir, böylesi bir âlime, bu eleştiri zarar vermez*” demektedir (bk. Zehebî, *Siyer*, XIII, 355).

²⁷⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 599.

²⁷⁰⁷ Zehebî, *Mizân*, VII, 204.

²⁷⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 594.

²⁷⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 355.

Şîf ricâl kitaplarında yer almayan Yahyâ b. Osmân ile ilgili Sünnî eserlerde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu kısıtlı bilgiler içerisinde ise, İbn Hacer, onun Şîf eğilimlere sahip olduğunu Mesleme b. Kâsım'dan naklen dile getirmektedir.²⁷¹⁰ Ancak bu hem ithâmın diğer Sünnî kaynaklarca desteklenmemesi hem de Şîf ricâl eserlerinin ona yer vermeyişi, ithâm hakkında ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

F. DEĞERLENDİRME

Şîf eğilimler taşımakla ithâm edilen 201 râvînin 111'i (% 56) hakkındaki Şîlik ithâmları çeşitli gerekçelerle doğrulanmamıştır. Bu durum, hakkında herhangi bir Şîlik ithamı bulunan bir râvînin hemen mahkum edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu bölümde kısa biyografilerine yer verilen 111 râvînin 12'si (% 11) 50/670-100/718; 33'ü (% 30) 100/718-150/767; 37'si (% 33) 150/767-200/815; 25'i (% 23) 200/815-250/864; 4'ü (% 3.5) 250/864-300/912 tarihleri arasında vefât etmiştir.

Haklarındaki Şîlik ithamları doğrulanmayan 111 râvînin 65'i (% 59) Kûfe; 12'si (% 11) Basra; 9'u (% 8) Medîne; 5'i (% 4) Mısır; 5'i (% 4) Vâsıt şehirleri ile ilişkilidir. Geriye kalan 15 (% 13) râvî ise çeşitli İslam beldelerine mensupturlar.

İthâmların yoğunluk arz ettiği dönem ve bölge ilgi çekicidir. 82 (% 73) râvînin vefâtı 50/670-200/815 tarihleri arasında olduğu görülmektedir ve bu dönemde İslam dünyasındaki fikrî ve siyasî hareketlilik ilgililerin malumudur.

Bölgesel olarak Kûfe'nin ismi 65 râvî ve % 58'lik bir oranla öne çıktığı görülmektedir. Bu durum Kûfeli râvîlerin zaman zaman haksız ithamlara maruz kalabildiğini göstermektedir. Bu bölümün, haklarında Şîlik ithamı bulunan 111 râvînin bir nevi bu ithamlardan tezkiyesi anlamına geldiği de ayrıca ifade edilmelidir. Bu bilgileri tablo halinde göstermek gerekirse;

²⁷¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 159.

	50-100	100-150	150-200	200-250	200-250
Kûfe	7	19	23	15	2
Basra	1	8	2	1	
Medîne	2	3	2	2	
Vâsıt			4	1	
Mısır		1	2	1	1
Mekke		1	1		
Diğer	3	1	3	5	1

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVAKKUF EDİLEN RÂVİLER

Bu başlık altında yer verilecek râvîler, haklarında bazı ithâmlar olmakla birlikte kanaat oluşturacak biçimde ‘Şîî eğilimli’ olarak nitelenememiştir. Nitekim râvî hakkında, Sünnî eserlerde zikredilen ithâmların, bir tek isimden gelmesi ve dolayısıyla kanaat oluşturabilecek bir nitelikte olmaması, buna mukabil Şîî ricâl eserlerinin de kendisine yeteri kadar yer vermemiş olması bunlardan biridir. Tevakkuf sebeplerinden biri de, râvî hakkında Sünnî eserlerin “Şîî”, Şîî eserlerin ise “Âmmî/Sünnî” nitelenmesinde bulunmasıdır. Bu, râvînin iki ekol tarafından da benimsenmediğini göstermektedir.

A. 50/670-100/718 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdillâh en-Nehaî’, el-Kûfî (ö.62/681).

Tâbiînin büyüklerinden olan Alkame b. Kays, Hz. Ömer (ö.23/643), Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652), Osmân b. Affân (ö.35/655), Hüzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Hz. Ali (ö.40/660), Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö.55/674), Hz. Âişe (ö.58/677) gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. İbrâhîm en-Nehaî (ö.96/714), Âmir eş-Şa’bî (ö.104/722), Muhammed b. Sîrîn (ö.110/728), Seleme b. Küheyl (ö.122/739), Ebû İshâk es-Sebîî’ (ö.129/746) ve Abdullâh b. Zekvân (ö.130/747) ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Alkame b. Kays’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁷¹¹

İbn Sa’d,²⁷¹² Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel,²⁷¹³ İclî²⁷¹⁴ ve İbn Hacer²⁷¹⁵ Hz. Ali ile birlikte Sıffîn’e katılan Alkame’nin “sika” olduğunu ifade etmekte, İbn Hibbân

²⁷¹¹ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 300-302.

²⁷¹² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 92.

²⁷¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’ta’dîl*, VI, 404.

²⁷¹⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, s. 145-147.

²⁷¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 397.

es-Sikât adlı eserinde yer vererek, onu güvenilir kabul ettiğini göstermektedir.²⁷¹⁶ Şehristânî'nin, "Şîa ve İmâmiyye'nin Diğer Sınıflarından Olanlar" başlığı altında zikrettiği²⁷¹⁷ Alkame b. Kays, 62/681 senesinde vefât etmiştir.²⁷¹⁸

Alkame b. Kays, Şîi ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvidir. Nitekim Tûsî, onu iki kez Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁷¹⁹ Tûsî, onun Sıffîn'de öldürüldüğünü ifade ederken, muhtemelen Keşşî'nin kaydettiği onu öven ve Sıffîn'de öldürüldüğünü belirten rivâyeti esas almış olmalıdır.²⁷²⁰ İbn Dâvûd, Tûsî'ye uyararak, ona eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği bölümünde yer vermiştir.²⁷²¹ Allâme Hillî ise, rivâyetiyle amel edilebilecek râvîlerinden içerisinde onu da zikretmiştir.²⁷²²

Görüldüğü üzere Alkame b. Kays, Sünnî eserlerce "*sika*" olarak nitelenmiştir. Kendisi ile ilgili tek ithâm ise Şehristânî'den gelmektedir. Bu ithâmın gerekçesi, muhtemelen onun Hz. Ali'nin yanında bazı savaşlara katılmasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Şîi ricâl eserleri de aynı noktayı göz önünde bulundurarak ona yer vermişlerdir. Ancak Sünnî eserlerdeki ithâmın şâz olmasından dolayı, râvîyi Şîi eğilimli olarak nitelemek için yeterli değildir.

2. Hâni b. Hâni el-Hemedânî, el-Murâdî, el-Kûfî.

Hâni b. Hâni, Hz. Ali'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden sadece Amr b. Abdillâh es-Sebîî'nin rivâyette bulunduğu bilinmektedir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Hâni b. Hâni'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir. Ayrıca Buhârî *el-Edebu'l-müfred*'inde, Nesâî ise *Hasâisu Ali*'de, ondan hadis nakletmişlerdir.²⁷²³

²⁷¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 207-208.

²⁷¹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²⁷¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 92; İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 100. Halîfe b. Hayyât, 63/682 veya 65/685 (bk. *et-Tabakât*, I, 335), Buhârî, 61/680 tarihini vermektedir (bk. *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 41). Vefât tarihi ile ilgili farklı rakamlar için bk. İbn Asâkir, *Târih*, XLI, 188-191.

²⁷¹⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 50 ve 53 (Burada onun Sıffîn Savaşında öldürüldüğünü ifade etmektedir). Ancak Hatîb, onun Hz. Ali ile beraber Nehrevân savaşında da bulunduğunu söylemektedir (bk. *Târih*, XII, 297).

²⁷²⁰ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rîfeti'r-ricâl*, s. 100.

²⁷²¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 134.

²⁷²² Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 129. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XI, 181-182; Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 254-255.

²⁷²³ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 145.

Tâbiünden olan Hâni b. Hâni ile ilgili olarak İbn Sa'd, “Şiilik eğilimi vardı, *münkeru'l-hadîs*”,²⁷²⁴ Ali b. el-Medînî, “*mechûl*”,²⁷²⁵ İbn Hacer, “*mestûr*” derken,²⁷²⁶ İclî, “*sika*”,²⁷²⁷ Nesâî, “*leyse bihi be's*” diyerek, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek²⁷²⁸ Hâni b. Hâni'yi tevsîk etmişlerdir.

Hâni b. Hâni, Şîf ricâl kitaplarında da yer alan bir râvîdir. Nitekim Berkî²⁷²⁹ ve Tûsî, onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmişlerdir.²⁷³⁰ Hûî'nin *es-Sebî*' ve el-Murâdî nisbeleriyle verdiği iki farklı ismin de, kendisinin belirttiği gibi aynı râvî olması muhtemeldir.²⁷³¹

Görüldüğü üzere Hâni b. Hâni, *mestûr* bir râvîdir ve hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen, Sünnî ricâl eserleri, onu güvenilir bir râvî olarak nitelermektedir. Şiilik eğilimine sahip olduğu yönündeki tek ithâm ise İbn Sa'd'dan gelmiştir. Berkî ve Tûsî'nin onu Hz. Ali'nin ashâbı içerisinde zikretmesi ise, yaşadığı dönem dolayısıyla râvînin Şîf eğilimlerini göstermek için yeterli değildir.

3. Ebû Abdikuddûs Şebes b. Rib'î et-Temîmî, el-Kûfî (ö.80/700'ler).

Şebes b. Rib'î el-Yerbû'î, Hüzeyfe el-Yemân ve Hz. Ali'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise Enes b. Mâlik, Muhammed b. Ka'b (ö.120/738) ve Süleymân et-Teymî (ö.143/760) hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Ebû Dâvûd ve Nesâî, Şebes b. Rib'î'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.²⁷³²

Rivâyete göre Şebes'in bizzat kendisi Harûra'da bulunanların ilki olduğunu söylemektedir ancak bunun övgüyü gerektiren bir ifade olmadığı ifade edilmiştir.²⁷³³

²⁷²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 223.

²⁷²⁵ Zehebî, *Mizân*, VII, 72.

²⁷²⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 570.

²⁷²⁷ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 325.

²⁷²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 509.

²⁷²⁹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 64.

²⁷³⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 62.

²⁷³¹ Hûî, *Mu'cem*, XIX, 250-251.

²⁷³² Mizzî, *Tehzîb*, XII, 351.

²⁷³³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 267. Zehebî, onun daha sonra Hâricîlerden ayrıldığını ve tövbe ettiğini ifade etmektedir (bk. *Mizân*, III, 361; krş. *Siyer*, IV, 150)

İclî, onun Hz. Osmân öldürülmesine yardım edenlerin ilki olduğunu ifade etmiş,²⁷³⁴ Belâzurî onun için “*Alevî*” demiş,²⁷³⁵ İbn Hibbân, ona *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiş ve hata yaptığını belirtmiştir.²⁷³⁶ 80/700’lerde vefât eden Şebes b. Rib‘î’nin Muhtâr’la birlikte Hz. Hüseyin’in kanını talep edenlerin içerisinde yer aldığı,²⁷³⁷ sonra Muhtâr’ın öldürülmesinde yer aldığı ifade edilmiştir²⁷³⁸

Şebes b. Rib‘î, Şîî ricâl kitaplarında da yer alan bir râvîdir. Tûsî, ona Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde yer vermiş ancak daha sonradan Hâricîlere katıldığını ifade etmiştir.²⁷³⁹ İbn Dâvûd, eserinin mecrûh râvîlere tahsis ettiği kısmında ona yer vermiştir.²⁷⁴⁰

Görüldüğü üzere Şebes b. Rib‘î siyasî anlamda hareketli bir yaşantı sürmüştür. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise “*Alevî*” denilmek suretiyle Belâzurî’den gelmiştir. Ancak bu ithâm diğer Sünnî kaynaklarca desteklenmemiştir. Şîî eserler ise, onun Hz. Ali’nin yanında bulunduğunu belirtse de, sonradan Hâricîlere katıldığını belirterek onun hakkında olumsuz değerlendirmeler yapmıştır.

4. Ebû Mutarrif Zir b. Hubeyş b. Hubâşe el-Kûfî (83/739).

Zir b. Hubeyş, Übey b. Ka’b (ö.19-32/639-652), Abdullâh b. Mes‘ûd (ö.32/652), Abbâs b. Abdilmuttalib (ö.32/652), Abdurrahmân b. Avf (ö.32/652), Ebû Zer el-Ğifârî (ö.32/652), Osmân b. Affân, Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Ammâr b. Yâsir (ö.37/657), Hz. Alî, Saîd b. Zeyd (ö.50/670), Hz. Âişe ve Abdullâh b. Amr (ö.65/684) gibi sahâbîlerden rivâyette bulunmuştur. İbrâhîm en-Nehaî, ‘Âmir eş-Şa‘bî, Adiy b. Sâbit (ö.116/734), Habîb b. Ebî Sâbit, Zübeyd b. el-Hâris (ö.122/739) ve İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/765) ise kendisinden hadis rivâyet eden muhaddisler arasında yer almaktadır. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Zir b. Hubeyş’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁷⁴¹

²⁷³⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 448.

²⁷³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 111.

²⁷³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 371.

²⁷³⁷ Taberî, *Târîh*, V, 353. Yine Taberî’nin nakline göre, işlerin kötüye gitmesi üzerine Müslim b. Akîl ile mücadele edenlerin başında Şebes gelmektedir (bk. *Târîh*, V, 370).

²⁷³⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 263.

²⁷³⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 45.

²⁷⁴⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 249. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, IX, 11-12 Tüsterî, *Kâmûs*, V, 388-391.

²⁷⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 335-336; Zehebî, *Siyer*, IV, 166-167.

İbn Sa‘d’ın naklettiğine göre Zir b. Hubeyş ile Ebû Vâil yan yana geldikleri zaman konuşmazlardı. Çünkü Zir, Hz. Ali’yi, Ebû Vâil ise Hz. Osmân’ı severdi. Ona göre Zir, sika bir râvîdir ve birçok hadisi vardır.²⁷⁴² Yahyâ b. Maîn²⁷⁴³ ve İclî onun sika olduğunu ifade etmektedir ancak İclî, onun Hz. Ali’ye bazı eleştirileri olduğunu eklemektedir.²⁷⁴⁴ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekte ve İbn Mes‘ûd’un Arap dili ile ilgili ona danıştığını ifade etmektedir.²⁷⁴⁵ İbn Hacer, “*sika, celîl*” dediği²⁷⁴⁶ Câhiliye’yi idrak eden Zir b. Hubeyş’in 83/739 senesinde 122 yaşında vefât ettiği söylenmiştir.²⁷⁴⁷

Öte yandan Zir b. Hubeyş, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir şahsiyettir. Tûsî, ona Hz. Ali ashâbı içerisinde ve “*faziletli biriydi*” diyerek yer vermektedir.²⁷⁴⁸ Zir b. Hubeyş, Hz. Ali’den rivâyet edildiğine göre on güvenilir ismin de içerisinde yer almaktadır.²⁷⁴⁹ İbn Dâvûd’un, güvenilir râvîler içerisinde zikrettiği ve “*ashâbımızdandı*” dediği²⁷⁵⁰ Zir b. Hubeyş için, Allâme Hillî “*fâzîl*” demektedir.²⁷⁵¹

Zir b. Hubeyş, Sünnî ricâl kitaplarına göre güvenilir bir râvîdir. Hakkında ise ciddiye alınabilecek herhangi bir ithâm yoktur. Onun Alevî olarak nitelenmesi ise, Şîîlik kavramının erken dönemdeki anlamı olan Hz. Ali’ye muhabbet duyma anlamında kabul edilmelidir. İclî ise genel temayülün aksine, onun Hz. Ali’ye bazı eleştirilerinin olduğundan bahsetmektedir. Şîî ricâl eserleri ise, görüldüğü gibi onu Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde kabul etmektedirler. Ancak bunlar râvîyi Şîî eğilimli şekilde nitelemek için yeterli değildir.

²⁷⁴² İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 105; Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, IX, 270. Ebû Bekr b. Ayyâş kanalıyla gelen başka bir rivâyette de, Zir’in ‘*Alevî*’, Ebû Vâil’in ise ‘*Osmânî*’ olduğu belirtilmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, IV, 168).

²⁷⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 623.

²⁷⁴⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 370.

²⁷⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 269.

²⁷⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 215.

²⁷⁴⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 105; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 317; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fi ma’rifeti’l-ashâb*, II, 131-132.

²⁷⁴⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 42.

²⁷⁴⁹ Hâkânî, *Ricâl*, s. 86.

²⁷⁵⁰ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 97.

²⁷⁵¹ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 76. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, VII, 218; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 413-415

5. Ebû Yezîd Müslim b. Nüzeyr es-Sa'dî, el-Kûfî.²⁷⁵²

Müslim b. Nüzeyr, Hüzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656) ve Hz. Ali'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden ise, Amr b. Abdillâh es-Sebî', Ziyâd b. Feyyâz (ö.129/746), Avf b. Mâlik ve Ayyâş b. Amr hadis rivâyet etmiştir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Müslim b. Nüzeyr'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Buhârî ise, *el-Edebu'l-müfred*'inde ondan nakilde bulunmuştur.²⁷⁵³

Hz. Ali ile arkadaşlığı bulunan Müslim b. Nüzeyr ile ilgili olarak İbn Sa'd, "hadisi azdır, onun rec'ate inandığını söylerlerdi",²⁷⁵⁴ Ebû Hâtim, "hadisinde bir beis yoktur" demiş,²⁷⁵⁵ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.²⁷⁵⁶ İbn Hacer de, üçüncü tabakadan olan Müslim b. Nüzeyr'in, makbûl bir râvî olduğu kanaatindedir.²⁷⁵⁷

Erken dönem Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî, *er-Ricâl*'inde Müslim b. Nüzeyr'e, Müslim b. Zeyd es-Sa'dî şeklinde kendisine yer vermiştir.²⁷⁵⁸

Sonuç olarak Müslim b. Nüzeyr hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sünnî ricâl âlimleri tarafından makbûl bir râvî olduğu anlaşılan râvîyle ilgili tek olumsuz ithâm ise İbn Sa'd tarafından dile getirilmiştir. Şîî ricâl müelliflerinden ise sadece Tûsî, ona eserinde yer vermiştir. Hem Sünnî eserlerdeki ithâmın, hem de Şîî eserlerdeki kabulün kanaat oluşturmayacak bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

6. Ebû'l-Ğarîf Ubeydullâh b. Halîfe el-Hemedânî, el-Murâdî.

Ubeydullâh b. Halîfe el-Kûfî, Hz. Ali ve Hz. Hasan'dan (ö.50/670) rivâyette bulunmuştur. Süleymân el-'Ameş, Atıyye b. el-Hâris ve Nusayr b. Ebî'l-Eş'as ise kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Nesâî ve İbn Mâce, Ubeydullâh b. Halîfe'nin rivâyetlerine yer eserlerinde vermişlerdir.²⁷⁵⁹

²⁷⁵² Râvînin künyesinin Ebû İyâz, Ebû Nüzeyr, isminin ise İbn Yezîd olduğu da söylenmiştir.

²⁷⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 546.

²⁷⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 228.

²⁷⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 197.

²⁷⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 398.

²⁷⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 531.

²⁷⁵⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 58. Hûî de, aynı bilgiyi tekrarlamaktadır (bk. *Mu'cem*, XVIII, 149).

²⁷⁵⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 32.

Çok fazla hadisi olmayan Ubeydullâh b. Halîfe²⁷⁶⁰ ile ilgili olarak Ebû Hâtim, “Hz. Ali’nin şurtasındandı,²⁷⁶¹ meşhûr değildir, hakkında bazı eleştiriler vardır, Esbağ b. Nubâte ayarında bir şeyhtir” demiş,²⁷⁶² İclî, onu *Ma’rifetu’s-sikât*’da,²⁷⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*’da zikretmiştir.²⁷⁶⁴ Dârekutnî de, onun güvenilir olduğu kanaatindedir.²⁷⁶⁵ İbn Hacer, üçüncü tabakadan ve sadûk olduğunu ifade ettiği râvînin Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edildiğini söylemiştir.²⁷⁶⁶

Görebildiğimiz kadarıyla Tûsî, Ubeydullâh b. Halîfe’ye, Hz. Ali’nin ashâbı içerisinde yer vermiştir. Ancak burada, onun ismi Abdullâh b. Halîfe şeklinde kaydedilmiş, Ebû Ğarîf şeklinde künyelendiğini belirtmiştir.²⁷⁶⁷ Geç dönem eserlerinden *Kâmûs*’da ise Tûsî’ye işaret edilmiş, Sünnî âlimlerin kanaatleri dile getirilerek râvînin Şîî olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.²⁷⁶⁸

Sonuç olarak Sünnî eserler Ubeydullâh b. Halîfe’nin güvenilir bir râvî olduğunu ifade etmekte, ayrıca Hz. Ali ile olan ilişkisine değinmektedirler. Bu ifade edilenler râvîyi Şîî eğilimli olarak nitelemek için yeterli değildir. Şîî müelliflerden ise sadece Tûsî’nin ona yer verışı, ithâm ile ilgili olarak ihtiyatlı olunması gerektiğini düşündürmektedir.

B. 100/718-150/767 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Ebû Dâvûd Nüfey’ b. el-Hâris el-Hemedânî (ö.100-110/718-728).

²⁷⁶⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 240.

²⁷⁶¹ Şurta(tu’l-hamîs): Şîî hadis anlayışında makbul râvî gruplarından biridir. Rivâyetlere göre Hz. Ali’nin cennetle müjdelediği kimselerdir. (bk. Cemal Sofuoğlu, *Hadîs Tenkidi Yönünden el-Kâfî Üzerine Bir İnceleme* [doçentlik tezi, 1982], Ankara, s. 28-29)

²⁷⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 313.

²⁷⁶³ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 110.

²⁷⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 68-69.

²⁷⁶⁵ *Mevsûatu akvâl Ebî’l-Hasan ed-Dârekutnî*, s. 432.

²⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 370.

²⁷⁶⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 48.

²⁷⁶⁸ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, S. 65.

Nüfey' b. el-Hâris el-Kûfi, Ebû Saîd el-Hudrî (ö.63/682), Zeyd b. Erkam (ö.66/685), Abdullâh b. Abbâs, Berâ b. 'Âzib (ö.72/671), Abdullâh b. Ömer, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Zeyd b. Ebî Üneyse (ö.119/736), Amr b. Abdillâh es-Sebî', Süleymân el-'Ameş, Yûnus b. Ebî İshâk (ö.152/769) ve Süfyân es-Sevrî'yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Nüfey' b. el-Hâris'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁷⁶⁹

Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ b. Maîn'in rivâyette bulunmadıkları Nüfey' b. el-Hâris²⁷⁷⁰ ilgili olarak Buhârî, “âlimler, hakkında eleştiri yapıyorlardı”,²⁷⁷¹ Cûzcânî, “yalancı, sahâbenin bir kısmını haksız yere eleştirirdi”,²⁷⁷² Ebû Hâtim, “münkeru'l-hadîs, daîfu'l-hadîs”,²⁷⁷³ Ukaylî, “aşırı Râfizî görüşlere sahip olanlardandı” demiştir.²⁷⁷⁴ İbn Hibbân, onun sika râvîlerden onlara ait olmayan mevzu rivâyetler naklettiğini, bundan dolayı onun hadisiyle ihticâc edilemeyeceğini, rivâyetinin ise ancak itibâr için nakledilebileceğini söylemektedir.²⁷⁷⁵ İbn Adî, onun Kûfe'nin aşırı gidenlerinden olduğunu ifade etmekte,²⁷⁷⁶ Zehebî, “Râfizîlik eğilimi vardı” demektedir.²⁷⁷⁷ İbn Hacer de, 100-110/718-728 yılları arasında vefât eden²⁷⁷⁸ râvî ile ilgili “metrûk” değerlendirmesi yapmaktadır.²⁷⁷⁹

Erken dönem eserleri Nüfey' b. el-Hâris'e yer vermemişlerdir. Ancak Allâme Hillî, eserinin mecrûh râvîlere ayırdığı kısmında ona yer vermekte ve Ğadâirî'ye atfen

²⁷⁶⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 9-11.

²⁷⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 490; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 307. Onunla ilgili olarak Abdurrahmân b. Mehdî, “münker kabul edilir” (bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 114), Yahyâ b. Maîn'in ise, “leyse bi şey” demektedir (bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 490; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 59).

²⁷⁷¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 114.

²⁷⁷² Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 65.

²⁷⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 490.

²⁷⁷⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 306.

²⁷⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 55.

²⁷⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 61.

²⁷⁷⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 209.

²⁷⁷⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-evsât* (nşr. Muhammed b. İbrâhim el-Leheyran), I-II, Riyâd 1418/1998, I, 413.

²⁷⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 565.

onun münker rivâyetleri olduğunu, bu yüzden hadisi hususunda tevakkuf edildiğini ifade etmektedir.²⁷⁸⁰

Sonuç olarak Nüfey' b. el-Hâris, Sünnî ricâl kitaplarında ağır bir şekilde eleştirilmiştir ve metrûk bir râvîdir. Hakkındaki ithâmlardan biri de, Şîî eğilimlere sahip olması ile ilgilidir. Onun erken dönem Şîî ricâl kaynaklarında yer almaması ithâm hakkında ihtiyatlı olunması gerektiği kanaati doğurmaktadır.

2. Ebû Yahyâ Habîb b. Ebî Sâbit el-Kûfî (ö.119/737).²⁷⁸¹

Habîb b. Ebî Sâbit, Zeyd b. Erkam, Abdullâh b. Abbâs, Abdullâh b. Ömer (ö.73/692), Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), Tâvus b. Keysân (ö.106/724), Atâ b. Ebî Rabâh (ö.114/732) gibi sahâbe ve tâbiînden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan muhaddisler içerisinde ise, Zeyd b. Ebî Üneyse (ö.119/737), Amr b. Abdillâh, Süleymân el-‘Ameş, Şu‘be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî’yi zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Habîb b. Ebî Sâbit’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermiştir.²⁷⁸²

Yahyâ b. Maîn,²⁷⁸³ İclî,²⁷⁸⁴ Ebû Hâtim²⁷⁸⁵ ve Zehebî,²⁷⁸⁶ Habîb b. Ebî Sâbit’i “sika” lafzıyla nitelemiş, İbn Hibbân, onu, *es-Sikât* adlı eserinde “müdelis” diyerek zikretmiştir.²⁷⁸⁷ Yahyâ el-Kattân ise, onun Atâ’dan olan rivâyetlerinin mahfûz olmadığı kanaatindedir.²⁷⁸⁸ İbn Kuteybe²⁷⁸⁹ ve Şehristânî’nin, Şîî ricâl içerisinde yer verdiği,²⁷⁹⁰

²⁷⁸⁰ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 262. Geç dönem eserlerinde *Mu‘cem*’de, bu bilgi tekrar edilmiş (bk. Hûî, *Mu‘cem*, XXIX, 176-177), *Ricâlu’ş-Şiâ*’da ise, Sünnî kitaplardan alıntı yapılmakla ve râvînin rivâyetlerine işaretle yetinilmiştir (bk. Tabsî, *Ricâlu’ş-Şiâ*, s. 400-401). Ayrıca bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 94-95. Bazı Şîî eserlerde onun rivâyetlerine yer verilmiştir (bk. Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, XXIII, 325; XXXIV, 325; XLIII, 297...).

²⁷⁸¹ Râvîye Kays b. Dînâr ve Habîb b. Hind de denilmiştir.

²⁷⁸² Mizzî, *Tehzîb*, V, 358-361.

²⁷⁸³ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 225; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 108. Yahyâ b. Maîn’in, onun iki hadisi hakkında çekinceleri olduğu anlaşılmaktadır (bk. *et-Târîh*, IV, 18).

²⁷⁸⁴ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, I, 281.

²⁷⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 108.

²⁷⁸⁶ Zehebî, *el-Kâşîf*, I, 201.

²⁷⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 137. Bir başka eserinde “kendisinde müdelislik olmasına rağmen Kûfelilerin hayırlılarından ve müftüleri idi” demektedir (bk. *Meşâhîru ulemâi’l-emsâr*, s. 109).

²⁷⁸⁸ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 263.

²⁷⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, s. 624.

İbn Hacer'in "sıkadır, seçkin bir fakîhtir, çokça tedlîs ve irsâl yapardı" dediği²⁷⁹¹ Habîb b. Ebî Sâbit, 119/737 senesinde vefât etmiştir.²⁷⁹²

Habîb b. Ebî Sâbit, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Ali b. el-Hüseyin'in (es-Seccâd);²⁷⁹³ Tûsî, Hz. Ali,²⁷⁹⁴ Ali b. el-Hüseyin,²⁷⁹⁵ Muhammed Bâkır²⁷⁹⁶ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁷⁹⁷

Görüldüğü üzere Habîb b. Ebî Sâbit, Sünnî ricâl kitapları tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelenmiştir. Kendisinin Şîîliği ise, İbn Kuteybe ve Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Ancak bu ithâmlar iki müellifini verdiği listelerin durumundan dolayı kanaat oluşturacak nitelikte değildir. Şîî ricâl eserleri ise, onu kendi râvîleri olarak kabul etmişlerdir. Bu durum râvî hakkında net bir şey söylemeyi güçleştirmektedir.

3. Ebû İshâk Amr b. Abdillâh es-Sebîî', el-Kûfî (ö.129/746).

Amr b. Abdillâh es-Sebîî', Zeyd b. Erkam (ö.66/685), Abdullâh b. Abbâs (ö.68/687), Berâ b. Âzib (ö.72/691), Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr (ö.95/713), Âmir eş-Şa'бі (ö.104/722) ve daha pek çok şahsiyetten hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette öne çıkan muhaddisler içerisinde ise, Haccâc b. Ertât (ö.145/762), Süleymân el-'Ameş, Şu'be b. el-Haccâc (ö.160/776), Zâide b. Kudâme (ö.160/776), Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Cerîr b. Hâzım (ö.170/786) ve Süfyân b. Uyeyne zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Ebû İshâk es-Sebîî'nin rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁷⁹⁸

²⁷⁹⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²⁷⁹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 150.

²⁷⁹² Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 369; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, II, 314. Bu esnada 80'li yaşlarında olduğu söylenmiştir (bk. Zehebî, *Siyer*, V, 291).

²⁷⁹³ Berkî, *et-Tabakât*, s. 79.

²⁷⁹⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 39. Sünnî ricâl eserlerinde onun Hz. Ali ile görüştüğüne dair bir bilgi yer almamaktadır. Hz. Ali dönemine çok küçük yaşta yetiştiğini farz etsek bile, onun ashâbından sayılmasına imkân yoktur.

²⁷⁹⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 87.

²⁷⁹⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 116.

²⁷⁹⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 172. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, IV, 216-217; Tüsterî, *Kâmûs*, III, 78-79; el-Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93; Tabsî, *Ricâlu'ş-Şiâ*, s. 90-94.

²⁷⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 102-111.

Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel,²⁷⁹⁹ İclî²⁸⁰⁰ ve İbn Hacer'in "*sika*" dediği Amr b. Abdillâh'ı²⁸⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ve müdellis olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰² Cûzcânî onun için, "*Kûfe'de bir grup insan vardır ki, âlimler onların mezheplerini övmezler. Onlar Kûfe'nin muhaddislerinin önde gelenleridir. Mesela Ebû İshâk Amr b. Abdillâh gibi...*" derken,²⁸⁰³ İbn Kuteybe²⁸⁰⁴ ve Şehristânî onu, Şîf ricâl içerisinde değerlendirmiştir.²⁸⁰⁵ 29/649 senesinde dünyaya gelen Amr b. Abdillâh, 129/746 senesinde vefât etmiştir.²⁸⁰⁶

Amr b. Abdillâh, Şîf ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Hz. Ali,²⁸⁰⁷ Hz. Hasan²⁸⁰⁸ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁸⁰⁹ Hûî, "*bu adamın Sünnî olması uzak bir ihtimal değildir*" demektedir ve buna delil olabilecek bir rivâyet nakletmektedir.²⁸¹⁰

Görüldüğü üzere Amr b. Abdillâh es-Sebî', Sünnî ricâl kitapları tarafından sika bir râvî olarak kabul edilmiştir. Hakkında ise Cûzcânî, İbn Kuteybe ve Şehristânî tarafından dile getirilen eleştiriler vardır. Ancak Cûzcânî'nin bu ithâmdaki kastı Şîilikle alakalı değildir. O, Ebû İshâk'ın, tanınmayan kimselerden rivâyette bulunduğunu ifade etmiştir.²⁸¹¹ Bununla birlikte Şîf ricâl müelliflerinin de, onun Şîiliği hususunda ittifak edemedikleri anlaşılmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla erken dönem müelliflerinden

²⁷⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 243; Zehebî, *Siyer*, V, 399.

²⁸⁰⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 179.

²⁸⁰¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 423.

²⁸⁰² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 177.

²⁸⁰³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 79.

²⁸⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²⁸⁰⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²⁸⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 314; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 347. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XLVI, 204-241.

²⁸⁰⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 64 (Burada Ebû İshâk el-Hemedânî şeklinde zikredilmiştir).

²⁸⁰⁸ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 71 (Burada Ebû İshâk es-Sebî' şeklinde zikredilmiştir).

²⁸⁰⁹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 246.

²⁸¹⁰ Hûî, *Mu'cem*, XIII, 111-112. Buna rağmen diğer bazı modern çalışmalarda o, Şîf bir râvî olarak kabul edilmiştir (bk. Müsevî, *el-Mürâcaât*, s. 122-123; Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93; Tabsî, *Ricâlu's-Şîa*, s. 319-327).

²⁸¹¹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 80.

sadece Tûsî, ona eserinde yer vermiştir. Hûî'nin eleştirisi ise râvînin Şîî eğilimleri hakkında istifhâm uyandırmaktadır.

4. Muâviye b. Ammâr b. Ebî Muâviye ed-Dühnî, el-Kûfî (ö.145/760 civarı).

Muhammed b. Müslim (ö.126/743), Ammâr ed-Dühnî (ö.133/750) ve Ca'fer es-Sâdık, Muâviye b. Ammâr el-Becelî'nin hadis rivâyet ettiği muhaddislerdir. Kendisinden rivâyette bulunan kimseler içerisinde ise İsmâîl b. Ebân (ö.216/831), Muhammed b. İsâ b. Necîh (ö.224/838), Yahyâ b. Yahyâ (ö.226/840), Süveyd b. Saîd (ö.240/854) ve Kuteybe b. Sâid zikredilebilir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim ve Nesâî, Muâviye b. Ammâr'ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁸¹²

Muâviye b. Ammâr hakkında Yahyâ b. Maîn, “*leyse bihi be's*”,²⁸¹³ Ebû Hâtim, “*hadisi yazılır ancak hadisi ile ihticâc edilmez*” demiş,²⁸¹⁴ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.²⁸¹⁵ Zehebî'nin “*sika*”, İbn Hacer'in “*sadûk*” dediği²⁸¹⁶ Muâviye b. Ammâr ile ilgili olarak Ziriklî, “*Şîa'nın büyüklerindedir*” demiş ve onun, 145/760 civarında vefât ettiğini belirtmiştir.²⁸¹⁷

Muâviye b. Ammâr, Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²⁸¹⁸ Necâşî, onun için “*ashâbımız içerisinde seçkin, öncelikli bir konumu vardır, makamı üstündür, sikadır*” demek ve hem Muhammed Bâkır'dan hem de Ca'fer es-Sâdık'tan rivâyette bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre râvî 175/791 senesinde vefât etmiştir.²⁸¹⁹ Tûsî'nin Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde,²⁸²⁰ İbn Dâvûd'un, eserinin güvenilir râvîlere tahsis ettiği kısmında yer verdiği Muâviye b. Ammâr'ın,²⁸²¹ bazı eserlerinin

²⁸¹² Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 208-209.

²⁸¹³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 352, 402.

²⁸¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 385.

²⁸¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 167.

²⁸¹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 538.

²⁸¹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 262.

²⁸¹⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 250.

²⁸¹⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 346-348. Necâşî'nin Keşşî'ye (bk. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 309) uyarak verdiği bu tarih Hûî tarafından eleştirilmiştir (bk. *Mu'cem*, XVIII, 217).

²⁸²⁰ Tûsî, *Ricâlu'-Tûsî*, s. 310.

²⁸²¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 191.

varlığına da dikkat çekilmiştir.²⁸²² Huî ise, onun güvenilirliğinin sâbit olmadığı kanaatindedir.²⁸²³

Görüldüğü üzere Muâviye b. Ammâr hakkında Sünnî ricâl eserlerinde ciddi bir tenkit bulunmamaktadır. Kendisinin Şiîliği yönündeki tek ithâm ise oldukça muahhar bir isim olan Ziriklî tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte Şiî ricâl eserleri râvîye hatırı sayılır miktarda önem vermişlerdir. Bu durum, râvî hakkında değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.

5. Ebû Îsâ ‘Avâm b. Havşeb eş-Şeybânî er-Ribî’ (ö.148/765).

‘Avâm b. Havşeb el-Vâsitî, İbrâhîm en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr (ö.101/719), Amr b. Mürra (ö.118/736), Habîb b. Ebî Sâbit (ö.119/737), Seleme b. Küheyl (ö.122/739), Amr b. Abdillâh gibi şahıslardan hadis rivâyet etmiştir. Şu‘be b. el-Haccâc, Süfyân b. Habîb (ö.182/798), Hüseyim b. Beşîr (ö.183/799) ve Yezîd b. Hârûn (ö.206/821) ise kendisinden hadis rivâyetinde bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, ‘Avâm b. Havşeb’in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁸²⁴

‘Avâm b. Havşeb ile ilgili olarak İbn Sa‘d, “*sika, emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker yapan biri idi*”,²⁸²⁵ Yahyâ b. Maîn,²⁸²⁶ Ahmed b. Hanbel,²⁸²⁷ İclî,²⁸²⁸ Ebû Zür‘a,²⁸²⁹ İbn Hacer “*sika*”,²⁸³⁰ Ebû Hâtim, “*sâlih*” demiş,²⁸³¹ İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrederek güvenilir kabul ettiğini göstermiştir.²⁸³² Şehristânî, “Şîa Ricâlî

²⁸²² Necâşî, *er-Ricâl*, II, 347; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 248.

²⁸²³ Hûî, *Mu‘cem*, XVIII, 217.

²⁸²⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 427-428.

²⁸²⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VII, 311.

²⁸²⁶ Dârimî, *et-Târîh*, s. 148.

²⁸²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 412; İbnu’l-Mebriid, *Bahru’d-dem*, s. 329.

²⁸²⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 195. İclî, onun babasının Haccâc’ın kolluk kuvvetlerinden kötü bir adam olduğunu, el-‘Avâm b. Havşeb’in ise “*sâhibu sünnet, sebt, sâlih*” olduğunu söylemektedir (bk. *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 195-196)

²⁸²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 22.

²⁸³⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 433.

²⁸³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 22.

²⁸³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 298.

ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” başlığı altında zikrettiği²⁸³³ ‘Avâm b. Havşeb, 148/765 senesinde vefât etmiştir.²⁸³⁴

‘Avâm b. Havşeb, Şîh ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Necâşî, eserinde onu zikretmiş ve bir kitabının varlığından bahsetmiştir.²⁸³⁵ İbn Dâvûd ise, Necâşî’ye uyarak, onu eserinin güvenilir râvîlere ayırdığı kısmında yer vermiştir.²⁸³⁶ Hûî ise, Necâşî’nin onunla ilgili söylediklerinden herhangi bir övgü ifadesi anlayamayacağı kanaatindedir.²⁸³⁷

Sonuç olarak Sünnî eserlerin sika bir râvî olduğu hususunda ittifak ettiği ‘Avâm b. Havşeb hakkında sadece Şehristânî’nin dile getirdiği bir Şîhlik ithâmı söz konusudur. Şîh ricâl müelliflerinden Necâşî ise, senesinde yer aldığı bir rivâyetten hareketle, eserinde onun biyografisine yer vermiş gibidir. Ancak Tûsî’nin, eserinde onu zikretmeyişi ve Hûî’nin onunla ilgili kanaatleri, râvînin Şîh eğilimleri hakkında ihtiyatlı olunması gerektiğini göstermektedir.

6. Ebû Abdillâh Muhammed b. Aclân el-Kuraşî, el-Medenî (ö.148/765).

Muhammed b. Aclân, Enes b. Mâlik, Abdullâh b. Dînâr (ö.127/744), Amr b. Abdillâh, Zeyd b. Eslem (ö.136/753), Hişâm b. Urve (ö.145/762) gibi şahsiyetlerden hadis rivâyet etmiştir. Şu’be b. el-Haccâc, Saîd b. Ebî Eyyûb (ö.161/777), Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes (ö.179/795), Abdullâh b. Mübârek (ö.181/797), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö.198/813) ve ed-Dahhâk b. Mahled (ö.212/827) ise kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Muhammed b. Aclân’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁸³⁸

İbn Uyeyne, Yahyâ b. Maîn,²⁸³⁹ Ahmed b. Hanbel,²⁸⁴⁰ İclî,²⁸⁴¹ Ebû Zür’a ve Ebû Hâtim,²⁸⁴² Muhammed b. Aclân’ı “*sika*” lafzıyla nitelemiş, İbn Hibbân, onu *es-Sikât* adlı

²⁸³³ Şehristânî, *el-Milel ve'nihal*, I, 190.

²⁸³⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 311.

²⁸³⁵ Necâşî, *er-Ricâl*, II, 160. Necâşî, burada senesinde el-‘Avâm b. Havşeb’in yer aldığı bir isnâdı zikretmektedir.

²⁸³⁶ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 148.

²⁸³⁷ Hûî, *Mu‘cem*, XIII, 166.

²⁸³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 101-105.

²⁸³⁹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 195.

eserinde zikretmekle güvenilir kabul ettiğini göstermiştir.²⁸⁴³ Yahyâ el-Kattân'ın, “*muztaribu'l-hadis*” dediği râvîye²⁸⁴⁴ Şehristânî, “Şîa Ricâli ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” başlığı altında yer vermiştir.²⁸⁴⁵ Zehebî²⁸⁴⁶ ve İbn Hacer'in, “*sadûk*” dediği²⁸⁴⁷ Muhammed b. Aclân, 148/765 senesinde vefât etmiştir.²⁸⁴⁸

Muhammed b. Aclân, Şîi ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî, Muhammed Bâkır,²⁸⁴⁹ Tûsî ise, Muhammed Bâkır²⁸⁵⁰ ve Ca'fer es-Sâdik'ın ashâbı içerisinde onu zikretmiştir.²⁸⁵¹

Görüldüğü üzere Muhammed b. Aclân, Sünnî ricâl kitapları tarafından sika bir râvî olarak nitelenmiştir. Hakkındaki tek Şîilik ithâmı ise Şehristânî tarafından yapılmıştır. Bununla beraber Şîi ricâl kitapları, ona yer vermiş, dolayısıyla Şîi bir râvî olarak kabul etmiştir. Sünnî eserlerdeki ithâmın kanaat oluşturmayacak nitelikte oluşu nedeniyle râvî hakkındaki Şîilik eğilimi iddiası ihtiyatla karşılanmalıdır.

7. Ebû İsmâîl Kesîr b. İsmâîl en-Nevvâ et-Temîmî el-Kûfî.

Kesîr en-Nevvâ, Atıyye b. Sa'd el-Avfî (ö.111/728), Muhammed Bâkır (ö.114/731), Fâtıma bnt. Alî b. Ebî Tâlib (ö.117/734), Cumey' b. Umeyr'den hadis rivâyet etmiştir. Fıtr b. Halîfe (ö.153/770), Kays b. er-Rabî' (ö.168/784), Abdurabbih b. Nâfi' (ö.171/787), Ali b. Hâşim (ö.180/796) ve Süfyân b. Uyeyne kendisinden rivâyette bulunan bazı kimselerdir.

²⁸⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 19.

²⁸⁴¹ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 248.

²⁸⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 49-50.

²⁸⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 386.

²⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 198; II, 154; Ukaylî, *ed-Duaqâ*, IV, 118.

²⁸⁴⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 190.

²⁸⁴⁶ Zehebî, *Mizân*, VI, 256.

²⁸⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 496.

²⁸⁴⁸ Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, II, 676.

²⁸⁴⁹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 84.

²⁸⁵⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 135.

²⁸⁵¹ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 295.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece Tirmizî, eserinde Kesîr b. İsmâîl'in rivâyetlerine yer vermiştir.²⁸⁵²

İclî'nin, “*lâ be'se bih*” diyerek²⁸⁵³ güvenilir kabul ettiği Kesîr en-Nevvâ için, Cûzcânî “*zâiğ (haktan sapmış)*”,²⁸⁵⁴ Ebû Hâtim, “*daifu'l-hadîs*”,²⁸⁵⁵ Nesâî, “*zayıf*” demiştir.²⁸⁵⁶ İbn Adî, onun aşırı Şîî görüşleri olan biri olduğunu belirtmekte,²⁸⁵⁷ Zehebî, “*sağlam bir Şîî'dir [شيعي جلد]*, âlimler *zayıf kabul ettiler*”²⁸⁵⁸ demektedir. İbn Hacer ise, altıncı tabakadan olduğunu belirttiği râvî için “*zayıf*” hükmünü vermiş,²⁸⁵⁹ ayrıca onun ölümünden önce Şîî eğilimlerinden döndüğünü rivâyet etmiştir.²⁸⁶⁰

Kesîr en-Nevvâ Şîî ricâl kitaplarında da yer almaktadır. Nitekim Berkî, onu Muhammed Bâkır ashâbı içerisinde “*Kesîr en-Nevvâ*” şeklinde²⁸⁶¹ ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde “*Kesîr en-Nevvâ, Kûfeli, 'Âmmî (Sünnî)*” şeklinde zikretmiştir.²⁸⁶² Tûsî ona, Muhammed Bâkır ashâbı içerisinde, “*Bütrî*” diyerek,²⁸⁶³ ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde Kesîr b. Kârevend, Ebû İsmâîl en-Nevvâ şeklinde yer vermiştir.²⁸⁶⁴ Keşşî, onun Şîî ve güvenilir biri olduğuna dair kanaatleri ilzam eden nitelikte nakillerde bulunmaktadır.²⁸⁶⁵

²⁸⁵² Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 103-104.

²⁸⁵³ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 224.

²⁸⁵⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 50.

²⁸⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 160.

²⁸⁵⁶ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 206.

²⁸⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 67.

²⁸⁵⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, III, 3.

²⁸⁵⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 459.

²⁸⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 553.

²⁸⁶¹ Berkî, *et-Tabakât*, s. 131.

²⁸⁶² Berkî, *et-Tabakât*, s. 309.

²⁸⁶³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 134. Bu bilgi Keşşî'ye dayanıyor olsa gerektir (bk. *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 390).

²⁸⁶⁴ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 277. İbn Hibbân da bu isimde bir râvîye yer vermektedir (bk. *es-Sikât*, VII, 353-354). İbn Hacer ise onu ayrı bir râvî olarak zikretmekte [bk. *Takrîb*, s. 460; *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 561] ve Hatib'den naklen bu iki ismin aynı kişi olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen iki ismi ayrı ayrı zikretmiş, birinin Tirmizî'de diğerinin ise Nesâî'de rivâyetinin olduğunu ifade etmiştir). Sonuç itibariyle biz, Hûî ve Tûsî'nin *er-Ricâl*'inin muhakkikinin aksine bu ismin Kesîr b. İsmâîl olmadığı kanaatindeyiz.

²⁸⁶⁵ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 241, 242. Krş. Hûî, *Mu'cem*, XIII, 109-110.

Sonuç olarak Sünnî ricâl kitaplarında Şîî eğilimlere sahip olmak da dâhil olmak üzere ağır eleştirilere uğrayan Kesîr en-Nevvâ, erken dönemden itibaren Şîî ricâl eserlerinde yer almıştır. Ancak bazı müellifler, onu Şîî bir râvî olarak kabule yanaşmamaktadırlar. Bu da, Kesîr en-Nevvâ'nın iki ekol tarafından da benimsenmeyen bir râvî olduğu kanaati doğurmaktadır.

8. Ebû'l-Muhammed Alî b. Sâlih el-Hemedânî/el-Kûfî (ö.154/770).

Alî b. Sâlih, Seleme b. Küheyl (ö.122/739), Eş'as b. Ebî'l-Şa'sâ (ö.125/742), Amr b. Abdillâh es-Sebîî (ö.129/746), Muğîra b. Miksem (ö.136/753), İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö.146/763), Süleymân el-'Ameş (ö.147/764) gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde ise, Hasan b. Sâlih (ö.168/784), Vekî' b. el-Cerrâh (ö.196/811), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/813), Abdullâh b. Nümeyr (ö.199/814), Hâlid b. Mahled (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn'i (ö.218/833) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden ise Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ali b. Sâlih'in rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁸⁶⁶

İbn Sa'd,²⁸⁶⁷ Yahyâ b. Maîn,²⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel,²⁸⁶⁹ İclî²⁸⁷⁰ ve İbn Hacer, Alî b. Sâlih'i "sika" lafzıyla tevsik ederlerken,²⁸⁷¹ İbn Hibbân, ona *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir.²⁸⁷² Abdurrahmân b. Mehdî'nin hadis rivâyet etmediği,²⁸⁷³ Bezzâr'ın, "Şîî eğilimler duyma hususunda hataya düşen kimselerdendir" dediği Ali b. Sâlih'e,²⁸⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel*'inde "Şîa Ricâli ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler" başlığı altında yer vermiştir.²⁸⁷⁵ Alî b. Sâlih, 154/771 senesinde vefât etmiştir.²⁸⁷⁶

²⁸⁶⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 464-465.

²⁸⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 375.

²⁸⁶⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 268, 335; Dârimî, *et-Târih*, s. 93.

²⁸⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 191. Ahmed b. Hanbel'in, onun için "sâlihu'l-hadîs" dediği de nakledilmiştir (bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 233).

²⁸⁷⁰ İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, II, 154.

²⁸⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 402.

²⁸⁷² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 208-209.

²⁸⁷³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 233. Zehebî, bunun Alî b. Sâlih'in güvenilirliğini zedelemeyeceğini ifade etmektedir (bk. *Mizân*, V, 162). *Mizân*'ın kullandığımız neşrinde bu isim, "Alî b. Sâlih b. Huyey" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak doğrusu "Alî b. Sâlih b. Hayy" olmalıdır.

²⁸⁷⁴ Bezzâr, *el-Müsned*, V, 32.

²⁸⁷⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'nihal*, I, 190.

Alî b. Sâlih, Şîî ricâl kitaplarında da kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²⁸⁷⁷ Ebû'l-Ferec, onun ve kardeşi Hasan'ın Zeydiyye'nin ileri reislerinden olduğunu ifade etmiştir. Tüsterî ise, Sünnî müelliflerin onu Şîî eğilimlere sahip olmakla nitelemediklerini, Tûsî'nin, onu eserinde zikretmesinin onun İmâmîliğini gösterse de, aslında bunun daha genel manada bir Şîîlik olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁷⁸

Görüldüğü üzere Alî b. Sâlih, Sünnî ricâl kitapları tarafından “sika” bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Şîî ricâl eserlerinde ise onun durumu tam bir netlik taşımamaktadır. Sonuç olarak râvî hakkında kesin bir hüküm vermek zordur.

C. 150/767-200/815 TARİHLERİ ARASINDA VEFÂT EDEN RÂVİLER

1. Alî b. el-Hazavver el-Ğanevî, el-Kûfî.²⁸⁷⁹

Alî b. el-Hazavver, el-Esbağ b. Nubâte, Dînâr b. Ömer el-Esedî, el-Kâsım b. Avf'dan rivâyette bulunmuştur. Süleymân b. Ebî Süleymân (akrânıdır), Yûnus b. Bükeyr (ö.199/814) ve Abdulazîz b. Ebân (ö.207/822) ise kendisinden hadis rivâyet eden bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, Ali b. el-Hazavver'in rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁸⁸⁰

Ali b. el-Hazavver ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “herhangi bir kimsenin ondan rivâyette bulunması helâl değildir”,²⁸⁸¹ Buhârî, “hakkında eleştiriler vardır”,²⁸⁸² Ebû Hâtim²⁸⁸³ ve Nesâî “münkeru'l-hadîs”,²⁸⁸⁴ İbn Adî, “Kûfe'nin Şîîlerindendi”,²⁸⁸⁵

²⁸⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 375; Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, II, 119.

²⁸⁷⁷ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 241.

²⁸⁷⁸ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 485. Emînî, onu Sünnî eserlerde rivâyetleri bulunan Şîî ricâl içerisinde zikretmektedir (bk. *el-Gadîr* III, 93).

²⁸⁷⁹ Râvînin Alî b. Ebî Fâtıma olduğu ifade edilmiştir.

²⁸⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XX, 366.367.

²⁸⁸¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, III, 420; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 182; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 227.

²⁸⁸² Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 227; Zehebî, *Mizân*, V, 145.

²⁸⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 182.

Dârekutnî “*mechûl, terk edilir*” demiştir.²⁸⁸⁶ İbn Hacer, altıncı tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, metrûk ve aşırı Şîî eğilimlere sahip biri olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁸⁷

Ali b. el-Hazavver ismine, erken dönem Şîî müelliflerinden Keşşî'nin eserinde rastlanmaktadır. Ali b. el-Hasan b. Faddâl'a onun durumu sorulunca, “*o, Muhammed b. el-Hanefîyye (ile ilgili olumlu) konuşurdu. Ancak insanların râvîlerindedir*” demiştir.²⁸⁸⁸ Burada geçen “*كان من رواية الناس*” ibaresini “*Sünnî âlimlerin kendisinden rivâyette buldukları*” şeklinde anlamak gerektiği söylenmiştir.²⁸⁸⁹ Allâme Hillî de, Keşşî'ye uyararak eserinin zayıf râvîlere ayırdığı kısmında ona yer vermektedir.²⁸⁹⁰

Yapılan nakillerden anlaşıldığı kadarıyla Ali b. el-Hazavver, Sünnî ricâl kitaplarına göre zayıf bir râvîdir. Bu eserlerde onun Şîî olduğu söylenmesine rağmen Şîî ricâl eserlerinde, onun Sünnî bir râvî olduğuna dair bir rivâyet zikredilmiştir. Dolayısıyla râvî hakkındaki net bir hüküm vermek zordur.

2. Ebû'l-‘Alâ Hâlid b. Tahmân es-Selûlî, el-Haffâf, el-Kûfî.

Hâlid b. Tahmân, Enes b. Mâlik, Atıyye b. Sa‘d (ö.111/729), Habîb b. Ebî Sâbit ve Husayn b. Abdirrahmân'dan (ö.136/753) hadis rivâyet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. el-Mübârek (ö.181/797), Vekî' b. el-Cerrâh, Muhammed b. Yûsuf b. Vâkîd (ö.212/827), Ubeydullâh b. Mûsâ (ö.213/828) ve Fadl b. Dükeyn ise kendisinden rivâyette bulunan bazı şahsiyetlerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece Tirmizî, Hâlid b. Tahmân'ın rivâyetlerine eserinde yer vermiştir.²⁸⁹¹

²⁸⁸⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 179.

²⁸⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 187.

²⁸⁸⁶ Berkânî, *Suâlât*, s. 122.

²⁸⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 399.

²⁸⁸⁸ Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, s. 314.

²⁸⁸⁹ Tüsterî, *Kâmûs*, VII, 396.

²⁸⁹⁰ Allâme Hillî, *Ricâl*, s. 233.

²⁸⁹¹ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 94-95.

Yahyâ b. Maîn'in "zayıf" bir râvî olduğunu ifade ettiği Hâlid b. Tahmân'ı,²⁸⁹² İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmekle birlikte, onun hata yaptığını ve vehme düştüğünü belirtmektedir.²⁸⁹³ İbn Adî, onun çok rivâyeti olmadığını, kendisinin gördüğü kadarıyla münker bir rivâyetinin bulunmadığını söylemektedir.²⁸⁹⁴ Ebû Hâtim, Hâlid b. Tahmân'ın Şîa'nın azatlılarından olduğunu,²⁸⁹⁵ Zehebî Şîi bir râvî olduğunu belirtirken,²⁸⁹⁶ aynı zamanda *mahalluhu sıdk* ve *sadûk* diyerek onu tevsîk etmişlerdir. İbn Hacer, beşinci tabakadan olduğunu ifade ettiği râvînin, Şîilikle ithâm edildiğini ve daha sonra ihtilât ettiğini belirtmektedir.²⁸⁹⁷

Öte yandan Hâlid b. Tahmân, Şîi ricâl kitaplarında kendisine yer verilen bir râvîdir. Berkî, onu İmâm Bâkır'ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²⁸⁹⁸ Necâşî, Hâlid b. Tahmân Ebû'l-'Alâ el-Haffâf es-Selûlî şeklinde eserine kaydettiği râvînin, bir hadis nüshasına sahip olduğunu belirtmekte ve "Âmmî/Sünnî" olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁹⁹ Tûsî, onu Muhammed Bâkır'ın ashâbından saymakta,²⁹⁰⁰ İbn Dâvûd eserinin zayıf râvîlere tahsis ettiği bölümünde onun ismini vermektedir.²⁹⁰¹ Tüsterî, onun Şîiliğinin İmâmîlikten daha geniş bir anlamda olduğunu söylerken,²⁹⁰² Hûî, Zehebî ve diğer Sünnî âlimlerin onu Şîilik ile ithâm etmesinin nedeninin, onun İmâm Bâkır'ın azatlı kölesi olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.²⁹⁰³

²⁸⁹² Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 11. Yahyâ b. Maîn'in, onu hafızasının bozulmasından önce "sika" kabul ettiği, ancak ihtilatından sonra zayıf değerlendirmesini yaptığı belirtilmiştir (bk. İbnü'l-Keyyâl, *el-Kevâkibu'n-neyyirât*, s. 150).

²⁸⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 257.

²⁸⁹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 20.

²⁸⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 337.

²⁸⁹⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 270.

²⁸⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 188.

²⁸⁹⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 125.

²⁸⁹⁹ Necâşî, *er-Ricâl*, I, 353.

²⁹⁰⁰ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 119.

²⁹⁰¹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, s. 244.

²⁹⁰² Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 132.

²⁹⁰³ Hûî, *Mu'cem*, VII, 29.

Hâlid b. Tahmân Sünnî eserlerde başta Şîlik ithâmı olmak üzere, çeşitli cerh lafızlarıyla tenkit edildiği görülmektedir. Şî ricâl eserlerinde ise o, İmâm Bâkır'ın ashâbı içerisinde zikredilmiş, buna rağmen bazı âlimler onun Sünnî olduğunu ifade etmişlerdir. Sonuç olarak Hâlid b. Tahmân hakkındaki Şîlik ithâmları hakkında net bir kanaate varmak güçtür.

3. Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Kuraşî, el-Kûfî el-Vâsîtî (ö. 120/738 senesinden sonra).

Amr b. Hâlid el-Hâşimî, Muhammed Bâkır (ö.114/732), Habîb b. Ebî Sâbit, Zeyd b. Ali (ö.122/739), Fıtr b. Halîfe (ö.153/770) ve Süfyân es-Sevrî gibi isimlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahsiyetler içerisinde ise Haccâc b. Ertât (ö.145/762), Yûnus b. Ebî İshâk (ö.152/769), İsrâîl b. Yûnus (ö.160/776), İsmâîl b. Ayyâş (ö.181/797) ve İsmâîl b. Subayh'ı (ö.217/832) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, eserinde Amr b. Hâlid'in rivâyetlerine yer vermiştir.²⁹⁰⁴

Amr b. Hâlid ile ilgili olarak Vekî,²⁹⁰⁵ İshâk b. Râhûye ve Ebû Zür'a, "*hadis uydururdu*",²⁹⁰⁶ Yahyâ b. Maîn, "*yalancı*",²⁹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel,²⁹⁰⁸ Ebû Hâtîm,²⁹⁰⁹ Nesâî²⁹¹⁰ ve İbn Hacer, "*metrûk*",²⁹¹¹ Buhârî, "*münkeru'l-hadîs*",²⁹¹² İbn Hibbân, "*güvenilir râvîlerden uydurma hadisler rivâyet ederdi*" demiştir.²⁹¹³ İbn Adî'in, rivâyet ettiklerinin tamamının uydurma olduğunu ifade ettiği râvîye,²⁹¹⁴ Şehristânî, "*Şîa Ricâlî*

²⁹⁰⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 603-605.

²⁹⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 123.

²⁹⁰⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 230.

²⁹⁰⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târih*, III, 315; IV, 352. Bir başka yerde "*sika değildir*" demektedir (bk. *et-Târih*, III, 448; IV, 378). Krş. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 230; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 269; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 76.

²⁹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 246; III, 128. Bir başka yerde "*leyse bi şey*" demektedir (bk. *el-İlel*, II, 557).

²⁹⁰⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve'ta'dîl*, VI, 230

²⁹¹⁰ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 185.

²⁹¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 421.

²⁹¹² Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 328; a.mlf, *ed-Duafâu's-sağîr*, s. 87, 185.

²⁹¹³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 76.

²⁹¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 127.

ve Muhaddislerden Kitap Tasnif Edenler” başlığı altında yer vermiştir.²⁹¹⁵ Amr b. Hâlid hicrî 120 senesinden sonra vefât etmiştir.

Amr b. Hâlid, Şîî ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen bir râvîdir. Nitekim Berkî onu Muhammed Bâkır’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁹¹⁶ Keşşî’nin, Sünnî olduğunu ancak (Ehl-i Beyt’e?) yoğun bir muhabbet beslediğini söylediği Amr b. Hâlid,²⁹¹⁷ Tûsî tarafından da İmâm Bâkır’ın ashâbı içerisine kaydedilmiştir.²⁹¹⁸ İbn Dâvûd da, Keşşî’ye uyararak ona eserinin zayıf râvîlere tahsis ettiği yerinde “*“Bütrî”*, *Âmmî/Sünnî”* diyerek yer vermiştir.²⁹¹⁹

Sonuç olarak Amr b. Hâlid, Sünnî ricâl eserlerinde çok ağır tenkitlere maruz kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla o, kesinlikle güvenilemeyecek bir râvîdir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Şehristânî tarafından dile getirilmiştir. Şîî ricâl eserlerinde de kendisine yer verilen Amr b. Hâlid’in Şîî eğilimleri hakkında kanaat serdetmek oldukça güçtür.

4. Ebû Bistâm Şu‘be b. el-Haccâc el-Vâsîfî, el-Basrî (ö.160/776).

Şu‘be b. el-Haccâc el-‘Atekî’nin Sünnî ricâl edebiyatındaki konumu gayet iyi bilindiğinden, hoca-öğrencilerini ve hakkındaki ta‘dîl ifadelerini burada zikretmeye gerek duymuyoruz.²⁹²⁰ Burada sadece onun hakkındaki Şîîlik ithâmına yer vermeye çalışacağız.²⁹²¹

Şu‘be b. el-Haccâc ile ilgili olarak Yezîd b. Züray’ (ö.182/798), “*Şu‘be, Basra’da yanımıza geldi, ancak kötü fikirleri yani Râfîzî eğilimleri vardı, o fikirlerini terk edinceye kadar onun birlikte bulunmadık, bu fikirlerden dönünce bizim yanımızda yer*

²⁹¹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

²⁹¹⁶ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 128.

²⁹¹⁷ Tûsî, *İhtiyâru Ma’rifeti’r-ricâl*, s. 390.

²⁹¹⁸ Berkî, *et-Tabakât*, s. 94.

²⁹¹⁹ İbn Dâvûd, *er-Ricâl*, 264. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, XIII, 91-92.

²⁹²⁰ Onun hoca-talebeleri ve hakkındaki değerlendirmeler için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XII, 479-489; Zehebî, *Siyer*, VII, 202 vd.

²⁹²¹ Şu‘be ile ilgili diğer tenkitler için bk. Abdümelik Bekr Kâdî, *Şubetu’bnu’l-Haccâc*, Kâhire 1981, s. 126-153.

aldi” derken,²⁹²² İbn Kuteybe²⁹²³ ve Şehristânî, ona Şîî ricâl içerisinde yer vermektedirler.²⁹²⁴

Şu‘be b. el-Haccâc, Şîî ricâl kitaplarında da yer alan bir râvîdir. Nitekim Tûsî, onu Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmiştir.²⁹²⁵

Görüldüğü üzere Şu‘be b. el-Haccâc’ın Şîî eğilimlere sahip olduğu yönünde iddialar üç isimden gelmiştir. İlk nakle göre Şu‘be’nin, bu fikirlerinden vazgeçtiği ifade edilirken, İbn Kuteybe ve Şehristânî onu Şîî ricâl içerisinde zikretmişlerdir. Dolayısıyla Sünnî eserlerden kanaat oluşturacak bir ithâm yoğunluğu yoktur. Şîî ricâl eserlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre, Şîî müellifler onu kendi râvîleri olarak kabul etmiştir.

5. Ebû Abdillâh Nâsîh b. Abdillâh et-Temîmî el-Kûfî.²⁹²⁶

Nâsîh b. Abdillâh, Simâk b. Harb (ö.123/740), Amr b. Abdillâh es-Sebîî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, (ö.132/749) ve Atâ b. es-Sâib’den (ö.136/753) hadis rivâyet etmiştir. Ebû Hanîfe (ö.150/767), Ali b. Hâşim b. el-Berîd (ö.180/796), İshâk b. Mansûr (ö.204/819) ve İsmâîl b. Ebân el-Varrâk ise (ö.216/831) kendisinden rivâyette bulunan bazı muhaddislerdir. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Tirmizî ve İbn Mâce, Nâsîh b. Abdillâh’ın rivâyetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.²⁹²⁷

Nâsîh b. Abdillâh ile ilgili olarak Yahyâ b. Maîn, “sika değildir”,²⁹²⁸ Buhârî²⁹²⁹ ve Ebû Hâtim, “münkeru’l-hadîs”,²⁹³⁰ Nesâî, “zayıf”,²⁹³¹ Ukaylî, “münkeru’l-hadîs,

²⁹²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IX, 260.

²⁹²³ İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, s. 624. İbn Kuteybe, ona Ashâbu’l-Hadîs’in ileri gelenlerini zikrederken de yer vermiştir. Ancak burada herhangi bir Şîîlik eğiliminden veya ithâmından bahsetmemiştir (bk. *el-Ma‘ârif*, s. 501).

²⁹²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 190.

²⁹²⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 218. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, IX, 27; Tüsterî, *Kâmûs*, V, 422-423; Emînî, *el-Ğadîr*, III, 93; Tabsî, *Ricâlu’s-Şîâ*, s. 180-195.

²⁹²⁶ Râvînin İbn Abdîrahmân olduğu da söylenmiştir.

²⁹²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 261-262.

²⁹²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 503.

²⁹²⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VIII, 122; a.mlf, *ed-Duafâu’s-sağîr*, s. 120.

²⁹³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 503.

²⁹³¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 233.

*Râfîzî görüşleri kabul ediyordu*²⁹³² demiştir. İbn Hibbân, onun meşhur sika râvîlerden münker rivâyetler nakledip teferrüd ettiğini ancak salâh yönünün daha baskın olduğunu söylerken,²⁹³³ İbn Hacer, altıncı tabakanın büyüklerinden olduğunu ifade ettiği râvî için, “*zayıf*” demektedir.²⁹³⁴

Şîî ricâl eseri müelliflerinden Tûsî, Nâsîh b. Abdillâh’ı Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde zikretmektedir.²⁹³⁵

Görüldüğü üzere Nâsîh b. Abdillâh, Sünnî ricâl kitapları tarafından zayıf bir râvî olarak kabul edilmektedir. Hakkındaki tek Şîîlik ithâmı ise Ukaylî tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâm hem diğer Sünnî kaynaklarca desteklenmemesi hem Şîî ricâl eserlerinde sadece Tûsî’nin ona yer verışı, râvî için dile getirilen Şîîlik ithâmı hakkında net bir kanaat serd etmeyi güçleştirmektedir.

6. Ebû Abdillâh Muallâ b. Hilâl el-Hadramî, el-Kûfî.

Muallâ b. Hilâl, Kays b. Müslim (ö.120/737), Zübeyd b. el-Hâris (ö.122/739), Amr b. Abdillâh, Abdullâh b. Tâvûs (ö.132/749), Süleymân et-Teymî (ö.143/760), Süleymân el-‘Ameş gibi muhaddislerden hadis nakletmiştir. Kendisinden rivâyette bulunan şahıslar içerisinde ise, Abdusselâm b. Harb (ö.187/802), İsmâîl b. Zekeriyâ (ö.196/811), Abdullâh b. Racâ (ö.220/835) ve Kuteybe b. Sâid’i (ö.240/854) zikretmek mümkündür. *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden sadece İbn Mâce, eserinde Muallâ b. Hilâl’in rivâyetlerine yer vermiştir.²⁹³⁶

Muallâ b. Hilâl ile ilgili olarak, Yahyâ b. Maîn²⁹³⁷ ve İclî, “*kezzâb*”,²⁹³⁸ Ahmed b. Hanbel, “*metrûku’l-hadîs, hadisi uydurmadır*”,²⁹³⁹ Nesâî, “*metrûku’l-hadîs*”,²⁹⁴⁰ İbn

²⁹³² Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 311.

²⁹³³ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, III, 54.

²⁹³⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 557.

²⁹³⁵ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 325. Tabsî, eserinde Nâsîh b. Abdillâh’a yer vermesine rağmen, onun Tûsî tarafından Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde kaydedildiğine değinmemiştir (bk. *Ricâlu’ş-Şîâ*, s. 398-399). Hûî, ise Tûsî’ye atf yapmakla yetinmiştir (bk. *Mu‘cem*, XIX, 120). Ayrıca bk. Mûsevî, *el-Mürâcaât*, s. 133.

²⁹³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 297-298.

²⁹³⁷ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, IV, 129. Yahyâ b. Maîn’in onun için “*leyse bi şey*” de demiştir (bk. *et-Târîh*, III, 367. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 215).

²⁹³⁸ İclî, *Ma’rifetu’s-sikât*, II, 290.

Hibbân, “aşırı Şîî eğilimleri olan biri idi, Hz. Peygamber’in ashâbına hakaret ederdi” demiştir.²⁹⁴¹ Sekizinci tabakadan olan râvî ile ilgili olarak İbn Hacer, “âlimler yalancılığı hususunda ittifak etmişlerdir” demektedir.²⁹⁴²

Erken dönem Şîî ricâl müelliflerinden Tûsî, Muallâ b. Hilâl’e Ca‘fer es-Sâdık’ın ashâbı içerisinde yer vermiştir.²⁹⁴³

Görüldüğü üzere Muallâ b. Hilâl hakkında Sünnî ricâl eserlerindeki tek ithâm İbn Hibbân tarafından dile getirilmiştir. Bu ithâm ise Şîî ricâl eserleri tarafından kısmen doğrulanmaktadır. Ancak bu ithâm ve kısmi doğrulama râvî hakkında net bir kanaat serdetmeyi zorlaştırmaktadır. .

D. DEĞERLENDİRME

Çeşitli nedenlerden dolayı haklarındaki Şîîlik ithâmı konusunda herhangi bir kanaate varılamayan 20 râvînin, 6’sından Buhârî, 9’undan Müslim, 10’undan Ebû Dâvûd, 14’ünden Tirmizî, 12’sinden Nesâî, 15’inden İbn Mâce hadis rivâyetinde bulunmuştur.

Yine bu râvîlerin 6’sı (% 24) 50/670-100/718; 8’i (% 48) 100/718-150/767; 6’sı (% 28) 150/767-200/815 tarihleri arasında vefât etmiştir. Vefât tarihlerinin tamamının ilk iki asırda oluşu dikkat çekmektedir. Hakkında tevakkuf edilen râvîlerin 17’si (% 85) Kûfe; 1’i (% 5) Basra; 1’i (% 5) Medîne; 1’i (% 5) ise Vâsıt şehri ile ilişkilidir.²⁹⁴⁴ Bu bilgileri şu şekilde tablo halinde gösterebiliriz:

²⁹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 510, II, 536; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 332. İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 371.

²⁹⁴⁰ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 226.

²⁹⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbul-mecrûhîn*, III, 16.

²⁹⁴² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 541.

²⁹⁴³ Tûsî, *er-Ricâl*, s. 311. Ayrıca bk. Hûî, *Mu‘cem*, XVIII, 260.

²⁹⁴⁴ Hem Kûfe hem de Vâsıt’da bulunduğu görülen iki râvî Kûfe’liler içerisinde zikredilmiştir.

	50-100	100-150	150-200
Kûfe	3-6	6	5
Basra		1	
Medîne		1	
Vâsıt		1-3	

SONUÇ

Bir haberin doğru kabul edilerek üzerine hüküm bina edilebilmesi için, onu nakleden kimsenin güvenilir olması gerekmektedir. Nitekim İslâm ümmetine has bir uygulama olan isnâd sistemindeki râvîlerin güvenilirlik şartlarını, yani adâlet ve zabt vasıflarını taşıması da, bir hadîsin sahîh olabilmesi için olmazsa olmaz bir unsurdur. Adâlet vasfını taşımayan râvînin zabtı göz önüne alınmaz ve rivâyetleri hadis usûlü kriterlerine göre makbul sayılmaz. Hadis âlimleri, râvînin ehl-i bid‘at fırkalardan herhangi birine mensup oluşunun, ondaki adâlet vasfını ortadan kaldırdığı kanaatindedirler. Bundan dolayı Ehl-i hadîs tarafından, mensuplarının adâlet şartını taşımadığı düşünülen, Havâric, Mürcie, Cehmiyye, Kaderiyye gibi fırkaların yanı sıra Şîa da ehl-i bid‘at fırkalar içerisinde değerlendirmiş, herhangi bir şekilde Şîa ile ilişkisi olan râvîlerin rivâyetleri konusunda ihtiyatlı olmak gerektiği vurgulanmıştır.

Hadis usûlü eserlerinde ehl-i bid‘at fırkalara mensup râvîler hakkında nasıl bir tavır sergileneceği ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda bid‘at, öncelikle “küfre düşüren” ve “fıska götüren” olmak üzere ikiye ayrılmış; ilk gruba mensup olan râvîlerin rivâyetlerinin mutlak olarak reddedileceği, ikinci gruba mensup râvîlerinin rivâyetlerinin ise belli şartları taşıması durumunda kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Dolayısıyla “Ehl-i Bid‘at’ten Hadis Rivâyeti” konusunun merkezinde, bid‘ati nedeniyle fıska düştüğü kabul edilen râvîlerin rivâyetleri yer almaktadır. Dâî/propagandist olmamaları durumunda bu kimselerin rivâyetlerinin kabul edileceği prensip olarak benimsenmişse de, pratikte bu usûl prensibinin hilâfına bazı durumların olduğu göz görülmektedir. Nitekim Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri başta olmak üzere, temel hadis kaynaklarında rivâyetleri yer alan ve ehl-i bid‘at fırkalara mensup olduğu anlaşılan dâî râvîler bu kanaati doğrulamaktadır.

Hadis âlimleri, bir râvîyi Şîilik eğilimine sahip olmakla ithâm ederken Şîi, Râfîzî, Ğâlî, Alevî, Muhtârî, Haşebî, Sebeî ve Zeydî gibi farklı lafızlar kullanmışlardır.

Şîî kavramının tetkikinden anlaşıldığına göre, Şîîliğin mezhebî anlamda teşekkül etmesinden önce vefât eden râvîleri değerlendirirken bazı kayıtlar kullanarak ithâmları dile getirmek gerekmektedir. Bu kayıtdan dolayı çalışma boyunca “Şîî” kavramı yerine “Şîî eğilimli” tâbiri kullanılmış ve bu tâbirle râvînin Şîî bir cemaate mensubiyeti ifade edilmek istenmiştir.

Bilindiği üzere bir cemaatin mezhep olabilmesi için doktrin sahibi olması gerekmektedir. Hilâfetin Hz. Ali’ye ve İmâmlara aidiyetinin nass ile belirlendiği, masum addedilen İmâmların gizli bilgilere sahip oldukları, takiyye ve rec’at gibi inançları ve sistemli bir surette tevellî-teberrî telakkilerini doktrin olarak içerisinde barındıran bir Şîî mezhebinin teşekkülü hicrî IV. asrın başlarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla hicrî ilk üç asrı içine alan rivâyet döneminde bir râvîye yöneltilen Şîîlik ithâmları, kesinlikle mezhebî bir hüviyet arz etmemektedir.

Özellikle ilk iki asırda, sahâbenin fazileti ile ilgili tartışmalarda taraf olmak, Hz. Ali’nin, muhalifleriyle yaptığı savaşların tümünde haklı olduğunu düşünmek, Hz. Ali veya diğer Ehl-i Beyt temsilcileri ile birlikte silahlı mücadeleye katılmak, Ehl-i Beyt’e derin muhabbet beslemek, Ehl-i Beyt İmâmları ile teşrîk-i mesâide bulunmak ve Ehl-i Beyt temelli isyân hareketlerine maddî veya manevî anlamda destek vermek ile başlayıp; sahâbenin bazısı hakkında hakarete varan olumsuz kanaatler serdetmeye ve Hz. Ali veya Ehl-i Beyt İmâmları hakkında kabulü zor fikirler ileri sürmeye kadar uzanan bir yelpaze, Şîîlik eğilimleri (teşeyyu’) içerisinde yer alma anlamı barındırmaktadır.

Ricâl kitaplarında bir râvînin aşırı Şîî eğilimlere sahip olduğu ifade ediliyorsa, bunu, o râvînin Ehl-i Beyt temelli ve yönetim karşıtı silahlı bir eyleme katılmış olması, sahâbeye hakaret etmesi, Hz. Ali ile ilgili kabulü zor fikirler ileri sürmesi gibi bir bağlamda anlamak daha doğru olacaktır. Bu tip fikirler taşıyan râvîler ricâl kitaplarında genellikle “Râfızî” veya “Ğâlî” şeklinde nitelendirilmişlerdir. Bu kavramların öncesinde ise bu tür râvîlere Sebeî denildiği anlaşılmaktadır.

Alevî tâbiri, Şîî ve Râfızî kavramları öncesinde hicrî I. asırda ve sadece Hz. Ali’ye muhabbet beslemek anlamına gelen bir muhtevada; Muhtârî, Haşebî, Sebeî ve Zeydî lafızları ise, vefâtı en geç hicrî 150 civarında olan râvîler için kullanılmaktadır.

Bu kavramlar da çoğu zaman mezhebî bir hüviyet arz etmekten ziyade, bir cemaate mensubiyeti veya bir topluluk içinde bulunmayı ifade etmektedir.

Hadis münekkitlerinin bir râvîyi Şîî eğilimli olmakla ithâm ederken kullandıkları lafızların farklılık arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla ricâl kitaplarında râvîleri ithâmında kullanılan lafızların tamamının dikkatli bir şekilde seçildiğini söylemek zordur. Pek çok kavram tarihî bağlam göz önünde bulundurulmadan kullanılmıştır. Nitekim ilk dönemlerde sahâbe hakkında olumsuz kanaatler serdettiği ifade edilen bir râvî, geç dönem kaynaklarında “*Râfizî*” şeklinde nitelendirilmiştir. Veya Muhtâr es-Sekafî’nin yanında yer almadığı halde “*Haşebi*” şeklinde ithâmlara maruz kalan râvîler görülmektedir. Bu nedenle söz konusu lafızların her bir müellife ve döneme müstakil olarak incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Araştırmada *Kütüb-i Sitte* ricâlinden olup Şîî eğilimler taşımakla ithâm olunan 201 râvî tespit edilmiştir. Mizzî’nin, *Tehzîbu’l-Kemâl*’inde 8045 *Kütüb-i Sitte* râvîsinin biyografisine yer verdiği düşünüldüğünde, müttehem râvîlerin tüm râvîlere oranının yaklaşık % 2.5 olması, Şîîlikle ithâm edilen râvîlerin çok fazla olmadığını göstermektedir. Müttehem 201 râvîden Şîî eğilimler taşıdığı kanaatine ulaşılanların sayısının 70, bunların tüm *Kütüb-i Sitte* râvîlerine oranının yaklaşık % 0.87 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu râvîler içerisinde rivâyetleri ile ihticâc edilmemesi gereken “*aşırı Şîî eğilimli*” râvî sayısının 13 ve bu sayının tüm *Kütüb-i Sitte* râvîlerine oranının ise sadece % 0.16 olduğu görülmektedir. Tüm bu rakamlar teşeyyu’ ithâmalarının pratikte çok fazla bir karşılığı olmadığını göstermektedir.

Şîî eğilimler taşıdığı tespit edilen râvîlerin sayısı 70, bunların Şîîlikle müttehem râvîlere oranı % 35’tir. Bu râvîler de kendi içlerinde “*Aşırı Şîî Eğilimli*” (13, [% 19]), “*Şîî Eğilimli*” (33, [% 46]) ve “*Şîî Eğilimleri Zayıf*” (24, [% 35]) olanlar şeklinde üç kısma ayrılmıştır. İthamların % 35 oranında doğrulanması, hakkında bir-iki Şîîlik ithâmı bulunan râvîlerin hemen mahkum edilmemesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için râvî hakkında dile getirilen tüm ithâmlar bir arada incelenmeli, râvînin Şîî ricâl kitaplarındaki durumu özellikle araştırılmalıdır.

66’sı (% 94) 200/815 senesinden önce vefât eden 70 Şîî eğilimli râvînin 60’ının (% 86) Kûfe ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu da, hem siyasi anlamda hareketli geçen ilk iki asırdaki hâdiselerin, cerh-ta’dîl âlimlerini Şîî eğilimler konusunda dikkatli

olmaya sevk ettiğini göstermekte, hem de Kûfe'nin başkent oluşunun ardından bu bölgedeki Hz. Ali taraftarlarının yoğunluğunu, Şîî temelli isyânlarda bu bölgenin tercih edilmesini ve hadis âlimlerinin Kûfe ile ilgili olumsuz kanaatler taşımasını anlamaya imkân vermektedir. Ayrıca bu râvîlerin 17'sinden Buhârî; 28'inden Müslim; 39'undan Ebû Dâvûd; 47'sinden Tirmizî; 42'sinden Nesâî; 49'undan İbn Mâce hadis rivâyetinde bulunmuş olması üzerinde durulması gereken bir husustur.

Hadis münekkitleri, aşırı Şîî eğilimli oldukları kanaatine ulaşılan 13 râvînin 3'ünün "*sika*", 5'inin ise "*sadûk*" olduğu kabul etmişlerdir. Bu râvîlerin 5'i ise âlimlerin büyük kısmı tarafından zayıf sayılmıştır. Bu durum da hangi yoğunlukla olursa olsun sırf Şîî eğilimler taşımanın, mutlak anlamda râvînin rivâyetinin terk edilmesi sonucunu doğurmadığı yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

Haklarında çeşitli yoğunluklarda Şîîlik ithâmı bulunan 201 râvîden 111'inin (% 56), hem bu ithâmın çoğu zaman şâz kalışı hem de Şîî ricâl eserlerinde kendilerine yer verilmemesi dolayısıyla Şîîlik eğilimi taşımadıkları kanaatine ulaşılmıştır. Bu durum mezkûr râvîlerin Şîîlik ithâmından tezkiyesi anlamına gelmektedir. Yine bu râvîlerin 65'i (% 59) Kûfe ile ilişkilidir ve 82'si (% 74) ilk iki asırda vefât etmiştir. Bu rakamlar ise siyasî hadislerin ve bazı bölgelerle ilgili görüşlerin, cerh-ta'dîl âlimlerinin kanaatlerini olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Şîîlik ithâmının % 56'sının, Sünnî ve Şîî ricâl kaynakları tarafından desteklenmemesi de bunu göstermektedir. Durumu hakkında tevakkuf edilen râvîlerin sayısı ise 20'dir, 17'si (% 85) Kûfe ile irtibatlı olan bu râvîlerin tamamı ilk iki asırda vefât etmiştir.

Hadis râvîlerinde Şîîlik eğilimlerinin rivâyet literatüründeki izlerini takip etmek, yani ithâm edilen râvîlerin rivâyetlerini incelemek, ehl-i bid'ate mensup olmakla ithâm edilen râvîlerin, gerçekten bu firkalara mensup oldukları için mi suçlanmalarına mesnet teşkil eden rivâyetleri naklettiklerini yoksa sadece rivâyet naklinden dolayı mı ehl-i bid'atten olmakla suçlandıklarını anlamaya bir ölçüde imkân verecektir. Çünkü râvî-rivâyet ilişkisi bağlamında ithâmın gündeme gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan dolayı râvînin sahip olduğu zihniyetin rivâyetinin muhtevasına etki edip etmediği konusunun ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

Konunun bir diğer boyutu ise, Şî ricâl kitaplarındaki Sünnî ricâlin durumudur. Bu eserlerde Sünnî/Âmmî olmakla itham edilen râvîlerin müstakil olarak incelenmesi, iki ekol arasındaki ortak râvîlerin ve rivâyetlerinin tespitine imkân verecektir.

Ehl-i Hadîs tarafından ehl-i bid'at olarak nitelenen Şîa dışındaki fırkalara mensup olduğu ifade edilen râvîler hakkında yapılacak çalışmalar da, konunun tüm boyutlarıyla anlaşılması için büyük önem arz etmektedir. Bu râvîler incelenirken de, muhalif fırkaların tabakât-ricâl kaynaklarına mutlaka başvurulmalı, Sünnî eserlerde geçen ve kanaat oluşturmeyen ithâmlardan dolayı râvî hakkında hemen bir hüküm vermekten kaçınılmalıdır.

Ek-1 Şîlik İthamlarında Kullanılan Cerh Lafızları

(الفاظ الجرح)

- يتشيع (Şîlik eğilimi vardır)
- تشيع (Şîlik eğilimi vardı)
- فيه تشيع (Bazı Şîî görüşleri vardır)
- فيه تشيع قليل/يسير (Çok az Şîlik eğilimi vardır)
- رُمي بالتشيع (Şîî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir)
- غال في التشيع (Aşırı Şîî görüşleri vardır/Şîilikte aşırıdır)
- شيعي (Şîî'dir)
- شيعي غال (Aşırı bir Şîî'dir)
- شيعي محترف
- شيعي مفرط (Aşırı bir Şîî'dir)
- متشيع (Şîî eğilimleri olan biridir)
- رافضي (Râfızî'dir)
- رافضي كانه جرو كلب
- رافضي مثل الحمار
- رافضي غال (Aşırı bir Râfızî'dir)
- رافضي خبيث (Pis bir Râfızî'dir)
- يترقض (Râfızî eğilimleri vardır)
- رمي بالرقض (Râfızî eğilimlere sahip olmakla ithâm edilmiştir)
- خشبي (Haşebî'dir)
- علوي (Alevî'dir)
- كان يشتم الصحابة (Sahâbeye hakaret ederdi)
- كان يؤمن بالرجعة (Rec'ate inanırdı)
- مختاري (Muhtârî'dir)
- سبني (Sebei'dir)
- زيدي (Zeydî)
- غالي (Aşırı)
- من الغالية (Gâliye'dendir)

Ek-2 Şiflik İthamına Maruz Kalan *Kütüb-i Sitte Râvîleri*

(اسماء الرواة الذين رُموا بالتشيع في الكتب الستة)

AŞIRI Şİİ EĞİLİMLİ RÂVİLER

(الرواة الغالون في التشيع)

1. إسماعيل بن عبد الرحمن (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
2. الأصبغ بن نباتة (İbn Mâce)
3. تليد بن سليمان (Tirmizî)
4. جابر بن يزيد الجعفي (Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce)
5. الحارث بن حصيرة (Nesâî)
6. عباد بن يعقوب (Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce)
7. عبد الله بن شريك (Nesâî)
8. عبد الملك بن أعين (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
9. عمرو بن أبي المقدام (Ebû Dâvûd)
10. كميل بن زياد (Nesâî)
11. هارون بن سعد (Müslim)
12. يحيى بن الجزار (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
13. يونس بن خباب (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

Şİİ EĞİLİMLER TAŞIYAN RÂVİLER

(الرواة المتشيعون)

1. ابان بن تغلب (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
2. إبراهيم بن محمد (İbn Mâce)
3. ثابت بن أبي صفية (Tirmizî ve İbn Mâce)
4. ثوير بن أبي فاختة (Tirmizî)
5. جعفر بن زياد (Tirmizî)
6. جعفر بن سليمان (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
7. الحارث بن عبد الله (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
8. الحسن بن صالح (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
9. الحكم بن عتيبة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
10. حمران بن أعين (İbn Mâce)

11. داود بن أبي عوف (Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
12. دينار بن عمر (İbn Mâce)
13. زياد بن المنذر (Tirmizî)
14. سالم بن أبي حفصة (Tirmizî)
15. سعّاد بن سليمان (İbn Mâce)
16. سليمان بن قُرم (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî)
17. عائذ بن حبيب (Nesâî, İbn Mâce)
18. عامر بن وائلة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
19. عبد الجبار بن العباس (Tirmizî)
20. عبد السلام بن صالح (İbn Mâce)
21. عبد الله بن شداد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
22. عبيد الله بن موسى (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
23. علي بن غراب (Nesâî, İbn Mâce)
24. على بن هاشم (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
25. عمار بن معاوية (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
26. غالب بن الهذيل (Nesâî)
27. فضيل بن مرزوق (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
28. فطر بن خليفة (Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
29. محمد بن السائب الكلبي (Tirmizî)
30. محمد بن فضيل (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
31. معروف بن خربوذ (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce)
32. هاشم بن البريد (Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce)
33. أبو عبد الله الجدلي (Dâvûd, Tirmizî)

Şİİ EĞİLİMLERİ ZAYIF OLAN RÂVİLER

(الرواة الذين فيهم تشييع يسير)

1. الأجلح بن عبد الله (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
2. بسام بن عبد الله (Nesâî)
3. الربيع بن حبيب (İbn Mâce)
4. سالم بن أبي الجعد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
5. سعد بن طريف (Tirmizî, İbn Mâce)
6. سعيد بن خُثيم (Tirmizî, Nesâî)
7. سعيد بن فيروز (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
8. سلمة بن كهيل (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

9. سليمان الاعمش (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
10. صَعَصَعَة بن صوحان (Ebû Dâvûd, Nesâî)
11. طاوس بن كيسان (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
12. عبد الرحمن بن أبي ليلى (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
13. عبد الله بن عيسى (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
14. عطية بن سعد (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
15. عمرو بن الحَمِيق (Nesâî, İbn Mâce)
16. قيس بن الربيع (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
17. محمد بن عبيد الله (İbn Mâce)
18. محمد بن موسى (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
19. مصعب بن سلام (Tirmizî)
20. منصور بن أبي الأسود (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî)
21. منصور بن المعتمر (Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî)
22. هُبَيْرَة بن يَريم (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
23. يونس بن أبي يعفور (Müslim, İbn Mâce)
24. أبو الاسود الدؤلى (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

ŞÎ EĞİLİMLER TAŞIMAYAN RÂVİLER

(الرواة الذين رُموا بالتشيع و هم منه براء)

1. ابراهيم بن سعيد (Ebû Dâvûd)
2. ابراهيم بن يزيد النخعي (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
3. أحمد بن المفضل (Ebû Dâvûd)
4. إسحاق بن منصور (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
5. إسماعيل بن أبان (Buhârî, Tirmizî)
6. إسماعيل بن خليفة (Tirmizî, İbn Mâce)
7. إسماعيل بن زكريا (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
8. إسماعيل بن سالم (Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî)
9. إسماعيل بن موسى (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
10. أسيد بن زيد (Buhârî)
11. أشعث بن أبي الشعثاء (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
12. بُرَيْدَة بن سفيان (Nesâî)
13. جرير بن عبد الحميد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
14. جُمَيْع بن عُمير (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
15. حبان بن عطية (Buhârî)

16. حبان بن على (İbn Mâce)
17. الحسين بن الحسن (Nesâî)
18. الحكم بن ظهير (Tirmizî)
19. حكيم بن جبير (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
20. خالد بن مخلد (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
21. داود بن يزيد (Tirmizî, İbn Mâce)
22. الربيع بن أنس (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
23. زبيد بن الحارث (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
24. زيد بن الحباب (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
25. سالم بن عبد الواحد (Tirmizî)
26. سعيد بن اوس بن ثابت (Ebû Dâvûd, Tirmizî)
27. سعيد بن عمرو (Buhârî, Müslim, Tirmizî)
28. سعيد بن محمد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce)
29. سفيان الثوري (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
30. سفيان بن عيينة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
31. سفيان بن هانئ (Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî)
32. سلمة بن الفضل (Ebû Dâvûd ve Tirmizî)
33. سليمان بن طرخان (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
34. شريح بن هانئ (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
35. شريك بن عبد الله النخعي (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
36. شقيق بن سلمة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
37. عاصم بن عمرو (İbn Mâce)
38. عامر الشعبي (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
39. عباد بن العوام (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
40. عبد الرحمن بن صالح (Nesâî)
41. عبد الرزاق بن همام (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
42. عبد العزيز بن سياه (Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
43. عبد الله بن الجهم (Ebû Dâvûd)
44. عبد الله بن داود (Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
45. عبد الله بن زهير (Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce)
46. عبد الله بن عبد القدوس (Ebû Dâvûd ve Tirmizî)
47. عبدالله بن عمر مشكدانة (Müslim ve Ebû Dâvûd)
48. عبدالله بن لهيعة (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

49. عبد الله بن محمد بن الحنفية (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
50. عبد الله بن مكنف (İbn Mâce)
51. عبد الملك بن مسلم (Tirmizî, Nesâî)
52. عثمان بن عمير (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
53. عدي بن ثابت (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
54. العلاء بن صالح (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî)
55. علي بن بذيمة (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
56. علي بن ثابت (İbn Mâce)
57. علي بن الجعد (Buhârî, Ebû Dâvûd)
58. علي بن زيد (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
59. علي بن عاصم (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
60. علي بن قادم (Ebû Dâvûd, Tirmizî)
61. علي بن المديني (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
62. علي بن المنذر (Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
63. عُمارة بن جوين (Tirmizî, İbn Mâce)
64. عمران بن ظبيان (Nesâî)
65. عمرو بن جابر (Tirmizî, İbn Mâce)
66. عمرو بن حماد (Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî)
67. عمرو بن دينار (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
68. عوف بن أبي جميلة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
69. الفضل بن دكين (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
70. قابوس بن أبي ظبيان (Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce)
71. مالك بن إسماعيل (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
72. مجالد بن سعيد (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
73. محمد بن ادريس الشافعي (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
74. محمد بن إسحاق بن يسار (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
75. محمد بن جحادة (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
76. محمد بن راشد (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
77. محمد بن عبد الله (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
78. محمد بن عمر الواقدي (İbn Mâce)
79. مُخَوَّل بن راشد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
80. مستلم بن سعيد (Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
81. مصدع أبو يحيى (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

82. معمر بن راشد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
83. المغيرة بن مقسم (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
84. مكحول الشامي (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce)
85. مندل بن علي (Ebû Dâvûd, İbn Mâce)
86. مينا بن أبي مينا (Tirmizî)
87. موسى بن قيس (Ebû Dâvûd, Nesâî)
88. نصر بن علي (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
89. نوح بن قيس (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
90. وكيع بن الجراح (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
91. هارون بن المغيرة (Ebû Dâvûd, Tirmizî)
92. هشام بن حسان (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
93. هشام بن سعد (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
94. هشام بن عمار (Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
95. هُشَيْم بن بشير (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
96. لاحق بن حميد (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
97. يحيى بن آدم (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
98. يحيى بن سعيد القطان (Müslim)
99. يحيى بن سلمة (Tirmizî)
100. يحيى بن عبد الحميد (Müslim)
101. يحيى بن عثمان (İbn Mâce)
102. يحيى بن عيسى (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)
103. يحيى بن كثير (İbn Mâce)
104. يحيى بن يعلى (Tirmizî)
105. يزيد بن أبي زياد (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
106. يزيد بن بابنونس (Ebû Dâvûd, Nesâî)
107. يزيد بن هارون (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
108. أبو إدريس الهمداني (Tirmizî, İbn Mâce)
109. ابو حاتم الرازي (Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce)
110. ابو حنيفة (Tirmizî, Nesâî)
111. أبو صادق الأزدي (İbn Mâce)

TEVAKKUF EDİLEN RÂVİLER

(الرواة الذين يُتَوَقَّفُ فيهم)

1. حبيب بن ابي ثابت (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)

2. خالد بن طهمان (Tirmizî)
3. زر بن حُبَيْش (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
4. شَبَس بن رُبَيعي (Ebû Dâvûd, Nesâî)
5. شعبة بن الحجاج (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
6. عبید الله بن خليفة (Nesâî, İbn Mâce)
7. علقمة بن قيس (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
8. علی بن الحَزَوْر (İbn Mâce)
9. علی بن صالح (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
10. عمرو بن خالد (İbn Mâce)
11. عمرو بن عبد الله (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
12. العوام بن حوشب (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
13. كثير ابن إسماعيل النواء (Tirmizî)
14. محمد بن عجلان (Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
15. مسلم بن نذير (Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce)
16. معاوية بن عمار (Müslim, Nesâî)
17. معلى بن هلال (İbn Mâce)
18. ناصح بن عبد الله (Tirmizî, İbn Mâce)
19. نُفَيع بن الحارث (Tirmizî, İbn Mâce)
20. هانئ بن هانئ (Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce)

KAYNAKÇA

- Abdülazîz Muhammed Nûr Velî, *Eseru't-teşeyyu' 'alâ rivâyâti't-târîhiyye fî karni'l-evveli'l-hicrî*, 1415/1994.
- Abdulhamîd, İrfân, *Dirâsât fî'l-fırak ve'l-akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrût 1404/1984.
- Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habiburrahmân el-A'zami), I-XI, Beyrût 1403/1983.
- el-Âcurrî, Muhammed b. Ali b. Osmân, *Suâlâtu Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî* (nşr. Muhammed Ali Kâsım), Medîne 1403/1983.
- Ahatlı, Erdinç, *Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu* (yüksek lisans tezi, 1992), UÜSBE.
- Ahbâru'd-devleti'l-Abbâsiyye* (nşr. Abdülazîz ed-Dûrî), Beyrût 1390/1971 (Müellifi bilinmiyor).
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî, *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid), I-L, Beyrût 1416/1995.
- , *el-Müsned*, I-VI, İstanbul 1413/1992.
- , *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl* (nşr. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs), I-III, Beyrut 1408/1988.
- Akyüz, Hüseyin, *el-Câhız'ın Sünnet/Hadis Anlayışı* (doktora tezi, 2004), AÜSBE.
- Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned* (nşr. Abdulmehdî b. Abdilkâdir b. Abdilhâdî), Beyrût 1405/1985.
- Altıntaş, Ramazan, "İzzüddîn b. Abdisselâm'ın İki Akâid Risâlesi", *CÜİFD*, V, 2001, sy. 1, ss. 23-54.
- el-Askerî, Murtaza, *Abdullâh b. Sebe ve esâtîru uhrâ*, Beyrût 1403/1983.
- Arendonk, C. Van, "Khashabiyya", *EI²*, IV, Leiden 1978, 1086-1087.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul 2004.
- Aslan, Tuba, *Nâşî el-Ekber'in "Usûlu'n-nihal"inde Mezheplerin Tasnifi* (yüksek lisans tezi, 2005) AÜSBE.
- Aşık, Nevzat, *İbadette Aşırılığa Karşı Hazreti Peygamber'in Tutumu*, İzmir 1997.

Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997

-----, *Ricâl İlmine Giriş*, İstanbul 2007.

-----, “Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı”, *MÜİFD*, 2007, XXXII, sy. 1, ss. 5-18.

Atalan, Mehmet, “Ca‘fer es-Sâdık’ın Râfızîlerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi münâzara Ca‘fer b. Muhammed es-Sâdık (r.a.) maa’r-râfızî”, *Kelam Araştırmaları*, 2009, VII, sy. 1, ss. 21-38.

Atıyye, İzzet Ali, *el-Bid‘a -tahdîduhâ ve mevki‘fu’l-İslâm minhâ-*, Beyrût 1400/1980.

Avcı, Casim, “Kûfe”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 339-342.

el-Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, *Meğâni’l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me‘âni’l-âsâr* (nşr. Esad Muhammed et-Tayyib), I-III, Riyâd 1417/1997.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir, *el-Fark beyne’l-firak* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Kâhire, ts.

el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *el-Kifâye fî ma’rifeti usûli ‘ilmi’r-rivâye* (nşr. İbrâhim b. Mustafâ Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Semenûd 1422/2002.

-----, *Târîhu Bağdâd ev medîneti’s-selâm*, I-XIV, Beyrût, ts, Kâhire 1349/1931’den ofset.

-----, *el-Câmî’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmî’* (nşr. Mahmûd Tahhân), I-II, Riyâd 1403/1983,

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu’l-eşrâf* (nşr. Mahmûd Ferdûs el-‘Azam-Subhî Nedîm el-Mardinî), I-XXV, Dımaşk 1417-1424/1997-2004.

el-Belhî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Kabûlu’l-ahbâr ve ma’rifetu’r-ricâl* (nşr. el-Hüseynî b. Ömer b. Abdurrahîm), I-II, Beyrût 1421/2000.

Benli, Yusuf, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, *Hikmet Yurdu*, 2008, I, sy. 1, ss. 31-69.

el-Berkânî, *Sualâtu Ebî Bekr el-Berkânî li’l-İmâm Ebî’l-Hasan ed-Dârekutnî fî’l-cerh ve’t-ta’dîl ve ileli’l-hadîs* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kâhire 1426/2006.

el-Berkî, Ahmed b. Muhammed, *et-Tabakât* (nşr. Sâmir Kâzım el-Hafâcî), Kum 1428/2007.

- el-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kubrâ*, Haydârâbâd 1344/1925-1355/1936.
- Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr, el-Müsned* (nşr. Mahfûzu'r-rahmân Zeynullâh-Âdil b. Sa'd), I-XVIII, Medîne 1418-1430/1988-2009.
- Bozan, Metin, *Îmâmiyye'nin Îmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009.
- , *Îmamiyye Şiasının Îmamet Tasavvuru*, Ankara 2007.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), I-IV, Beyrût 1424/2004.
- , *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Beyrût, ts.
- , *et-Târîhu'l-evsât* (nşr. Muhammed b. İbrâhim el-Leheyran), I-II, Riyâd 1418/1998.
- , *et-Târîhu's-sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed), I-II, Haleb 1396/1977.
- , *ed-Duafâu's-sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed), Beyrût 1406/1986.
- , *Halku ef'âli'l-'ibâd ve'r-red ale'l-cehmiyye ve ashâbi't-ta'tîl* (nşr. Fed b. Süleymân el-Füheyd), I-II, Beyrût 1425/2005.
- el-Bûsirî, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail, *Misbâhu'z-zücâce* (nşr. Kemal Yusûf el-Hût), I-II, Beyrût 1406/1986.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet -Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiîliği ve Abbasiler-*, İstanbul 2010.
- , "Kerbela'dan İnkılab'a: İmâmî-Şîî Şehâdet Düşüncesi ve Problemleri", *AÜİFD*, 2002, XLIII, sy. 2, ss. 211-247.
- , "İmamiyye Şia'sının Hadis Usulünde 'Mezhebi Bozuk' Râvîler, (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Ricâl ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi", *İslami Araştırmalar*, 2004, XVII, sy. 4, ss. 354-368.
- , "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, İstanbul 2005, I, 441-491.
- el-Câhız, Amr b. Bahr, *el-Osmâniyye* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrût 1411/1991.
- , *el-Buhalâ* (nşr. Muhammed Tâhâ Hâcirî), Kâhire 1388/1968.
- , *el-Beyân ve't-tebyîn* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kâhire 1388/1968.

- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhi'l-A'rabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Attâr), I-VI, Beyrût 1404/1984.
- el-Cûzcânî, İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî, *Ahvâlu'r-ricâl* (nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâî), Beyrût 1405/1985.
- Çelik, Ali, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, İstanbul 1997.
- Dalkılıç, Mehmet, "Taqiyya (Dissimulation) and Its Being Fundamental Belief In Shi'a Sect", *İÜİFD*, 2007, sy. 15, ss. 183-217.
- Dalkıran, Sayın, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar", *Dini Araştırmalar*, 2004, VII, sy. 19, ss. 139-158.
- ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelu'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (nşr. Mahfuzu'r-rahmân Selefi), I-X, Riyâd 1405-1414/1985-1994.
- , *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî), Beyrût 1406/1986.
- , *Mevsûati akvâli Ebî'l-Hasan ed-Dârekutnî* (cem ve tertîb. Eşref Mansûr Abdurrahmân v. dğr.), ts.
- ed-Dârimî, Osman b. Saîd b. Hâlid, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî 'an Ebî Zekerıyyâ Yahyâ b. Ma'în fi tecrîhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dımaşk 1408/1988.
- ed-Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân, *Sünen-i Dârimî* (nşr. ve trc. Abdullâh Aydınlı), I-VI, İstanbul 1996.
- Demircan, Adnan, *Hiz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, İstanbul 1996.
- , *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996.
- Demirci, Kadir, *Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı* (doktora tezi, 2005), AÜSBE.
- Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in Takrîbu't-Tehzîb'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvîlerinden Bahsetmesi ve Hedyü's-sârî (mukaddime)deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi*, 2000, II, sy. 3, ss. 29-60.
- Dîneverî, *el-Ahbâru't-tivâl* (nşr. Abdulmun'im 'Âmir), Bağdâd, ts.
- Doğan, İsa, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, ss. 557-595.
- Doğan, Yahya, *Râfıza Kavramı ve Rafizîlik* (yüksek lisans tezi, 2002), AÜSBE.

- el-Ebtahî, Muhammed Ali el-Mûsevî el-Muvahhid, *Tehzîbu'l-makâl fî tenkîhi kitâbi'ricâl*, I-III, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Suâlâtu Ebî Dâvûd es-Sicistânî li'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medîne 1414/1994.
- , *es-Sünen* (nşr. Muhammed Avvâme), I-V, Cidde 1418/1998.
- Ebû Lubâbe Hüseyin, *Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî ve Kitâbuhû et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, I-III, Riyâd 1406/1986.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbehânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, I-X, Kâhire 1393/1974.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed, *Ebû Hanîfe hayâtuhû ve asruhû ve ârâuhû ve fikhuh*, Kâhire 1395/1976.
- Ebû Zur'a er-Râzî, *ed-Duafâ*, (*Ebû Zûr'a er-Râzî ve cuhûduhû fî's-sünneti'n-nebeviyye* içinde) (nşr. Sa'dî el-Hâşimî), I-III, Medîne 1402/1982.
- Ecer, Ahmet Vehbi, "Şia ve Doğuşu", *EÜİFD*, 1993, sy. 1, ss. 131-142.
- el-Ekber, Nâşî, *Mesâilu'l-imâme* (nşr. Josef Van Ess), Beyrût 1390/1971.
- el-Emîn, Muhsin b. Abdilkerim b. Ali, *'Ayânu's-şîa* (nşr. Hasan el-Emîn), I-X, Beyrût 1403/1983.
- el-Emînî, Abdu'l-Hüseyin Ahmed, *el-Gadîr fî'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb*, I-XI, Tahrân 1407/1987.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlmînde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, Konya 2001.
- Esad Sâlim Teyyim, *İlmu tabakâti'l-muhaddisîn, ehemmiyetuh ve fevâiduh*, Riyâd 1415/1994.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn* (nşr. Helmut Ritter), Wiesbaden 1382/1963.
- , *Usûlu Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* (nşr. Muhammed es-Seyyid Celyend), Kâhire 1407/1987.
- , *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne* (nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), Kâhire 1407/1987.

- Fazl b. Şâzân el-Ezdî en-Nîsâbûrî, *el-İzâh* (nşr. Celaleddin el-Hüseynî el-Urmevi), Tahrân 1390/1970.
- el-Fesevî, Yakub b. Süfyan b. Cuvvan el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ Ömerî), I-IV, Medîne 1410/1989.
- Feyyâz, Abdullâh, *Târîhu'l-İmâmiyye ve eslâfihim mine'ş-Şîa*, Beyrût 1394/1975.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984,
- , "Hüseyn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 518-521.
- , "Abdullâh b. Sebe", *DİA*, İstanbul 1988, I, 133-134.
- el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustesfâ min 'ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza Züheyr Hâfız), I-IV, Cidde, ts.
- Goldziher, Ignaz, *el-Akîde ve'ş-şerîa' fi'l-İslâm* (trc. Muhammed Yûsuf Mûsâ v.dğr. Kâhire 1365/1946.
- Göksu, Sadettin, *Şîa'da Aşırı Firkaların İnanç ve Düşünceleri* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜSBE.
- Gölpınarlı, Abdülbâkıy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul 1979.
- Güneş, Yusuf, *Hadis Usûlü Açısından Bid'at Ehli Râvîler ve Rivâyetlerinin Değeri* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜSBE.
- Gürler, Kadir, "Bid'at Kavramı Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, III, sy. 1, ss. 57-78.
- el-Ğarîfî, Abdullâh, *et-Teşeyyu', nuşûuh, merâhiluh, mukavvemâtuh*, Dımaşk 1417/1997.
- el-Hâirî, Muhammed Hüseyin el-A'lemî, *Dâiratu'l-me'ârif eş-Şiyyeti'l-âmme*, Beyrût 1413/1993.
- el-Hâirî, Seyyid Mehdî, "Süfyân b. Uyeyne", *Dâyiratu'l-meârif Teşeyyu'*, Tahrân 1381/1961, IX, 191.
- Hâkânî, Şeyh Ali, *Ricâlu'l-Hâkânî* (nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm), Kum 1404/1983.
- el-Hâkim, Muhammed b. Abdillâh, *Suâlâtu Hâkim en-Nîsâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Muvaffik b. Abdullâh Abdulkâdî), Riyâd 1404/1984.

- Hakyemez, Cemil, “Şîî Takiyye İnancının Teşekkülü”, *ÇİFD*, 2004/2, III, sy. 6, ss. 129-146.
- , “İmamiyye Şiasında İsmet İnancı -İlk Tezahürleri, Teşekkülü ve İtikadîleşmesi-”, *Marife*, 2007, VII, sy. 1, ss. 167-189.
- el-Halebî, Abdülvahid b. Ali el-Lugavi, *Merâtibu'n-nahviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), Kahire 1374/1955.
- el-Halebî, Burhanuddîn İbrâhim b. Muhammed, *el-Keşfu'l-hasîs* (nşr. Subhî Sâmerî), Bağdât 1404/1984.
- Halife b. Hayyât, eş-Şeybânî, *et-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Dımaşk 1385-1386/1966-1967.
- Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhîdî, *el-'Ayn* (nşr. Mehdî Mahzûmî, İbrâhim Sâmerî), I-VIII, Beyrût 1418/1998.
- Hamza b. es-Sehmî, *Suâlâtu Hamza b. es-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrih mine'l-meşâyih fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Muvaffik b. Abdullâh Abdulkâdî), Riyâd 1404/1984.
- Hansârî, Muhammed Bakır b. Zeynelâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî, *Ravdûtu'l-cennât fi ahvâli'l-ulemâ ve'sâdât* (nşr. Esedullâh İsmâliyyân), I-VIII, Tahrân 1392/1972.
- Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2004.
- el-Harbûtlî, Ali Hüsni, *el-Muhtâr es-Sekafî (A'lâmu'l-'Arab, XVI)*, Kâhire 1382/1963.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hiz. Peygamber'in Vefâtından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri* (doçentlik tezi, 1967), Ankara.
- Hawting, G. R., “al-Mukhtâr b. Abî 'Ubayd al-Thakafî”, *EI²*, VII, Leiden 1993, 521-524.
- el-Hilâlî, Ebû Sâdık Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî* (nşr. Muhammed Bakır el-Ensârî), I-III, Kum 1425/1995.
- el-Hillî, el-Hasan b. Yûsuf b. Ali b. Muhammed b. Mutahhar, *er-Ricâl*, Kum 1411/1990.
- el-Hûî, Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim Müsevî, *Mu'cemu ricâli'l-hadîs*, I-XXIII, Beyrût 1409/1989.
- İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdullâh el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb* (nşr. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmed Abdulmevcûd), I-IV, Beyrût 1415/1995.

- İbn Adî, Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duaî'î'r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-VII, Beyrût 1409/1988.
- İbnu'l-'Acemî, İbrâhim b. Muhammed, *et-Ta'liku'l-emîn alâ kitâbi't-Tebyîn li esmâi'l-müde'llisîn* (nşr. Muhammed İbrâhim Dâvûd Mevsîlî), Beyrût 1414/1994.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullâh b. Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Muhîbuddîn Ebû Saîd Amrevî), I-LXXX, Beyrût 1415-1421/1995-2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyuni't-târîh ve's-siyer*, Kâhire 1394/1975.
- , *el-Mevdûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât* (nşr. Nureddîn Boyacılar), I-III, Beyrût 1418/1997.
- , *ed-Duaî' ve'l-metrûkîn* (nşr. Abdullâh el-Kâdî), I-III, Beyrut 1406/1986.
- İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (nşr. Gotthelf Bergstraesser), I-II, Beyrût 1402/1982.
- İbnu'l-Cüneyd, İbrâhîm b. Abdullâh el-Hateli, *Suâlâtu'bnû'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în* (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Medîne 1408/1988.
- İbn Dakîk el-İd, Muhammed b. Ali, *el-İktirâh beyânu'l-ıstulâh* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), Beyrût 1417/1996.
- İbn Dâvûd, Hasan b. Ali İbn Dâvûd el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm), Necef 1392/1972.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr ed-Dahhak b. Muhalled eş-Şeybânî, *es-Sünne* (nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), I-II, Beyrût 1400/1980.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), I-XX, Beyrût 1386/1967.
- İbn Ebî Hâtım, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrût, ts, (Haydârâbâd 1372/1953 baskısından ofset).
- İbn Ebî Hayseme, Züheyr b. Harb b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr* (nşr. Salâh b. Fethî Helel), I-IV, Kâhire 1424/2004.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvâme), I-XXVI, Beyrût 1327/2006.
- İbnu'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed b. Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* (nşr. Tâhir Ahmed Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), I-V, 1382/1963.

- İbnu'l-Esîr, Ali b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), I-V, Beyrût 1418/1997.
- , *el-Kâmil fî't-târîh*, I-XII, Beyrût 1399/1979, (editörlüğünü Carolus Johannes Tornberg'in yaptığı Leiden 1867 neşrinden tıpkı basım).
- İbn Ğadâirî, Ahmed b. Hüseyin b. Ğadâirî, *Ricâlu'l-Ğadâirî*, I-V, Kum 1364/1944.
- İbn Habîb, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *Esmâu'l-muğtâlîn mine'l-eşrâfî fî'l-câhiliyye ve'l-İslâm* (nşr. Kesrevî Hasan), Beyrût 1422/2001.
- , *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydârâbâd 1361/1942.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Seyyid b. Abbâs el-Cüleymî-Eymen b. 'Ârif ed-Dımaşkî), I-XVIII, Kâhire 1416/1996.
- , *Nüzhetü'n-nazar fî tavnîhi Nuhbeti'-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (nşr. Nûruddîn İtr), Dımaşk 1420/2000.
- , *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid), I-VIII, Beyrût 1425/1995.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb* (nşr. Ömer Selâmî, Ali b. Mes'ûd), I-VI, Beyrût 1416/1996.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Haydârâbâd 1325/1907.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-VI, Beyrût 1411/1991.
- , *Lisânu'l-Mizân* (nşr. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı), I-IX, Beyrût 1415/1995.
- , *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs* (nşr. Abdulğaffâr Süleymân Bundârî), Beyrût 1407/1987.
- , *Takrîbu't-Tehzîb* (nşr. Muhammed Avvâme), Haleb 1408/1988.
- , *Raf'u'l-'ısr 'an kudâti Misr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kâhire 1418/1998.
- İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, haz. Yavuz Yıldırım v.dğr.), I-III, İstanbul 2008.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, I-IV, Kâhire 1317/1899.
- , *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-VIII, Kâhire 1389/1970.

- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *es-Sikât*, I-IX, Haydârâbâd 1392/1973.
- , *el-Mecrûhîn mine 'l-muhaddisîn ve 'd-duafâ ve 'l-metrûkîn* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), I-III, Haleb 1395/1976.
- , *Meşâhîru ulemâi 'l-emsâr* (nşr. Maufred Fleischammer), Wiesbaden 1378/1959.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer, *es-Sîretu'n-nebeviyye*(nşr. Mustafa Abdulvâhid), I-IV, Beyrût 1395/1976.
- İbnu'l-Keyyâl, Berekat b. Ahmed, *el-Kevakibu'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtalata mine'r-ruvât* (nşr. Abdulkayyûm Abdurabbinnebî), Mekke 1401/1981.
- İbn Kunfûz, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Kunfûz, *el-Vefeyât* (nşr. âdil Nüveyhiz), Beyrût 1390/1971.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse* (nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), I-II, Kâhire 1386/1967.
- , *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs, Hadis Müdafaası* (trc. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul 1998.
- , *el-Ma'ârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire 1401/1981.
- , *el-Ma'ârif* (nşr. Muhammed İsmâîl es-Sâvî), Beyrût 1389/1970.
- , *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-II, Kâhire 1402/1982.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), I-III, Beyrût 1416/1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr el-Ensâri, *Lisânu'l-A'rab* (nşr. Abdullâh Ali el-Kebîr, v.dğr.), I-VI, Kâhire, ts.
- İbnu'l-Mebriid, Yûsuf b. Hasan b. Ahmed, *Bahru'd-dem fî men tekelleme fihi el-İmâm Ahmed bi-medh ev zem* (nşr. Ebû Usâme Vasiyyullâh b. Muhammed b. Abbâs), Riyâd 1409/1989.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshak b. en-Nedim, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazân), Beyrût 1417/1997.
- İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûruddîn İtr), I-II, Riyâd 1421/2001.

- İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *el-A'lâku'n-nefise* (nşr. Martin Theodor Houtsma), Leiden 1386/1967.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, I-VIII, Beyrût 1387/1968.
- , *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-X, Kâhire 1421/2001.
- İbnu's-Salâh, Osmân b. Abdirrahmân b. Salâh eş-Şehrazûrî, '*Ulûmu'l-hadîs* (nşr. Nûruddîn Itr), Dımaşk 1426/2006.
- İbn Seyyidi'n-nâs, Muhammed b. Muhammed b. Seyyidi'n-nâs, '*Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İyd Hatrâvî, Muhyiddîn Mustu), I-II, Medîne 1412/1992.
- İbn Şâhîn, Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi's-sikât* (nşr. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî), Beyrût 1406/1986.
- , *Târîhu esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn* (nşr. Abdu'r-Rahîm Muhammed Kaşgârî), 1409/1989.
- İbn Şebbe, Ömer b. Şebbe b. Abîde, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), I-IV, Cidde 1392/1973.
- İbn Şehr Âşûb, Muhammed b. Ali b. Şehr Âşûb et-Tabersî, *Meâlimu'l-ulemâ*, Beyrût, ts.
- , *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, I-IV, Beyrût 1405/1985.
- İbrâhim Muhammed Ali, *el-İmamı'l-hâfiz Ali b. el-Medîni*, Dımaşk 1414/1994.
- el-İclî, Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih, *Ma'rifetu's-sikât* (nşr. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bestevî), I-II, Medîne 1405/1985.
- İkrâmullâh İmdâdu'l-Hak, *el-İmâm Ali b. el-Medîni ve menhecuhu fî nakdi'r-ricâl*, Beyrût 1412/1992.
- İnâyetullâh İblâğ, *el-İmâmu'l-'Azam Ebû Hanîfe el-mütekellim*, Kâhire 1415/1994.
- İzzuddîn Abdulazîz b. Abdusselam, *Kavâidu'l-ahkâm fî islâhi'l-enâm* (nşr. Nezîh Kemâl Hammâd-Osmân b. Cumua Damîriyye), I-II, Dımaşk 1421/2000.
- Kâdî, Abdulmelik Bekr, *Şubetu'bnu'l-Haccâc*, Kâhire 1401/1981.
- Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik* (nşr. Ahmed Bekr Mahmûd), I-III, Beyrût 1386/1967.

- Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed, *Fadlu'l-i 'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyîd), Tunus 1393/1974.
- Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis (İlk Üç Asır)*, Bursa 2006.
- Muhammed Ravvâs Kal'acî, *Mevsûatu fıkhi İbrâhîm en-Nehâi*, I-II, Beyrut 1406/1986.
- Karahan, Abdullâh, *Hadis Râvîlerinin Güvenilirliği*, İstanbul 2005.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Behce el-Baytâr), Dimaşk 1343/1925.
- , *el-Cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Muhammed Abdulhakîm el-Kâdî), Kâhire, ts.
- Kâşifu'l-ğitâ, Muhammed b. el-Hüseyin, *Aslu'ş-Şîa ve usûluhâ*, Beyrût 1410/1990.
- el-Kaysî, Ebû Reyyâs Ahmed b. İbrâhîm, *Şerhu Hâşimiyyâti'l-Kümeyt* (nşr. Dâvûd Sellûm, Nûrî Hammûdî el-Kaysî), Beyrut 1406/1986.
- el-Kettânî, Ca'fer el-Hüseyinî el-İdrîsî, *Nazmu'l-mütenâsır mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Beyrût 1403/1983.
- el-Kevserî, Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid, *Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fî Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (nşr. İzzet el-Attâr el-Hüseyinî), Kâhire 1361/1942.
- , *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîsuhum* (nşr. Abdulfettâh Ebû'l-Ğudde), Beyrût 1389/1970.
- Kızılkaya, Sabri, *Cerh ve Ta'dil'de Mezhep Taassubu* (yüksek lisans tezi, 1998), AÜSBE.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1969.
- Kohlberg, Etan, "The Term 'Râfida' in Imâmî Shi'i Usage" *JAOS*, 1979, XCIX, sy. 4, ss. 677-679.
- , "Âmma", *EIr*, London 1985, I, 976-977.
- Korkmaz, Sıdık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005.
- Köksal, M. Asım, *Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası*, Ankara 1979.
- el-Kudî, Abdusettâr Abdulhamid, "Bid'atcının rivâyeti" (trc. Salâhaddin Polat), *EÜİFD*, 1986, sy. 3, ss. 397-414.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh, *el-Makâlât ve'l-firak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahrân 1382/1963.

- el-Kurtubî, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, *el-'Ikdu'l-ferîd* (nşr. Ahmed Emîn, v.dğr.), I-VII, Kâhire 1358-1386/1940-1967.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.
- , *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2002.
- , “Sâlim b. Zekvân’ın Sîre Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi”, *AÜİFD*, 1996, XXXV, ss. 467-475.
- , “İlk Mürcî Metinler ve Kitâbu’l-ircâ”, *AÜİFD*, 1997, XXXVII, ss. 317-331.
- el-Küleynî, Muhammed b. Yakûb b. İshâk, er-Râzî, *el-Fürû’ mine’l-kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), I-VIII, Beyrût 1401/1980.
- , *el-Usûl mine’l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), I-II, Beyrût 1401/1980.
- Loust, Henry, *İslâm’da Ayrılkçı Görüşler* (trc. Ethem Ruhi Fıglalı-Sabri Hizmetli), İstanbul 1999.
- Madelung, W., “Abu’l-Jârûd”, *EIr*, London 1985, I, 327-328.
- Mahfûz, Ali, *el-İbda’ fî madârri’l-ibtida’*, Kâhire 1375/1956.
- Mâmekânî, Abdullâh b. Muhammed Hasan, *Tenkîhu’l-makâl fî ilmi’r-ricâl* (nşr. Muhyiddîn el-Mâmekânî), I-XXVII, Kum 1423/2002.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru’l-envâru’l-câmia li-düreri ahbâri’l-eimmeti’l-athâr*, I-CX, Beyrût 1403/1983.
- el-Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrût 1402/1981.
- el-Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzibu’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), I-XXXV, Beyrût 1403-1412/1983-1992.
- Modarressi, Hossein, *Tradition and Survival: a Bibliographical Survey of Early Shi’ite Literature*, Oxford 2003.
- Moezzi-Mohammad Ali Amir, “al-Tūsî”, *EI²*, Leiden 2002, X, 745-746.
- el-Mûsevî, Abdu’l-Hüseyin Şerefuddîn, *el-Mürâcaât*, Beyrût 1391/1972.
- el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Şîa İnançları* (trc. Abdülbâkîy Gölpınarlı), İstanbul 1978.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-III, İstanbul 1412/1992.

- Nagel, T., "Abū Hāsem 'Abdallāh", *Elr*, London 1985, I, 314-315.
- Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu siffîn* (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kâhire 1401/1981.
- en-Necâşî, Ahmed b. Ali, *er-Ricâl* (nşr. Muhammed Cevâd Nâinî), I-II, Beyrût 1408/1988.
- en-Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (nşr. Bevrân Sanâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrût 1405/1985.
- , *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul 1401/1981.
- , *es-Süneni'l-kubrâ* (nşr. Abdulgaffâr Süleymân el-Bundârî, Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), I-VI, Beyrût 1411/1991.
- en-Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl, *er-Red ala ehli'l-bida' ve'l-ehvâ* (nşr. Marie Bernard), *Annales Islamologiques*, 1980, XVI, ss. 53-147.
- en-Nevbahtî, Hasan b. Mûsa b. Hasan, *Fıraku'ş-Şîa* (nşr. Helmut Ritter) İstanbul 1349/1931.
- en-Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-luğât*, I-II, Beyrût, ts.
- , *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (nşr. Muhammed Osmân el-Huşî), Beyrût 1405/1985.
- Newman, Andrew J., *The Formative Period of Twelver Shi'ism*, Richmond 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Alevî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 368-369.
- Oğur, Necmettin, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜSBE.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara 1993.
- , "Şîiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)", *AÜİFD*, 1997, XXXVI, ss. 79-118.
- , "Ebû Hâşim Abdullâh b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1994, X, 146.
- Öz, Mustafa, "Gâliyye", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 333-337.
- , "Haşebîyye", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 402-403.
- , "Hillî, İbnu'l-Mutahhar", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 37-39.
- , "Nâsibe", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 393-394.

- , “Necâşî, Ahmed b. Ali”, *DİA*, İstanbul 2000, XXXII, 475.
- , “Râfıziler”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 396-397.
- , “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”, *MÜİFD*, 2000, sy. 19, s. 43-58.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008.
- Özdemir, Zehra, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid’at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları* (yüksek lisans tezi, 2007), EÜSBE.
- Özen, Şükrü, “Nehâî”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 335-338.
- Özer, Ahmet, *Ehl-i Hadis’in Red Literatürü* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜSBE.
- Özsoy, Abdulvahap, “Hadis Alanındaki Bilgisayar Programlarının Özellikleri ve Kullanımı Üzerine”, *EAÜİFD*, 2005, sy. 24, ss. 183-218.
- Öztoprak, Mustafa, *Târîhu Bağdâd’da Ebû Hanîfe İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi, 2006), SÜSBE.
- al-Qâdî, Wadâd, “The Development Of The Term Ghulât in Muslim Literature With Special Reference to The Kaysâniyya”, *Atken Des VII. Kongresses Für Arabistik und Islamwissenschaft*, Göttingen 1976, ss. 295-319.
- er-Râzî, Ebû Hâtim, *ez-Zîne* (Abdüselam Samerrai, *el-Guliv ve’l-firaku’l-gâliye fi’l-hadarati’l-İslâmiyye*, Bağdad 1402/1982 içinde).
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *el-Mahsûl fi’l-ilmî usûli’l-fikh* (nşr. Câbir Feyyâz el-Alvânî), I-III, Beyrût, ts.
- er-Ressî, Kâsım b. İbrâhim b. İsmâîl, *er-Red alâ’r-râfıza* (nşr. Hanefî Abdullâh), Kâhire 1420/2000.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-hakîm/Tefsîru’l-menâr*, I-XII, Kâhire 1366/1947.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh, *el-Vâfi bi’l-vefeyât* (nşr. heyet), I-XXX, Wiesbaden 1382-1424/1962-2004.
- es-Sâlihî, Muhammed b. Yûsuf, *‘Ukûdu’l-cumân fi menâkibi’l-İmâmi’l-A’zâm Ebi Hanîfe en-Nu’mân*, Haydârâbâd 1394/1974.
- Sâmerrâî, Abdullâh Sellûm, *el-Guliv ve firaku’l-gâliyye fi hadârati’l-İslâmiyye*, Bağdâd, ts.

- es-San‘ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, *İrşâdu’n-nukkâd ilâ teysîri’l-ictihâd* (nşr. Muhammed Subhî Hasan Hallâk), Beyrût 1412/1992.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri –İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar-*, Ankara 1997.
- , “Kümeýt b. Ziyâd el-Esedî ve Hâşimiyât’ı -I-”, *AÜİFD*, 1997, XXXVI, ss. 201-232.
- , “Kümeýt b. Ziyâd el-Esedî ve Hâşimiyât’ı -II-”, *AÜİFD*, 1997, XXXVII, ss. 255-296.
- es-Sehâvî, Muhammed b. Abdîrrahmân, *Fethu’l-muğîs* (nşr. Abdulkerîm b. Abdillâh el-Hudayr-Muhammed b. Abdillâh), I-V, Riyâd 1426/2006.
- Sellûmî, Abdülazîz b. Süleymân, *el-Vâkıdî ve kitâbuhu’l-Megâzî menhecuhu ve mesâdiruh*, I-II, Medîne 1425/2004.
- Seyf b. Ömer ed-Dabbî el-Esedî, *el-Fitne ve vak‘atu’l-cemel* (nşr. Ahmed Râtib ‘Armûş), Beyrut 1406/1986.
- Sıbt b. el-Cevzî, Yûsuf b. Kızıoğlu, *Tezkiratu’l-havâs mine’l-ümmeti bi zikri hasâsisi’l-eimme* (nşr. Hüseyin Takîzâde), Tahrân 1426/2005.
- Sofuoğlu, Cemal, *Şia’nın Hadis Anlayışı* (doktora tezi, 1977), AÜSBE.
- , *Hadîs Tenkidi Yönünden el-Kâfî Üzerine Bir İnceleme* (doçentlik tezi, 1982), Ankara.
- , “Gadir-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, 1983, XXVI, ss. 461-470.
- Sönmez, Mehmet Ali, *İbn Hibbân ve Cerh-Tâdil Metodu*, İstanbul, ts.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001.
- , “Emevi İktidarına Karşı Kûfe’den İlk Sivil Muhalefet: Hucr b. Adiy Hareketi”, *ÇİFD*, 2004/2, III, sy. 6, ss. 31-48.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbu’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî* (nşr. Bedîu’s-Seyyîd el-Lehhâm), I-II, Beyrût 1425/2005.
- , *Tedrîbu’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî* (nşr. Abdulfettâh Abdullatîf, Medîne 1379/1959).
- , *Tabâkâtu’l-huffâz*, Beyrût 1983/1403.

- , *Katfu'l-ezhâri'l-mütenâsir fî'l-ahbâri'l-mütevâtir* (nşr. Halîl Muhyiddîn el-Meys), Beyrût 1405/1985.
- Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâi'su'l-hasîs şerhu İhtisâri 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût 1424/2004.
- eş-Şâtîbî, İbrâhîm b. Mûsa b. Muhammed, *el-İ'tisam* (nşr. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şakîr), I-II, Demmâm 1429/2008.
- , *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şeria'* (nşr. Abdullâh Draz), I-IV, Beyrût, ts.
- Şehîdu's-sânî, Hasan b. Zeynüddîn, *et-Tahrîru't-Tâvûsî* (nşr. Fazıl Cevâhirî), Kum 1411/1990.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Muhammed Seyyîd Geylânî), Kâhire 1380/1961.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Nu'mân, *Evailu'l-makâlât fî'l-mezâhibi'l-muhtârât*, Tebrîz, ts.
- , *Emâlî –tercüme ve metn-* (trc. Hüseyin İstâdûlî), Meşhed 1364/1944.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *Risâletu'l-i'tikadâti'l-İmâmiyye: Şî-İmâmiyye'nin İnanç Esasları* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 1978.
- eş-Şîrâzî, İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf, *et-Tabakâtu'l-fukahâ* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrût 1401/1981.
- Şirinov, İgil, *İslam Mezhepleri Tarihi Literatüründe Aşırı Fırkalar ve Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜSBE.
- et-Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Silefî), I-XXV, Beyrût 1405/1984.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Kâhire, ts.
- , *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Kâhire 1422/2001.
- , *el-Müntehab min kitâbi zeyli'l-müzîl*, Kâhire, ts.
- et-Tabsî, Muhammed b. Ca'fer, *Ricâlu 'ş-Şîa fî esânîdi's-sünne*, Kum 1423/2003.
- et-Tahrânî, Muhammed Muhsin, Agâ Büzürk, *ez-Zerîa' ilâ tesânîfi 'ş-Şîa*, I-XXV, Beyrût 1390/1970.

- Taş, Yasin, *Zeydiyye'de İmâmet Düşüncesi; Doğuşu ve Gelişmesi* (yüksek lisans tezi, 2005), MÜSBE.
- et-Temîmî, Takıyyuddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettah Muhammed Hulv), I-IV, Riyâd 1403/1983.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ es-Sülemî, *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Kâhire 1394/1975.
- Tokpınar, Mirza, *Abdürrezzak B. Hemmam ve Musannaf* (doktora tezi, 1998) DEÜSBE.
- , "Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)'ın Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (I)", *Dini Araştırmalar*, 2001, III, sy. 9, ss. 77-92.
- , "Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)'ın Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (II)", *Dini Araştırmalar*, 2001, IV, sy. 10, ss. 71-88.
- , "Abdurrazzâk B. Hemmâm (126-211/744-827)'a Yöneltilen Bir Tenkidin Tenkidi", *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, sy. 24, s. 209-218.
- et-Turtûşî, Ebû Bekr, *el-Havâdis ve'l-bida'* (nşr. Abdulmecîd et-Türkî, Beyrût 1410/1990.
- et-Tûsî, Muhammed b. Hasan b. Ali, *er-Ricâl* (nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm), Necef 1380/1961.
- , *el-Fihrist* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî), 1417/1996.
- , *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, Meşhed 1348/1929.
- et-Tüsterî, Muhammed Takî, *Kâmûsu'r-ricâl*, I-VII, 1410/1990.
- el-Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd, *ed-Duafâu'l-kebîr* (nşr. Abdulmutî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrût 1984/1404.
- Ulu, Arif, "Cerh ve Ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidad", *Dini Araştırmalar*, 2006, VIII, sy. 24, ss. 133-142.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994.
- Ünalın, Abdullâh, *İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Ankara 2006.
- , *Şia'da Hadis Usûlü*, İstanbul 2008.
- Üzüm, İlyas, "Rec'at", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 504-506.

- Vekî', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru 'l-kudât*, I-III, Beyrût, ts.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul 1981.
- , *İslâmi Tetkikler, İslam Felsefesi ve Kelâmı* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1968.
- , "al-Râfida", *EF*, Leiden 1995, VIII, 386-387.
- Wellhausen, Julius, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1960.
- , *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1989.
- Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî, *et-Târîh (Yahyâ b. Ma'in ve kitâbuhu 't-târîh İçinde)* (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke 1399/1979.
- el-Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer, *Târîhu 'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrût, ts.
- Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129-131.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Gulüb", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 192-195.
- , "Ehl-i Bid'at", *DİA*, İstanbul 1994, X, 501-505.
- Yazıcı, Muhammed, *İbn Teymiyye'nin Mecmû'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Firkalarına Bakışı* (doktora tezi, 1998), EAÜSBE.
- , "İslâm Düşünce Geleneğinde 'Her Yenilik Bid'attır' Hadisine Yaklaşımlar", *EAÜİFD*, 2003, sy. 19, ss. 141-191.
- Yiğit, İsmail, "Muhtâr es-Sekâfî", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, 54-55.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998.
- ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mîzânu 'l-itidâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvid, v.dğr.), I-VII, Beyrût 1415/1995.
- , *Mîzanu 'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Kâhire 1963/1382.
- , *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte* (nşr. İzzet Ali İyd Atıyye, Mûsa Muhammed Ali el-Mevşâ), I-III, Kâhire 1392/1972.
- , *el-İber fî haber men ğaber*. (nşr. Muhammed Zağlûl), I-III, Beyrût 1405/1985.
- , *el-Muğnî fî 'd-duafâ* (nşr. Nuruddîn Itr), I-II, Haleb 1390/1971.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût-v.dğr.), I-XXIII, Beyrût 1405/1985.

- , *Tezkiratu'l-huffâz*, I-IV, Beyrût 1375/1956.
- , *Zikru esmâi men tüküllime fihî ve huve muvessak* (nşr. Muhammed Şekûr Meyâdînî), Zerkâ 1406/1986.
- , *Ma'rifetu'r-ruvâti'l-mütekellem fihim bi mâ lâ yücibu'r-red* (nşr. İbrâhîm Suaydây İdrîs), Beyrût 1406/1986.
- , *er-Ruvâtu's-sikâtu'l-mutekellem fihim bi mâ lâ yücibu reddehum* (nşr. Muhammed İbrâhîm el-Mevsîlî), Beyrût 1412/1992.
- Zemahşerî, Muhammed b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve u'yûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl* (nşr. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavvid), I-VI, Riyad 1418/1998.
- Zeyd b. Ali, *Mecmûu Kütüb ve resâil*, (cem-nşr. İbrâhîm b. Yahyâ), Sa'de 1421/2001.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, I-VIII, Beyrût 1404/1984.
- Zuğbî, Fethî Muhammed, *Gulâtu's-Şîa ve teesürühüm bi'l-edyâni'l-muğâyira li'l-İslâm*, 1408/1988.
- Züveybî, Hâlid, *Nakdu'r-ricâl inde's-Şîati'l-Ca'feriyye* (doktora tezi, 2008), Cezâyir/Batna.